

Ираэф

IV
2000

АЛДЫН ВАССАР ФЕРМОСЛЕНЧЕСТ АЕЙ
СОЮЗ АЛАНІ

ЖУРНАЛЫ НЕВАЛДОН-АЛАНДЫК ТЕЛЕЦИ

Ираф

АЛАНДОН ЛИТЕРАТУРОН
ДӘМА
АХСАНАДОН ПОЛИТИКОН
ЖУРНАЛ

IV

2000

Ираф

ЦЕГАТ ИРИСТОНИ ФИНСГҮҮТІ
ЖУРНАЛ. АНЗ ЦВУЙ 4 ХАГИ
г. ДЭҮҮЕЛГҮҮ
ЕЖЕКАРТАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ
СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
СЕВЕРНОЙ ОСЕТИИ АЛАНИИ
г. ВЛАДИКАВКАЗ

**ИРАФ
№ 4 2000**

**Цæгат Иристони-Аланти Финсгуты
Цæдеси журнал.**

Журнал цæун райдæтта 1991 анзи

**Ираф
№ 4 2000**

**Ежеквартальный журнал Союза писателей
Северной Осетии-Алании.**

Журнал издается с 1991 года

Учредители: СП РСО-Алания, коллектив редакции.

Сæйраг редактор:

МАЛИТИ ВАСО

Редколлеги:

**ДЖИККАЙТИ ШАМИЛ
КОЛИТИ ВИТАЛИ (бæрнон секретарь)
СКЬОДТАТИ ЭЛЬБРУС
ТЕМИРАТИ ДАУИТ
ТЕТЦОЙТИ ТАЙМУРАЗ
ХÆМИЦАТИ ТАМАРÆ**

Сдано в набор 1.09.2000г. Подписано в печать 9.11.2000 г.

Формат бумаги 60x84/16. Бумага писчая №1. Печать офсетная.

Усл. печ. л. 18, 97. Заказ № 2264. Цена свободная. Тираж 1000.

362040 РСО-Алания, г. Владикавказ, пр.Мира, 25

ГИПП "Рухс", 362015 РСО-Алания, г. Владикавказ, пр. Коста,11

© Ираф, 4, 2000 г.

АБАЙТИ ВАСОБАЕЛ ИСЛАНХАСТ АЙ 100 АГЗИ

АБАЙТИ ВАСОМЕ

Нæ зинаргъ, нæ цитгин Вако! Дæхуæдæг устур æма бæр-
юнд дзубанди нæ уарзи, ‘ма мин хатир бакæнæ, кæмидæр
кеме мæ дзурд уæлдай ку фæккæса, уæл. Фал цидæриддæр
кæгъуйнаг дæн, е цæүй зæрдæй, дæ уодварни сорæт снivæ-
кæнуни туххæн рабарститæ, эпитеттæ ивулд донау кæлуннæ
сæхе уагæй - æз син ауазæнтæ ку нæ кæнинæ, уæл мæбæл -
турусхæ нæ кæнун - дæ зæрдæ фæхходилæ - ку зæгъун, нæ
уарис де стурдзинади кой.

Мæ финсæн сесбæл федар хуæцуn, уотемæй мæ гъудитæ
финсун.

1. Ду дæ аллон арвæй абори бонмæ æртæхæг стъалу. Дæу
Хунау парвиста, нæ адæми гæннæти ци устур зунд æма фар-
шæ царлæй, уой æвдесæннæн.

2. Ду дæ, æгас алæмги цитгин æвзæгти æхсæн не ‘взагæн
е рагон кадæ фæстæмæ ка раздахта, нæ истори, нæ абори
карна ахургонд дуйнейæн ка бавдиста, уони фидлзаг.

3. Ду дæ рæстдзинади æнæфехæлгæ мæсуг. Лæхтонцæ дæ,
пантонцæ дæ аллихузон политикон, “наукон” тохæнгæрзтæй,
фуллзухæй, даутæ æма фаутæй, пъухтæ дæбæл хастонцæ, лæг-
марие дæмæ æртхæрæн кодтонцæ - пъæræмухст дæр дæбæл
це байзæдæй! Некæмæй тарстæ, некæмæен кувтай зæнхон “ху-
нæгуугæ” ‘ма хенæууттæй. Малити Геуæргий ном дзорун ку неке
жиннудта, газеттæ, журналти’й адæми знаг ку худтонцæ, уæл
инду нарахатæй пайдай æ уадзимистæй дæ наукон ку-
стии.

4. Ду дæ, патриотизмæй Рæстдзинадæ уæлдæр ка ивæруй,
ени ефетаг адæми хаттæй. Е уотæ ку нæ адтайдæ, уæл уæхæн
устур ахургонд дæр нæ уайсæ. Мæ гъудийæн æвдесæн: берæ
ахургæндæкæ адæми ном “Ир”, “Ирæ” бастонцæ æма бæттун-
нæ рагон ирайнаг ачха-бæл. Уæлдай хъæбæрдæр еци гъуддаг-
бæл дзорунцæ, уæленгай ахургæндæй æхе устур патриот ка
хонуй, ета - гъома мах ариаг адæм ан, нæ ном - нæ уæле! Ду
ин берзонд хонхæл лæууис, уордигæй хуарз фæййилтæй дзурд
“Ир”-и уедагæ кæцæй цæүй, уой - нæ синхæннæтæ нæ худтон-
нæ ‘ма хонуниæ hiri. Уотæ сбæрæг кодтай, “туал” æма “диго-
ра” дæр кавказаг дзурдтæ ке ‘нцæ, уой. Не ‘цæг ном ба бай-
зæдæй цæргæ адæмон сфаелдистади - аллон.

5. Ду дæ, федæни фæлтæр сæрустур кæмæй уодзæнæннæ, еци Адæймаг. А дуйнебæл куд цæрун гъæуй, уомæн уодзæнæ æносон дæннæ. Дæ дзурл фатай раст, хорбонау бæлвурд, Билæги донау кæдзос, денгизау арф. Дæ алли къахдзæф дæр - æгъдау æма фæткæ, дæ алли фезмæлл дæр - имонау æма фæдауцæ. Дæ уол Хушауи уарзтай ўи Рохс æма Іиосон.

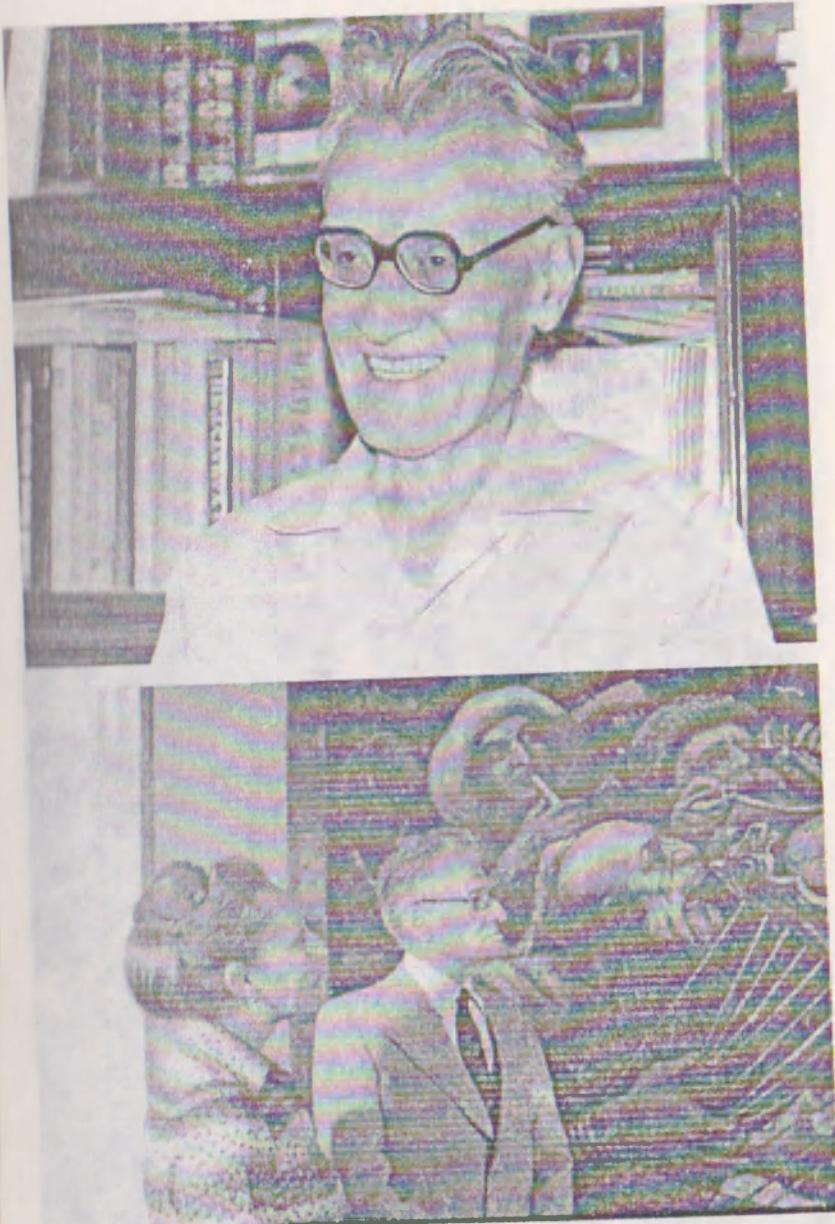
6. Ду дæ бæгъатæр Тохгæнæг. Тох кодтай æма кæнис - фиццаг коммунистон, уæдта ельцини режими нихмæ, тох кæнис рæстдзинади сæраппонд, хуарз адæми сæрбæл. Ду нае фæттарстæ, æгас дүйней адæмти фæтæг ке худтоннæ, еци диктаторæй, æ нихмæ ин æривардтай де стур æнæбасатгæ уоди хъаурае, де сфаелдистади æносондзинада.

7. Ду дæ Поэт. Дуйнеуон литературае хуæздæр ка зонуй, уони нимæдзæмæ хаус. Нуриккон фæсарайнаг æма рагон æвзæгтæбæл кæсис номдзуд авторти оригиналтæ, зонис берæ уалзимистæ æнæкиунугæмæгæгæй. Поэзи æнкъарис, устур поэттæй сæхуæдтæ ку æнкъаруннæ, уотæ.

4. Ниффинстай дессаги арф æма наæуг гъудитæ Ш.Руставелий поэмæ "Витязь в барсовой шкуре", "Слово о полку Игореве"-й туххæн. Нуриуæнгæ дæу хузæн тарф некема банкъарлтæ 'ма райхалдта Къоста æма Геуергий поэзий сосæгдинæдтæ, Секъай сфаелдистади бундороп ау.

Нæ зинаргъ, не 'носон, нæ рохсæнæг Vasco! Еу æнос ма нин игъæлдзæгæй, æнæнезай фæпцæрае!

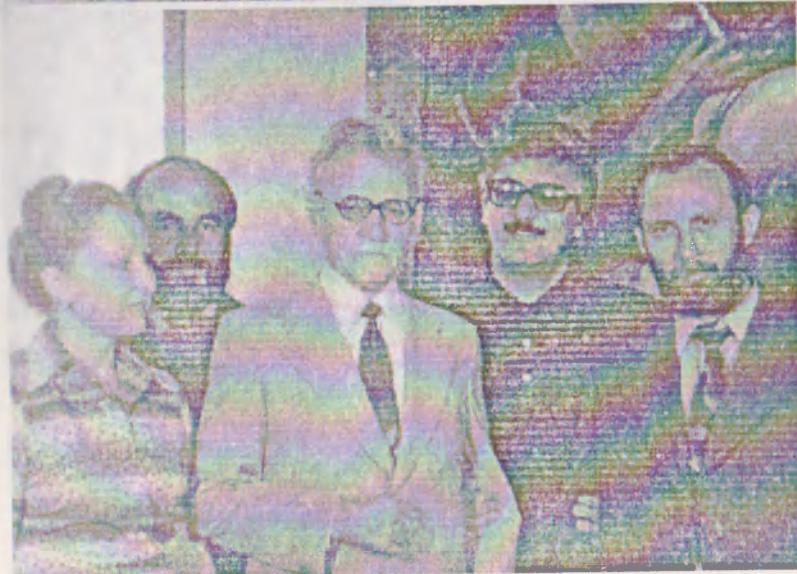
Малити Vasco

Васой бишойнаг Ксения

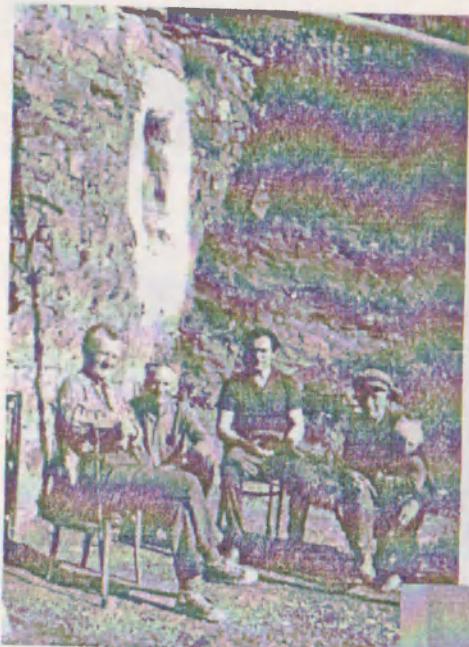

⌚⌚

7

⌚⌚

-3-

8

-3-

-3-

9

-3-

"ИРЖЕФИ КУ БАФЛЕРСИОНЦЫ"

Еци Адәймаги еунәг хатт ка фәййина, е дәр аей некәәд фероних кәңдәзенәй... Абони хузән мәе зәрдәбәл ләүүй: бадтәй не 'хсәп финсгүти Цәлеси агъусты. Уотә мәмәе ка-стәй, цума еци Адәймаг срохс кодта уат. Імбурдибадгу-тәбәл мәе цәстәе рапастон аема десгәнгә бафепнайдон: сегасой цәсгәмттәбәл дәр гъазта еци рохси нидаен фәл-хъәзән. Еци еу рәестәг мәмәе уотә дәр фәеккастәй, цума нае цәсгәмттәе негасемән дәр аәмбәрзг адтәнцә тәнәг фәлмәй, аәвәццәгән, уомән, аема наехе "әз" еци Адәй-маги цори аууони дарунбәл архайдтан...

Цал хатти'й фәйийидтон, цал хатти дзубанди кодтои аәхәццәе – еци аәнкъарән мәе уәгъдәе некәед исуагъта.

Аз кәнун Абайти Васой кой. Мәе зәрдәбәл ләүүй еу уәхән фәэззигон изәр 1995 анзи – уәд аә бинойнаг Кеңияй хәеццәе адтәй (рохсаг уәд, цалдәр аизей размәе размардәй, адтәй дессаги зундгин адәймаг, ахургонд музыковед, Васой зәрдәнцойнәе.). "Рагәй мәе фәндәеадтәй мәе хуәздәр әрдхуард рохсаггаг Геуәргий хәдзарә бабәрәг кәнун, фал е мәе къохи нае бафтудәй: зәронд дән нур, иуазәгүати некәмәбал цәүп, уой түххән мәбәл мәхеу – онти зәрдәе дәр ходуй..." – уәхән дзуапп мин равардта, нахемәй ку худтон уәд, фал аә гъәләссиуагәй ба бәрәг адтәй, мәе фәндонбәл ке сарази аей, е.

Мәе мадә 'ма нае хостәр хуәрә Зәрнат (рохсаг уәнтәе). Абайти Васой гъуди кодтоицә 1937 анзәй (әз уәд наема райгурдтән) – уәд цалдәр къуәрәй цардәй мәе фиди хәдзари Мостиздәхи – аә наукои күститән аәмбәрд кодта. Мәе мадә арах имисидәе: "Сәумәңтәхн – еу, аә къохмәрзән аә усхъәбәл багәлста, уотемәй фәрраст үидә Уорсдонмәе (Уорсдон нае хәдзарәй адтәй 150 – 200 метри идардәр). Уой фесте ба уә фиди хәеццәе хөтәни уати берә фәеббадионцәе, сабургай дзубанди кодтоицә цәбәлдәр, финстонцәе. Нечуаның адтәй бәрзонд, къәсхүртәарәзт ләпполәг, хумәтәг аема уәездан, иғъалдәг. Адзохдәр су-вәлләштән къанфеттәе ләввардта..."

Еци изәр ма наемә иуазәгүати адтәнцәе Хъодзати Ах-сар, Ходи Камал аәма Тахъазти Харум. "Аци изәр уодзәнәй Малити Геуәргий имисәп изәр" – загъыт Абайти Вако аәма дзубанди раеудагъ аей литература бәл, аевадәбәл. Вако

шоккунугәмәкәстәй дзурдта мәе фиди аәндувгитә, аә нае шимахста, уотемәй. Мах дәр минкъийдәр нае дес көнгөн: Малити Геуәргий аей уойбәрцә аәндувгитә, скъул – шынгын поэмитәй күд гъуди кәнүй. Фал нае десән кәрон шынгын адтәй, "Уази фурт Аңәмәзи зар" дзорун ку рай – мәддәт рагон дигорон аевзагбәл, уәд. Уогә Овидийи аәнә – күнүкемәе кәсгәй латинагау ка дзоруй (ма еунәг Овидийи на!), уомән цапәбәрәг дессаг аей мадәлон аевзагбәл финист текститәе багъуди кәнүн?

Дәлдәр ке мухур кәнән, еци дзубанди аәрцүдәй 1986 шын октябрь мәйи Дзәүүегигъяни Абай – фурти фатери.

Мәе хәеццәе адтәй Хугати Сергей.

Дзубандигәнгутае ниссангонд цәүнцәе инициалтәй. А.В. (Абайти В.) аәма М.В. (Малити Вако).

М.В. Устур аема кадгин цардәй фәеңцардтәе. Еци рәс – теги дәргүи адәм райиитонцәе, аеви нае? Ай – гъай, да – ратсбәл, ахурбәл 'ма җәндаг күлтүрәбәл нае цәүй дзу – банди, аez кәнун медфарни категоритәе, адәймаги кәедзос түүүелти кой.

А.В. Рабаруни түххән райсәп дууәе кәрони: еуәрдигәй 20 – анзәтә Петрогради – аez уәд университети кәми ахур кодтон, – иннердигәй ба – фәстаг рәестәг. Еу дессаги ба – феппайд: Советон Цәлеси цәргүтәй алли дуккагән дәр аә уәзәе фулдәр аей, күд аенгъезүй, уомәй. 20 – анзти хуәрз – хуз адәймаг иссерүн зин адтәй – аегасәй дәр адтәнцәе къәсхүртәе, аңтомәлвәст. Медбәсти түгъд әрәги фәңцәй; еуәй – еу рауаенти ба аәнцайтәе дәр наема бакодта, ма уомә – тәсгә хъәбәр мәгүр адтәй царди уавәр. Фал уәлдәр уәдиккон адәми медәг ирадәй уодварни цард.

Поэзии, литературы, науки, философии – алли къа – бәзитти дәр адтәй ирд, цәрәңцаг агурди змәлд. Еудзур – дәй, адәм цардәнцә дессаги уодварни цардәй. Еци ин – тенсивон уодварни царди бәрәггәнәп адтәнцәе, хецауа – дәрдигәй нае, фал сәхе 'гъудауәй ка фәэззиндтәй, еци къу – аерттәе. Еухузон проблемә аәхемәк е 'лаваста – философия, литература, кенә аәндув ести, – уәхән дуууә адәймаги сәе зонгиги ку 'рбаҳонионцәе, уәд е фагәе адтәй, цәмәй си руайая къуар 10 – 15 адәймагемәй. Гъе ма – еу се 'мбурдти

дзурдтонцæ сæ зæрдæмæхæстæг фарстатæбæл. Ёз мæху – ядæг берæ уæхæн к'уяерти архайдтон æма – еу устур дес кодтон сæ идеяти гъæздуг æма алливæрсугбæл. Ёз уотæ дæр зæгъинæ: мæгур, стонг инсæйæймаг анзти сæмбалдтæн фул – дæр дессаги адæмбæл, фæгъустон фулдæр оригиналон гъу – дитæ, мæ уойфæстей царди хæццæ рабаргæй. 'Ма еци уод – варнæй гъæздуг цард æ зæрдкæдзос устур бæлд, æ зæрд – кæдзос домæнти хæццæ ку рабараен нури цардбæл. уæд хат – дæг, æнæмæнгæ, уæхæн уодзæнæй, æма уодварни цард æрниллæг æй, кæд наукæ, æгасдзиллон ахургонддзинадæ тухгинаæй – тухгиндæр кæнуңцæ, уæддæр. Цæмæндæргæгæгæ, уодварни культурае не 'рæзуй næ царди еци æндаг бæрæг – гæнæнтау. Цæмæн, уой балæдæрун кæнуң мин зин æй. Кæд уомæн æма парти æппунæдзохæй дæр фæдарæй ке дзурдта, адæм материалон æгъдауæй æдухст куд уонцæ, уомæ тун – дæн, зæгъгæ. Ёма адæмæн еци идеяæ сæ тоги рагъардта, уотæ кæсун сæмæ райдæдта, цума материалон ес тæккæ сæйрагдæр æй, æма сегас хъауритæ, е ба сæ хъаурити фул – дæр æмбес ецирдæмæ саразтонцæ. Ка 'й зонуй, раст næй мæ гъуди, фал æппунæдзох уотæ ке дзурдæадтæй, царди уавæртæ фæххуæздæр кæнæн, фæххуæздæр кæнæн, е цума æ кæнон бакодтæ – материалон есбони хæццæ не 'рæзуй уодварни есбон, кæд уотæ зæгъун æмбæлуй, уæд.

М.В. Аци фарстай хæццæ баст æнцæ æндæр негативон гъуддæгтæ дæр – вешизм, уоди æнæбитъиз æма æндæртæ. Фæууй уотæ, 'ма ёсге хæццæ дзубанди кæнис æма зæрдæ – ресгæ æнкъарис, а дуйнебæл имæ губуни мæтæй уæлдай æндæр мæтæ ке næййес: неци'й æндæвуй. Нæ зонуй, циавæр киунугутæ фæззиндтæй, гъудигæнæг адæм циавæр сæгъæстæй инæфунцæ, ци хабæртæ ес культурон царди. Уой фæндуй хæцæутти, дзæбæх бунæтти ка косуй, уони хæц – цæ базонгæ ун, цæмæй æ пайда, æ хай тона...

А.В. Нуу "веңцизм" ке хонунцæ, уой раздæр худтонцæ "мещанство". Нуу ба æргъуди кодтонцæ уæхæн дзурд "ве – шизм". Ма'й еци "изм" имонау кæнуй, фал уæхæн дзурда – рæзтити фæдбæл ку радзæгъæл уæн, уæд гæртан гæртан нæбæл хүндзæнæй, фал "гæртанизм", давд – "давдизм", мæнгæттæ – "мæнгæттизм". Мадта нецæмæн гъæуй еци

Харрам овдесæг дзурдтæ уæхæн хузи фæлундун. Раги дæр о ма нур дæр ес мещанство, кæддæриллæр адгæй. Раst зæгъун тæгун, тæртан æма давд нуртæккæ райстонцæ, нурмæ ка иека дмæ адтæй, уæхæн, куд æй хуæздæр зæгъон, универ—
тæмон уогæ. Али рауæн дæр игъоси негативон фæззиндити
тæмбæртæ. Къæрнихæй байдзаг æй, паддзахади мулк хæ—
менифаг фæцæй. Аци исафуйнаг гъуддæгтæ нур куд уæрæх—
хуæлдæр низзилдæнцæ, уотæ некæд. Ёма е дæр æй, уодварни
орицлæги æвдесæн, уæдта адæми царди уавæртæ фæх—
хуæлдæр кæнæн, зæгъгæ, ци лозунги кой кодтон, уой ни—
шонгтæй ey. Французаг революций рæстæг фæззиндтæй
уæхæп лозунг: "Сгъæздуг уотæ!" Ома, æ бон кæмæн кул
ом, уотæ амал кæнæд. Е, гъай—гъай, социалистон лозунг
ном. Е æй мещайнаг лозунг. Ёма 'й аборни æргомæй нæ ра—
гедуунцæ, фалæ цума уæллæй уæхæн амунд ес, уæхе сгъæздуг
кæнитæ, зæгъгæ, уотæ уайуй. Фал уæхæн амунд неке ра—
пардта. Парти, ай—гъай, гъавта царди уавæртæ фæххуæз—
дæр кæнунмæ, фал уодварни цард бакайуни фæрци нæ. Аци
гъуддаги ес цидæр гъæнæ, цидæр си зулумæ рацудæй, æцæг
хæннатæ ивд æрцудæнцæ мæнгæ гæнæнтæй... Ёз мæхемæ
нар есун еци гъуддаг балæдæрун кæнуни ихæс, фал факт
охуæдæг турусхаг нæй. Еухатт дæр ма зæгъун, дууæ кæ—
ройнаг стъæлфи ку райсæн — еуæрдигæй инсаийæймаг ан—
тæ, иннердигæй нури момент, уæд бæрæг бæлвурдæй
фæйийиндзинан, уодварни интерестæ буимæ куд æрхауд—
тæнцæ, уой.

М.В. Нæ адæм æ национ цæсгом бағъæуай кодга?

А.В. Культурон ирæсти еумæйаг фарста æгас дүйней ме—
дæгæ, сунæг махмæ нæ, фал æгас дүйней мæдæгæ дæр кæ—
нуй нивелировкæмæ национ хеçæндзинæдтæ, национ куль—
турæ. Уой бафеппайын ес алкæми дæр. Ёма нуртæккæ поп—
культурæ ке хонунцæ — йæ райгурæн бæстæбæл ин, æвæдзи,
нимайун гъæуий АЕШ — и, — е алкæмидæр, Францæй зæгъ—
ай, Италийæй зæгъай, Англисæй — алли рауæн дæр буларæ
ке 'фтауй, е хумæтæги нæй. Национ хеçæндзинæдтæ, сæр—
магондæй дзоргæй ба культурæ, уодварни культурурæ еу гепни
уагъдау æмхузæнгæнгæ цæуицæ алли рауæн дæр. Уомæ
гæсгæ дескæнуни дæр, гузавæкæнуни дæр нæ гъæуий, махмæ

Дэр аци фәэззинд ә барә ке агордзәй, уобәл. Фал, мән – мәгәстәе, уойбәрцәбәл ма саҳеда әмә бунтондәр фесафа национ ىәсгом, цидәр ма си гъәуама байзай. Ами иттәг ахстиаг фактор ай, ай – гъай, әвзаг. Ёма мәимә үотә кәе – сүй, нури рәестәги әвзаг – национ күльтури тәккәе сәй – рагдәр элемент багъәуайкәнүн иссәй, уәлдай стурдәр нисан кәмәен ес, уәхән ихәс. Цалинмә адәм сәе мадәлон әвзагбәл дзоронцәе, уәдмәе адәм әңцәе, ес син сәхе ни – весинәе. Фал сәе еци бундорон әүүәл ку фесафонцәе, уәд сәе кедәр гепп әндәр хузи скәнүй, бунтон фесәфүнцәе. Бәлласән ә уедәгтәе ку ракъуәрай, уәд гүшгәнгә ражауы. Национ күльтурән ә уедәгтәбәл нимайун гъәүй әвзаг, әнтературә, әмә еци уедәгтәе лухонд ку 'р҆цәуонцәе, уәл – дайәр әвзаги уедәгтәе, уәд, ай – гъай, әгас национ культурае дәр исәвди къахбәл әрләүүй. Ёма әвзаг гъәуай – кәнүни гъуддаг райдайун гъәүй биноитәй. Нурутәккәе не 'взаг фәййервәзуни дәгъялтәе әңцәе ирон – дигорон би – понтәе, ҳәдзарәе. Уоми не 'взаг әлдареуәг ку кәна, уәд иннәе гъуддәгтәе ба тәссаг һәе 'нідәе. Фал биноити 'хәси мадәлон әвзаги позицитәе ку бамбулонцәе, уәд е устур тәссаг гъуддаг ай. Ирон – дигорон фәсевәәд әхе 'взагбәл бәрәг уруссаг акценти ҳәеццәе ку фәедзәзоруы, уәд дес фәеккәнүн. Ёз фәдарәй ләуүн, җәмәй дууә әвзаги дәр әмхузон зононцәе һәе адәм. Еци гъуддаг нин тухәй иеке кәнүн кәнүй, е һәхе гъәүй, һәхе цардиуагбәл баст ай. Фал дууә әвзаги зонун уой һәе амонүй әмә сәе әмтъери кәнәен, цидәр уруссаг – ирон сленг си рауайун кәнәен... Алли ирон – дигорон дәр гъәуама зона дууә әвзаги дәр. 'Ма уоми зинәй иеци ес, әвзәгтәе сувәллонәй ку базона, уәд. Асә адасымагән зин ай, фал сувәллонәй ба әңционәй базондзәй дууә әвзаги дәр, әртәе дәр. Ёз мәххүәдәг ахур кодтон Тифлиси клас – сикон гимнази. Мә къласи ахур кодтонцәе гурдзиағтәе, со – меҳәгтәе, азербайджайнәгтәе, ираентәе, сауәнгәе ма си еу латышаг әмә еу цоляк дәр адтәй. 'Ма мах негасдәр дзур – дтан сәребарәй дууә әвзагебәл, алке әхе мадәлон әвзагбәл уәдта уруссаг әвзагбәл. Җәмән? Уомән әмә ҳәд – зари игъустан әрмәст мадәлон дзубанди, әнәуой ба скъюлай дәр, гъәунги дәр уруссаг әвзаг ахедгәдәр адтәй. Ёма дууә әвзаги дәр сәребарәй, әңционәй бацуәнцәе һәе дзубандий практикаемә. Нәе гъуди кәнүн, һәхеуәннәе дәр, һәе

түрлештүгә дәр, һәе ниййергутәе дәр аци гъуддаги ести ши башкүрстонцәе, зәгъыгәе, уой. Уәхәнәй си иеци адтәй. Е шаден иле әрдзон уагбәл, уомән әмә биноити 'хәси дзу – шиши кодлан әрмәст иәхердигонау... Нәе күльтури карнае – шиши федар баст ай әвзаги карнаебәл. Мадәлон әвзаги – шиши позицитәе федар ку уонцәе фиццаги – фиццагдәр би – шиши әхсән, уәд ин уойасә тәссаг һәй фесәфүнәй.

М. В. Гукхатт Гарсиа Маркес үотә загъыта, Библи нецәмәй төргүн, нецәмәй әфсәрми кәнүй. Зәронд фәедзәхсти ал – шиши дәр уән ес. Библий сәфәлдесәг – дзурдата Маркес – сәфәндәе кодта, Хуңау ке сәфәлдиста, еци дүйнейәй түркүн дәр үотә зәгъын ес? Ами дәр алцәмән дәр уән ес. Ами әрмәст қадәнгәгәнгүтәе сәе бицъинәг һәе тонун – шиши хуәздәр дүйне саразунбәл, сәе геройтәе – нартә әр – томай тох кәнүншәе хуңаутти ҳәңцәе. Мәнимә үотә кәсүй әмә нартәе хуңаутти нихмәе уой түххән тох кәнүншәе, аци дүйней конд сәе зәрдәмәе ке һәе җәүй. 'Ма уобәл баст фар – сти: финсәг гъәуама е сәфәлдистади хуәздәр кәна дүйне, әни 'й. әвдеса күд ай, уотемәй? Дәе гъуди еци фарстай фәрдәблә.

В.А. Кәропнәй райдайдзән. Финсәг гъәуама турна, ҹә – мәй фәеххүәздәр кәна цард, дүйне, әви һәе? Ёз үотә ни – майун, әмә финсәгән е ә тәккәе фиццаг ихәс ай. Фал цард фәеххүәздәркәнүнән цидәр әнәхур, ка һәмә адтәй, уохән дүйне әртүри кәнүн әнәмәнгә гъуддаг һәй. Цард фәеххүәздәр кәнүни идеяе хумәтәги уадзимисти дәр байвәрән ес. Мәнәе Чехови радзурдтәе, еумәйагәй, хуәрз хумәтәг әңцәе, үотә зиннүй, цума үотид хабәрттәбәл җәүй дзубанди – героиконәй си иеци ес. Фал цидәр хузи әнхус кәнүншәе уод кәдзосдәр әмә уәздандаәр кәнүнән. Ёз үотә гъуди кәнүн әмә финсәги ихәс әгасемәй хуәздәр ра – фәлгъаудта Пушкин, ҳәлар әнкъарәнтәе райгъал кәнүн – мәе, сәребарәмә ку сидтәй, уәд. Еци гъуддаг аразән ес алли мадзәлтәй, уой түххән цидәр фантастикон уадзимистәе финсүн, кенәе ба фантастикон дүйне фәлдесүн әнәе – мәнгәе гъуддаг һәй. Нарти дүйне идеали хузи естәе һәй, етәе дәр цох н'адтәнцәе, цард әхуәдәг, истори әхуәдәг

ци айяепитæ, гъæндзинæдтæ хастонцæ, уонæй. Еци æнæ – раст гъудæгтæй еу – æнæгъæуаги тугъдмондаг. ("Æнæ – хуæрд бæстæ цума некæмибал байзадæй?" – е тогдзухи уагæ æй). Фал иинердигæй ба нартæбæл нахæе цæмæй ахуркæ – пæн, уæхæп гъудæгтæ сæмæ, ай – гъай, ес. Етæ мæлæтæй нæ тарстæнцæ, æ уодæн æносидæр тæргæа ка кæнуй, е ба устур гъуддагæй иеци сараздзæнæй.

Батрази туххæн кадæнгитæй еуеми дзубаиди ци идеал – тæбæл цæуй – лæгдзинадæ, губуни æгъдауæй хебæлхуæ – цун, силгоймагмæ уæздан цæстæй кæсун 'ма æндæр уæхæн æууæлтæн, ай – гъай, адтæй устур гъомбæладон нисан ирон – дигорон адæми еци рæстæги царди, эпос сæйраг гъомбæл – гæнæг фактор ку адтæй, уæд. Етæ идеалтæ 'ицæ, фал ирон – хкæнуи нæ гъæуий, нартæмæ рагæлдзуйнагæй ци адтæй, уони дæр.

М.В. Нарти эпос адæмæн гъомбæлади устур фактор ке адтæй, е уæлдай ирдæрæй зиниүй гениалон (мæнмæ гæс – гæ) кадæнги "Сослан мæрдти бæсти". Ислæуүй фарста: "Со – слан, мæрдти бæстæй фæстæмæ здæхгæй нæ сугъзæринæ райста, нæ робаси сугъзæринæ къæдзелæ, фал цидæр буз – гъур ходи зæроңд райста 'ма æхе фесафта. Мæ роман "Сур – мей хæдзари" сæйраг архайæг Сурмей дзухæй æз дæттун уæхæн дзуапп. Сослан сугъзæриниттæ райстайдæ, робаси къæдзелæ, кенæ ругæйдзаг ходи хæррæтгь райстайдæ – йæ кæропи еу адтæй – бабун адтайдæ, уомæн æма етæ сегас лæр æцæг и'адтæнцæ: нарти Сирдон æхе фиццаг фестун кодта сугъзæринæ кæрæ, уæдта робаси къæдзелæ, фæс – тагмæ ба – æ гъун кæмæн ниллæгун æй, уæхæн ходæ. Фалæ аци кадæнгæ ка 'ргъуди кодта, еци рагон курхон лæг Со – сланæн æрмæст йæ мæлæти хабар радзорунмæ ку гъав – тайдæ, уæд ин исесүү кодтайдæ, фиццагидæр æ фæндагбæл цæбæл фембалдæй, уой – сугъзæринæ. Фал æй кадæнгæ – гæнæг уобæл нæ ниууагъта, Сосланæн æ мæлæтбæл сбаста æ ходуйнаг дæр. Кадгин лæги ходуйнаг ба адæм сæ зæр – дæбæл берæ дарунцæ. Æма фæстагонæн аци кадæнгæ фæд – зæхсүй, цæмæй æ мондæгтæ, æ зудæ цифæндихузи дæр сæхе ку равдесонцæ, уæддæр си æхе куд гъæуай кæна.

А.В. Ходи хабар æз нимайун, Сослани æ адзали фæн –

Анна а ка сайдта, еци эпизодтәй еуебәл. Рәхис цәйтәй күд
кимәл ай, уотә Сослани мәләет дәр конд ай кәрәдзебәл
бын берне фәzzеләнтәй, сәе райдайшн ба. — а хилә Сир—
тәни хашың. Мәе зәрдәбәл күд ләүүй, уомәе гәсгәе ходә
бүл Сослани адзали рәхисәй еу цәг. 'Ма мәмәе уотә кә—
түп, цума еди эпизоди сәрмагонд медес агорун аема уомәй
шулар философон хатдзәгтәе кәнүн, әвәеңцәгән, нае гъәүй.
Сослани мәләти кадәнги бәрәг бунат ләвәрд цәүй еци
кодта. Еци цаути ағас комплекс, Сирдонән ахе хинәйдзаг
шунан. Сослани къаҳдзәфгай е 'сәфтмәе ка кодта, уонити
ку нае бахинцән... Ходә дәр Сирдон кү разиндтәй?

М.В. Сүгъзәринә дәр, робаси къәдзеләе дәр.

Л.В. Уобәл нае рагъуди кодтон.

М.В. Бәрәг — бәлвурд идеяе равдесунмәе ка турний,
төхән литератури туххән ци гъуди кәни?

Л.В. Ести идеяе аәргомәй райхалуни ихәс ахемәе ка есүй,
оци литературә хүнний тенденцион. Тенденцион — е ху—
арзи нисан нае, фал ләгъузи. Финсәг адәми хуәрзәгъдау,
көлләр унбаэл комкоммә зундамонунае гъәуама ма ахур
кіена. Еци гъуддаг гъәуама цәуя ахе меддүйнейәй аәрдзон
хузи. Кәд ае размәе аәргом ихәс ивәруй ести идеяе равде—
сунән, уәд уомәй хуарзәй неци рауайдәй. Аз кәеддәе—
риддәр адтән уәхән литератури знаг, адтән цифәнди тен—
денцийән дәр ае никмә. Кәд финсәг аәхуәдәг фарни ләг
әй, кәд ин ездон зәрдихат ес, уәд е аәнәе кәнгәмиутәй
ахе 'гъдауәй бағъаруй кәсәгмәе, кәсәгбәл ае "нез" баф—
тайй рәесүгъд дзурдбәститәй нае, фал ае уодигъәдәй. Ести
уадзимис кү фәккәсун, уәд мәе цәстити рази исистүй ае
ниффинсәги сорәт, ае уодварни цәсгом. Мәе тәеккәе уар—
зондәр уадзимистәй еу ай Грини "Алые паруса". Е фанта—
зи ай, фал мәе ахемәе 'лваста ае романтикон уәлмонцәй,
уомән аема е цәүй уоди рәесүгъдәй... Герберт Уэллси рад—
зурд, кәеддәр мәмәе тухгин аңкъарән ка сәевзәрүн кодта,
е хүнний, аңгъәлдән, "Кәрдәгхуз колдуар". А медес уәхән
әй: еу циавәрдәр гъуддаги ләг фәеицәйцудәй гъәунги аема

фәекомккоммәй еци кәрдәгхуз колдуармә, уой размә'й некәд әргъуди кодта. Исфәндәе кодта колдуарәй бакәсун, 'ма медәмә ку бацуудәй, уәд фәйийидта әмбесонди рә—сугъд дүйне — рәсүгъд әмә ездон адәм, дессаги әрдзә. Е фәесколдуар ци уидта, уой хузән н'адтәй, циавәрдәр уәл—вонг, сәрмагонд дүйне адтәй. Устур дес фәеккодта. Фән—дәйадтәй уоми байзайун дәр, тәмәссаг дүйней цәрәг адәми хәеццә базонгәүү, балимәнүн. Фал ә зәрдәбәл әр—баләудтәй, цидәр гъудәгти фәдбәл ай цаун ке гъәүй, 'ма рандәй, әрмәст әхеңәп ниннет кодта ардәмә—еу ке 'рбаздәхдәнәй, колдуарае—еу медәмә ке бахездәнәй. Фал, рагъуди кәнәе, сауәнгә ә мәләти бөнмә дәр уор—дәмә нәбал әрбаздахтәй, уомән әмә 'й·гъуддаги фем—бәлдтитә, әмбурдтә, бинонти хабәрттә уәгъдәе нәбал су—агътонцә. Әмә алли хатт дәр, имисгәй, гъуди кодта: фәң—цәудзән, әнәмәнгә фәңцәудзән, фал ә бон нәе бацәй. Гъе уәхән фантастикон радзурд.

М.В. Max негас дәр уәхән цидәр бавзурстан.

А.В. Адәм еци кәрдәгхуз колдуар ке нәе уинунцә, е дессаг ай. Аци радзурд мин мәе зәрдәе сәнкъусун кодта, банкъ—ардтон, уойласә уадессаг ка нәй, еци әрдәгфантастикон радзурди автор фарни ләг ке 'й, уой. Гъе, гъе уотә ғъәуама архайа автор, зундамонән дзубандитә, бәрәг писанән тух—куст ка кәнүй, уәхән нивесинитә әмә дзурдарәзтити си—стеми сәр си неңәмән гъәүй. Әргром тенденциозон ка'й, уәхән литературае мәе зәрдәмә некәд цудәй. Гъуди кәнтәе О.Генрийи радзурд "Дары волхвов"? Әз ай радзорунмә нәе гъавун, фал аци радзурди дәр куд ирдәй зинний автори кәдзос уодварнә, ци гъәүй, уонити куд хуарз зонуй. Е ах—сгиагдәр ай... Кизгәе ә дзиккотә ракъуәрдта, ләхтүән ба ә сахат рауәйә кодта. Фал уой хигъдәе сәхе банкъард—гонцә амондгунәй.

Ами најийес гурумухъ тенденци, автор цума цардәй еу хумәтәги цау радзурдта...

М.В. Васо, цалдәр анзей размә адтәе финсгуги Цәедеси иуазәг, 'ма курдтай, цәмәй дин радзорән нуриккон ирон литератури уавәри туххән.

А.В. Хъебær раст зæгъис.

М.В. Мæнмæ уотæ кæсуй, 'ма мæнæ нур кæбæл дзорæн, оны тенденциондзинадæ устур знаг æй мах литератураñ дæр, ашаг знаг. Е берæ æнэти кодта æ кæнон. Мах дæр уотæ финсун ахур кодтонцæ. Мах гъæуама нæ авторон позицитæ сримоñ æвдесæн, архайæн бæрæг идеяæ багъæуай кæ-шуномол. Хæрамæй ци уинаñ, уой туххæн дзорун нæ уагъ-тоñы. Еуæй – еу авторти киунугутæй сесунцæ æндзæвги – тоñ, фудгии сæ кæнунцæ, нæ цард нин сауæй æвдесетæ, тоñы. Раугъади мæ повестбæл ниффинсун кодтонцæ 4 рецензий. Рохсаггаг Дзеси – фуртæй фæстæмæ иннæ ре-цензенттæ аэмгъæлæсæй мæн бафудгин кодтонцæ, советон тенденциондзинадæ галеуæй æвдесис, зæгъгæ. Мæ повести ес тенденциондзинадæ персонаж – райони масштаби прокурор. Фал рецензенттæ а сæрбæл стох кодтонцæ, исраст æй код-тоñы, фуы æрхæссун имæ пæ бауагътонцæ. Фал рæстæг ыцудæй 'ма базудтан устур фудгæндæтæ ке цудæй нæ бæсти, уой. Ёз дзорун атмосфери туххæн. Ч.Айтматови "Белый па-роход", кенæ. Н.Думбадзей "Белые флаги". ирониа финст ку ыцудайонцæ, уæд рохс нæ фæйийдтайонцæ.

Советон æцæгдзинади сувæллон æхе рамардта, зæгъгæ, уой кой кæнун дин уадзунцæ на къудепп критиктæ!

А.В. Ёз гъуди кæнун пæ дзубанди финсгуги Цæдеси, Кæд зæрдæбæл ла:уий, æз дзурдтон, раздæр, цæстæй ма дзæ – бæх ку адтæн, уæд кастæн алци дæр, еунæг рæнгъæ дæр нæ евгъудтон. Нуриккон ирон литератури уавæри туххæн дæр уæ уомаñ фарстон, мæхуæдæг ке нæбал кæсун, æма мæ фæндæадтæй сумахæй базонун – ай – гъай, хеçæн уадзи – мистæ мин радзорайтæ, дзурд уобæл нæ цудæй, – мæн фæндæадтæй, ами ци еумæйаг атмосферæ хеçауеуæг кæ-нуй, уой базонун. 'Ма мах ку дзубанди кодтан, уæд рæстæг, мæнмæ гæсгæ карзæдæр адтæй. Ёви цардæййевæни тулфæ арда:мæ нæма схæццæ 'й.

М.В. Бунтондæр схæццæ 'й, уой зæгъæн нæййес.

А.В. Центри ба, феппаётæ'й? – хъæбær æндиуд бæ – рæггæнæнтæ ес... Финсгуги съезди н'адтæ?

М.В. Н'адтæн, фал æрмæгутæ кастæн.

А.В. Хъæбæр æндидуд, радзубандитæ.

М.В. Уæхæн радзубандитæ иðарддæр цæуццæ.

А.В. Кенæ ба Евтушенки статья "Личное мнение" – уæл–лæй әмундмæ әнгъæлмæкæсун ke нæ гъæуй, уой туххæн. Алли адæймагæн дæр гъæуама уа æхе гъуди зæгъуни барæ. Раздæр уомæн гæнæн н'адтæй... Рагуалдзæги уолæфт ар–дæмæ дæр æрбахъæртдæй, гъæуама æрбахъæрта, уомæн æма Советон Цæдес алихузон зонитæбæл дехгонд цæуа 'ма еу рauæн гъуна æ кæнон кæна, иниæ рauæн ба – аргом–азурд, демократи, уæхæн гъуддаг æруадзун не 'нгъезуй. Су–max, финсгутæ, гъæуама тох кæнайтæ уобæл, уомæн æма æхе 'гъдауæй некæцæй неци 'рцæудзæнæй. Кæми гъæуа, уоми центрмæ дæр игъюсон кæнтæ, негативон фæззиндити туххæн, критикæ куд хорх кæнуңцæ, сæребарæ гъуди куд марунцæ, уонити туххæп. Мæнмæ уотæ кæсуй, æма сумах гъæуама уайтæ æндиддæр, активондæр. Мæ гъудимæ гæсгæ нæуæг уолæн – аргомдзурди, демократийи уолæн Ирис–тонмæ гъæуама схæццæ уа. Иристон, æхе карз уаг æлдаре–уæг кæми кæнуй, уæхæн къумæй гъæуама ма байзайа.

М.В. Кæд нæуæг уолæни кой скодтан, уæд райарæсти, нæуæгхузи гъуди кæнуни туххæн ци зæгъисæ?

А.В. Ёз литературон процесси кой кæнуни, уомæн æма райарæсти туххæн дзубанди ку рацæуй, уæд фиццагдæр промышленность, гъæууон хæдзарадæ, разамунди фæрæз–тæ 'ма æндæрти туххæн фæсууий дзурди сæр. Мæнæн ба мæ гъуди æндæр æй, уой ирдæй загъта Китай финсгути Цæдеси сæрдар. Уоди сæребарæ. Гье, гье гъæуй max. Max гъæуй уоди сæребарæ. Ёма æгас мадзæлттæй дæр, ай – гъай, æгъдау æма фæткæбæл, гъæуама тох кæнæн обæл. Циавæрдæр ра – уагъдади косæт дæ цидæр тенденцийæй, кенæ партийи нихмæ дæ, зæгъгæ, ку фудгин кæна, уæд лæг æхе тæрсун кæнуң гъæуама ма уадза. Уомæй тæрсун нæ гъæуй. Ёндиддæр ун гъæуй. Ами зундгонд цаути фæст еци рæстæги сæвзур–стæй уæхæн уавæр е 'надæ специфики хæццæ. Фал ци фæнди ку уа, уæддæр, æндиддæр ун гъæуй.

А.В. Ади уодварнæбæл тухгиндæр циавæр финсгутæ, ци –
о пра уодзимистæ фæббæрæг æнцæ?

А.В. Еци фарстайæн еуцæйбæрцæдæр дзуапп равардтон.
Такон сæ – "Алые паруса", "Зеленая калитка", "Дары вол –
воды". Классиктæй мæ зæрдæмæ тухгин багъардта Досто –
евски "Идиот", комкоммæ ба æ сæйраг герой. Уруссаг дзур –
ди ашиевади дууæ хатти бантæстæй æвæрцæг нивесинитæ
тарытун: фиццаг хатт уой саразтоцæ адæм Илья Муромец
жаргонци, дуккаг хатт ба – Достоевский къниаз Мышикини
куш. Етæ сæ дууæ дæр æгæр хæларзæрдæ 'нцæ, 'ма еуæйсу
и уой фудæй сæ позицитæй фæккеунцæ. Фал уæддæр мах
и нур кæчунцæ хуарзæнхæ федаркæнунбæл. Фæсарæйнаг
литератури аци дууæ уруссаг геройи хузæн æй Дон – Ки –
хот... Уогæ, цæй тохгæнæг æй, лæмæгь, æдухæ 'й. Фал æ
уодлонг æндидууд разæнгард рæстдзинади сæрбæл тохи
дæчиймаги æнцойнæ нæ уадзуй. Сервантеси бон адтæй æ
роман "Идиот" сконун, уомæн æма къниаз Мышикин æма
Дон – Кихот – æрвадæ 'нцæ уодигъæдæй. Гъе уæхæн ге –
роитæ, уæхæн нивесинитæ кæддæриддæр мæ зæрдæмæ
тухгин гъарунцæ. Энæуой ба уарзун уруссаг классикон ли –
тературæ, уарзун французаг классикæ. Зин мин æй цидæр
хæцæн уадзимистæ равзарун.

М.В. Де сфаэлдистадон лабораторимæ бакæсун естgæд естgе
бауадзис? Куд фæззинний идеяæ, куд косис, зæгъæн, циа –
вæрдæр статьябæл?

А.В. Уотæ мæ бафарста Мæскүй телевдесæни косæг Цо –
рий – фурт дæр. Ци дзуапп иш равардтон, уой нæуæгæй
зæгъæдзæнæн нур дæр. Аз ин уæхæн дзуапп равардтон:
"Тагъдцæуæг дони, зæгъæн Ираэфи, ку бафарстæуа, куд
цæуай, цæй медæг æй æ медес æма у.и., уæд е, еци цæугæ –
лонæн, æвæдзи, æваст дзуапп раттун зин уодзæнæй, æма 'й,
цифæндийæй дæр, фиццаг æрлæуун æма рагъуди кæнун
багъæудзæй. Фал ку 'рлæууа, уæд цæугæдои нæбал уодзæ –
нæй, мал фестдзæнæй, 'ма мал ба бунтон æндæр гъуддаг æй.
Гъе уотæ мæн дæр багъæуидæ æрлæуун, фал ку 'рлæууон,
уæд ци дæн, уой нæбал уодзæн. Куд косис, куд цæрис,
уонæбæлти тæрхæннтæ кæнун ку райдайай, уæд – гъунай
буни фæддæ.

М.В. Мæн базонун фæндадтæй дæ кусти техникæ.

А.В. Сæрмагонд техникæ мæмæ нæййес. Федар регла-ментбæл хуæст дæн, зæгъгæ, уой зæгъун мæ бон нæй. Ко-сун мæ уæлмонцæй. Мæ хурфи ести ку фенгъезуй, цидæр гъудитæ, уæд, Пушкини загъдуа, уайтагъд "рука к перу, к бумаге", гъе уотæ куддæр æхе 'гъдауæй гъуддаг цæуий. Еу бон дæр æнæе еу рæнгъæ ниффинсгæй ма рауддæ - еци фæткæбæл хуæст нæ дæн. Уæхæн принциптæ мæмæ нæййес. Косун мæ уæлмонцæй, рæстæги усмæ мин куд зæгъя, уотæ. Къох æхуæдæг æхе финсæн сесмæ ку иваза, уæд финсун. Мæхæцæн тухеуæг некæд кæнун.

М.В. Арфæ дии кæнун. Уотхарæй дæ рамардтан...

А.В. Нæ, цæмæн уой зæгъис? Уотæ мæмæ кæсуй, æн-хæст зæрдифæндон дзуæспитæ нæ равардтон дæ фæрсті-тæн, фал ма кæд есгæд гæнæн уа, уæд фарстатæ фæббæл - вурддæр кæнун гъæудзæй, цæмæй сæбæл æнцондæр уа дзу-апп дæттун. Дæ фарстатæ, загътон æй, хумæтæги фарстатæ нæ 'нцæ, сегаси медæг дæр ес бæрæг зиндзинæдтæ, еци зин-тæй еуетæ еумæйаг æнцæ, иннетæ баст æнцæ нæ царди, нæ историй, нæ карни абони бонбæл. Уони хинцгæй уæхæн фарстатæ хумæтæг нæ 'нцæ.

М.В. Стур бознуг.

А.В. Цардмæ ци цæстæнгасæй кæсун, е еумæйагæй зун-дгонд æй сумахæн. Ёма ци загътон, е æрмæст цидæртæ фæббæлвурддæр кодта. Еухатт æй кæмидæр дзурдтон: адæй-маг цардæй ку бартæсуй, уæд уæлæбæл ци иста - бунæттæ, ордентæ æма æндæртæ - нæ байзайунцæ, фал æ адæйма-гон сорæт æма сֆæлдистадон фæллойнæ. Е мæ къохи ку бафтуйдæ æма адæми зæрди ку ниуудзинæ адæймаги бæзгæ сорæт æма 'ма уобæл æфтудæй наукон зæгъдауæй мин ци бантæстæй, уой, уæд мæхæцæй уайнæ арази - æндæр мæ, ай - гъай, неци гъæуий. Ёз некæд бабæлдтæн нециавæр бу-нæттæмæ, нециавæр нæмттæ, титултæ æма æндæртæмæ. Ёндæр есгæбæл - еу сæ ку фæйийдтон, уæддæр - еу мæмæ езгарди хузæн æнкъарæн фæззиннидæ. Уомæ гæсгæ еци

төмөн гүуддæгтæй мæхе идæрдти ластон. Ама кæд еци дууæе
күнүүсүүгэи – уотæ сæ схонæн – сഫæлдистадон фæл –
төмөн ама адæймаги æнæлазæ сорæт ниууаддзæнæн мæ
фæсто, уæд нимайун – дзæгъæли нæ фæццардтæн.

М.В. Арфæ дин кæнæн...

А.В. Дæ мад куыд у?

М.В. Ныртækкæ дзæбæх у.

А.В. Дзæбæх у?

М.В. Дзæбæх, зæгъгæ, уый дæр йæ уæрджытæ хъыгда –
түнц, къахæй афтæ рæвдз нал у.

А.В. Цæстæй та куыд у?

М.В. Ницы йын у... Ныр ыл 78 азы цæуы. Мæ фыдæй 22
нын кæстæр уыди. Иухатт дæ фысджыты хæдзармæ куы ала –
там, уæд афтæ загътай: "Астæуæй уæлæмæ – æнæнiz, ас –
гæуæй дæлæмæ – хæррæгъ".

А.В. (ходуй.) О, о... Нур дæр уотæ дæн.

М.В. Гъе мæ мадæй дæр уый зæгъæн ис.

А.В. Ци гæнæн ес... Анзтæ... Арази дæн уомæй æма мæ
зæрдæргъæвд кайд нæма 'рцудæй, зундикости, мæ интел –
лектуалон царди нецима къухцитæ ес.

М.В. Е æгасемæй сæйрагдæр æй.

Хуыгаты С. Дæ цæстæн операцى скодтай, уый фехъуы –
стам.

А.В. Дыууæ цæстæн дæр.

Х.С. Фæдзæбæхдæр сты?

А.В. Дзæбæхдæр сты, бирæ дзæбæхдæр. Рахиз цæст иуыл хорз .у. Раздæр æнæ лупæйæ нæ кастæн. Мæ рахиз цæст операцигond куы 'рцыд, уæд мæм дуне разынд диссаджы æнахуыр рухсондæй. Диссагыл дис ничиуал кæны, уый йед— гæмæ уыцы операци диссаг нæу?..

Авторæй. Аци интервью мухури рацудæй альманахи 'Литературная Осетия' 1988 анзи 71—аг номери. Фал альманахи редакций комкоммæ фугæй интервьюй кæрон гæлст æрцудæи. Еци устур рæгуг расл кæнæн. Интервью дигорон æвзагмæ ратæлмац кодта автор Малити Васо. Оригинал дæр мухур кæнæн, цæмæй Абайти Васой гзурдихат æнæвнаслг уа, уой туххæн.

"ЕСЛИ БЫ СПРОСИЛИ У ИРАФА"...

Помню, он сидел среди нас в помещении Союза пи-ателей. И, глядя на него, мне вдруг показалось, что от присутствия этого человека в комнате стало светло. Я удивленно обвел взглядом всех, кто был рядом со мной: на них словно лежал отблеск света. Наверно, и я выглядел со стороны так же. В то же время казалось, что лица наши прикрыты легкой дымкой, возможно, потому, что мы старались держать в тени свое "я" рядом с этим человеком.

Всякий раз, когда я видел его, слушал его выступления, говорил с ним, — это ощущение не покидало меня.

Я говорю о Василии Ивановиче Абаеве.

Вспоминаю один из тихих октjabрьских вечеров 1985 года — тогда Василий Иванович с супругой был у нас в гостях. "Я давно хотел побывать в доме моего лучшего друга, светлой памяти Георгия, но мне это не удавалось сделать. Теперь я слишком стар, в гости ни к кому не хожу..." — так ответил он на мое приглашение, но по тону, каким он это сказал, я понял, что оно принято.

Моя мать и старшие сестры помнят Василия Ивановича с 1937 года (меня в то время еще не было) — тогда он несколько дней гостил у нас в Мостицахе, собирая материал для научной работы. Мать часто вспоминала эти дни: "Ни свет, ни заря он перебрасывал через плечо полотенце и шел к Урсдону. Потом они с вашим отцом подолгу сидели в комнате, что-то писали. Наш гость был высокий, худощавый молодой человек, очень скромный и воспитанный, в то же время веселый. Любил уговаривать детей конфетами..."

В тот вечер, о котором идет речь, у нас в гостях были также Ахсан Кодзати, Камал Ходов и Харум Токазов. Разговор зашел об искусстве и литературе. Василий Иванович по памяти читал стихи моего отца, выражая свое восхищение и удивление ими. Мы удивлялись не меньше: как он помнит столько стихотворений и отрывков из поэм? Но удивлению нашему не было конца, когда он начал читать "Песнь о Нарте Акамазе"... Впрочем, трудно ли запомнить тексты на родном языке тому, кто помнит наизусть полатыни Овидия (и не только его)?

Беседа, запись которой печатается ниже, состоялась в октябре 1986 года здесь, в г.Орджоникидзе, в квартире В.И.Абаева. Со мною вместе был писатель Сергей Хугаев.

Участники беседы в дальнейшем обозначаются инициалами – В.А. (В.Абаев) и В.М. (В.Малиев).

В.М. Вы прожили большую славную жизнь. Изменились ли люди за это время, я имею в виду не одежду, конечно, не знания и внешнюю культуру, а нравственные категории, чисто человеческие качества?

В.А. Для сравнения лучше взять крайние точки: 20–е годы в Петрограде, где я в то время учился в университете, с одной стороны, и с другой – последнее время. Одно интересное наблюдение: в Советском Союзе каждый второй имеет лишний вес. В 20–е годы встретить человека с лишним весом было просто большой редкостью – все были худощавые, подтянутые. Гражданская война только что закончилась, и даже не везде еще она закончилась, и поэтому была большая бедность, во всем. Но в тех людях кипела духовная жизнь.

Были яркие, живые искания во всех областях: в поэзии, в литературе вообще, в науке, философии. Одним словом, народ жил интересной духовной жизнью. Одним из выражений этой интенсивной духовной жизни были кружки, которые возникали стихийно: не сверху насаждались, а стихийно возникали. Местом сбора людей были попросту квартиры. Достаточно было двоим знакомым, интересующимся какой–то проблемой – философской, литературной или любой другой, – пригласить несколько своих знакомых, и так набиралось человек 10–15. И вот они собирались, обсуждали эти вопросы. Я сам побывал во многих таких кружках и был поражен именно богатством и разнообразием идей, которые высказывались. Я бы даже сказал так: в бедные, голодные двадцатые годы я встретил больше интересных людей и услышал больше оригинальных мыслей, чем за всю мою последующую жизнь. И если сравнить эту богатую духовную жизнь с большими нравственными запросами, большими нравственными требованиями, то общий вывод, пожалуй, бу-

лет такой, что снизился уровень духовной жизни, и это несмотря на то, что расцветает наука, образование, такая всеобщая образованность. Несмотря на это, каким-то образом духовная культура не растет вместе с внешними показателями, а почему-то снижается. Объяснить это я стараюсь. Может быть, это объясняется тем, что партия все время настойчиво подчеркивала, что она стремится обеспечить материальное благополучие людей. И люди так прониклись идеей, что именно это материальное довольство и есть самое главное, что они все свои силы, или большую часть своих сил, устремили в этом направлении. Может быть, я несправедлив в отношении политики партии в этой области, но мне кажется, что это сыграло роль. Все время подчеркивалось: материальное благосостояние повысить, повысить, повысить, ну, и оказалось, что вместе с материальным благосостоянием не возрастает духовное, если так можно выразиться, благосостояние.

В.М. С этим связаны и такие негативные проявления, как вещизм и бездуховность. Бывает, разговариваешь с человеком и с горечью чувствуешь, что его ничего не интересует. Он не знает, какие книги издают, какие проблемы волнуют мыслящих людей, что происходит в культурной жизни. Зато он старается завести знакомство с работниками магазинов, с зав. базами, зав. складами и т.д., чтобы легче было доставать дефицитные товары.

В.А. То, что называют вещизмом, раньше называлось просто мещанством. Теперь придумали такое слово "вещизм". И этот "изм" придает какую-то респектабельность, и если идти по такому словотворчеству, то взятки уже будут не взятки, а "взяткизм", хищения — не хищения, а "хищизм", вранье — не вранье, а "враньизм". Но незачем облекать такие совершенно непривлекательные явления в такое оформление. Это то, что и раньше было, и всегда было; мещанство всегда было. Правда, что касается взяток и хищений, они приняли теперь, кажется, особенно такой, я бы сказал, универсальный что ли, характер. Везде только и слышишь о негативных явлениях. Появились несуны какие-то, несут государственное иму-

щество, растаскивают... Таких размеров негативные явления никогда не принимали. Это тоже, конечно, одно из проявлений того самого снижения духовного уровня и того самого лозунга о поднятии материального благосостояния... Во время французской революции был провозглашен такой лозунг: "Обогащайтесь!" Т.е. каждый пусть норовит, как умеет, обогащаться. Конечно, нельзя сказать, что это был социалистический лозунг. Это лозунг мещанский. И сейчас он открыто не провозглашается, но наблюдается такая атмосфера, как будто действительно сверху дано указание: "Обогащайтесь!" Но такого указания никто не давал. Партия, конечно, стремилась поднять благосостояние, но не в ущерб духовной жизни. Так что тут какой-то дефект, произошло какое-то искажение, подмена истинных ценностей ложными... Я не берусь, в общем, объяснить это, но сам факт бесспорный. Я еще раз повторяю, если взять две крайние точки — двадцатые годы, с одной стороны, и современный момент — с другой, резко бросается в глаза снижение интересов духовных.

В.М. Сохраняет ли наш народ свое неповторимое, национальное лицо?

В.А. Общий вопрос культурного развития во всем мире, не только у нас, но во всем мире, ведет вообще к известной нивелировке национальных особенностей, национальной культуры. Это наблюдается везде. И не случайно так называемая поп-культура, родиной которой, по-видимому, надо считать США, повсюду сейчас свирепствует — она и во Франции, она и в Англии, и в Италии, и везде. Определенная нивелировка национальных особенностей, в частности, в области культуры, в области духовной культуры, происходит везде. И поэтому не надо удивляться и расстраиваться, что и у нас такое явление будет наблюдаться. Но оно не должно, по-моему, привести к полному исчезновению национального лица, что-то должно оставаться. Очень важным фактором здесь является, конечно, язык. И, мне кажется, сейчас, на данном этапе сохранение языка именно как важнейшего элемента наци-

национальной культуры приобретает особенно большое значение. Пока народ говорит на своем родном языке, он — народ, он — индивидуальность. А если он потеряет эту индивидуальность, он нивелируется, совершенно исчезнет. Если у дерева подрубить корни, оно рухнет. Для национальной культуры корнями можно считать именно язык, литературу, и если подрубить эти корни, особенно корни языка, то, конечно, нависает угроза над всей национальной культурой. И надо охранять язык, начиная с корней. Сейчас ключи к сохранению нашего языка — это осетинская семья, дом. Если там будет господствовать родной язык, остальное не страшно. А если в семье подорвутся позиции родного языка, это уже страшное дело. Когда я слышу, как осетинская молодежь говорит по-осетински с явным русским акцентом, это вызывает у меня удивление. Я целиком стою за двуязычие. Двуязычие не то — нибудь нам навязанное, это наша внутренняя необходимость и потребность. Но двуязычие не должно приводить к какому-то смешению, к образованию какого-то смешанного русско-осетинского сленга... Каждый осетин должен быть двуязычным. И в этом нет ничего сложного, трудного, если двуязычие усваивается с детства. Взрослому уже трудно, а в детском возрасте очень легко усвоить и два, и три языка. Я вот учился в Тифлисской классической гимназии. В моем классе учились греки, армяне, азербайджане, осетины, были даже один латыш и один поляк. И мы все были двуязычными, все, без исключения, свободно говорили каждый на своем родном языке и свободно говорили по-русски. Почему? Потому что дома мы слышали только родную речь, а в школе преобладал, конечно, русский язык. И оба языка как-то свободно и легко входили в нашу речевую практику. Я не помню, чтобы это нам, нашим педагогам или родителям стоило каких-либо усилий. Ничего подобного. Это получалось само собой, именно потому, что в семье мы слышали только родную речь... Судьба нашей культуры в большой степени зависит от судьбы языка. А для судьбы языка очень важное значение имеет, чтобы позиции родного языка сохранялись прежде всего в семье.

В.М. В одном интервью Гарсиа Маркес сказал, что Библ
ия ничего не страшится, не стыдится. В Ветхом завете все возможно. Творец Библии, — говорил он, — затеял создать целый мир, получше, чем тот, который, он полагал, был создан богом. Можно ли такое сказать и о Нартовском эпосе? Ведь здесь тоже все возможно... И не только сказители сами пытаются превзойти божий образец, но их герои — нарты открыто воюют с богами. Мне кажется, что наргы потому и воюют с богами, что их не удовлетворяет устройство сего мира. И в связи с этим такой вопрос: писатель должен идти в своей работе на то, чтобы улучшать мир в своих творениях, или показать его таким, какой он есть? Ваше мнение по этому вопросу.

В.А. Я с конца начну. Должен ли писатель стремиться к тому, чтобы улучшать жизнь, мир? Я считаю, что это первейшая обязанность. Но улучшать жизнь не обязательно, рисуя какой-то особый, небывалый мир. Можно нести эту же идею совершенствования в очень простых произведениях. Вот рассказы Чехова, в общем — то, очень простые и, казалось бы, обыденные, — ничего героического там нет. Но они ведь как-то способствуют внутреннему очищению, облагораживанию. Я думаю, задача писателя была лучше всего сформулирована Пушкиным, когда он призывал пробуждать добрые чувства и славить свободу. Делать это писатель может самыми разными способами, не обязательно создавая какие-то фантастические произведения, фантастический мир... Мир нартов нельзя идеализировать, они несли те отрицательные черты, которые существовали в самой жизни, самой истории. Одна из них — это беспочвенная воинственность ("аэнæхæрð бæстæ, цыма никуал баззад" — такой подход, хищнический). Но с другой стороны, у них есть чему поучиться, конечно. Они пренебрегали смертью, а тот, кто вечно дрожит за свою жизнь, ничего великого не создает. То мужество, те идеалы, о которых говорится в одном из сказаний о Батрадзе: воздержанность в еде, благородство по отношению к женщине, еще ряд определенных качеств имели, конечно, большое воспитательное значение для того пери-

это жизни осетинского народа, когда эпос был основным воспитывающим фактором... Это идеалы, но не надо закрывать глаза и на отрицательные стороны, которые в этой жизни были.

Б.М. То, что Нартский эпос для народа был огромным воспитывающим фактором, особенно ярко проявляется в сюжетном, на мой взгляд, сказании "Сослан в стране мертвых". Возникает вопрос: "Почему Сослан, возвращаясь из страны мертвых, не взял ни золото, ни золотой лисий хвост, а из-за какого-то хлама погубил себя?" На этот вопрос устами главной героини своего романа "Дом Гурме" я отвечаю так: "Взяв золото или лисий хвост, Сослан все равно бы погиб, так же, как и от того, что взял никому не нужную облезлую шапку. Дело здесь не в ценности, не в выборе, а только в самой сути поступка, в совести. Золото, золотой лисий хвост и старая шапка – одно и то же, и там Сырдон, и тут Сырдон. Все это разные превращения коварного Сырдона, преследующего своего старого врага Сослана. Если бы тот старый мудрец, который сочинил сказку, захотел показать только смерть Сослана, тогда бы парт-богатырь взял сразу золото. Но мудрец хотел еще показать и его позор, заставив героя соблазниться самой никчемной и безобразной вещью из всех, что он встретил на дороге. А позор славного человека долго помнится в народе, и мудрец, заставляя помнить его, говорит всем нам, чтобы мы были сильны перед любимыми соблазнами, в каком бы виде они не встречались".

В.А. Я этот эпизод с шапкой рассматриваю как один из эпизодов, подготовляющих гибель Сослана. Гибель Сослана – это целая цепь взаимосвязанных моментов, которые начинаются с его ссоры с Сырдоном. И, насколько я припоминаю, шапка просто одно из звеньев той цепи, которая приводит в конце концов к гибели Сослана. И мне кажется, придавать этому эпизоду какое-то самостоятельное значение и делать какие-то выводы философского порядка, видимо, не следует. В сказании о гибели Сослана определенное место было предназначено для

этой шашки. Но я думаю, что без учета всего комплекса событий, которые привели к гибели, и без учета козней самого Сырдона, который настойчиво шаг за шагом ведет Сослана к гибели... Шапка ведь оказалась Сырдоном?

В.М. И золото тоже Сырдон был, и лисий хвост...

В.А. Об этом я не подумал.

В.М. Что вы думаете о литературе, которая явно стремится показать какую-то определенную идею?

В.А. Литература, которая прямо ставит целью провести идею, называется тенденциозной. А тенденциозность — это плохое качество, а не хорошее. Писатель должен облагораживать, учить людей добру не путем прямых наставлений. Это должно вытекать из его собственного ми-роощущения. Если он ставит себе прямую цель провести какую-то идею, из этого ничего хорошего не получится. Я был всегда врагом такой литературы, я против всякой тенденции. Если писатель сам духовно богат, духовно благороден, то это без всякой нарочитости невольно передается читателю; он "заразит" читателя не сочетанием определенных слов, а своей личностью, которая будет проглядывать. Когда я читаю какое-либо произведение, то передо мной возникает образ данного писателя, его нравственное лицо. Одно из любимейших моих произведений — "Алые паруса" Грина. Это фантазия, но я почувствовал, что за этим стоит благородный человек, и это меня увлекало, этот его романтический взлет... Рассказ Герберта Уэллса, который когда-то на меня сильное впечатление произвел, называется "Зеленая калитка", кажется. Содержание сводится к тому, что некий деловой человек шел по улице и обратил внимание на зеленую калитку, которую раньше не замечал. Он решил заглянуть, и вот, когда он вошел, перед ним открылся волшебный прекрасный мир — красивые и благородные люди, удивительная природа. Все это было не таким, как за пределами калигки, а каким-то особенным, волшебным. И он был в полном восторге. И хотел даже там остаться,

бланился с людьми удивительного мира, который был окраиной зеленой калиткой. Но тут он вспомнил, что ему надо идти по каким-то делам, и ушел, но с твердым намерением возвращаться и заглядывать за эту зеленую калитку. И представьте себе, он до самой смерти не смог вернуться, потому что у него были какие-то деловые встречи, заседания, семейные дела. И каждый раз он, помнивая, думал: вот пойду, обязательно пойду, но так и не смог. Вот такой фантастический рассказ.

В.М. Нечто подобное все мы испытали на себе.

В.А. Да. Поразительно, что люди не видят этой зеленой калитки. Этот рассказ поразил меня, я почувствовал, что и за этим вроде пустяковым полуфантастическим рассказом стоит благородная личность автора. Вот как должен автор действовать, а не каким-то правоучением, какой-то целенаправленной системой выражений, образов и т.д. Такая литература, открыто тенденциозная, мне никогда не нравилась. Вы помните рассказ "Дары волхвов" о Генри? Я не буду пересказывать, но тоже, какое благородство автора проглядывает в этом рассказе, сколько в нем знаяния того, что нужно. Вот это важнее... Она лишилась своих волос, он лишился своих часов, но зато они почувствовали себя счастливыми. Здесь нет грубой тенденциозности, просто рассказан как будто бы случай из жизни.

В.М. Василий Иванович, Вы несколько лет тому назад были в гостях у писателей, просили, чтобы рассказали Вам о состоянии современной осетинской литературы.

В.А. Совершенно верно.

В.М. Мне кажется, что тенденциозность, о которой мы говорили, была большим врагом нашей литературы, реальным врагом. Многие годы она делала свое. Нас тоже учили этому. Мы должны были свои авторские позиции выставлять открыто, защищать какую-то заданную идею. Нам не разрешалось говорить о том, что плохо. Изымали

стихотворения из книг некоторых авторов, обвиняя их в том, что они чернят нашу действительность. На мою повесть изздательских рецензий было написано 4. Кроме пойманных Дзесова, все рецензенты меня обвинили в том, что в моей повести искажается советская действительность. В повести был выведен прокурор районного масштаба отрицательным персонажем. Мои рецензенты защищали его, реабилитировали, не дали о нем ничего плохого сказать. Но прошло время, и открылись куда больших масштабов преступления. Я говорю об атмосфере! Если бы на осетинском языке была написана повесть Айтматова "Белый пароход" или повесть Н.Думбадзе "Белые флаги", они бы не увидели свет. Наши горе-критики и рецензенты разве могли допустить, что в советской действительности ребенок мог покончить жизнь самоубийством?

В.А. Я вспоминаю тот разговор в Союзе писателей. Тогда, если помните, я говорил, что раньше, когда у меня было нормальное зрение, я читал подряд все, я не пропускал ни одной строчки. И когда я просил вас дать мне представление о современной осетинской литературе, то это объяснялось именно тем, что я сам уже не могу за всем этим следить, и мне хотелось от вас узнать — ну, конечно, не в форме пересказа каких-то отдельных произведений, меня интересовала общая атмосфера, которая царит. И в то время, когда наша беседа состоялась, времена были все-таки, как мне кажется, более жесткими. Или дух перемен вообще сюда не дошел?

В.М. Нельзя сказать, что стопроцентно дошел.

В.А. Ведь в центре, вы замечаете, очень смелые вещи... Вы не были на съезде писателей?

В.М. Я не был, но все материалы читал.

В.А. Очень смелые выступления.

В.М. Продолжаются такие выступления.

В.А. Или статья Евтушенко "Личное мнение" — о том, что не надо обязательно ждать указания сверху. Каждый человек имеет право высказывать свое личное мнение. Все это раньше было бы невозможно... Волна оттепели дойдет сюда, она должна дойти, потому что нельзя же допускать, чтобы Советский Союз делился на разные зоны, и в одной зоне продолжал царить застой, а в другой — гласность, демократия. Вы, писатели, должны за это бороться, потому что само по себе это не придет. Где нужно, там тоже обратиться в центр, указывая на определенные негативные явления, на зажим, на подавление свободной мысли. Мне кажется, вы должны быть более смелыми, более активными. Я думаю, что новая волна — волна гласности, демократии должна достичь Осетии... Осетия не может остаться островком, в котором продолжают царить жесткие нравы.

В.М. Раз уж мы заговорили о той новой волне, которая сейчас идет, что Вы можете сказать о перестройке, о новом мышлении?

В.А. Я говорю о литературном процессе, потому что, когда говорят о перестройке, чаще всего имеют в виду нашу промышленность, сельское хозяйство, способы управления и прочее. А я имею в виду то, что интересно охарактеризовал председатель Союза писателей Китая. Раскрепощение духа. Вот что нам нужно. Нам нужно именно раскрепощение духа. И надо всеми доступными средствами, конечно, легальными, добиваться этого. Бороться. Не давать себя запугать, если какой-то изда-тельный работник вдруг обвинит вас в какой-то тенденции антипартийной и т.д. Не надо этого бояться. Надо быть смелее. Здесь сложилась обстановка в связи с известными событиями того времени, и это создает такую неприятную специфику. Но и в этих условиях надо быть смелее.

В.М. Какие писатели и какие произведения оказали наибольшее влияние на Ваше духовное развитие?

В.А. На этот вопрос частично я ответил. Я уже говорил — "Алые паруса", "Зеленая калитка", "Дары волхвов". Из классиков на меня очень сильное впечатление произвел "Идиот" Достоевского; именно образ главного героя. В русской словесности дважды удалось создать образ положительного героя: первый раз его создал народ в лице Ильи Муромца, богатыря, а второй раз — Достоевский в лице князя Мышкина. Их сила — в стойкости добра. Они, в общем — то, слишком даже добры, иногда из-за этого уступают свои позиции. Но, несмотря на это, они нас учат стойкости добра. В зарубежной литературе этим двум русским героям соответствует Дон — Кихот... Он, в общем — то, слаб, какой он боец? Но его порыв, его смелость в борьбе за правду, за справедливость — они заражают. Сервантес мог бы назвать свой роман "Идиот" в том же смысле, что и Достоевский, потому что князь Мышкин и Дон — Кихот — родственные натуры. Вот такие герои, такие образы на меня производят всегда сильное впечатление. Ну а вообще я поклонник русской классической литературы, французскую классику люблю. Трудно мне выбрать какие-то отдельные произведения.

В.М. Позволяете ли Вы заглядывать в Вашу творческую лабораторию? Как приходит идея, как Вы работаете, скажем, над какой-то статьей?

В.А. Такой вопрос мне уже задавал в Москве представитель телевидения Цориев.

В числе его вопросов был вот такой: "Как Вы работаете, в чем видите смысл вашей работы. Я позволю себе повторить тот ответ, который я дал. Я ответил ему так: "Если быстро текущую реку, скажем, Ираф, спросить, как она течет, в чем ее смысл и т.д., то она, эта река, вероятно, затруднится сразу ответить, и во всяком случае, ей придется сперва остановиться и подумать. Но если она остановится, то перестанет быть рекой, она станет уже стоячей водой, а стоячая вода — это совсем другое дело. Вот так и мне надо остановиться, но если я остановлюсь, я уже перестану быть самим собой.

Рассуждать о том, как ты работаешь — это значит уже остановиться и начинать покрываться плесенью.

В.М. Но здесь больше имелась в виду техническая сторона.

В.А. Особой техники у меня нет. Не могу сказать, что строго придерживаюсь какого-то регламента. Работаю по вдохновению. Когда внутри что-то бродит, какие-то мысли и т.д., то, как сказал Пушкин, сразу "рука к перу, к бумаге", вот так само собой как-то получается. Я не ставлю себе целью не пропускать ни одного дня без написанной строки. Никаких таких принципов у меня нет. Работаю по вдохновению, так, как подскажет данный момент. Когда рука тянется сама, вот тогда я пишу. Никогда не заставляю себя писать насилино.

В.М. Большое спасибо за интересную беседу.

В.А. Ваши вопросы касаются актуальных и острых проблем данного момента нашей жизни, нашей истории, нашей судьбы. Все это делает такие вопросы непростыми...

М.В. Утхарәй да амардтам аәмәң нын стыр хагыр ба-
кин...

А.В. Нәе, цәмәң уый зәгъыс? Я думаю, что не вполне удовлетворительно ответил на ваши вопросы, но если еще представится возможность, то и вопросы можно сформулировать так, чтобы на них было легче отвечать. Ваши вопросы, я вам уже сказал, они все не очень просты.

М.В. Я думаю, что сегодня произошел очень хороший разговор... Не знаю, как Вы...

А.В. Я очень рад, если так... Очень рад. Общее мое видение жизни вам, наверное, в общем — то знакомо. Вы знаете... Поэтому то, что я сказал, оно только может что-то уточняет... Я уже говорил где-то, что от человека, когда он уходит, остаются не должности, не ордена и не прочее, что он получал там при жизни, а только две вещи — человеческий образ и творческий труд. Вот если бы мне удалось оставить в памяти людей стоящий образ человека и плюс еще вот то, что мне удалось в плане научном, я был

бы вполне доволен. Больше мне ничего не надо. Я никогда не стремился ни к каким званиям, титулам. Когда это я видел у других, мне было противно. И поэтому я всегда шарахался от всего такого. И если мне удалось вот эти два достижения, что ли, — творческий труд и образ какой-то человеческий стоящий, то, я считаю, я прожил не зря...

Малити Васо

ИУНÆГ НÆУ

"... старости сопутствует одиночество"...

Лбайты Васойы ныхæстæй

"... иунæгæй багти".

Г. Виталий ныхæстæй

Иунæг нæу —
Бадынц дыууæйæ.
Бадынц дыууæйæ.
Ныхас сын бацайдагъ.
Уад æмæ денджыз —
Уый дып сæ ныхас.
Сабыр мæйрухс æхсæв
Нæхи хохы —
Уый дып сæ ныхас.
Урс барæг
Урс комы
Урс бæхыл уайы,
Сау барæг
Сау комы
Сау бæхыл уайы.
Бадынц дыууæйæ —
Иу "нæ" — йыл ныллæууыд,
Иннаæ "о" — йæ нæ хизы.
Афтæе карз у сæ ныхас,
Æмæ дуне æгасæй дæр бамыр.
Иу урс барæгмæс амоны,
Иннаæ — сау барæгмæс.
Урс барæг дæр рæстæг у,
Сау барæг дæр рæстæг у.
Се стыр быцæуы
Срухс кодтой,
Хур мин азы размæ кæм аныгуылд,
Уыңы рагон сусæг дуне.
Иу Хуыңау хъал у

Нарты цирхъыты цæхæрæй,
Уæрæх быдыргæ,
Дæтты азæлгæ,
Налхъуыт – налмасау æрттивгæ æвзагæй,
Иннæ
Мæлæтдзай хъæрзтæй хъæрзы
Сæ сæфты азарæй.
Урс барæг уайы,
Сay барæг уайы,
Дуне æдзынæг – æмыраей
Хъусы сæ ныхасмæ.
Карз у сæ быцæу.
Фæлæ сæ дыууæ дæр
Ставд цæссыгтæй æмхуызон кæуынц,
Хуыцауы рæстæй чи фесæфт
Æртын æвдæм азы,
Уыңы æмбæлттыл.
Иунæг нæу –
Бадынц дыууæйæ:
Иу – Абайты Васо,
Иннæ – йæ Иунæгдзинад.

МÆСУГ ДАСÆГ

(Абайти Васойаен)

Уәйгутау ма нур дәр уәләрвтәмә
Әрдәгихәлд мæсгутә кæсунцә.
Недзамантәй маҳмә, фæлтәртәмә
Фиддæлти тауәрәхтә хæссунцә.

Нәртон игурд адтәй мæсугдасәг,
Арт цагъта æ къохтәй аерраестә дәр.
Уәйуг ләг, зинтән ба – зинфæттасән,
Ниффæлтардға бунтон кудфæстәдәр.

Цæхæрзәрдә лæхъуән, фур хуәрзкондәй,
Мæсугән федар бундор байвардта.
Амад ба ии фæңдәй хуәрз зæрондәй, –
Уәдмæ си хори гъар нæбал гъардта.

Курдиадәй ирдта фуд æнцойнае,
Уазал дорты уадзгæй æ зæрди зинг.
Медмур зарун уидә æ фенцойнае,
Мормæ дәр нæе дардта æ уоди зин.

Æ фалдзос ба гъæйттәи боцхаст адæн
Гагидæуттә цæлвингти уагътоңцæ.
Уәлгустәй син уидә бәрзонд бадæн,
Уәд дæу ба ци гъудитә цардтонцæ?

Кæд, мийиаг, устур номмæ бабæлдтæ,
Айдагъ цитæ æма кадæ уарзтай?
Кенæ ба нæ исонбæл бампулдгæ,
Хъæболау æй уарзтай содзгæ уарзтæй.

АБАЙТИ ВАСОЙ ТУХХӘЙ

Аци аңз наукои әхсæнади архайгутæ бæрæг кæнунцæ иæ доги зундгоиддæр ахургæндæй ey – Абайти Васой сæдæ анзей кадгин юбилей. Васо аей филологион наукини дохтур, Уәрәсей зонадон наукини профессор, академик, Азий Паддзахадон академий әңгæл иуонг Англий, Фин – ноугораг әхсæнади иуонг – корреспондент Хельсинкий, Советон Цæдеси әма Хетæгкati Къостай номбæл пре – мити лауреат, Цæгат Иристон – Аланий әма Гурдзий науки сгүхг архайæг. Никкидæр ма аци хигъдмæ бафтауæн е: нæ устур ахургонди берæ хуәрзеуугутæ.

Әнæе уәлдай әеппæлæн дзубандитæй зæгъун әембæ – луй, Абайти Васо шури дзамапи нимад аей тækкæ тухгин – дæр ахургондбæл берæ гуманитарон наукини, фиццаги – дæр иранистики, "кавказзонунади," нарти кадæнгити әма дзурдти этимологион әвзурстити. Ранимад, уәдта ма берæ әендæр наукини дуйней медæгæ зундгонд ахургонд дзæв – гарæ фæгъыгъæздугдæр кодта (уәдта сæ царди рауагъта) нæуæг идентæй, концептуалон уагæвæрдтæй әма сæ ниммухур кодта æ берæ бундорон кустити (әдеугурæй әнцæ әєргæ сæдемæй фуллæр).

Сæ мухури географи дæр берæ Ҽæбæлдæрти дзорæг аей: етæ раңудæнцæ Мæскүй әма Ленингради, Влади – кавкази әма Цхинвали, Нальчики әма Грознай, Душан – бей, уәдта Лондони, Парижи, Берлинни, Софии, Брюссэ – ли, Рими, Будапешти, Копенгагени, Висблдени, Лунди, Ени әма дуйней әндæр горæтти рауагъдæдти.

Васой куститæ уотæ медесгүп, устур уәдта берæ әнцæ, әма хумæтæг ахургондæн Ҽæлдæр царди дæр нæ ракъ – арттайдæ уони аєррæстæ, уотид къохæй рафинисунмæ.

Егъau әма хегъæдон аэмдогон – ахургонди туххæн ал – кæддæр зин дзорæп аей, раст, хонхи буни лæугæй, хонх куд зин фæууишæн аей, куд зин рафæлгæсæп имæ 'й, җæстæ 'йбæл куд нæ хъæртуй, уоййау. Абайти Васой ус –

наукон сгухтитæн æцæг аккаг аргъ искæндæнæнцæ
ти искурдиадгун фæлтæртæ. Фал уæддæр абони дæр
ти турусхæй æнгъезуй ахургонди бæдæйшагдæр наукон
ти титæ бавдесун, байамонун. Етæ айдагъ æхе сфæл-
тæнодон фæндагбæл наæ, фал суæй – еу наукити ираæз
ти амр, къæпхæнтæбæл хезæгай, æвдесæндартæ æнцæ.

Фæндуй мæ бафеппайун, ахургонди дæссаги æнтæс-
ти ишурæн айдагъ е 'рдзон искурдиади фæрци ке нæй,
ти хуæдæг ци бийнонти хæен исæнтастæй, уоми дæр.

Абайти Ивани фурт Васо райгурдæй 1900 – аг анзи де –
ти мæйи 15 – аг бони Къобий гъæуи Аффæддон – Гур-
ти фæндагбæл ирон хуæнхаг лæги хæдзари. Уоми ахури
ти зонундзийнæдтæ раписта æма киунугутæ кæ –
ти фæпцалх æй. Ё еци гъуддагбæл æновуд æй абони
ти дæр ма.

Илардæр исуйнаг ахургонд ахур кодта г.Тбилисий
классикон гимпазий (1910 – 1918). Уоми фæццæфстæй
ти раписта æма нуриккон æвзæггæбæл. Зæгъун æнгъезуй, æма
ти рæстæги ниввардта Васо филолог – æвзагæвзарæг
исунæн бундор.

Дууæ анзи ахургæнæгæй ракуста æ рапигурæн гъæу
Къоби. 1922 анзи ба бацудæй ахур кæнуунмæ Ленингради
Пидзахадон университети (ЛПУ) Ахсæнадон наукити
ти факультети "этнолого – лингвистон" хайяди Ирайнаг раз-
рядмæ. Гье, номхундæй ЛПУ рабæрæг æй Абайти Васой
дæссаги скурдиадæ, куд æвзарæг, уотæ. Уомæн ин хъæ –
ти ахургæнæгæй Петербурги алæмæти ахургæнди
ти фæлтæри лекцитæ, уæдта ма "Цæгатаг Палъмири" ин –
ти саийæймаг æнзти ахсæнадон – политикон уавæр, разæн –
ти гардзийнадæ цард фæххуæздæр кæнуунмæ, нæуæг мад –
ти вæлтæ агоргæй.

Ахургæнæгæй не студенти зунди тækкæ зингæдæр фæд
ниввардта академик Н.Я.Марри наукон архайд, уой сфаы –
ти дистадон æрмдзæф Васой сфаелдистадон агорæнгæдтæн
ти дайæни адтæй хъибили хузи. Абай фурт, ЛПУ каст фæ –
ти уогæй, "урæд" æрцудæй аспирантæй, ЛПУ – и дæлба –

зур Искæсæн æма Нигулæн æвзæгтæ ма литературитæ барæн ахургæнæн Наукон – æвзарæн институти.

Æ разамопæг адтæй Mapp æхуæдæг.

1935 анзи Абайти Васойæн, æнæ диссертаци гъæуай – гæнгæй, лæвæрд æрцудæй филологион наукити канди – дати, 1962 анзи ба – филологион наукити дохтури наукон къæпхæн (е дæр æнæ диссертаци гъæуайгæнгæй).

1950 – 1952 æнзти, æвзæгтæ æртасуни туххæй наукон "хъауытъати" фæсте, Вaco райиыта Мæескумæ, Ленинг – ради раздæриккөн æвзаги æма гъудий Институти бун – дорбæл ци æвзагзонунади Институт исæвзурдæй, уор – дæмæ. Ами бакуста æноси цуппæрæнхаййæй фулдæр.

Васой тæккæ фупдаменталон, бундорондæр куститæ æпцæ фидибæсти æма дуйней æвзæгти наукити æпæгъ – æнæ уæзгæ "хъуæлтæ" – этимологон æма историон – лингвистон æвзарæнти, ирайнаг æвзагзонунади æма, бу – стæгидар ба, дигорон, ирон æма нарти адæми "хабæрт – ти".

Ирон æвзагзонунади, еугур дүинебæл игъустгонд ира – пист æма славист В.Миллери наукон æвзарæн куститæ, рагон æма шуриккөн алайнаг адæни цард аллихузи рав – десуни фæдбæл, идардæр рахаста Абайти Вaco, æвзаг æма рагон историй сосæгдзийнæдтæ ракром кæнуши бакодта бундорон хъйамæт.

Уотæ, зæгъæп, фонетикæ райсгæй, Васойæн бантæс – тæй ниффинсун къуар наукон кусти. Фицагидæр уонæими æрцудæнцæ бæльурдæй бæрæггонд дигорон æма ирон æвзаги иуонгæзæфи уагæввæрдтитæ, лæдæрдгонд си цæуї æвзаги фонемон аразæнти исконд; дæнцæп, "смычно – горташные звуки" куд æма ци хузи æрбахизтæнцæ ирон æвзагмæ синхон кавказаг адæмихæгтитæй, еци процесс. Дигорон æма ирон диалектти фæззинд æма рахастдзий – нæдти фарстатæ берæ рæстæги дæргъи фæййахур кодта. Устур ахсгиаг гъуддагбæл банимайæн ес еци фарстай фæдбæл Васой куст "Очерк расхождения иронского и дигорского диалектов". Уоми сæ бунæтти æввæрд æрцу –

жонци әма идарддәр исирәэтәнцә, Васой размәс к'ад –
бен, еци авторти куститә, – фиццагиддәр ба академиктә
– М.Шегрен әма В.Ф.Миллери.

Абайти Васо ци диалектологиәй найда кодта, е ин фәе –
шеш устур агъаз рагон әевзаги сосәгдзийнәедтә рагом
шешүүммәе. Уони е ләддәрун кәнүй, ә размәе, еци ахур –
шешлгәй игъауги әндәрхузи, әхехузи.

Гүйддаг уой медәгәе 'й, әма раздәриккон индоевро –
иранисттә әма иранисттә мах әевзагән ахур кодтонцәе әер –
шештәр әе ирайнаг "бундор", ә нуриккон уавәр ба ин
шештонцәе ирайнаг 'взәгти хәеццәе, цубурлзурдасый, куд
шешхусгәнән, әевзарән әәрмәг, уотәе. Уомәе гәесгәе зин –
шеш – шәзинна дәлазуттонд үүдәй. Әевзаги әндәрәрдигон
шешменттә ләддәрдгонд үүдәнцәе әәрмәстдәр куд әндә –
тоң фәэззиндиттәе ("внешнее влияние"), уотәе, әма сәмәе
фагае әестәрдәрд үүдәй.

Абайти Васой 1940 – 1950 әензти кустити наукон кос –
тути рәенгъәмәе хаст әерүүдәй ирон әма дигорон адәми
шешзаги историон ираэсти һәүүәг концепци. Уомәе гәесгәе
дүккаг фәэззиңди ("вторая природа") бунати әевәрд әер –
үүдәй "кавказаг субстрект". Уой нимайунцәе не 'взаги
фонетикә, лексикә, морфологи, сауәенгәе ма синтаксиси
дәр "конструктивон элеменитбәл".

60 – аг әензти әевзарән кустити не стур ахургонд әе
концепци исиста һәүүәг бәрзәндәмәе, фәегъыгъәздүгдәр
жүй кодта уәхән гъудиәй, әма аланты әевзаг бустәги
хәестәг ке ай европаг ареали әевзәйтәмәе – славяннаг,
балтиаг, тохараг, германнаг, кельтаг, кәечити хәеццәе не
'взаги әргом "ниййерәг" – скифаг әевзаг әэмбалдәй хә –
стәгмәе недзаманон догити дүккаг әеноси райдайәенәй
фәестәмәе. Кәрәедземәе уотәе хәестәг ке адтәпцәе берәе
рәестәгүти дәргүй, уомәе гәесгәе не 'взаг әма еци адәмти
әевзәгти 'хсән исәевзурстәй әэмхузондзийнәедтә – сәе
лексикә, фонетикә әма грамматикити. Дессаг ба е ай,
әма ғье, еци әэмхузондзийнәедти тухай не 'взаг хеңән,
изолдәр кәнүй иннәе ирайнаг әевзәгтәй. Ирон әма ди –

горои әевзаги исирæэти концепций тæккæ ахсиагдæр гъудлагбæл банимайæн ес, Абайти Васо ке æраæстæфтаæй æма бавналдта, не 'взаги æртæминанзон историй хеçæн ирæэти хеçæн рæстæгутæбæл дех кæпун (периодизация). Еци устур хронологион период әевзарæг æртæ хайни фækкодта æртæ рæстæгебæл:

1) скифаг – европаг (подзаманти рæстæги фиццаг ми – нанzon).

2) алайнаг – кавказаг (шуреккон дзамапи фиццаг æно – сæй манголти æрбампурсти уæнгæ).

3) пæуæги пæуæг (XV-- аг æносæй абæнтти уалдæн – гæ).

Æртæ периоди уотæ дехгонд æрциудæнцæ, еци рæс – тæги, цид, хъæбæрдæр ци әевзæгти хæццæ баст уидæ не 'взаг, уомæ гæсгæ. Аци ахсиаг гъуддагæн дæр иннети хузæн – автор æ анализи рæстæги ке исигон кодта æма бавдиста – ес "еумæйаг теоретикон азæлд".

Гъуддаг ба уой медæги 'й, æма Абайти Васо аïçi ха – бæртгæмæ æркастæй пæуæг, арфдæр цæстингасæй: на – ционалон әевзæгтæ æма этности культурити ци æмбаст – дзийнæдтæ, ци фæззелæнтæ æма раҳастдзийнæдтæ ес, уонæмæ.

Уæхæн мадзæлттæ байгон кодтоицæ нæуæг "æрв – гæрæнттæ", нæ паддзахади берæ адæмихæттити әевзæг – гæ ахур кæнгæй еумæйаг культурон итигъдади, будури æма е æй устур агъаз. Абайти Васой лексикологион кус – титæ ци 'рдæмæ арæзт æнцæ хъæбæрдæр, уомæн ес ис – торион бæлвурд миңеугутгæ.

Уой хигъд сæрмагондæй зæгъун гъæуй ахургонди сæйрагдæр, егъаудæр куст – цуппартомон "Историко – этимологический словарь осетинского языка" – й туххæн. Еци еумæйаг устур кусти медæгæс æнцæ автори зингæ – дæр æнтæститæ ирон әевзагзонунади фæйнæхузи къа – баземи – фонетикæ æма диалектологий, истори æма грамматики, әевзаги лексикологий (дзурдæздæхти), уæдта ма нартизонунади. Уой уæлæнхасæн ба ма дзурдуати ес,

автори кустити принципиалон, ахсигаагдәрәй ци ес әев –
ын үонунади өумәйаг теоретикон фарстатаәбәл.

Лбайти Васой дзурдуат еутурәй дәр әмцүхачий ни –
шиупцә әенахури дессаг фәэззиңдәл пән филологион
науки. Уомә гәсгәе мин нур зин әй уомән аттаг аргъ
искәепун. Фал ацибон федарәй зәгъун әембаелуй уой, әма
Шегрени "Осетинская грамматика" уәедга Миллери "Осе –
тинские этюды" – й фәесте Абай фурги "Историко – эти –
мологический словарь осетинского языка" иссәй әерткىкаг
шеккә устурдаәр әема сәйрагдәр фәллойнәе ирон әев –
шынзонунади әертәәеносон историй дәргъи. Автор 60 ан –
шомәй фулдаәр қәбәл фәеккуста, сци арф уедагәегүп ку –
сти къабәзтәе иранистикә, уәедта ма сауәнгәе индоев –
ропеистики араәнтәй дәр дзәвгарәе изолдәртәмәе ра –
хнэтәенцәе, уомән, әма си анализонд ңауей әрмәг еу 180
әвзагемәй, аллихузти генетикон къуәрттәй ист, уәедта
ма си этимологион әвзурстити (әевзарән кустити) әема
сүмәйаг әвзагзонунади берәе теоретикон фарстатаен дзу –
апп ләевәрд ңауей.

Авторәй гәенгәе ка н' адтәй, уәхән къулумпитетә, рәе –
уәнитәмәе гәсгәе дзурдуати раңуд мухури әегәр нид –
даргъ әй, дәс әма инсәй (1958 – 1989) анземәй ибәл
фулдаәр раңудәй. Фал ә алли том дәр специалистги деси
бафтауидә, сәе фур цийнәй хезиуонцә әе раңуд. Мәнәе
су ңалдаәр цубур гъудиади әегәрон берәе арфити нимәд –
зәй:

— От души поздравляю Вас и всю нашу науку с вы –
ходом Историко – этимологического словаря осетинского
языка, 2 тома! – финста автормәс 1973 аизи июни мәйи
27 бони зәгъунәп советон ахургонд – иранист әема ирон
әвзагзонәг, СЦ Наукити Академий иуонг – корреспон –
дент Георгий Саредани фурт Ахвледиани.

Абхазаг устур историк – этнограф, профессор Шалва
Инал – Ина уотә цийнәе кодта дзурдуати 3 – аг томи фәэз –
зиндәбәл:

— Дорогой Василий Иванович! Поздравляю с выходом

еще одной вашей замечательной фундаментальной книги! Не только осетиноведы, но и мировая наука будет благо – дарна вам за этот Ваш колоссальный труд!..

Зундгонд ахургонд – филолог, СЦ Наукити Академий иуонг – корреспондент Рубен Александрович Будагов финста:

— Как мало у нас сейчас выходит книг такого масштаба и такой фундаментальности!.. Все мы будем ожидать окончания Вашей прекрасной и многотрудной работы. Это поистине памятник нерукотворный!

Æма ма сү арфи дзурд. Æ зæгъæг дæр иннети хузæн аргъ кæлпүй Абайти Васой æносон кустæн:

— Дорогой Василий Иванович! — финста, дзурдуати 3 – аг томи хæццæ базонгæ угæй, тухгии устур советон ахургонд – русист, СЦ Наукити Академий иуонг – корреспондент Федот Петрович Филип. — Вы один из немногих языковедов, который с полным правом может о себе сказать: "Я памятник воздвиг себе нерукотворный". .

Гъо, академик Абайти Васойæн æнгъезүй уотæ зæгъүп ахецаёй, фал нæ зæгъдзæнæй, уомæп, æма æй æнæуаг уæздан адæймаг. Еци замманай дзурдтæ дзорæп мах, никки 'ма сæбæл æфтауæн, æма Дзурдуат иссæй не 'взагæн æ уодæгаси циртдзæвæн! Аци гъуддаги уотæ дæр æмбæлуй!

Теоретикон фарстатæмæ тулаваст адæй рагæй дæр Вако, сауæнгæ æ наукои биографий райдайæни дæр сæ – бæл æхçул хаста. Уобæл дзорæг æнцæ, 30 – аг æнзти автор ци дууæ уаци шиффинста, етæ дæр: "Язык как идеология и язык как техника" æма "Еще о языке как идеологии и как технике". Уонаæбæл лингвистикон зилдти æм – бурдти адæй лæмбунаёг дзубандитæ. Уонаæми автор арф, æндæрхузи çæстингасæй æркастæй академик Марри "науæг ахури" концепцимæ, – уæди рæстæги ма сугу – рæй дæр кæбæл æнвæрстæнцæ, уомæ.

Хаццæгтæгæнæн, æмбурандгæнæн куститæмæ тундзуй Абайти Вако е 'гас сфæлдистадон рæстæги дæргъи. Хъæ – бæр зипаргъ теоретикон гъудита, уагæвæрдтæ райгур –

Насой къохи буни зонунади берæе рауæенти: этимологиян аёма историон æвзурститæ, субстрати теори аёма француз лингвистикæ, ононимий аёма синонимий фарштадт. Азурди хæйтгى аёма хауæенти категорити проблема, литератураæzonунади аёма фольклористикæ, никкини маæхсæнади ираæти ахур кæнуни социологи аёма методологии.

Уотемæй ба Абай фурт — теоретик уарзуй аёма гъавуй методологиион хузи бæрæг бæлвурд хаццæгтæ искæнун, формулировкитæ дæлтун. Дæнцæн, е еу аёма дууæ хатти ши дæлвурда историзми сæрбæлтау. Наукон базонунади уой шимадга бундорондæр принциптæй еусбæл: "Историзм, — люрүй Абай фурт, — может оказаться той основной во-лораздельной линией, по которой пройдет размежевание между двумя главнейшими направлениями в развитии общественных наук вообще и языкоznания — в частности. Отход от историзма характерен для большинства "модернистических" течений в науке. Представители этих течений склонны третировать историзм как устарелый пережиток XIX столетия".

Абайти Вако æ теоретикон кустити конкретон лингвистикон фарстатæмæ кæсүй устур социологон аёма методологиион будури. "Борьба за человека и созданные им ценности, — финсүй Вако, — против уродливого поклонения силе и военному потенциалу — вот сущность современного гуманизма. Наш век оправдывает себя, если он войдет в историю не только как век атома и космонавтики, но также как век гуманизма и духовного обновления. В противном случае и атом, и космонавтика неизбежно обернутся для человечества катастрофой и самоуничтожением... Участие в гуманистическом воспитании людей становится важнейшим, если не решающим, моментом при оценке любой общественной науки. Антуан Сент-Экюпери, замечательный французский писатель, очень хорошо сказал: "Быть человеком — значит — сознавать свою ответственность". Мы бы добавили: быть гуманистом

— значит сознавать свою ответственность вдвойне". Уомаей рæссугъдæр ма 'й күд зæгъдæнæ...

Абайти Васой наукон бунтæбæл цубурæй ке рафæл гæстан, уомаей бæрæг ай, аема науки æрфитæмæ цæүн ахургонд филологиæй ке райдаæтта. Мæнæн ба, күд филологæн, уогæ с уæлдай æхцæуæн ай. Ёрмæст Абайти Васой наукон равиалæнтæ æвзагзонунадæ аема дзурдæз дæхтиги араентæй идардæрбæлти рахистæнцæ. Зæгъд зæнæн ай никки бæрæгдæр: Васо нæ сæргъи æрлæуд тæй тæккæ устурдæр сагъæсгæнгутæй еуей бунаги: «'сфæлдистадæ, æ царди фæндаг æнцæ махæн уоди фарни, æгъдауи зæгъунæн дæнцитæ, бустæгидæр ба нурик-кон æбæлвурд рæстæги.

Зундгонд нин ай, — науки æновуд фæллойнæ адæй — маги зæрдæ хæлардæр кæнүй. Ёма нæ юбилияр ба косуй (уæдта косуй, гъуддæгтæ размæ тæргæй!) науки 70 аизе — мæй фулдæр! Еци дæсгай æнзтæ Васойæн адтæнцæ устур лæг, æңдæг бæгътæтер адæймаги æнзтæ.

Мæнæ күд ниффинста уой туххæн нуриккон егъяу ру — сист — историк, академик Олег Николаевич Трубачев: "В напряженный век научно — технической революции ощущаешь настойчивую потребность говорить об Абаеве — человеке, о гармонии его личных качеств, которые кажутся трудно достижимым идеалом. Десятилетия прожив и работав в столицах и столичных научных учреждениях, Абаев сохранил способность не суетиться. Многие ли это умеют?" (Кæсæ М.И.Исаев. Васо Абаев. Орджоникидзе, 1980, 5 ф.).

Раст бафебиайдга Олег Николайи фурт Абайти Васой адæймаги ирдæр миңеугутæй еу — уæззау зунд, æ сæр а бунати ай, цифæндi тухст уавæрти дæр катай аема хæлæф нæ кæнүй.

Аци дзубандий фæсте күд не 'римисæн, 1950 — аг æн — эти райдайæнти советон науки ци итинг уавæр исæвзурстæй, уой. Е баст адтæй лингвистикон "хъаугъати" хæццæ. Архайдга си сауæнгæ И.В.Сталин æхуæдæг. Аху —

тәндти хестәр фәслгәр гъуди кәнүй, аллихузи ахургәндти фуллар хай се 'мбәлтти куститә куд фаудтонцә, сәху — тәндти ба "ард хуардтонцә", мәнә нур Сталини цори куд аюрунцә, уомәй зинна — наэзинна әндәрхузи ке гъуди подгонцә науки еуәй — еу фарстатәбәл. Цубур дзурдәй, үгүр филологтәй сәхебәл фәххуәстәнцә, сәхе раст үарун базудтонцә әрмәестәр еугәйттә. Уони 'хсән ғиццагидәр имист Ҷәүй Абайти Васо. Е уездонәй, ә үтказа зүңдәй идардәр кодта әевзарән куст, ә фаләем — булај җыаугъятә әема тухдзурд гъуди дәр нәе кодта. СЦ Наукити Академи әердигәй әй әелхъевгә дәр, тәрсун дәр кодгонцә, лигъэтә кәнүн дәр ин әевзурстонцә, фал сәе бол не 'ссәй, нәе син бантастәй Васой басәттүн, мухури гындуитә куд зәгъя, е. Хәдәгай, әхе ба ин нимадгонцә, Сталин ци академик Марри бафаудта, уой әүүашкгин — Амир ахурдзаутәй еуебәл. Гъулдаг уобәл әерләудтәй, әема газет "Правда" әехуәдәг ниммухур кодта сәрмагонд уац — гъуди уәхән сәргонди ҳәвци — "неразоружившийся маррист". Зундгонд нин әй, уәхән әрмәегути фәсте Ҷәхән әевверхъяу гъулдәггә әерцәуидә, е. Еугурәй дәр гъуди кодтонцә, Абайти Васо ахәстъонәй пәбал фәйй — өрвәздәнәй, зәгъгәе.

Академик Виноградов куд амудта, уомә гәсгәе, Васо "разоружиться" искәнүн ку нәе бакумдта, уәед ибәл Берия гәетъәдитә баләвардта, фал ин сәе Сталин раздахта, уотә зәгъгәй: "Оставьте его в покое, он серьезный учёный. Переведите в Москву и пусть работает с академиком Виноградовым". Stalin бааргъудта раздәр Абайти Васой куститәй Ҷалдәр әема сәе зудта.

Уой фәестәе ин әәцәгәй дәр уайтәеккәе фатер февар — ғонцәе (нури уәнгәе дәр ма уоми Ҷәруй), әема Мәеску — мәе аerbайивта. Әевзагзонунади науаег райарәэст Инсти — тути ин ләевардтонцә разамонгутәй еуей бунаг, фал Васо пәе бакумдта, әнаразий карз дзуапи син равардта... Е әй гынгәе дардтайдае е 'взарән кусти, ҳәзна әй наебал ев — әлдайдае әе сәйраг архайдмәе.

Аци цауи хæццæ ма баст æй æндæр цау дæр. Сталини рамæлæти фæсте филологи æма иниæ гуманитарон на – укити "æлвæст хъанцау" уæгъдæгонд æрцудæй.

Науки тækкæ карздæр сталинисттæй беретæ фицæгти рæнгъити хæлеу, дæрæн кæнун фæййагайдтонцæ "ста – линское учение о языке". Араэт цудæй конференцитæ æма диспуттæ. Сауæнгæе партион ма профцæдесон æм – бурдти дæр дор дorbæл нæбæл уагътонцæ Сталини æзи – никкон æнæтурусхаг, æнæфæккеугæ фæткæвæрдтитæй. Абайти Васойæн бабæй ци нæ кодтонцæ еци ханси баф – таунмæ, фал бабæй аци хатт дæр æцæг лæгау æхебæл ниххуæстæй, æхе расуварс кодта æнæпайдай наукон æма æнæнаукон хахуртæй, æма идардæр е 'гас царди сæй – рагдæр гъуддаг кодта – æхе пиммухур кодта этимологи – он Дзурдуат аразунбæл.

Васо хебæл хуæцуни, гæдзæ кæнуни ханхæбæл айдагъ æхуæдæг нæ цæруй, фал ма иннетæн дæр æвдесуй ка – тайи зæран: "... Очень важно жить без суety. Суeta из – нашивает людей. Я уверен, что даже многие недуги про – исходят от суety..."

Абайти Васой философион гъудитæ æма æ мæддүйней цæстингас дуйшемæ æнцæ цæмæдессаг, гъæуий сæмæ хе – цæнæй, лæмбунаæгдæрæй æркæсун. Не стур ахургонд – фасти лæг фæйнæхузи рæстæгути æ гъудитæ зæгъидæ паддзахади æхсæнади ираэти фæдбæл фæззиниæг ахс – гиаг фарстати туххæн. Гъулæгæн, нæ хеңаудæ уæддæр нæма исахур æй не 'стур ахургæндти раст гъудигæмæ æригъосунбæл.

Абоний уæнгæе дæр ма Абайти Васо мухури раудзуй адæми рæнгъæмæ, нæ царди еуæй – еу проблемитæ куд лæдæруй, æнкъаруй, уоци гъудитæ. Уотæ, æрæгигомау æ сæрмагонд уацгъудий Васо исдзурдта социалистон идеи сæрбæлтау, куд идеи, уотæ. Ахургонд амонуй, – идеяæн æхе æма уой царди раудзун кæрæдзэмæй ракеңæн кæ – нун гъæуий, зæгъгæ.

Бафебиаййнаг æй, Васо наукон кусти методологион

принципити сугъдæгдзийцади, уæдта æхсæнадон раҳаст – демократти демократизм аёма гуманизми фарс ке адтæй а маани нур дæр.

Но акургондмæ ес уæхæн хуарз миңеуæг: е æнхузæн көнүү "устур" аёма "минкъий" (нимæдзæй) адæм – ти, уæдта, гъай – гъай се 'взæгтæ аёма кульгуритæн.

Фал Вако хъæбæр хуарз лæдæруй, специалистти куд фындуй, уоци хузи цæруни аёма ирæзуни равгитæ ке наэ таануүй хаттай æвзæгутæн. Абай фурти æвзаги ираæти ирд концепций ес, бæрæг даруй "дуусмæй сугонд" цæстингас. Был ордигæй, ахургонд ай кæрз нихмæ, цæмæй æвзаг куулумпитетæ айяфа, ци рауæенти пайдагонд цæуа гъæу – ама, уоиæенти. Еци рауæенти сæйрагдæрбæл Вако нимайуй ки хафдарæ, бийнontи. "Если дети – зæгъуй с – с момоком матери не усваивают родной язык и не пользуются им дома, то язык можно считать обреченным. Ни школа, ни печать, ни радио, ни телевидение, ничто не поможет. Дерево рушится, если подсечь его корни в земле. Язык погибает, если подсечь его корни в семье". (Кæсæ. А.Х. Галазов, М.И.Исаев. Народы – братья, языки – братья. Орджоникидзе, 1987, 4 – 5 ф.).

Фал е æрмæстдæр наэ берæнацион паддзахади æвзагти уавæрæн ае euнаæг фарс аей. Еци фарстай дуккаг, шинæ фарс ба аей меднацион раҳастдзийнаæтæбæл хуæ – цагт æвзаг, – уоци бунати ба аей уруссаг æвзаг. Еци дууæ æвзаги – мадтæлон аёма уруссаг се 'пкъайи, сæ исеуи исæвзуурун кодтонцæ "дууæвзагон фæззинд", кæци хауй Уæрæсей Федeraцияй еуqур адæмтæмæ дæр уруссæгтæй уæлдай.

"Двуязычие – дзоруй Абайти Вако – это не нечто на – вязываемое нам извне, а наше естественное состояние, наша судьба". (А дæр уоми, 3 ф.). Наэ райгурæн бæсти адæмти националон кульгурити ираæти историй берæ айисв æвдесæнтае, дæнцитæ ес, уруссаг æвзагæй куд пай – дагонд цæуяй, уомæн. Вако раст бафеппайдта, наэ интеллигентции фæззинд евгъуд æноси æнгом баст аей уруссаг

культури хæццæ. Е ин адтæй, рæсог дон кæцæй ниуаз – тоицæ, уæхæн сауæдонæ. Уруссаг æвзаг хуарз зонун, æма уруссаг литература мæ дæсни уп адтæнцæ интеллигенти æнæмæнгæ гъæугæ, фиццаг бæрæггæнæптæ. Еци рох – ситаугуги лæгдæр адтæй Хетæгкati Леуани фурт Къоста – ирон æвзаг æма ирон айевадон литератури бундо – рæвæрæг. "Ему были в равной мере доступны неисчер – паемые богатства и красоты как родного, так и русского языка. В этом отношении, как и в других – зæгъуй Васо – Коста остается образцом и идеалом для каждого осе – тинского интеллигента". (Уоми). Нæхецæй ма бафтауæн – уæхæн "образец и идеал" æй næ юбилияр æхуæдæг дæр.

Ирон æвзагзонæг ахургæндтæ хуарз зонуцицæ, пæ устур, зундгонд ахургонд куд дессаг хуарз зонуй е 'взаги æгас диалекттæ æма дзурдиздæхтæ дæр. Зундгонд ма син æй, уруссаг æвзаг цæйбæрцæ уарзуй æма куд арф зонуй, е дæр. Ё наукои кустити æрмæзæф деси æфтауай айдагъ ху – мæтæг кæстути næ, фал ма е 'мкосгутæ – нимади ахур – гæндти дæр. Уотæ, советон иранистти устурдæр ахур – гæндтæй ey, профессор Б.В.Миллер (академик В.Ф.Мил – лери фурт) Васой юбилеймæ финста: "В заключении от – мечу, что все работы нашего талантливого юбиляра на – писаны прекрасным, свободным и красивым русским языком, которым он владеет лучшие многих русских ли – гвиствов. Да и не удивительно! Ведь он сын одаренного осетинского народа! Вспомним Коста Хетагурова, тоже замечательного владевшего русским языком!" (Кæсæ. Вопросы иранской и общей филологии. Тбилиси, 1977, 21 ф.).

Гъе, уотæ – Абайти Васо æма Хетæгкati Къоста! Ёцæг устур лæгтæ еунæг хе адæни лæгтæ нæбал фæуунцæ, фал еугур дзиллити хæзна исунцæ.

Мæ радзубанди мæ фæндуй Къостай дзурдтæй фæу – ун:

– Тæхуды, – йæ дзыллæйы раз
Чи ракæны барджын ныхас,
Кæй фæрсынц, кæй равзарынц зондæй!

Скъодтати Эльбруси тæлмац

**"... АЭЗ ЦАРДТАЕН РАСТ, АЕНӘ УӘЛДАЙ
КАТАЙИӘЙ"**

Аланги Ивани фурт Василий, Васо, зәгъыгә, ай имо —
ионуғын, тәрдәхәләрәй хонунцәе е 'мзәнхонтәе, аәмбәс —
иони, — сүгур дүйней зундгонд ахургонд, арф сагъәси
они, филолог — иранист, индоевропеист. Е ниффинста 300
күтөмәй фулдәр — наукон уацгъудитә, монографитә
еми ачыләртәе. Беретә си мухургонд аәрциудәнцәе дүйней
хөккө хуәздәр рауагъдәйтәй еуетәми: Лондони, Рими,
Берлини, Будапешти, Копенгагени, Висбадени аәма аен —
жарты. Уомае ес берәе титултәе, наәмттәе, хуәрзеугутае: фи —
библиогион наукити дохтур, Англий Азиаг Падзахадон Ах —
иониди аәцәг иуонг, Хельсинкий Финноугораг аәхсәнади
иуонг — корреспондент, Падзахадон аәма Къостай ном —
бигл премити лауреат, Цәегат Иристон — Аланий аәма Гур —
ции республикити Наукити сгүхт архайәг; ләввәрд ин
иңциудәй Фәллойни Сурх Түрүсай дууәе ордени аәма ىал —
жарт майдани.

Абай фурти туххән финст аәрциудәй берәе уацгъуди —
ион. Уонәми дзурда цәүй Васой берәввәрсугон наукон ар —
шылбашл аәнәнхәст, еугтай "Фәрстәбәл": куд лингвист, куд
литтературәзонәг, куд фольклорист, этнограф аәма аенд.
1980 — аг анзи рацудәй ж ахургәнүйнаг профессор Исати
Нархәмәти хәларзәрдәй финст киунугәе Васой туххән.

Васой размәе тундзагәе цард деси аeftауи, дәхе ба —
шылордзәнәе аәнәбари, цәй фәрци ай уотәе разәнгард,
цихузи хъаурәе, нифс ай тәрүй бәэрзәндәмәе хезунмәе
ема дәхециән ратдзәнәе дзуапп — аәнәкәрон уарзтәй
ко уарзүй ае, нимәдзәй — минкъий, фал историәй ба —
тыңзидуг адәми, ае едәйтәе недзаманти арф ка рауагъыта.
Уотәе сәрустур ке ай, уотәе хъазар ин ке ай ае адәм, е
ләрдтүй ахургондән нәуәг хъауритәе е сферадистадон
скурдиадә аәнхәстдәрәй равдесунмәе.

А адәми фуртгәй сәрустур ка 'й, уой фәффәндүй
иони хузән уп, иони фәнзун, ку ин аәнтәса, уәдта ар —

хайуй уонәй фәббәрzonдdәр уи. Наци әermæст уотема^н
ирәзүй аәма размæт цæуүй. Ёма ацибоц, Абайти Васоба
дзоргæй, мах фæндуй уомæн айдагъ кадæ искаенуи на
айдагъ е 'турæн бони туххæн арфитæ ин нае кæнæн, фа
нае наци сæрустур кæмæй аей, еци устур сфаелдистадо.
лæгмæт нае фæсевæди, нае кæстæр фæлтæри әеркæсун
кæнуи, цæмæй етæ сæхс дæр аәма сæт адæни дæр фулда^н
уарзоницæ.

Æз филологий науки еу 40 анзей бæрцæ косун аәма
гъай – гъай дæр, берæ ахургонд – филолоғти куститæ зо-
нун, мæт бол аей, уони "тæразæбæл" рабаргæй, зæгъуу
уотæ: Абайти Васой куститæмæт ес еу аенахури дессаты
миyneуæг – æ тухгин наукон әermæгутæ, иниæт ахургæн-
дтæй игъауги, аениæт финст лæдæрд, хумæтæг, аенцон-
кæсæн аевзагæй, аәма сæт аргъаун әermæст сиенциалисттæн
нае, фал еуругемæт дæр аехцæуæн фæуүй. Аици гъуддагы
фæлдæл сæт арфи дзурдтæ Васойæн загътонцæ ахургæн-
дтæ – филологтæ. Тæккæ стурдæр советтон ираписттæй еу
– профессор Б.В.Миллер уотæ загъыта: "... в заключении
отмечу, что все работы нашего талантливого юбиляра на-
писаны прекрасным, свободным и красивым языком, ко-
торым он владеет лучше многих русских лингвистов".

Абай фурт аехе 'взагæй лæдæрун кæнуй е 'рмæт, мæнгæт
наукон мæрзæздухт дзурдтæ аәма гъудиæдтæ имæт наийес;
æ "уотид" финститæ уотæ аенæгурұсхаг раст аенцæ, зæрдæт
уотæ исрохс кæнунцæ, аәма сæт цума дæхуæдæт финстай
автори хæццæ еумæ. Мæт зæрдæбæл Пушкини сфаэлди –
стадæт æрлæуүй, е 'мдзæвгитæ куд лигъзæй тæхунцæ, кул
аенцон гъудигæнæт аеницæ, е.

Адæймагмæт уотæ кæсун байдайуй, цума, æ сæрмæт ци
гъудитæ аерцæуидæ, уони Пушкин гæгъæдиæл, аенæт
уæлдай хъаурае харзgæнæй рафинисидæ. Ёма сæт куте –
мæт финста, цалгай хæттитæ сæт ниххæнхитæ кæнидæ,
уой дæр ма ку нае зонианæ! Бустæги раст адтæнцæ Эди –
сони аәмбесонди дзурдтæ: "Гений аей 1% скурдиадæ аәма
99% хъiamæт!"

Абайти Васо аей науки хъæбæр хъiamæттуи лæг. Уæт
къохтæмæт æ 4 – томон Историон – этимологион дзурду –

шаш райсайтæ еу том. Еци кустбæл Васо райста Паддза – шудон преми, æма дзæгъæли нæ – е кæнуй 5 дзурдуатей күст, 5 дзурдуати æйьевуй. Уоми иссерæн ес æрмæст хе – шаш дзурдтае, сæ писанеуæг, ди 'нæа, е нæ, фал ма берæ шашти берæеносон бастьдзийнаæдтае (барæн æрмæг лæ – ширд цæуй 200 æвзагебæл æма æвзæгти здæхтæбæл), ис – ширд шинайтæ си фæйнæхузи адæмти æвзæгти æвдесæн – дортæ ("циртдзæвæнтæ"; Абай фурт ниффиниста сæдæгай тæхæн æрмæгутæ), ес си, айдагъ æхе адæм нæ, фал ма берæ адæмти мифологи, дин æма фольклорон æрмæгутæ. Бына уæлдай æппæлдæй уой исхонун æнгъезуй нæ адæми шпиклопеди. Уæхæн егъяу бундорон куст ниффинсунмæ шпундзийнаæдтае уæдта скурдиадæй уæлдай ма гъæуй шпундæрцæ кустуарзагæ, кустгъон уи. Еци х'йамæтæн ортъ исказунун æнгъезуй, – уæхæн дзурдуасттæ æнæгъ – шнæ шпиклопеди. Еумæ ке фæййаразунцæ, уой зонгæй. Абай и Васо æ царди медæгæ уомæй уæлдай ку неци иса – ристайдæ, уæддæр æ адæмæн арфиаг адтайдæ æносмæ, тæхæн ба пиввардтайдæ номимисæн æгас уоди "цирт – дзæвæн", уæдта айдагъ æхецæн дæр нæ, фал æ ирон æма дигорон адæмæн æма æвзæгтæн. Абай фурт фиццаги шпиклопедæр кæд æвзагзонунади архайæг æй, уæддæр æр – мæст уобæл нæ пиллæудтæй. Ёвзаги фарстатæбæл кос – тæй, Васо еци еу рагстæги адæмон фольклор дæр не 'ронх кодта, иронх нæ, фал уоми дæр куста æновудæй. Берæ нæуæг, нури уæнгææнæзонгææрмæгутæ æррæвдзæ кодта нæ уоди фарни хæзнатæй æма син царди тонхи ра – цæуни барæ равардта не стур ахургонд. Берæ нæуæг фар – статæ имæ исæвзурдæй, æма син дзуæпнитæ дæр ис – сердта. Дзæгъæли нæ дзоруниæ, Васой наукон куститæ, нæ адæми æвзагзонунади историй, зæгъгæ, е хонх ра – фæлдахуни хузæн æй.

30 –аг æнзти уацгъуди ниммухур кодта ирон фольк – лори туххæн. Уоми е дзоруй, фольклор куд æхсицгæе гъæуй, куд æнгæс дарун гъæуй нæ адæни ц'ухæйдзоргæе сഫæл – листади хæзнатæмæ æма сæ куд гъæуай кæнуин гъæуй.

Гатути Дзахой "Амран" – и раздзурди Васо нæ адæмон кадæнгити араæти туххæй æ гъудитæ, фарстатæ зæгъуй

аәргомәй. Еу аәэмихатт иниәе аәэмихаттән, ае "идеоло – гион фәэрзey" цихузи бакайүй (райаразүй), е әвдист цәүй, турдзиаг фольклорәй ист, Дародзанты таураәхъбәл. Е дзорый уобәл, аәма "свой мир героев, как и мир богов, об – щество конструирует по своему образу и подобию", гъо – ма, синхон аәдентәй ист бәгъятаәрти, ци аәдем сәе аәр – байсүй, е аәхе хузи әвдесүй, хе аәдәми миңеугутәе аәма зәрдиҳатт ибәл "ниннихасүй". Еци амундән ес методо – логион хъаппәе аәма 'й наукон косгутәе гъәуама испайда кәенонцәе се 'взарән кустити. Кадәнгита, таураәхътәе аәв – заргугәе, Абай фурти гъудимә аәригъосгәй, гъәуама ма хәләемуләе кәенонцәе, уонән се 'рфинист куд аәй аәма ку – темәй фәэззиндәнцәе, финист аәрциудәнцәе, еци дууа – фәйнәхузи гъуддаги.

Абайти Васо "кабинетон" (гъома, аәрмәест еу рауәни бадәг) косәг некәд адтәй: е алли анз дәр иссәеүидәе Цәгат аәма Хонсар Иристонтәмәе, араәх цүдәй балцити айдагъ нәхе нәе, фал ма синхаг республикити хуәнхтәе, кәемтгәмәе. Еу уәехән балций фәесте 1934 анзә ниффин – ста киунугәе "Из осетинского эпоса". Хъәбәр аәстән ис – сәй, рагәй нурмәе дәр ин иссерән нәбал ес.

Уоми Абайти Васо ниммухур кодга, скурдиадгун, дәесни кадәнгәәннәг Мәргыйти Иликъой дзурдтәй финист аәр – мәгугугәс. Еци киунугәе аәй, кадәнгитәе куд уадзун гъәүй муҳури, уой дәңцәе, аәцәг наукон муҳури дәңцәе: тек – ститә ләввәрд цәүнцәе ирониа, уәдта Васойән аәхе тәл – маңғондәй ба – уруссагау, хуарз гъәст аәнцәе филоло – гион аәма историон – этнографион фенайуйнәгтәе, ком – ментаритәй.

Устур Фидибәсти тутъди рәестәги Абайти Васо нәе ни – вәен адтәй Иристони: 1941 анзи, аәнсүри мәйи, Ленингради "әевзаг аәма гъудий" институти косәг уогәй, СЦ Наукити Академи Васой г. Орджоникидземә исәрвииста Нарти кадәнгити киунугәе муҳури уадзуммә куд кон – сультант, уотә. Уомәй минкъий раздәр, 1940 – аг анзи цәппорсей мәйи Орджоникидзей арәзт аәрциудәй "нар – товский комитет" нәе республики ахургәндәе, финансугә аәма хузгәнгутаәй. Аәрмәгутәе аәмбурл кәенун, уони сәе

0. Нарти әвәруи аема сәе редакци кәенуни куст цудәй
Цент Пристони Наукон Әвзарән Институти (ЦИНӘИ).
Түрл Нарти қадәнгити наукон рауагъдән гыигә дардта.
1946 – аг анзи уой бәсти рацудәй Нарги қадәнгити том
и мәннәг руагъдаей, аерраестәе адәмасн кәсунмәе.

1945 анзи уагъд Абайти Васой фундаменталон әвза –
ри куст "Нартовский эпос" нәе рацудайдә, 1941 анзәй
1944 анзмае ку нәе фәеккустайтәдә, уәлдәр ке кой исход –
тәш, уой аermæгутаәбәл, уәед.

Нарти қадәнгитәмәе наукон цәстингасәй каст аер –
шумон уәртәе сауәнгәе 19 – аг аноси фәестаг аәтиккаг –
зини аензти, фал Васой размәе, етәе бавналтонцәе еугай
фарстатәмәе, уәлләнгайгомау адтәй сәе куст. Не стур
шурғонд, а фур уәезданай ае фәллойнәе исхудта "вве –
шение в изучение нартовского эпоса", зәгъргәе, фал е ад –
шум фиццаг бундорон, еумәйаг, аэмбурдгәнәен куст, уоми
и исбәрәг кодта ахсиятәр фарстатәе. ахе дзуәппитәе
син равардта, иннетән сәе туххәй нәе гъардта, исараста
норти қадәнгитәи ахе концепци. Max ранимайдзинан
шешми еу цалдәр:

1. Нарти қадәнгитәи ес интернационалон хузәе, цәесгон.
2. Қадәнгити бундор аей алайнағ қадәнгити цикл.
3. Дзурд (термин) нарт – аң әнәмәнгәе ес нәхерди –
тәи хузәе, уедағәе.
4. Нарти қадәнгитәе героикон әнцәе сәе меддүйнемәе
тәстәе, фал син ес историоп уәзәе дәр, нәе адәми исто –
рии хәеццае баст әнцәе.
5. Нарти қадәнгигәе арәэст цудәнцә мингай әнзти
шурғыи, а еуей – еу цикләе фәэззиптәнцәе недзаманти
шогиги фиццаг минанзони, тотемизм, матриархат аема
фиццаг мифгәе фәлдесуни рәестәги, сәе аәригондәртәе ба
шурриккои дзаманти XIII – аг – XIV – аг әности.

Лаци аема иннағ фарстатәмәе арфдәр, ләэмбунәгдәр
кост аерцудәй Васой фәестәдәри кустити.

Фәндүй ма мәе аәримисун еу минк'ийгомау, фал ахс –
таг уацгъуди "Осетинская традиционная песня, зәгъргәе.
І мухургонд аерцудәй Балати В. – и киунуги – "Осетин –
ские народные песни".

Васо тухуаст берæе уарзуй фиддæлтиккон зарти, сæ
игурæен син уодæй хуарз æнкъаруй, æхуæдæг дæр дæзæ,
бæх заруй. Уацгъудий дзубанди цæуй зарти фæтзинд
бæгъагæртæбæл заргæ аразуни, сæ медеси, идеёон гъу
дий туххæн. Уонæй берæе цидæртæ базонæн ес, хе кул
дарун гъæуй, уомæн дæр устур агъаз æнцæ. "Самая об
щая идея, пронизывающая подавляющее большинство ге
роических песен, — идея справедливости, борьба за сво
боду личности, за ее национальное, общественное и ин
дивидуальное достоинство, против угнетения и унижения,
против ущемления ее прав, против насилия над нею,
вот господствующий дух песни, источник ее героического
пафоса", — финсуй Васо нæе фиддæлти адæмон зарти тух
хæн.

1990 — аг аизи мæскуйаг рауагъдаðæ "Науки" рацудæн
нарти кадæнгити æртæ томи. Етæ хаунцæ "Эпос народов
СССР", зæгъыгæ, еци серимæ. Еци устур гъуддаги туххæн
дæр ин арфæ кæнæн. Е æртæтомони наукон консульгант
ке адтæй, æхуæдæг ин ке ниффинста раздзурд, уони тух
хæн ин уотæ нæе арфæ кæнæн, фал ин бундор дæр æху
æдæг ниввардта 40 — аг æнзти.

Абайти Васой наукон архайдæн аккаг аргъгонд кæд
æрцудæй нæе паддзахæди, уæдта фæсарæйнаг ахургæндти
'рдиггæй, уæддæр æ рæсугъд уоди фарнæ ба еутурæй нæе
үинунцæ: е, æ куститæмæ гæсгæ 'й куд нимайæн, уомæй
дзæвгарæ бæрzonдæр æма гъæздугдæр æй. Уоци мин
— къий айеп раевварс кæндзинан, Васой хæстæгмæ ка зудта,
æ еци аэмкосгути имисуйнæгтæй.

Мæхе имисуйнæгтæе æнцæ 50 — аг æнзтæй, æвзагзо —
нунади науки карз дискусси ку райдæдта, Сталини куст
"Марксизм и вопросы языкоznания" муҳури ку рацудæй,
уй фæдбæл. Уæди раestæги æз адтæн Мæскуй Паддза —
хадон Университети филологион факультети студенткæ.
Не 'мкурсонти хæццæ нин бадгæ рауайдæ аэмбурдти,
ахургæндти унафити (ученые советы). Уонæми сæе кæ —
рæдзей фудгин кодтонцæ "марризми", аräх игъустан
фудкой æма фауди дзубандитæ. Еугур ахургæндтæ лæгту
лæгти хузæн сæхе нæе равдистонцæ: Маррбæл цъифæ

кадгонцæ, сæ рæдултæбæл фæсмон гæнгæй, хатиртæ
страдонцæ. Ёрмæстлæр Васо ниуурæдта æхе, æ лæгд—
нишда, федар зунд æма уодигъæди фæрци. Мах цæсти
и шинг бæгъатæр, уæйуги хузæн кадгин адтæй. Куд имæ
не 'инистонцæ, ци хузи'й næ арази кодтонцæ, уæллæр
шиши хузæн æ фур тæссæй хатиртæ: иæ курдта, æ ахур—
шиши Марри нихмæе еу хъинп—сун дæр не скодта.

Лайти Васой туххæн мæ финстæн кæрон искаенун мæ
финдуй æхе дзурдтæй, æ 80 анзей бони æмбурди адæ—
шон ко загыта. Уонæми, æ царди ци ниннет кодта æхе—
шон, уой æргом кæнпуй. Мах фæндонæй хуæрзæрдæмæ
шаниевдзæнцæ ескети цæстингас дуйнемæ, цардмæ, ка—
мергæ писсагъæс кæндæнæнцæ, ци саразтонцæ æма
шæттæри рæстæги ци мурхуйнаг æнцæ, уобæл. "Пока
человек живет, многие из окружающих, — я бы сказал
большинство окружающих — проявляют большой инте—
рес и к таким, примерно, вопросам, какую должность за—
нимает этот человек, какие у него титулы, звания, степе—
ни и внешние знаки того, что называют успехом в жизни.
Некоторые распространяют свою любознательность даже
на такие вещи: сколько он зарабатывает, какая у него
квартира, есть ли у него дача и другие столь же суэтные
вещи.

Но когда человек умирает, вся эта бутафория довольно
быстро забывается, и существенными остаются только две
вещи: во — первых, что дал этот человек обществу, своему
народу, своей стране, человечеству, каким творческим
трудом была отмечена его жизнь; и во — вторых, какой
светлый след он оставил в сердцах тех, кто знал его лично,
или, если не знал лично, то составил о нем опреде—
ленное представление, определенный образ по его делам,
по всему его жизненному поведению. Это второй момент —
человеческий образ — не менее важен, чем его про—
фессиональные достижения, а в плане морального воз—
действия он даже еще более важен. Короче говоря, твор—
ческий труд и человеческий образ — вот что оставляет
человек в наследие людям. Все остальное, все внешние
атрибуты престижа, казавшиеся такими важными при

жизни, обращаются в тлен и прах. Кому теперь знать, какая квартира была у Аристотеля, или какие должности занимал Менделеев, или какие титулы и должности были у Эйнштейна?

Я иногда думаю: как было бы замечательно, если бы человек ориентировался только на оценку, которая ждет его после смерти, а не ту, часто ложную, обманчивую, искаженную конъюнктурными моментами и внешней видимостью, которую он имеет при жизни. Сколько он сэкономил бы времени, сил и энергии, которые он безрассудно приносил на алтарь своего тщеславия и карьеры, и которые он мог бы употребить на какое-нибудь общественно-полезное дело".

Цәмәй не 'хсәнадә хузәнөн уа, цәмәй нин алкәемәндәр хуарз уа, зәнхәбәләнәнцәрән, уой туххән, "нужно, — загыта Абайти Ивани фурт Васо, — прежде всего быть добрым самому. Будучи добрым, вы будете заражать добротой и окружающих. Ведь доброта заразительна, гораздо заразительнее, чем эгоизм и злоба. Да-вайте же дадим слово, что с этого дня каждый из нас будет чуточку добрее".

Абайти Васой царди над ай — уәйүги хъиамәти, наука ёабәл аеновуди, ә дзурдән хеңау уни, уәзданձийнадә аәма ләгдзийнади аевдесән аәма бәрәттәпән.

Ермәң тәлмәңгәндә ай киупугәй "Вопросы осетинской литературы и фольклора". Владикавказ, 1993.

ЛИТЕРАТУРÆЗОНУНАДИ ФАРСТАТАË

Абайти Васо литературуэзонунади берæ куститæ наæ ниффиниста. Е ниммухур кодта едеугурæй 10 уацгъудий тоцени финсгуги сфаэлдистади туххæн — Хетæгкати Къо — цал, Гæдиати Секъай, Малити Геуæргий, уæдта ма ли — тератури еуæй — еу фарстати туххæн. Фал æ куститæ ме — годологион æтгъдауæй цихузи саразта, куд арф анализ æма виццаётæ скодга, уæхæн устур æрмæгæй пайдагæнгæй, куд цубур æма хуæрзæвлæстæй загъта æ зæтгъуйнаæтæ, ци алæмæти рæсугъд хузи сæ æрфиниста, се 'идаг сæ ме — моттаги агкаг уогæй, — еци рæуæнтæ нимайгæй, Васой куститæ иссæнцæ ирон литературуэзонунади бундорæ — нэрæн.

Тæккæ стурдæр ирон поэт Хетæгкати Къостай цард амса сфаэлдистади туххæй Абайти Васо ниффиниста цал — ляр тухгин уацгъудий: "Коста Хетагуров" ("Знамя", 1939, N9); "Коста и осетинская культура" ("Известия СОНИИ", 1960, XXII, II рауагъд); "Къоста — Ирыстоны адæмон поэт" ("Фидиуæл", 1960, N10); "Что значит Коста для осетинского народа" ("Известия ЮОНИИ", X рауагъд). Къос — тайен аргъæнгæй (æ цард æма е 'сфаэлдистадæн), автор вицайуй историбæл. Фиццагидæр е дзоруй поэти æма æ адæми аманд, хъисмæт куд еу æй, куд æнхузæн æй, уобæл. Уой уæлæнхасæн ма автор исбаэрæг кодта, исуйнаг поэги мордихатт федаргæнгæ ку цудæй, уæд, æ уодмæ хæстæг кавказаг æрдзи хæццæ баст ке адтæй.

Къостай туххæн куститæй еусй идайгæ дæр уотæ ра — кæпуй: "В одном из глухих ущелий Осетии, в верховьях реки Ардон возвышается на скале аул Нар. Сакли и бое — вые башни, тесно прижавшиеся друг к другу, кажутся продолжением скалы, — тот же серовато — желтый камень образует и скалу и аул. В этой суровой горной глухи в 1859 году родился будущий поэт". (Абаев В.И. "Что значит Коста для осетинского народа". — "Известия ЮОНИИ", X рауагъд, 1960, 72 ф.).

Кæцифæнди дзурди дæснимæ дæр эстетикон аргъ скæнуни дууæ сæйраг мадзалемæй еу уæддæр хауй. Еуеми си пайда кæнуңцæ е 'сфаэлдистади тухи еумæйаг кrite – ритæй, е 'сфаэлдистади "цъонигти", ма е ба исæвзурдæй тækкæ стурдæр дзурдти дæснити уадзимистæ ахургæн – гæй. Уоци хузи цæстингасæй кæсгæй, зæгъуй Абай фурт, раст уодзæнæй еумæ, цид, аривæрун æма барун тækкæ фæйнæхузи догтæ, паддзахæдтæ, социалон æхсæнадитæ 'ма цардарæзтили литературон фæззиндтитæ. Иниæ цæ – стингас радтуу ба æнгъезүй, айдагъдæр ци конкретон ис – торион уавæрти, социалон цардарæзти, рауæни адтæй е сфаэлдистадон архайд, уони объективон гъуддæгтæ ни – майгæй. Ма аци хæт гъæуама лæг фицагидæр æхеçæн балæдæра, е сфаэлдистадæ куд исбæрæг æй, ци пайда æрхаста, æхуæдæг кæмæй æй, еци æгас адæмæн, ци доги цардæй, уоми?

Васо, куд историзми æнæййевгæ фарсхуæцæг, уотæ дуккаг аргъ кæнуни "мадзал" нимайуй растдæрбæл, ли – тературæ æма æндæр сфаэлдистади зундгондæр архай – гутгæбæл ку фæдзæзурдæүй, уæд. Фал уæддæр баханхæ кодта, æма фицагхузи цæстингасæй æркæсгæй, Къос – тай тухгицæр финсгуги æмräенгъæ аривæрæн ес, зæгъ – гæ. Æ, асæй уогæ устур ка наej, еци киунугæ "Ирон фæн – дыр" – и ес уæхæн æмдзæвгитæ, æма син аргъ искаен – зæнæй алли сфаэлдистадæ уарзагæ адæймаг дæр, кæци – фæнди наадзахадæ, кенæ адæмæй ку уа, уæддæр. Фал фарст уотæ ку пиввæрæн – Къоста ирои литературæн к'адтæй, кай, уæдга Къоста е 'миасæ уæйуги бæрцæ иси – стгүй æма сæрустурæй разиниүй æ адæммæ, зæгъгæ, зæгъуй Васо.

Ами зæрдæбæл куд не 'рбалæудзæнæнцæ А.А.Фадеев – ви рæсугъд зæгъдтитæ, кæци дзурдта "о великой спо – собности такого своеобразного человека, как Коста, со – единять в себе лучшие черты людей Возрождения, самые разносторонние дарования. Если хотите, – дзурдта А.Фа – деев, – Коста Хетагуров является своего рода Леонардо да Винчи осетинского народа. Какую силу любви к свое –

чу народу нужно иметь, чтобы в условиях старой Осетии быть одновременно и поэтом, и прозаиком, и драматургом, и театральным деятелем, и художником, и публицистом, и общественным деятелем". (Фадеев А. "Братство народов". Киунуги "Коста Хетагуров". Орджоникидзе, 1959, I - 4 ф.). Абайти Васой хузæн, устур советон финсæг А. Фадеев дæр Къостай скурдиади хъаурæ нимайуй фиц-шагидæр уомæй, æма е æ адæми "æцæг фурт" ке адтæй, уой сагъæстæ, риститæ, мæтитæ ке æвдиста æ арф, еп-шæрд националон сфæлдистади.

Абай фурт, Хетæгкati Къостай сфæлдистадæ кæми прæзтæй, уой историон – социалон фон аллирдигæй, ал – шхузи дæр æвдесүй æма уинун кæнуй.

XIX – аг æноси кæронæй XX – аги райдайæнмæ ирон финсунадæ кæд сæдæ анзей раст æмбесæй фулдæр цар – тæгий, уæлдæр 90 процентти куста динæн, аргъауæндæнт – ген. Дини киунугутæ адæми дæлбарæ бакæнуни туххæй, ирон æвзагмæ лæмæгъ тæлмацгонд цудæнцæ æма, зиа – шей фæстæмæ, пайда неци хастонцæ, айевадон – эсте – гикон' æгъдауæй адтæнцæ хъæбæр фæлмæст.

Еци "мегъæ рæстæги" ба фæззиндæй Къостай "Ирон фæндыр". Вако куд зæгъуй, уомæ гæсгæ еци киунугæ ирон адæмæн адтæй æнæнгъæлæги æххæуæн хабар, федæнмæ хонæг рохси цъита, царди балций надамонæг. Къостай поэзий æнайиепп рæсугъдæ ирон адæми деси бафтуд – та, уомæн æма сæмæ уой агъонмæ неци хузи литературон традицитæ адтæй, ахур сæбæл н'адтæнцæ. Еци æнæнгъ – гæлæги хуарз цау адæнмæ фæккастæй арвæй сугъзæрийнæ дор æрхаяæгау. Гъе, уотемæй ирон литератури райдайæн иссæй уайтæккæ дæр æ тæккæ бæрzonдæр цъоип, ис – хъæртун кæмæ нæма бантæстæй аборний уæнгæ, уæхæн. Хумæтæг, уотид дзубандити къæпхæнбæл исеуваргæн – гæй, Къоста еци – еу истахтæй исхъæрттæй Пушкини æмдзæвгити тухæ, лæдæрд æма сугъдæгдзийнади æм – вæзадæмæ.

Устур философион зунди хецау, Абайти Васомæ æнæ – фæззиннæн н'адтæй уæхæн фарстайæн, – Къостайæн куд

бантæстæй уæхæн царцати дессаг исаразун, зæгъгæ. Ама, аци фарстабæл дзуапп агоргæй, ахургонд æрцудæй уæхæн хаццæгмæ: æ устур скурдиади хæццæ ин хъæбæр фенхус æй уруссаг æвзаг, литературае, уруссаг классикти уотæ хуарз ке зудта. Къоста ахур кодта уонæбæл. Анæ Пуш–кин, Лермонтов, Некрасовæй Къоста Къоста нæ адтайдæ.

Ами ма мæ фæндуй нæуæгæй æримисун А.Фадееви дзурдтæ. Е дæр раст бафеппайдта, Къоста куд поэт, куд прозаик, мах нур куд æнгъæлæн, уотæ не 'сирæзтайдæ, евгъуд æноси дуккаг æмбеси ци уруссаг революцион де–мократи адтæй, уой хæццæ баст нæ уогæй, идеyon æма айевадон æгъдауæй.

"Мы, русские писатели, – дзурдта А.Фадеев, – гор–димся тем, что Коста сформировался под влиянием Чер–нышевского, Добролюбова, Некрасова". (Е дæр еци киу–нуги.).

Уруссаг литератури классиктæ куд фæббæрæг æнцæ хуæрзæрдæмæ Къостай меддуйней цæстингас æма по–этикон скурдиадæбæл, уоци гъудий æлхий идарддæр ихалгæй, Вако финсүй: "Это они помогли ему, минуя мла–денческие ступени литературного развития, сразу выра–зить сокровеннейшие думы и чаяния осетинского народа в зрелых и законченных поэтических формах. Не так ли русский рабочий класс помог осетинскому народу (и дру–гим народам СССР), минуя промежуточные социальные формации, перейти непосредственно от родового строя к самым высшим формам общественного бытия?" (Фадеев А. "Братство народов". Киунуги "Коста Хетагуров", 74 ф.).

Абайти Вако, æ Къостай туххæй финст кустити æв–десүй, поэти сфæлдистадæ ке фæрци ахедуй, абузуй, нæр–сүй, еци дуккаг хуарзæнхæ. Е æй ирон гъæздуг фольклор, æхуæдæг фур дæсни кæмæ адтæй, зинаргъ ин к'адтæй æма зæрдериcæй ке æмбурд кодта.

Къостай хуæздæр финстити къуармæ хумæтæги нæ бахаудтæнцæ, дæсни райарæзт, æрфинст адæмон мифтæ, аргъæуттæ, æмбесæндтæ æма æнд., зæгъæн, "Фсати", "Лæскъдзæрæн", "Редъка и мед" ... Ахургонди гъудимæ

гæсгæ, адæми поэтикон сфæлдистадæ Къоста уотæ ис-^т
рæсугъд кæнидæ, уотæ сæ аëрамайдæ, аëма фæстæмæ,
дзилли рæнгъэмæ ку рахъæртионцæ, уæд сæ зæрдæмæ
уотемæй хъæбæрдæр цудæй. Уомæ гæсгæ ба аëригондæр
фольклор аëмбурдгæнгути къохтæмæ аëрмæстдæр нæ гений
— Къостай исфæлуст варианттæ бахауионцæ, уомæн, аëма
адæмæн сæхемæ цихузи уионцæ, е фесæфидае.

Абайти Васо æ цæстæ аëривардта Къостай поэзий адæ,—
мондэйнадæбæл, уомæн, аëма поэт базудта тæккæ зин—
дæр, фал гъæутæдæр поэтикон дæсниадæ — "говорить с
народом о том, что его больше всего волнует, и в такой
форме, которая покоряет и захватывает его без остатка".

Къостай сфæлдистади тиматикæ аëма æ жанрти берæ
хузтæбæл дзоргæй, Васо аëрæнцадæй уæхæн гъудибæл,
аëма æ ирон лирики граждайнаг мотивтæ берæ ке ес. Тæк—
кæ дæр, граждайнаг лирики Къоста аëй аëнæуаг тухгин,
уми равдиста æ уоди аëцæг хъаурæ. Дзæгъæли не 'ссæнцæ
æ революцион аëмдзæвгитæй еу къуар тугъдон зартæ. Уони
заргæй, ирон адæм цудæнцæ тутъдтитæмæ 1905 — аг анзи
аëма Цитгин Октябри бæнгти. Никки ма мæ баftаун
фæндуй, аëма Устур Фидибæсти тугъдмæ берæ, сагсири
хузæн фæсевæд цудæнцæ "Ирон фæндыр" — и хæццæ.

Абайти Васой кустити цалдæр рауæнеми ханхæгонд
аëрцудæй Къостай поэзий интернационалон уодигъæдæ,
еунæг рауæн дæр нæ равдиста аëнæбундорон хеуарзон—
дзийнадæ. Е 'мдзæвгитæ, публицистикон уацгъудти Къоста
тох кодта мæгур хуæнхаг адæми бартæбæл, еутур æфху—
аëрд адæми сæрбæл, карзæй дзурдта аллихузи национа—
лон аëма социалон дæлбаради нихмæ.

Ирон адæми царди Къоста ци бунат ахæссуй, уобæл
дзоргæй, Абайти Васо загъыта хумæтæг, фал хъæбæр ахс—
гиаг аëма раст гъуди.

Æцæгæйдæр, ахургонд куд бафеппайдта, уотæ бæрæг
ефстагмæ фæууй, — "Ирон фæндыр" — и асæ киунугæ æгас
адæми цардæн уойбæрцæбæл агъаз уа, аëма исуа аëнæгъ—
аëнæ егъяу цау æ историй, æ цардарæзти, меддуйней
уавæрти ин уæхæн нифс баудза.

Гъуддаг уой медæгæ 'й, аëма киунугæ мухури фæз—

зиннуни рæстæги ирон адæм рæдзæхсæн адтæй зинхъ – аæтæн рауæнти – хуæнхти цъæсти, арф кæмтти – æма бунтон æлхъивд адтæнцæ мæгуйрадæ уæдта æнæбарæ цардæй. Е æнхæст хуарз нæма лæдæрдæй, нациæн æ еудзийнади ке 'й æ хъаурæ. Ахургонд куд зæгъуй æ на – укон кустити, уотæ нæ адæмæн еумæйаг хеивæрд ном дæр н 'адтæй, уомæн, æма нæ "осетин" – тæ гурдзиаг æма иннæ адæм худтонцæ.

Æма, мæнæ еци æвдуст, пъæстугай æскъудтæ цардмæ, – финсүй Абайти Вако, – æнæнгъæлæги æрвон лæварау, гæлст æрцудæй артæй æрттевгæ цирагъяу поэти ниф – сæйдзаг æмдзæвгæ:

Иумæ нæ рамбырг кæ, арфæйы гзырг!

"Ирон фæндыр" – и алæмæти рæнгъитæ бакæсгæй, ирон адæм сæ зæрдибунаей балæдæрдæнцæ фиццаг хатт, – еу адæм ке 'нцæ, еу ке 'нцæ се 'гъдæуттæ, сæ культу – рæ, истори, еухузи уодтæй ке гъезæмарæ кæнунцæ, сæ мæтитæ æма бæлдтитæ еу ке 'нцæ.

Вакой литератураæzonуnади куститæ нæуæги нæуæг – мæ кæсгæй, лæг дес кæнунæй нæ фæллайуй, куд дзæбæх бадунцæ кæрæдзебæл айьевадон уадзимисти сюжетон фæzzелæнти арф анализ бæдæйнаг теоретикон хаццаæти хæццæ, – адæймаги гъудитæ æма æнкъарæнтæ интел – лекти бæрzonдdæр къæпхæнтæмæ ка исесуй, етæ. Уæхæн гъуди дæр æрцæуй лæгмæ, æма Абайти Вако æ поэтикон скурдиадæ равдесуи чæ, æ уодигъæдæ фæууинун кæнунмæ иссердта, фулдæр ил кæми бантæссæй, уæхæн хуарз мад – зал – литератураæzonуnади куститæ. Фал устур лæг берæ гъудæгтæмæ фæарæхсуй.

Вакой наукон æвзаги хегъæдон æрмдзæф хуарз зо – нунцæ е 'мкосгутæ, æ гъудитæ цидæр æнахур "цæрдуод" фæуунцæ. Ахургонд – æвзараæг литератураæzonуnади æ стилистикон дæсниадæй парахаттæй пайда кæнуй. Е ин хъæбæрдæр зинний, бустæги зинаргъ æма хæстæг ин ка 'й; еци Къостабæл финст уац!ъудти. Раздæр ке кой код – тан, еци ахургонд (берæ æндæрти хузæн) дзæгъæли ху – мæтæги нæ барста еци дууæ лæгей кæрæдзей хæццæ.

Үонәмәе ес хъәбәр берәе аәмхузән миңеугутәе, аңгәс аңцә берәе цәмәйдәрти 'ма сәе е хәстәг кәенүй кә-раудземәе.

Куд сәе еу, уотә иннәе дәр аәнәмәңгәе аңцә бәрцәй минкъий, уодигъәдәй – тухгин адәми "уәйүг" ләгтәе (фурғтәе).

Сәе дууәе дәр дүйнебәл фулдәр фулдәр уарзунцәе сәе адәм, уой күльтүрәе аәмә аевзаг.

Куд сәе еу, уотә иннәе дәр аәнәбасәгтон тохәгтәе, сәе бәрзонд идеалтәе, сагъастәе, сәе мәтитәе царди тонхи ра-уадзумәе аәнәбасәгтон тохәгтәе. Ема еци тохи сәе дууәе дәр се 'фарми рази кәедзос аңцәе, некәед хуә-рунцәе сәе цәесгон аңщон надбәл раңауни туххәй, ци-фәнди зин син ку уа, уәеддәр. Сәе дууей дәр еу кәенүй уодти аәгәнөн тухәе аәмә зәрди аәнәуаг рәсүгъд, устур сагъастәе.

Куд сәе еу, уотә иннәе дәр, хе адәм уотә зәрдибунәй уарзгәй, хеуарзгәе нәе 'нцәе, националон унгәг гъудити – "ирон – дыгурон" – изгәе сәе нәе баҳуардта (гъуләггагән, күльтури коғутаєй уәххән нез беретәбәл баңафсуй). Сәе уәлвонг поэтикон меддүйнети националон аәмә интер – националон фарстатән аәмхузән ес цәрән бунәттәе. Еци дууәе ләгемән сауәнгәе сәе гъәутәе дәр ма цәмәйдәрти аәмхузән аңцәе.

Нар – Къостай райгурән гъәу. Е аәрәнцадәй Уәл – лагири коми арфи бәрзонд къәедзәхбәл, аәмбесонди Сәйраг Кавказаг рагын бәрзәндтәмәе хәстәг.

Дууәе дзорагәе цәугәедони – Закъидон аәмә Лиадон кәми фәййеу унцәе, цәстәе кәбәл нәййес рахәссән, уәххән коми, даргъ къәедзәхи тегъәбәл аехе рауагъта Къостай райгурән гъәу – Нар. Поэт уобәл финста:

Как гнезда по крутым карнизам
Необитаемых руин, –
Рядами на утесе сизом
Лепились сакли осетин.

Абайти Васой райгурән гъәу дәр аеввәрд ай Кавкази хүспіхтән сәе тәеккәе гъәбеси, Ефсаеддон – Гурдзиаг над –

бæл, аефцæгæй минкъий бундæр (дæлæфцæг) цæгатæр – дигæй. Къоби гъæу ци минкъий гæппæлбæл лæууй, уор – дигæй кæцирдæмæфæнди кæсæ, уæдлæр дæ цæстингас ~~х~~омуг къæдзæхтæбæл исæмбæлдзæй. Хуæнхæгти къæ – стæх хуæцуңцæ, рагон нади рæбунтæ ци кунауæггаг зæнхæ ес, уобæл, цæмæй сæ æнæнцайгæ коми думгитæ ма фæх – хæссонцæ.

Сæ еу дæр, иннæ дæр ираæтæнцæ, аехсистæнцæ, аема нифс аэмбурда кодтонцæ хуæнхаг уæззая уавæрти цæр – гæй. Сæ дууæ дæр рæнгъæмæ рацудæнцæ косæг, фæл – 'Лой'нæгæнæг адæми тæккæ астæуæй.

– Абайти Вако зæрди Къоста ахæссуй сæрмагонд, кæд уотыз зæгъæн ес, уæдта – фиццаг бунат. Фал ахургонди ~~ку~~ бафарстæуя, аема си уæд дуккаг бунат ба ка ахæссуй, ~~ж~~ыгæ, уæдта, аевæдзи, æнæмæнгæ нæ иннæ дессаги дзурди дæсни – Малити Геуæргий ном зæгъидæ.

Еци устур скурдиадгун поэти Абайти Вако куд берæ уарзуй, уой аэз рагæй зонун. Нур ба аегас дуйней зундгонд ахургист гъæрæй, аергомæй дзоруий уой туххæн. Фал кæд уади цардараæти æлхъивд уавæрти фæндон зæгъæн н'ад – та, уæддæр Абайти Вако некæд римахста Геуæргий тух – ~~ж~~æн æ рæсугъд гъудитæ.

Малити Геуæргий медæгæ 'й, аема 30 – аг æнзти Малити Геуæргий аевудæй аефхуæрд æрцудæй, æ уадзимистæ ба 50 – атæнзти астæуи уæнгæ уагъд нæ цудæнцæ. Фал уотемæй дæр Абайти Вако паraphattæй, гъуди дæр неке кæнгæй, Геуæргий финститæй пайдæ кодта æ лингвистон кустити, ~~ши~~агитæ си райсидæ. Историон – этимологион дзурду – атæмæ дзæбæх ку 'ркæсай, уæд фæууиндзæнæ, дигорон ~~ш~~едесæн аermæгмæ Малий фурти киунугæ "Ирæф" – аей цæйбæрцæ бажаудтæй, уой. Уотемæй ба дзурдуати фиц – цаг том цæттæ адтæй аема мухурмæ лæввæрд æрцудæй 1954 – аг анзи, косун ба 'йбæл райдæдта нæ ахургонд 20 – аг æнзти.

Абайти Вако ескæбæл дзорун нæ уарзуй, кайфæнди ку ~~у~~а, уæддæр еци аегъдауæй "къинди" аей. Уомæ гæсгæ 'ймæ борæ рæстæгути дæргъи нæ нифс кодтон Геуæрги аема е

сфәэлдистади туххән бафәрсунмәе. Фал еу хатт гъуд — дәгтәе уотәе рауадәңцәе, аәма мәе курдиадәе ахургондмәе адтәй бунати аәма афони, агкаг уавәртәе ин адтәй...

Гъуддаг ба уотәе рауадәй. Диgorи коми дессаги рәе — сугъд рауәнтәбәл фәэххәтуни фәесте Vasо фәелладәй, е 'мбәллцион хәстәг адәми къуари хәеццәе аәrlәeудтәй. Дзинагъай еу иуазәгуарzon ләти хәәздәри.

Нәе астәеу рауадәй уәхән дзубанди:

— Василий Иванович, Вы, кажется, здесь, на родине Георгия Малиева бывали и раньше; не приходилось ли Вам с ним встречаться? — бафарston аәй аәз, ниуазәнтәе ку байдзаг кодтонцәе аәма фаләембулай, нәе диgoron фингәе кәемәй исрәesугъд уй, еци къерети хуәрзәdәf ку 'ссудәй, уәед.

Мәе дзурдтәе ахургонди зәрдәмәе фәеццудәнцәе. Еса — бургай, гъуддагхузәй исистадәй (мак дәр фестадан аә хәеццәе), игон дуарәй егъау къәдзәхтәбәл е 'нгәс ра-дardta (уонәбәл бамбалдәй изәрдалингити тәнәг пәе-ләез) аәма райдәедта аә кувд кәенун. Еци кувд исхонун аен-гъизтәй уруссагай "Словом о Георгии Малиеве".

Æз аәй уайтәккә дәр раләedәрдтәен, Васойән дәесгай аензти дәргүни аә зәрди ка цәefstәй, нур уони ке дзоруи. Уотәе дзорун аәй аидагъдәр поэти бон, — е сфәэлдистади цирен ку 'ссодза, уәед раздәр ци фәеуина, уони искалуй аевеппайди, рәesугъдәй. Æз игъустон аәма гъуди кодтон — нур ке дзоруи, уой уой фәесте нәуәгәй уоци хузәнәй зинтәй аәrimissәй. Куд хъәбәр раст адтәй Маяковс-кий уотәе дзоргәй:

Бывают события —
случаются раз,
из сердца
выскут
фразу.
И в годы
не выдумаешь
лучше фраз,
чем

сказанная
сразу.

Æз гъавтон дзурди дæсний фæдбæл финсунмæ фæйй – агайун, фал куддæр нæ федудта, фингæй рагæпп кæнæ јема финсæн дзаума, гæгъæди агорæ... Æз, куд иеке мæ балæдæртайдæ, уотæ нæ кæстæр æмбæлттæй еуемæ райамудтон, цæмæй, æдзох æ хæццæ ке дардта, еци маг – нитофон бафтауа. Куд рабæрæг æй, уотемæй уомæн æхе зæрди дæр уотæ адтæй, фал фингæй рацæун не 'ндиудта (нæ амондæн ма нæ фингæбæл хë даруни карз јема раст æгъдæуттæ æнхæст кæнæн). Хестæр ин барæ ку равар – лта, уæд е дæр авари къуммæ бацудæй ма æ дзаумай хæц – цæ сир – сир кæнун байдæдта, фал ин, цума барæй рау – адæй тæккæ еци усми, уотæ не 'скуста. Нæ бон ма ци адтæй лæмбунаæт игъосунæй, еци кувд – кадæнгæ нигъ – гъуди кæнунаæй уæлдай!

Е райгурдæй нæ цæстити рази нæ адæми айьев дзурди дæснити тæккæ хуæздæртæй еуей туххæн.

Ахургонд райдæдта æ имисуйнæггæ, 1928 анзи Ди – горгоммæ куд фæццудæй фиццагдæр хатт, уомæй. Æ бал – ций фæстагмæ æрлæудтæй Дзинагъай. Уоми фиццаг хатт фембалдæй Малити Геуæргий хæццæ.

Еци гъæуккаг ахургæнæги – рæстæмбес асæ, сауць – арæ, æнддон арæзиттæ лæги Вaco нихæси феййафта. Æ дзаумæуттæй, уæледарæсæй Геуæрги иннетæй неци уæл – дай адтæй (буйнаг ходæ, хумæтæг дигорон дзабуртæ). Фал еци хумæтæг хуæнхаг фийяуи "хумпьюри", зæгъуй Вaco, римæхст адтæй "вдохновенный поэт – романтик и вели – кий мечтатель". Поэт худта фæсевæди рохс јема лæгд – зийнадæмæ:

Рохсмæ, фæсевæг, тунгзетæ,
Рохсмæ цæуетæ øнгом.
Нифс, лæгдзийнадæ уарзетæ,
Скаентæ мүргагмæ стур ном.

Е бæлдтæй уæхæн рæстæги æрцудмæ, – аðæмтæ сæ хуæцæнгæртæ куд ниггæлдзонцæ јема æнсуваæти цара

куд кæнонцæ (ами бабæй ахургонд лæг, дигорон æвзагмæ дессаги дæсни уогæй, нæуæгæй дзоруй Геуæргий æмд – зæвгитæ).

Бустæги хъæбæр дес кæнуй Васо поэти æмдзæвгити азæлдбæл, "через которые проходит красной нитью вера в чудодейственную, облагораживающую, преображающую силу музыки, песни".

– Перед взором поэта, – дзурдта Абай фурт, – но – сился образ прославленного героя осетинского эпоса, див – ного музыканта и певца Ацамаза, чья игра на свирели оду – шевляла и преображала всю природу, собирала зверей и людей в одно ликующее братство. Поэт мечтал о новом Ацамазе, песня которого овладеет душами людей и заст – тавит их забыть вековую вражду и навсегда расстаться с оружием...

Абай фурт Малити Геуæргий æмдзæвгити музыкæбæл куд дессаги цийнæ кæнуй, уой нæ римæхсуй кæсæгæй: "Говоря о роли музыки и музыкантов в романтической поэзии Малиева, не могу не сказать о музыкальности самих стихов поэта. Она – уникальна... Именно Малиев, и только он, сумел раскрыть и показать во всей полноте, какие красоты ритма, напевности, свободного и плавного течения таит в себе дигорская речь". Ахургонд æ алли гъуди дæр исфæлундуй Геуæргий æмдзæвгитæй. Берæ хæтгити бафеппайдтон, адтæн æвдесæн, æнæ киунугæмæ кæсгæй ке зонуй Васо Геуæргий уадзимистæ.

– Вслушайтесь в эти стихи, – курдта, амудта Абай фурт къохæй дæр, гъæлæси уагæй дæр, – раньше, чем доходит до сознания их смысл, они уже покоряют своим чарующим ритмом и звучанием. Когда читаешь такие стихи, невольно приходят на память слова Белинского, сказанные им о стихе Пушкина: "Что это за стих! Он нежен, сладостен, мягок, как рокот волны, тягуч и густ, как смола, ярок, как молния, прозрачен и чист, как кристалл..."

Берæ рæстæги дæріъи рæуонæ агурдтон Васойæн мæ гъуди зæгъунмæ, цæмæй, Геуæргий туххæн ке загъта, уони ести рауагъдади ниммұхур кæна. Фал уæхæн фæггæнæн

фәэzzиндтәй әхе зәрдтәй. Рауагъадә "Ир" үәттәе кодта Малити Геуәргий киунугә мухури раудзунмә уруссаг тәлмацти хәеццә. Рауагъади косгутә Абайти Васойән загътонцә, үәмәй Геуәргий киунугән раздзурд ниф-финса. Ахургонди зәрдәмә фәеццудәй еци курдиадә, әма, хонхи ци текст дзурдта, уой ниффинста, зәегъун аенгъезүй, әнәйийивдәй. Гъеууотемәй фәэzzиндтәй уац-гъуди "О Георгии Малиеве", — е адтәй уәдиккон нәуәг рауагъд киунугә "Ираef" — и райдайән.

Ке загътан, уомә гәсгәе уотә бафәрсән ес: "Абайти Вако уотә әхцүл үәмән әй Малити Геуәргибәл, уотә куд раудәй, әма поэти сфаелдистадән тәеккә арфдәр анализ әма тәеккә къабазгундәр, парахатдәр аргъ ис-кодта лингвист?"

Мәенмәе гәсгәе гъулдаг уой медәгәе 'й, әма дзурд-зәугәе зундгонд әвзарәгән адтәй алли рәесугъадзийна — дәе әнкъарагә фәelmән уод, уәдта әгәр дәсни адтәй берәе үәмәдәрти, берәе ләгигъәйтә имә адтәй. Уомән лингвистикә айьев дзурдәй әскъүд, хеңән н' адтәй, әма гъуддәгтәмә уотә урұх үәстәй ке кастәй, — әнтәсгәе дәр ин уойбәрцә уомән бакодта е 'взарән кустити.

Лингвист Абайти Вако "къәрццәй" зонуй ирон әма дигорон литератүрә. Еу хатт, мә хәеццә дзубандигән-гәй, рагъаст кодта, нәеспублики цидәриддәр цудәй, уони се 'тасей ә равгәе ке нәбал әй аргъаун раздәрау. Фал уәддәр, мәнәй уотә, Вако нәе литературун устур цаутәй еу дәр әнәргъудиәй нәе уадзуй, етә ин зундгонд әнцәе. Берәе хәттити бафеппайдтон, куд Цәгати, уотә Хонсар Иристони литературун процессти хабәртгәе дәр хъәбәр хуарз зонуй.

Малити Геуәргиәй ци зәегъай, е ба, Абайти Вакой зәрдәе балхәдта фиццагидәр ә тухгин лирикон — романтикон скурдиадәй.

Абайти Вакой — куд адәймаг әма ахургонди — берәе ләгигъәйтәй (әнәфәккеугә дзурди ләг, әнәбасәттон нифси хеңау — уәйугау кустгъөн әма косагә, хәлар-зәрдәе әма әнд.) еу әй, — арф әнкъарагә ке әй, е.

Уомаен поэзий ес ахе уарzon автортæ, берети æмд-зæвгитæ (ахиддæр – лирикон) си зонуй наизустъ: Пушкин æма Гете, Лермонтов æма Тютчев, Блок æма Есенини, уæдта ма никкидæр æндæр финг тути.

Абайти Васо зæрдибунаэй уарзуй Моцарт æма Rossi-ни, Глинка æма Чайковский, уæдта берæ гурдзиаг æма ирон композиторти фингист музыкæ. Е уарзуй æма заруй украинаг, уруссаг, ирон æма гурдзиаг адæмон заргæ.

Абайти Васой еугур кустити нæмтæ нæ зонгæй дæр, нæ фæррæдуýдзинан, уотæ ку зæгъæн æма æ зæрди æртиккаг бунати Гæдиати Секъай сфæлдистадæ æвæрд æй, зæгъгæ.

Рагон ирон финг тути цардамæндтæ, карнитæ ирон ли-тератор Джусойти Нафи хуарз исбарста, рагон патриархалон Иристони æнæномæй, æбæрæгæй, æнæ еу куй ис-рæйæгæй ка рамæлидæ, еци хуæнхаг мæгур косæг адæми цардамæндтæ, карни хæццæ. Мæлгæ – мæлун сæ хæццæ фæххæссиуонцæ æносмæ сæ царди истори, сæ биогра-фи. Нæ уиуонцæ бæрæг сайæнгæ ма сæ игурæн æма мæ-лæн бæннтæ дæр. Аermæстдæр си ефстæгтæ байзаидæ адæми зæрдити, еугай ефстæгти имистонцæ сæ рамæ-лæти фæсте. Уæхæн нивæ ракæсидæ æхсæнади тæккæ лæгдæртæмæ – æнæуаг тухуаст косагæ, курухон, бæгъ-атæртæ, устур кадæ, æгъдауи хецау лæгтæмæ.

Еугай лæгти берæ зин гъудæгтæ сæ фæдонтæ нигъ-гъуди кодтонцæ аллихузи топонимикон (бунатон) нæмт-тæй. Курухон лæгти имистонцæ, фулдæр сæ зундгин зæгъдитæ æма миутæ дæнцæн есгæй: "Уой (гъома, кай загъта, уой) загъдау"..., кенæ ба "е куд бакодта, уотæ..." Аезнæгти нихмæ тохæг тугъдон бæгъатæртæбæл зартæ имистонцæ. Уони нæмтæ æма лæгæхсарæ æности дæр-гъи зардтонцæ æма зарунцæ сæ фæстедзæуæг фæлтæр-тæ.

Рагон финг тути дæр уæхæн цаутæ цæуий. Сæ еути ном мæрдирæнхæ бацæй, иннети ба ма, скъолай ахур-гæнæн киунугути син ци уадзимистæ рацудæй, æрмæст уонæмæ гæсгæ зонунцæ. Ама айдагъдæр еугæйтæ æнцæ алли адæймагæн дæр зонгæ нæ республики; етæ – бæгъ-

атæр лæгтæ 'нцæ. Хетæгкati Къостa, Малити Гeуæргi æма иннæ устур поэти рæнгъæбæл æнæгурусхæй æрæвæ – рæн ес Гæдиатi Секъай дæр.

Абайти Васо æ цубур уацгъудi "О Сека Гадиеве" ниф – финста поэти рамæллæти 50 анзи æма æ райгурди 110 ан – зей бæннтæмæ. Еци куст æй фондз хайилемæй конд; "Пи – сательство как подвиг", "Народность органическая и при – обретенная", "Утверждение человеческой личности – па – фос произведений Сека", "Богатство бедности", "Наш долг перед Сека". (Абаев В.И. "О Сека Гадиеве". – "Альманах "Советская Осетия", 1965, 26, 27 №, 240 ф.).

Е 'ннæ литературон кустити хузæн, ами дæр автор ху – æрзæнхæстæй æвдесуй æ философон – адæймагон цæс – тингас, æргон æма карзæй æввæруй фарстатæ, агоруй син дзуæппитæ, абони бони риндзæй сæмæ ракæсгæй.

Абайти Васой зæрдæмæ аци хатт дæр фулдæр фæц – цудæй финсаёги хегъæдон уоди тæфагæ, уæдта лæгигъ – æдгун ке адтæй, еци хуарз миңеугутæ: "Перед памятью Сека должен низко склонить голову каждый осетин. Это был не только вдохновенный автор глубоко народных сти – хов, рассказов, повестей, основоположник осетинской прозы, но прежде всего исключительная личность".

– Писательство, – это занятие. Но иногда писатель – ство становится подвигом. Кто хочет знать, что это зна – чит, тот должен познакомиться с жизнью Сека Гадиева, – зæгъуй Васо.

Ахургонд æ цубур , фал бунтон рæстдзæф гъuditæй дзоруй Иристони хуæнхти зин царди туххæн. Уой æннæ – рæдуðæй худтонцæ "Край беспросветной нужды". Еци хуæнхти тækкæ æгомугдæр, мæгурдæр æма къурудæр къумтæй еу адтæй Секъай райгурæн гъæу – Гæнис, цæ – угæдон Арагви сæри (игурæни), æфсæддон Гурдзиаг надгæрæннææ æввæрд.

Гæдиатi къæс ма æгас æй, абоний уæнгææ æротæх – стæй. Ииннети хузæн е дæр – талингæ къум, рохси цъита 'ймæ калдæй æрмæстдæр цари хъуæцдзæуæн цъасæй.

Секъа, хумæтæг хуæнхаг зæнхкосæг уогæй, хуæда – хурæй базудта кæсун æма финсун. Берæ бийонти 'хсæн

ин фәендон равгитә н'адтәй сфаэлдистан куст кәнун —
маә аема, рәестәг тонаутә гәнгәй, финста ё 'мдзәвгитә,
радзурлә 'ма иннәе уадзевдзитә. Финста сәе, мухур ник —
кәнунмәе ин фәэггәнәнтә нә уогәй. "Какой могучий,
непреоборимый творческий импульс, — зәгъуй Васо, —
надо было носить в душе, чтобы парить в мире поэтиче-
ких образов там, где вся обстановка гнет человека к зем-
ле, сковывает все силы одной заботой: борьбой за хлеб
насущный".

Æма ами Абайти Васо, — æхуәедәг æвәеллайгæ хъяиа —
мæтгун ка 'й науки, адæймаги цъухәй дзурди сосаегд —
зийнæдтәе æргомгæнәг, — е æхе нæбал ниууорæдта ну —
риккон "сфаэлдистан кусти" хузтæ, мадзæлтти туххæй
æ гъудитæ зæгъунмәе. Уомæн, куд историкæн, уотæ, ев —
гъуд рæстæги хабæрттæ ке зонуй, е нури рæстæги гъуд —
дæгтæ. хуæздæр лæдæрунмæ агъаз æй. Иннæ хæттити
хузæн, нур дæр æндиду дæма айевæй зæгъуй æ гъудитæ:
"Когда глубже узнаешь жизнь и духовный мир таких лю —
дей, как Сека, особенно остро чувствуешь всю нелепость,
всю фальш, весь комизм таких, ставших для нас привыч —
ными, понятий как "дом творчества", "творческий от —
пуск", "творческая командировка" и т.п. Для Сека окру —
жающий его мир был его домом творчества. Вся его со —
знательная жизнь была творческой командировкой. А от —
пуск? Сека не знал, что это за слово".

Æвæдзи, Абайти Васой кустити бафеппаййнаг мине —
угутæй еу е æй, аема цифæнди дзаманбæл, евгъуд догæ —
бæл ку фæдздоруий, уæддæр æй исбаруй нури рæстæги
хæццæ. Еци "миуæ" æнцайуй диалектикон теорий бæл —
вурд аема федар бундорбæл. Уæхæн барунтæй, бæрсти —
тæй куд евгъуд, уотæ нури дзамани царди фæззелæнта
хуæздæр лæдæрд цæунцæ.

Васо, Гæдиати Секъабæл дзоргæй, уомæн раст аргъ
искæнуунмæе, испайды кодта литератураэзонунади кате —
горитæй еу — "народность" — æй.

"Народность" Васойæн æй "естественное, гармони —
ческое сочетание народного содержания с народной фор —
мой". Къостай хузæн Секъа дæр хуæрзæнхæстæй зулта
адæмон æвзагæй дзоруни дæсниадæ, — адæми хæццæ,
хъæбæрдæр цæбæл мæтæ кæнуй, уобæл дзорун, арфдæр

куд багъара æ зæрдæмæ, хъæбæрдæр куд баууæнда, уæхæн æвзагæй.

Абайти Вaco адæмондзийнадæ уинуй дууæ хузи: рай – гурцæй адæмон, гъома, тоги ку уа, уæд æма кæнгæ адæ – мон, æ царди бæнтти кæбæл исахур уй, е. Дуккæгти къуари Вaco уинуй Некрасов æма Лев Толстойий. Етæ уомæ аер – цудæнцæ æндæр æхсæнадæй. Уони адæмондзийнадæ фæззиндтæй, Вaco гъудимæ гæсгæ, "интеллигентское народолюбие", зæгъгæ, уой фæрци, кенæ ба сæ се 'цæ – гæй адæммæ хæстæгдæр ун ке фæндадтæй.

Уонæй игъауги, зæгъæн, Секъай уадзимисти адæмон цæсгон æй æ меддүйней аердзон айдæнæ, æ уоди конд æма царди амонди æвдесæн. Е сфæлдистадæ адæмон уой фæрци æй, æма райгурдæй, куста, цардæй адæми хурфи, адæми хæццæ, адæми туххæн. Гъе, уой туххæй æй Секъай сфæлдистадæ æцæг фольклорон, æцæг адæми уедæгтæй игурд.

Æ зундгин, гъæздуг аermæги кæрони Абайти Vaco се – дуй ирон æвзаг уарзгутæ, нимайгутæмæ, Секъай лите – ратурон бунтæ цæмæй æмбуруд æма ахур кæнун райдай – онцæ. Æ рæстæги еци скурдиадгун финсæги сфæлдиста – дæ, æ устур æмдогон – Хетæгкati Къостай уадзимисти хораууони радзæгъæл æй.

Вaco, æ уацгъудийæн кæрон кæнгæй, æууæндуй, Секъай ном ке цæрдзæнæй, цалимæ ирон адæм, æма ирон литературае уа æма цæра, уæдмæ, уомæн æма Къостай хæццæ етæ æнцæ ирон литератури уалдзæги фиццаг зæр – батгутæ. Гъе, уомæ гæсгæ уотæ æведуйгæ æй сæ уадзи – мисти рæсугъдзийнадæ.

*ИСАТИ Мæхæмæти киунугæ "Vaco Абаев" – æй
ист аermæг.
Скъодтати Эльбруси тæлмац.*

ДИГОРОН-ИРОН ХЕЦӘН ДЗУРДТИ ДЗУРДУАТ

I. Дигорон дзурдтә, ирон әевзаги
әгириддәр ка нәй, кенәдта си
әестәнмәе ка әембәлуй

Словарь дигорско-иронских расхождений¹

I. Дигорские слова

неупотребительные или мало распространенные
в японском

1. *асасөп* 'подпорка'; и. *бүсәси*, д. *бүсәси* id.
2. *асаип* 'шарить', 'искать в потемках'; ср. *rongасаи* 'любитель вьшить', букв. 'ищущий *rong'a* (хмельного напитка)'.
3. *ас'агиа* 'мастерство, умение'.
4. *адазин* 'быть незанятым, свободным'(?) *aci kiиниае* и '*адазиј*' «эту книгу нельзя дать, одолжить (т. к. она нужна самому)», *енадазон* 'то, чего нельзя дать (гевр. получить), т. к. оно нужно другому'.
5. *адаи* 'истощение, слабость'.
6. *адаэкаг* 'чужой, не свой'; ср. и *ассаэлон* id.
7. *адесле* 'куриная дужка', 'игра в куриную дужку' (пары), *karki ades*.
8. *азатхана* ' нужник'; и. *рүсүнәх*, я. *рүсөйна* id., и. *к'әхтий bynat* id.
9. *ағә* 'беда'; и. *fyd*, д. *fud*, и. *bællæх*, д. *bællax*, и. *laz*, д. *lazæ* id.; ср. *nivагæ*.
10. *ајондоғај* 'целый день'.

¹ Сокращения, приведенные в «Словаре»: и. р. — мало распространена, безы. — безыченный глагол; сокращения при ссылках на литературу — те же, что выше (см. стр. 859 сн.). Прим

11. *ajuan* 'шутка, глумление'; и. *xufyfylæg*, д. *giriz* id.
12. *al* '(при игре в шашки, в альчики) ход, рассчитанный на определенный ответ партнера', *«al din dedlun»* «даю тебе ал» «вызываю тебя на определенный ответный ход».
- 12*. *alacaq* 'шалаш' (охотн. яз.).
13. *amp'ez*, *amp'æz* 'шар'; и. *k'axcas*, и. *sac'ez*, д. *sank'ez* id.
14. *ar(æ)* 'оглобля'; и. *rætanagd* id.
15. *aræsan* 'засада', *aræsan* *badun* 'сидеть в засаде'; ср. и. *rasan* 'стоманка' (?).
16. *arævna* 'руль'.
17. *argævna* 'клемши'; и. *ark'au* id., и. д. *vægællasæn* id.
18. *asaiaæzæ* анат., назв. одной косточки у овцы, барана.
19. *asægi*, *iaasægi* 'наяву'; и. *yalæj*, д. *igalæj* id.
20. *aszagd* '(дикий; бессмысленный) кряк' (?).
21. *ases* 'порывистый, горячий', *azæz kæpin* 'быть в возбуждении' (обычно о животных); ср. и. д. *tæltæg* id.
22. *asojnæ* 'борона-волокуша из березовых ветвей'; и. *adæg* id.; ср. и. д. *rohxsi* 'борона с зубьями'.
23. *asqaun*: *asquid* 'смутно ожидать' (?).
24. *asqot*, *asqod* 'тайна, секрет', *asqot kæpin* 'прятать'; и. *susæg*, д. *sosæg* id.
25. *asl'ona* 'гнездо'; и. *axston* id. См., впрочем, § 23.
26. *aiæf*, *jaiaæ* 'влага, сок, содержимое, сущность, качество'; и. *ai* и. р.
27. *aul* 'поколение (внутри одного рода)'.
28. *avar* 'помещение, здание, дом'; и. *xegar*, д. *xæzaraæ* id., и. *bæstyhaæ* in.
29. *avæðæn*, *abæðæn* 'протест', *abæðæntæ kapij* «всплески протестует, не хочет».
30. *avæðun* 'замирать (о звуках)', 'разноситься замирал'.
31. *avinsun* 'точить, серп', 'патролливать'; ср. и. *ardauyn*, д. *ardaun* 'наводнивать', д. *aensedun* id.
32. *axid*, *axidi*, *axit* 'частый', 'часто', прош. прич. от *axedun*; и. *aræx* id.
33. *axil* 'поколение'; и. д. */allær* id.; ср. д. *zilagæ*, *aul*, *gaun*.
34. *axæc xhaurip* 'давать эффект, результат', *neci axæc xurstloncæ* «ничего не могли поделать».
35. *azdodun*: *azdud* 'шевелиться, двигаться на месте'; ср. *tælfyn* | *tælfun* id.
- 35*. *agtæc* 'шут, клоун'; ср. *biægæ*.
36. *azoz* 'зерно преждевременно созревшее, не достигнувшее нормальной полноты', *taøæciaæ sajjazog aæ* «пищеница погибла, преждевременно созрев».
37. *azut*: *aæt* 'давать приют, приголубить, кормить'.

ссылках на настоящий «Словарь» римская цифра (I, II, III) обозначает отдел «Словаря», арабская — порядковый номер слова. Вопросительным знаком сопровождаются слова, точное значение которых не удалось установить.

38. *ædæuaðæ* 'несомненно, на самом деле'; ср. *idæun*; ср. и. *æfæmæng*, *belvyrdaðer* id.
39. *ædemonað*, *ædmontað*. 'безотчетно', 'необдуманно'; ср. и. *æf'demonæj*.
40. *ædjæugur* 'всего, итого'; см. *jeugur*, и. *ædæppæt*, *agasæj* id.
41. *ædla* '-ка, же, в таком случае', см. *uudla*; ср. *madla*, по значению ближе к и. *uude*.
42. *ædtægfaðste*, *ædtægvaðste* 'друг за другом', 'подряд'; и. *fæd-fædyl*.
43. *a gæljon* = и. д. *a gællag* 'в белственном положении находящийся' (Sam. 157) (?).
44. *æzæstæs*, *æzæsæg* 'безбоязненно, открыто, прямо'; ср. и. д. *ædærsgæ*, *ærgom*, *ærgon* id., и. *uændonæg*.
45. *æstirik'ua*, *tistirik'ua* 'норовистый (о лопади)'; и. *ocani* id.
46. *æfxuærnæ* 'вышерблленное, размытое водой место'.
47. *ægarnæg* 'непочтный' от *kazin* 'затрагивать'; ср. и. *ænævæld*, *ænægæm* id.
48. *ægirid*, *ægærid*, *ægiriddær* 'вовсе, совершенно не'; и. *ærpyr*, *ærpyr-dær* id.
49. *ægæri*, *ægæri*, *fægæri* (*sog*) 'старые, рассохшиеся, потрескавшиеся дрова'.
50. *ælvæsæ*, *ælfasæ* 'вязанка', есть и в ир. *jeu ælvæsæj* 'в один прием'. *ælvæsæg* 'в несколько приемов', 'с передышками'.
51. *ælis*, *æluis* (?) 'личинки бычачьего овода'; и. *synl* id.
52. *æmbwoxin*: *æmbwixl* 'реветь, мычать'; ср. и. *boð-boð* *kæpyn*.
53. *æmæzagæ* 'задержание мочи (болезнь)', 'страдающий им', от *mezin* 'мочиться'.
54. *æmidolc* 'познай до краев'.
55. *æmpursun* 'сокрушать, попирать, громить, вторгаться'; и. *-byrsyn*, *bursun* id.
56. *ænada;on*. см. *adazun*.
57. *æmbwigulað*, *æmbwigulæ* 'водоворот', 'вихрь', 'смятение'; ср. и. *æmþery*.
58. *ændagddær*, *ændaxdær* 'сильнее, крепче'; и. *tyngdær*, и. д. *qæberdær* id.
59. *ændæuð* 'враг, недруг, соперник'; и. *jændæuð* м. р.; ср. и.-д. *æznag*, и. д. *zon*, и. *fydgul*, л. *fudgol* id.
60. *ændeun* 'сметь', *ændiud* 'смелый'; и. *uændyn* id.
61. *ængær* 'ровное место', 'равнина', 'низина'; в и. м. р.
62. *ænjerun* 'случайно находить', к глаголу *jerun*, и. *aryn*.
63. *ængulzæxtað* 'шляска на носках'; и. *k'ax-k'uxtyl kaſt*.
64. *ængurælað* назв. травы, семена которой употребляются как приправа.
65. *ængesæj* безл. 'можно', 'подходит', 'полагается'; и. *æmbæly* id.
66. *ænk'uælxæ* 'ящерица'; и. *mak'ulag*, *gækkuýri* id.
67. *ank'urdæg* 'плотно', 'кучей'.

68. *aengirdæ* 'морщины', и. *aenqyrdæ* м. р.; и. *aenc'yldæ* id.
 69. *aenquæt* 'душный', 'жаркий'; ср. и. *aenud*, д. *aenod* id.
 70. *aensaræ* 'куча', 'свалка', 'хлам', и. *yeasar* м. р.
 71. *aensedun* 'натравливать'; и. *ardaun*, д. *ardaun* id., д. *avineun* id.
 72. *aentoyne*(?) 'беспорядок, беспорядочный'.
 73. *aenvalnæ* 'ровень, равномерно' (?), 'подобно'; ср. и. *atxihuzon*.
 74. *aentwæl* 'расложение, разлад'; ср. *aentwælyn*, *aentwælin* 'относиться враждебно'.
 75. *aentwæl* 'общий', 'совместный'.
 76. *aentwælin* (*aentwælin?*) 'дополнять, похолять'; ср. и. *aentwælin* *kaenyn* id.
 77. *aentwæsasj* 'все вместе', *aentwæsasj* 'сплошной', к *twæsasj* 'держать', ср. и. *iuyldær*, *agasasj*, *atigasj* id.
 78. *aerhæ* 'морковь'; и. *myguday* id.
 79. *aerdosk'a* 'вызвит (у животных)', 'особая перевязка при лечении вывиха у животных'.
 80. *aergæf* 'отбивание такта ладонями при пляске', 'аплодисменты'; и. *aem-gæd* id.
 81. *aerja* 'глина'; и. *elyg* id.
 82. *aetmæ* 'предел'; ср. и. д. *aetm* 'граница'.
 83. *aertajun*: *aertad* 'купаться', 'купать', и. *xi najyn*, *najyn* id.
 84. *aeruages un*, *iragæs un* безл. 'верить'; *tæna;j næ baruages ej* 'я не поверила'; и. *ychnyn* id.
 85. *aeruasj* 'стадо'; ср. и. *taeasj*, д. *aetgau* id.
 86. *aeruæ* 'маска' (животное); и. *mystulæg*, д. *mistolæg*(?) id.
 87. *aerxi*, *aerxiq* 'крепко запертый, захлопнутый'; ср. и. *aerxæd* id.
 88. *aerxun* 'тоска, печаль'; ср. и. д. *ank'ard* id., д. *mat'æl*.
 89. *aestmæ* (азмат?) 'воздух' (?), 'туман' (?).
 90. *aesqætaej* 'оторвавшийся (от дома, родины), кинувшийся прочь' *fe'sqætaej* *dæn næ bæstaej* 'я оторвался, ушел прочь от родных'; *fe'sqætaej kæpin* 'спугнути, заставить спастись с места'.
 91. *aestefun*: *aestaf* 'замечать, примечать, предчувствовать,чуять'.
 92. *aetdor* (*aertdor*) 'кремень'; и. *sxon*, *aesxon*, *aesxon* id.
 93. *aetxalun*: *aetxald* 'возражать, делать замечание, упрекать'.
 94. *aevælgæs* 'слабый, немощный'; ср. и. *adyx*, д. *aeduxæ* id.; ср. *fælgazun*.
 95. *aevalxæn* 'бездобразно' (?); ср. *fælxæn*.
 96. *aevdigd* 'открытый, безбрежный' (море, равнина); ср. *tyyd*, *tigd*, к глаголу *tynzyn*, *tilinzyn* 'расстилать'.
 97. *aevescud*, *aevescig*, 'непроходимый, где не холят'; ср. *freain*.
 98. *aevellon* 'необычайный, предмет удивления', *adætmæn aevellon*, *adætmæn dessag*, и. *dissaaq* 'чудесный'.
 99. *aevzak'a* 'пчелы для пополнения улья'.
 100. *aevzægad* 'сот при вторичном роении' (Сл.).

101. *aevzak'ec* назв. травы (Сл.). *
 102. *aevzæp* 'пчелиный рой, из которого выделяется второй рой'.
 103. *aevzæzo* 'второе роение'.
 104. *aevzæture* назв. меденоносной травы.
 105. *aexcin* 'парог с начинкой из сыра'; и. *xabizsyn* id.
 106. *aexsim* 'привязанный, любящий'; и. *iustordyg* id.
 107. *aexsægkag* 'ситец'; и. *cik'a* id.
 108. *aexsæmp'as* назв. травянистого растения (Сл.).
 109. *aexsærc'enkk* 'белка' (?); ср. и. *aexsæræg*, и. д. *aexsærsædg* id.; в Сл., повидимому ошибочно, — 'кузнец'.
 110. *aexsin* 'сизый'; ср. и. д. *aexsinag* 'голубь'.
 111. *aexsnean*: *aexsnid* 'тесать', *aexstean* 'топор для тесания'; ср. и. *atauyuk* 'тесать', *atajan* / *æræt* 'топор для тесания'; и. *aexstiyun* м. р.; ср. также *aexsny* 'щепка'.
 112. *axdirxun* (*axdirvun*): *axdirxti* 'тереть, матирать (кожу)'; ср. и. *aedær-syn*, д. *avdirrun* id.
 113. *aexgulen*: *aexgild* 'копать, комырять'; и. *k'axun*, д. *k'axym* id.
 114. *aerjem*: *aerjiud* 'потянувшись', 'покоробиться', 'потерять прочность'; ср. и. *tæssond* 'непрочный', 'шаткий'.
 115. *aerjuli* 'движение', 'суматоха'; ср. и. *zolgo*.
 116. *aergeri*, см. *aerzeri*.
 117. *aerjomæ* 'вражда, свара, скора'; и. *emig* м. р., *fydaæ*.
 118. *aerjæm* 'отдельное колено внутри рода'.
 119. *aerjætin* 'шарахнуться'; ср. и. *aerjet* 'животное в состоянии беспокойства'.

В

120. *ba* частица, употребляемая в смысле «-ка», «же», «-то», часто не имеющая определенного значения.
 121. *babæj* 'же', 'опять', частица, близкая по значению к и. *ta*.
 122. *bacsi* (из *ba+sei*) 'загадка'; и. *mysm-musm* id.
 122*. *baærbæg* название породы жука.
 123. *bajuantæ* 'члены тела, конечности'; ср. и. д. *uengtæ* id.
 123*. *balæ* 'ягненок' (детское слово); ср. *uorko* id.; иер. *merylk* 'ягненок'.
 124. *balala* 'гуща из солода и муки, применяемая при дублении кожи'.
 125. *baler*, *balir* 'форель', *balerzaq* 'рыбак'; ср. и. д. *faler* id.
 126. *baraggenæj*, *baragginej* 'с доверием, свободно, дружески'.
 127. *barezae* 'корма', 'мера'; ср. и. *bærc*, д. *bærcæ* id.
 128. *baryon* 'взрослый', 'возмужалый'; и. *bargom* м. р.
 129. *bark'az* 'мачта'.
 130. *bastma* 'ситец'; ср. д. *aexsægkag*, и. *cik'a*.
 130*. *baiaan* 'прихожая' (Сл.).
 131. *baæget*, *baægit* 'выпущеный (глаз)'; *baægit* id. м. р.; ср. и. *zagyr* id.

132. *baldat kænun* 'намечать'; ср. и. *vagsan kænyn* id.
 133. *bældo* 'большой молот'; и. *bældo* id. м. р.
 134. *bælc-gos* 'настороженный', букв. «настроившийся на путь (*bælc*)».
 135. *bælgur* 'насупившийся, нахолившийся, недовольный, мрачный'; ср. *buðgur*.
 136. *bælsun* 'выносить, терпеть'; ср. *bæxsun*, *uodænsun*, и. *færasun*.
 137. *bæltærra* горчичное растение; и. *sesuergchos* id. (?).
 138. *bær'æni* назв. ягоды.
 139. *bæqæ* 'коя, столб'; ср. *bæqæn* id.
 140. *bæstmær* 'недисциплинированный, несдержанный на языке, развязный'.
 141. *bætman* 1) мера зерна (ср. *k'abis*); 2) 'улей' (ср. и. *mydy cyrgæd* id.)
 142. *bæðajæ* 'скула', 'щека'; ср. п. *nadul*, д. *undolx*, и. д. *aexsærfora*,
 д. *ualqos*, и. *rus*, д. *ros* id.
 143. *bægnag* 'тучный, обильный (о почве, ниве, о столе с яствами)'.
 144. *bæc'o*, *bæc'o* 'ус'; и. *ræxi* id.; ср. и. *bæc'o* 'борода'.
 144*. *bedolæ* 'кладовая'.
 145. *bedun*, *betun*: *bett*, *bitt* безл. 'оказывать действие', 'итти ворок', 'влиять',
 и. *æna bedtær* (от *bedun*) 'неудачливый', 'беспомощный'; ср. и. *æna
bit'iz*.
 145*. *bezgarun*, *bezgarun* 'тошнить'
 146. *begeyi* 'кислель'; ср. и. *twægsymæ* id., ср. п. *bægænu*, д. *bægæni* 'пиво'.
 147. *begeli* 'амбар', южн.-иронск. *begeli* id.; ср. и. д. *gon* id., ср. д. *gura*,
 и. *xordon*.
 148. *bek'urtæ* 'фигурки из теста, изготавляемые на новый год'; ср. и. *ba-
sylæ*, д. *basiltæ* id.; *bek'ur lædræg* 'палка с фигуркой или крючком на
 конце'.
 149. *bergelli* 'определенно, паверняка', 'в высшей степени'.
 150. *berinzun*: *berixt* 'потягиваться, зевать'?; ср. и. *gætbbyn* 'зевать'.
 151. *bæs* в выражении *jes-bes* 'имущество'; и. *is* 'имущество', и. *is-bis* м. р.
 152. *bia* 'айва'; и. *k'omsi* id.
 153. *bicceu* 'мальчик', и. *laerri* id.
 154. *bijde* 'железный наконечник стрелы'.
 155. *bildog* 'сопротивление', 'помеха', *bildog kænun* 'ставить помеху'.
 155*. *linzonæ* 'салазки' (Сл.).
 156. *bis* 'шум'?; и. *æna bis* 'без шума'?.
 157. *bit'iz*: и. *æna bit'iz* 'неудачливый'? 'беспомощный', 'бессильный'; ср.
 и. *æna bedtær* (под *bedun*).
 158. *bobona* назв. ягоды.
 159. *boden* 'чеснок'; и. *nityu* id.
 160. *bojurdaq* 'гортань'.
 161. *bojau* назв. растения (из него получают красную краску).
 162. *bogæn* 'дубина'; ср. *bæqæ*.
 163. *brotti*, *burutti* 'каприз'.

164. *budurgæ* 'лохмотья', 'чучело в лохмотьях, огородное пугало'; и. *bydryg*
id. м. р.
- 164*. *buðæn* 'шут'
165. *buðognæ* (= *bugdonæ*) 'место, куда выбрасывают мусор'.
166. *bulara æftan* 'быть бедствием для кого-нибудь, губить', 'сечь смуту, раздор, разруху'.
167. *bulgæ* 'вшивый'; и. *systaſzag* id.
168. *bulgaq* 'неприязнь, распиря'; ср. *æsmora*.
169. *bulgur* 'пестрый, мешанный'; ср. *bælgur*, *bulur*.
170. *bulla*, *bułłatæ* 'бакушки'; п. *atolaj* id.
171. *bułługtæ*, *laebugtæ* 'осадки, муть' (нива и т. п.).
172. *bulur*, *bulur bæz* 'желтая с пятнами лошадь'; ср. *bułłur*.
173. *bungard* 'пень'; и. *bunȝæfxad*, д. *bunȝæfxad* id.
174. *burcitaæ kæpin* 'разрушать, разносить'.
175. *burdon* 'выога, буран'; и. *lymogg* id.
176. *burkigau* 'участник шабаша ведьм'; и. *kuyryszaū* id.
177. *buritti*, см. *brotti*.
178. *buxsun*: *buxsl* 'терпеть'; ср. *bælsun*, *uodansun*, *falgazyn*; и. *byxsyn* м. р.

С

179. *cagana* 'облениха'; и. *kaertmisynzæg* id.
180. *cageraq* 'дубовая роща' (Сл.).
181. *carman* 'происшествие, случай (несчастный)'; ср. и. д. *cau*, *bællax* id.
182. *cavdar* 'передняя конечность (у животных)' (?)
183. *cæggag* 'березовый прут'; и. м. р.
184. *cælgævæn* 'кухня'; и. *xærinaggæn* id.
185. *cætril* 'безрукий, сухорукий'; и. *cænkyl*, д. *cænkul* id.; скорее ко II отделу?
186. *cæng* назв. какого-то металла; ср. и. *cængæt* (?)
187. *cængærjnjæ* 'локоть (мера длины)', и. *almaein* id.
- 187*. *cænqual* 'мошонка' (Сл.)
188. *cæqal* 'волна'; ср. д. *fælqægæn*, и. *ulæn*, *fæg'iauæn* id.
189. *cæstug*, *gæstug*, *cæst;ug* 'порченый', 'кого слазили'; и. *cæsty* id. (ко II Отд.?)
190. *cænæggon* 'путник'; и. *feendaggon* id.
191. *cævdæ*, *xuasi cævdæ* '(беспорядочная) куча сена'; ср. п. *xosy ulæn* id.
192. *cetenæ* 'корзина (для женского рукоделия)'; ср. и. *k'atati*, *çyrqæd*.
193. *cetun*: *citt* 'ставить на вид (напр., оказанную услугу)'; и. *cæstmædaryn* id.
194. *cid* частица, придающая глаголу значение многократности (см. § 75₁); и. *iū*, д. *jeu* id.
195. *cigon* 'чугунок'; ср. и. *ciujnag*, д. *ciuan agæ*.
196. *cilik*, *cilig* назв. дерева с очепь твердой древесиной.

197. *cilræg* 'густой (про бурьян и т. п.)', 'взлохмаченный (про бороду, волосы)', 'кудрявый'; ср. и. *ruxcul* 'всклокоченный' и. пр.
198. *cirrhæ*, *serrhæ* 'дробь'; и. *sabant'y* id.
199. *cian* 'чугун'; в-и. сохранилось в *cianlag* (из *cian:ag*) 'чугунный котел'; ср. *cianðæt* 'чугун' (?)
200. *colaq* 'челнок (ткацкий)', 'челнок (судно)'; и. *cædæz* 'ткацкий челнок, шпулька'.
201. *cotaq* какая-то птица (?), *cotaq iþka* (?) 'яйцо сомац'a'.
202. *ciravær* 'лицом к лицу' (?), *icciravær* *æpoæ* 'они встретились (несомненно)'.
203. *cirxip*: *curxt* 'складывать, сваливать в кучу'; и. *oyrxyn* id. и. р.

С'

204. *c'antxa* 'узы (от пчел)'.
205. *c'arp* 'приготовление'; *c'app kænƿim* 'готовить'; и. *cætta kænƿyn* id.; ср. д. *rauzæ k.*, *zalan k.*
206. *c'audaga* 'внутренний покров улья' (Сл.).
207. *c'æda:* *a c'æda nimmardæj* «заморил червяка», «поел».
208. *c'ædæz*, *c'ædætla* 'детвора'.
209. *c'ætæ* 'грязь, сало (на теле, волосах, одежде)'; ср. и. *cæt*, д. *cætæ* (?).
210. *c'æro* 'кость (на башлыке, бурке и т. п.)'; ср. и. *cipal* id.
211. *c'ærp*, *c'ærpitæ* 'брязги'; ср. и. *ruxæ*, д. *pursan* id.
212. *c'ærpa:* *næ c'ærpa kætið* «не слушается», «слова на него не действуют»; ср. и. *næ c'ærpa kæny* id.
213. *c'ærhexnaq* 'кузнец'; ср. и. *c'yrç'yræg*, *c'ysc'ysag*, д. *c'irc'irag* id.
214. *c'ærna* 'пятно', 'крапинка', 'веснушка'; *c'ærnagin* 'в пятнах, крапинках', 'веснушатый'.
215. *c'æsag*, *c'æsinæg* 'капкан'; и. *c'ysym* id.
216. *c'æxhal* 'неупотребленная, неиспользованная, потерянная, попорченная часть чего-либо'.
217. *c'æxila* 'пастушья сумка (назв. растения)'; и. *bryngæleg* id.
218. *c'æxæm* 'подпорка у плетня' (Сл.) (?).
219. *c'efun* 'выпивать'; д. *k'efun*, *gefum* id., и. *c'yrxyn*, д. *k'iraxm* id.
220. *c'elæ*; *æd c'elæ æd melæ* 'все, от маля до велика'.
221. *c'en* 'имущество, наследство, доставшееся в результате несчастья', 'всего ближе по значению к и. *byn*, д. *bin* 'наследство'.
222. *c'ëum*: *c'ill* 'светить, овещать', ср. *c'ita*.
223. *c'euclavæn* 'праща'; и. *duræxæn*, *duralvason*, д. *doræxæn*, *iruhsnæ*, *uogæxæn* id.
224. *c'idagæ* 'деготь, мазут'.
225. *c'igin* 'малыш'.
226. *c'ilfæ* 'жидкая гниль, грязь', ср. *kilfæ*.
227. *c'ilinga* 'коптилка'.

228. *c'ilmā* 'мелочь' (Сл.) (?).

229. *c'irlaxsæn* 'деревянная тарелка, в которой выжимают творожный сыр', *c'irl aksun—cixl aksun*, и. *cixl aksyn* 'изготавливать сыр'; ср. и. *sivut*, д. *sebur*.

230. *c'illa* 'луч (маленький) света', от *c'elun*; и. *ruxsy c'yrl* id.

231. /*c'ise* 'трава, растущая в водянистых, заболоченных местах'.

232. *c'ong* 'вершина'; и. *c'ipp*, д. *c'opp* id.

233. *c'osgadinzæ* 'дикий лук'; ср. и. *zylak'uy* id.; ср. д. *zihk'u*.

234. *c'umur* 'грязный'; и. *c'iz* id.

235. *c'uvve binzæ* 'насекомое, овод' (?).

236. *c'uz* 'мошка' (Сл.: и. *c'uz*) (?); *c'uz kæpin* 'нестись сломя голову (о животных, в жаркую пору мучимых насекомыми)'; *c'uz binzæ* 'мошка'.

D

237. *danga* 'насечка, орнамент'; ср. и. *damqæ*, д. *damiq'a* 'тавро, тамга'.

238. *danka* 'собачка мелкой породы'; и. *danka* м. р.

239. *darink'a* 'мокрица'; и. *qusxilag*:

240. *dasun*: *dasl* 'строить', *dasl* 'сквадра'; ср. и. *amatyun*, д. *amatyun* id.

240*. *datugit* 'медведь' (охотн. язык).

241. *dægæ* (?).

242. *dægerna* 'грохот'; ср. *dæraqqægoj* id.

243. *dælazæg kæpin* 'принижать, унижать, третировать'.

244. *dællaggura* 'юбка'; и. *asteuajdælæmæ* id.

245. *dalmagurlæ* 'окраины аула'; Сл.: «загробный мир».

246. *dælmusti* 'под мышкой'; и. *dælarm*, д. *dæluagis* id.

247. *dæluagis*, *dælagis* 'под мышкой'; и. *dælarm*, д. *dælmusti* id.

248. *dænce* 'пример, образец'; *dæneon* 'примерный, образцовый'.

249. *dæräjdægæj* 'шум, грохот'; ср. *dægerna*; и. *gydar-gybur* id.

250. *dert* 'скорбь' (Сл.).

251. *dingæsæn* 'глаз' (шутл.); ср. и. *cæst*, д. *cæstæ* 'глаз'.

252. *divil*, *divillæ* 'тряпье, лохмотья', *divildun* 'плохо одетый'; ср. и. *byzguyr*, д. *buzgur*, *buzur* id.; ср. д. *fæce*; ср. и. *byræg*.

253. *donæxsinc'a* 'верба'.

254. *dordonæ* 'зеб (у птиц)'; и. *gæc'a* id.

255. *dordun* 'здоровяк'.

256. *dorrund*, *dorrunc* назв. болезни (воспаление и нарыв на пиколотке).

257. *dug-dug*, *dig-dig* *kæpin* 'ворчать'; ср. и. *quyr-quyr* *kæpin*.

258. *duge* 'бредень'; ср. и. *kæsagaxsæn xye* (д. *xige*).

259. *duguseñ* 'ворожество', 'обман (при игре)' (?).

260. *dumæggag* 'пола'; и. *fæddi* id.

261. *dura* 'большой плетеный конус для рыбной ловли', также 'смычок' (?).

262. *durægi* в выражении *aerægi-durægi* 'под конец' (и. *aerægiau*).

263. *zagur* 'долото'; п. *sart* id.
264. *zalan kænun* 'приводить в готовность' (например, оттачивать оружие и т. п.); ср. *rævȝik kænun*, *c'arr kænun*.
265. *zansaq kænun* 'кричать, спорить'; п. т. д. *qælæba kænun* id.; ср. д. *zaga-
gula*, *zæfqu*, *næðe*.
266. *zanhjorar* назв. старого праздника.
267. *zaquila* 'гвалт, шум'; ср. д. *zansaq*, *zæfqu*, *næðe*.
268. *zarsa* 'ручка сохи'.
269. *zalma* 'балкои, крыльцо'; ср. п. *tyrj* 'крыльцо, передняя'.
270. *zaxana*, *zaxan-maran*, *zaxan-aman* 'ад'; ир. *zindan*, д. *zindonæ* id.
271. *zæfqu* 'шум голосов, говор'; ср. *zansaq*, *zaquila*, *gær* (и. *qær*), *qælæba* (п. id.), *næðe*, *stuf*, *sun*.
272. *zævels* 'новичий, восиящий', ср. п. *zæbel*.
273. *zak'olos* 'подснежник'; и. *malusæg*, д. *malosæg* id.
274. *zælvæ* 1: назв. низкорослого очень твердого дерева, из него делают нал; п.
275. *zælvæ* 2: *is-zælvæg* 'пропитался грязью'.
276. *zandæl* 'медленный'; п. *syndæg*, *cadæg* id., д. *kindæg* (?), ср. также *sabyr*, *sabur*.
277. *zæxi*, *zæxiæ* 'олово'; и. *k'ala* id. при д. *k'ala* 'жесть'.
278. *zebel* 'мениканье', *zeba'* *kænun* 'мешкать, медлить'; ср. п. *fæstiat
kænun*.
279. *zegen* 'цыновка'; ср. п. *cr'zen*; ср. также п. *c'olobi*, д. *c'ilobi*.
280. *zelk'or* 'мелкий, дефектный початок кукурузы'.
281. *ziba* 'Франц', 'Франтовство, спесь'; ср. *scenitadæ* id., п. *k'uydipp* id.
282. *zilajæ* 'поколение'; ср. *axil*, *aul*, *qaun*, *feltar*.
283. *zilik'i* 'земляная группа'; ср. и. *xiyisk'el* id.
284. *zinaiu-minaiu* 'сле-сле, слабо'; п. *zyma-næ:yna* id.
285. *zinjæ* 'чензун, чензуйчатый'.
286. *zingalo kænun* 'правдять глазами (сердито)'; ср. и. *cæstyliæ sagultæ
kænun*, ср. д. *nozgalun*.
287. *zismæg* 'котлета'.
288. *zorja* 'иноходь'; п. *sird* id.
289. *zosæ* 'похлебка (рассол с чесноком и пр.)'; и. *cæxdon*.
290. *zuassæ: acr-zuassæ-næ* 'они познакомились, освоились друг с другом'.
291. *zubandi* 'разговор, беседа'; и. *pucas*, д. *nixas* id.
292. *zugur* 'крюк для очистки яичника и пищевицы от сорных трав' (С.И.).
- 292*. *zicqur* 'мучнистый, рассыпчатый', ср. п. *laexiræg* id.
293. *zukkæ* 'сосок у животных'; и. *fædag* id.
294. *zumard* 'щедрый' (?).
295. *zumarg* 'горная индейка'; и. *zym* id.

396. *gurk'a, surk'a* 'общивка узорная по краям чувяков или бурки'.

397. *gurune kænun* 'унничтожать'; ср. и. д. *dæræn kænun* (*kænun*).

F

398. *sage* 'просо' (очищенное); и. *þæu* id.; ср. д. *xuar, bor xuar* 'просо неочищенное'.

399. *salgos, salgosti* 'вокруг, вблизи'; ср. *alfars, alfæmbylaj, d. salgmulaj* id.

400. *saqra* 'немощный, неспособный, неуклюжий'; ср. и. *roxt, d. irw; d. ævalgara*.

401. *fast: fastbal farsun* 'спрашивать совета'; *fasti xazi* 'вещий, мудрый, муж совета'; ср. и. *avastaj* 'без спроса', д. *xevest* 'своевольный'.

402. *ſædærgez* 'легко раскалывающийся (о дровах)', и в иронском (?).

403. *fældajun: fældad* 'смачивать, увлажнять'; ср. и. *uydajyn* (см. II отд. «Словаря»).

404. *fældeſæn* 'ложивый, фальшивый, обманный', *fældeſæntæg kænij* 'увиливает, лукавит, отвлекает внимание'.

405. *ſa'eri* вьющееся растение, и. *þyuzæg, lyuzæg* (Сл.) id.

406. *ſalgotun, ſalgocin* 'при интенсивном кипении помешивать в котле для охлаждения'.

407. *ſælgazun* 'мочь, быть в состоянии', ср. *ævælgæze* 'немощный'; ср. *færazyn, d. ferazun* id.

408. *ſælgændun: ſælgast* 'окрашивать'; ср. д. *iȝændun*.

409. *ſælk'evun: ſælk'wd* 'строить, мастерить'.

410. *ſælk'uærun: ſælk'uard* 'мнгать', *ſælk'uærtæ* 'мгновенно'; и. *cæſt nyk'ulyn, cæſty fonyk'uyldæ* id.

411. *ſælgazun* 'быть в волнении (о море, реке)', 'разливаться'.

412. *ſælqæzæn* 'волна'; ср. д. *ſæqa* 'волна', и. *ulæn, ſæjlauæn* id.

413. *ſælhara* 'последний год' (из *ſæl* и *ſaræ* 'прошлый год'); и. *ændæraz* id.

414. *ſælxat* 'обманщик'; ср. д. *xatun* 'оборачивать', *ſælxatun* id., д. *cæſt ſælxatæg, i. cæſt ſældaxæg* 'обманщик'.

415. *ſælxæn* 'перемена, вид, повадки' (?).

416. *færsag kænun* 'подпевать, подтягивать (при пении)', 'вторить'; и. *gyrnyun* id., д. *girnyun* 'ворчать, скучать (о собаке и т. п.)'; и. *færsag kænyn* м. р.

417. *færzeu* 'пицца, пропитание', 'утешение'.

418. *fæſgon* 'количество кукурузы, которое можно обмолотить в один прием'.

419. *fæſmacrun: fæſmard* 'златить, узнавать, знакомиться'; и. *zonyn, d. zonun* id.

420. *fæſqæ* 'трещина'; *fidi fæſqæ* «вылитый отец (очень похож на отца)».

421. *ſælk'uæræn* 'шомпол'; и. *toppy fat* id.

422. *ſæzga: ſæzga kænun* 'рвать в клочья'; и. д. *faz kænyn (kænun)* id.

423. *færgeri*, см. *agzeri*.

424. *ſecau: ſecaud* 'прохаживаться, проходить', 'проследовать мимо'; ср. *ævecud*; ср. *ſauyn, sæip* 'идти'.

325. *fece, feci, fici* 'лохмотья, бедная, убогая одежда', 'убогий', 'одетый в тряпье'; ср. и. *byrguyr, byræg*, д. *divil*.
326. *fedaga* 'узкая полоска кожи между верхом и подошвой чулка'.
327. *fes* 'счастье' (отдельно м. р.), *fesgm̩* 'счастливый'; ср. и. *amond, amond-žyn* id., д. *nivæ, nivun* id.
328. *firtan* 'крупный рогатый скот'; и. *sturtæ*, д. *stortæ* id.
329. *fiuzili* назв. птички; ср. и. *gyly*, д. *giil* 'птичка', 'крапивник' (?).
330. *fuddig* 'сварливый'; ср. *dug-dug, dig-dig*.

G

331. *gac kænun* 'ждать'; и. д. *gæzge kænun* (*kænun*) id., и. *ænqæltæ kæsyn*, д. *ænqæl kæsun* id., д. *hegin* id.
332. *gaza* 'кит' (?).
333. *galxæt* 'нокажа на пару быков'.
334. *gaxæt* 'начинка', *gaxgyn* 'с обильной начинкой'; и. *zažžyn* id.
335. *gæbat* 'бурдюк'; ср. и. *lalym*, д. *laluñ* id., п. *dic'i* id.
336. *gædzešeg* 'никудышный'.
337. *gæza* 'терпение'; и. id. м. р., *gæzæ kænun* (*kænun*) 'ждать, терпеть'; ср. д. *gac kænun*.
338. *gælæton, gælætæntæ* 'последние остатки' (?), 'что осталось от множества' (?).
339. *gælaū* 'крыса'; ср. и. *uyry* 'крыса', д. *uru* 'хорек' (?), а также 'крыса' (в некот. говорах).
340. *gælaðxa* 'бедняга' (?)
341. *gælun*; *gælst* 'бросать'; и. *apparyn* id.
- 341*. *gælex* 'раб'.
- 341*. *gælgen* 'бурка' (охотн. язык).
- 341*. *gæliz* 'котел' (охотн. язык).
342. *gælleu kænun* 'болтаться', 'висеть'; и. *zaebul uyn* id., *gellau kænun* id.
343. *gælmaæt* 'деревянный молоток, кувалда (для отбивки ромней)'; и. *mysalg*.
344. *gæmæge* 'общественный склад для хранения зерна на случай неурожая'.
345. *gærzon* 'способный, умелый'; *næbal isgaerzon aj* «(в последний момент) не сумел».
346. *gætan* 'тампон'; и. *komraz* id.
347. *gebena* 'старая черкеска', 'короткая шуба' (?); и. *žebena* м. р.
348. *gebæ, gebæc'af* 'живот, пузо'; и. *xyl'yn*, д. *xil'in* id., ср. и. *guybun*, д. *gubun*, д. *qæstæ*, и. *gældar*.
349. *gebæ'a* 'пузатый', см. *gebæ*.
350. *gebun* 'железная обувь', 'кошки'.
351. *gecsærgæt* 'гадание горохом или деньгами'.
352. *gediuk'i* назв. травы ('тимофеевка' - Сл.) (?).
353. *gedæ* 'неприязнь, вражда' (*gedæ zaſtoncæ*) «опи враждовали»; ср. д. *aemtoræ, bulqaq*, и. *fydaæ, xaram*.

161. *geruz* 'облезлый, обмиялый, паршивый', *geruz: kuj* 'паршивая собака';
ср. и. *gævær*.
162. *gezun*: *gjet* 'трагать'; и. *nuhilyn* id., и. *armalyn*, л. *ævnalun* id., и. *kajyn*, л. *kajyn*, и. *agajyn*, л. *agajyn*.
163. *gink'os* 'бульяк', и. *k'rendeli* id.
164. *gito* 'ребро упрятного седла'.
165. *gircceæ, gerccæ* 'бе: стеснения, нестесняющийся'.
166. *giriz* 'шутка', *giriz kæpin* 'шутить, насмехаться', *girizzag*, 'смешной, предмет насмешек'; и. *xunȝylæg, ȝigæg* id.. л. *ajuan* id.
167. *gil: gitæ sœun* 'быть в состоянии охоты (о самцах)': и. *qazyn*, л. *ga-zun* id., и. *ȝyrlmaæ sœun* id.
168. *gobat* 'кучка', *gobat kæpin* 'окучивать (картофель и пр.)', л. *zobat kæpin* id., и. *qibagk* id.
169. *gobæ* 'безрогий, комолый'; ср. л. *gulu* id., и. *guumuz* id.
170. *gos kæpin* 'переселиться', *gosænagaæ tærytæ* 'перелетные птицы'.
171. *goc'es* 'сила'; и. *boyal*, л. *boqali* id.
172. *godoraæ* 'кладовка для хранения съестных припасов'; ср. и. *k'æbic*, л. *k'æbic* id.; ср. л. *medæggonaæ*.
173. *gogura* 'полая тыква' (вообще про крупные, круглые вещи): *gogura sur, gogura kark*; и. *kuysyftæg* id.
174. *gok'a* 'копья', также 'помет овец'; ср. д. *goja* id., и. *luk'a*, и. *xaiffynz, a. fij laxæ* id.
175. *gol* 'наполненный (мешок и т. п.)' (?) *sænxæ gol* 'набитый мешочек сои' (?)
176. *gomori* 'крытая санетка для зерна'.
177. *goncaruq* 'ланоть'; и. *K'oxogzi*.
178. *gorc'e* 'ковер (простой)', 'палац'; ср. и. *gauuz*, л. *gauiz* 'ковер (настоящий)'.
179. *goren* 'ограда'; и. *gæræn* id.
180. *guboraæ* 'лепешка'; ср. и. *guyl*.
181. *gulzug* 'продолговато-округлый, цилиндрический с округлыми краями, без выступов': ср. *gulu*, *gullumuz*.
182. *gulec kæpin* 'скатываться стремглав'.
183. *gullumuz* 'обрубленный (напр. палец)', 'бесформенный', 'неуклюжий'; ср. *gulu*, *gulzug*.
184. *gulu* 'безрогий, с обломанными рогами'; и. *guumuz, guumuz* id., л. *gobæ* id.
185. *gura* 'амбар для зерна' (= *tillagdonæ*); ср. и. *begeli*, *gomori*, и. л. *gon* id.
186. *gurumiq* 'грубый, невежка'.
187. *gurun*: *gurd* 'скользить'; и. *byryn* id.
188. *guttuz* 'непослушный' (Сл.).
189. *guz: fægguz æ* 'не удалось, сорвалось'.

- 381*. *gædæraxsnæg* 'лесной дух', и. *qædox*.
 382. *gædmærestæ* (из *gæd+maresla*,ср. *mæra*) 'полынь' (?).
 383. *gædæsga* 'щелья, стружки'; ср. и. *sqis*, д. *sques*.
 384. *qæla* 'полоумный, глупый, дурак'; ср. и. *ædly*, д. *æduli*, и. *ærra*; и. *qæla* м. р.
 385. *gælqælagæ* 'горло'; и. *qælqælay* м. р.
 386. *gænzung* 'рана, повреждение'; ср. и. *gæn*, д. *gæne*.
 387. *gængæles* 'разина, ротозей'; и. *xælinuzuh* id.
 388. *gængæs*: *xedi gængæle* 'мостовые опоры', 'бани'.
 389. *gurasast* 'хрипкий', д. *qurasast* id. (просто *asast* id.), и. *fasus* id.
 390. *gærgurojna* 'ручная мельница' (*gær+kurojna*), и. *armguyroj* id.
 391. *gærong* 'маленькая лощина на горном склоне'.
 392. *goj* 'маленькая поляна на склоне'; ср. и. *ærduz*, д. *ærdoræs*, д. *mara*, *gædmærestæ*.
 393. *gojdun* 'копский плавель'; и. *golo* id.
 394. *gont ir*, *gont'a* 'улитка'; и. *sætæ'ag* id.
 395. *gosin*: 1) 'черепица', 2) 'кувшин'; и. 1) *aguri*, 2) *duryu*.
 396. *gulæg* 'неприятность', 'неприятный'; ср. и. *gyy*.
 397. *gunk'ombos* 'учкур'; и. *astæubos* id.

I

398. *i* определенный член (см. § 45).
 399. *idæf kænun*, *idæf un* 'страдать от жары, духоты, жажды'.
 400. *idæsin* 'отрицать'; ср. *ædeuaagæ*.
 401. *iduujun* 'иссякать'; и. *sysyn*, д. *tsusun* id., ср. *feduujun* id., ср. и. *ævidigæ* 'неиссякаемый'.
 402. *izatyna* 'трут'; и. *znyu* id.
 403. *izæxsun*: *izazat* 'рассыпать'; ср. д. *ræzæxsun* id., и. *zæydyn* id.
 404. *izulun*: *izuld* 'ридоваться, веселиться'; ср. и. *rajyn*, *cin kænun* id.
 405. *igaajun* 'затрагивать'; ср. и. *agaajun*, *kaajun*, д. *agaajun*, *kaajun*.
 406. *igaun*, см. *jegaun*.
 407. *igetun*: *igil* 'не хотеть что-либо делать, мешкать'; и. *ȝityn* м. р.
 408. *igendun*: *igies* 'марать, начинать', 'разливать (на платье)'; ср. д. *æl-gendun*; ср. и. *græstæ*, д. *græstæ* 'задетый, запачканный, оскверненный'; ср. и. *amantyn* 'начинать'.
 409. *ik'insun* (*k'insun*): *ik'inst* 'мучиться, терзаться про себя, молча'.
 410. *ilivod* 'находящийся в затруднительном, беспомощном положении', ср. и. *æzelley* id.
 411. *ilug* (*iluk*), *ilugtæ*, *illugyon*, *iluggoijnæ*, *iliggyn*, *iliggoojnæ* 'улица'; и. *æzyællag(kom)* id.
 412. *imona* 'нежный, изнеженный'; ср. и. *buc*, д. *boc* id..
 413. *inaefun* 'дышать'; и. *ilaefyn*, д. *holefyn* id.

114. *irages*, см. *irruages*.
 115. *irugd*, *iruxt*, *iruxst*, 'расслабленный, бессильный'; и. *ryjd* м. р., ср. и. *roxst* id., д. *ræwæxsun*.
 116. *irux* 'лицо, перед'; и. *argom*, д. *argon* id.
 117. *isærxtun*, *izærtun*: *isarxtl* 'развлекать, развлекаться'; и. *zyrxyn* м. р.; ср. и. *irxæfsyn* id.
 118. *iuaexsun*: *iuaexst* 'вывихнуть(ся)'; и. *ælvæsyn* id.; ср. д. *raueæxsun*.
 119. *iwaerun* *iwaersun*: *iwaerst* 'обещать, ободрять, обнадеживать'; ср. и. *eardæ væryn* id.
 120. *iwaenæ* 'рычаг, лом'; ср. и. *mæcis* id.; см. *izazun*.
 121. *izazun* 'подымать (рычагом)'.
 122. *izælu* 'шелковый платок'; ср. *zældag*, д. *zældage* 'шелк', 'шелковый'.
 123. *izærxtun*. см. *isærxtun*.
 124. *izol* 'далекий, далеко'; и. *dard*, д. *idard* id.

J

125. *ja-wæ*, см. *auæ*.
 126. *je* 'он', 'тот'; и. *wj* id., *jete* 'те', 'они'; и. *udon* id. (см. § 51).
 127. *jesi* 'тот'; и. *icu*, д. *iosci* id.
 128. *jezæ*, *iezæ* 'яички насекомых'; и. *byr* id.
 129. *je/stag* 'реккий', и. *dagætæ*, *stæm*, д. *stan* id.
 130. *je/staqtæ* 'предска, время от времени'; и. *xattæj-xatt*, *iskudaj-iskudma*.
 131. *jesun* 'нить'; ср. д. *c'efun*, *k'efun*, *k'irrun*, и. *c'yrxyn*.
 132. *jegaun*: *jegaud*, *igaun* 'пребывать в подавленном, тоскливом состоянии'.
 133. *jellag*: *w faste nijellag wj* «увязался за ним (с назойливостью)».
 134. *jelqina* 'маленькие качели'; ср. и. *xera*, *xec'ro*, д. *xirinc* 'качели'.
 135. *jeriske*, *jerisqe* 'судьба, счастье, талант, предначертание' (?).
 136. *jesap* 'счет, расчет'.
 137. *jeuguron*, *jeugiton* 'очень, особенно'; *nakæ kænuntæ jeuguron qu'aj* 'не 'я'-лавать он не особенно искусен' (Ка ke 85); ср. и. *iuyl* id.
 138. *jeugur* 'весь', *jeuguræj*, *jeuguræj dær*, *adjæugur* 'все целиком, полностью, всего'; и. *inylær*, *ægasæj*, *ærrætaj* id.
 139. *jix* 'отступление', *jix* *kæpin* 'отступать, осаживать'; *jix!* «назад!» (обращение к животным).

K

440. *karnæ* 'мера, отмеренное задание'.
 441. *kæzos* 'чистый'; и. *zyydaey* id.
 442. *kalefxmelæ* 'разруха'.
 442*. *kælo* 'худой', 'хилый' (Сл.).
 443. *kampuske* 'лохмотия, починка' (Сл.) (?), 'кое-как запитанный, запитанный', *kæmpustæg* 'простой человек' (Сл.) (?).

444. *kænop* 'нарыв'.
445. *kærgzih* 'стерня (нивы, травы); и. *kerdcyg* id? и. *qællæy*, д. *qælnæj* id.
446. *kærongæs* 'вход в кош'.
447. *kæsaute kæpin* 'вращать, крутить, кривить'.
448. *kæslau kæpin* 'свежевать (тушу убитого животного)'.
449. *kæl* 'пристройка при хлеве, открытая с одной или с двух сторон'.
450. *kegog* 'усадьба, дом с пристройками'.
451. *kelar, kelta* 'циркуль' (Сл.).
452. *kelbel* 'состолние, качество, достоинство'; и. *želbet*, м. р.
453. *kem* 'настроение, состояние здоровья'; и. *cet, sepp* id. м. р.
454. *kema, kena* 'твердая, водонепроницаемая глинистая порода'.
455. *kema:* 1) 'земляника' (?), 2) 'морена' (?).
456. *kenæ, kinæ* 'то, что подлежит возмещению, отмщению', *dæu kenæ meðbel jes* «ты (мне что-то сделал я) должен мне возместить»; *kenr ratun* 'мстить, возмещать', ср. д. *mast xalun*, и. *mast isyn* id.
457. *kenges kæstun* 'быть в затруднении; колебаться в выборе', 'с тревогой думать о чем', 'размышлять (как поступить при альтернативе и т. п.)'.
458. *kenkegarie* 'распорядитель на свадьбе'.
459. *kese* 'белая бязь'; ср. и. *uyryssaqgom* id.
460. *kezæ* 'грубый, жесткий, суровый, сердитый'; и. *ciz* id. м. р.
461. *kezu* 'очередь'; и. *rad* id.
462. *kelfa* 'совершенно гнилой' (Сл.); ср. *c'il/æ*.
463. *kin, kim* 'волчок'; и. *c'il* id.; д. *kinzela* 'вращенце'.
464. *kindog* 'медленный' (?) — и. *syndag* (?).
465. *kipi* 'недоросль, карлик'; д. *kivzu* id.
466. *kirdica* назп. растения (Сл.) (?).
467. *kirsæ* 'иней'; и. *cyrs* id. м. р., и. д. *xalas(æ)* id.
468. *kiveu* 'низкорослый, карликовый'; д. *kipu* id.
469. *kobsa* 'нарост на дереве'.
470. *kolduf* 'защитная плотина (в виде плетня, заполненного булыжником)'.
471. *komzaefaz* 'в полный рот', 'жадно'.
472. *kork* 'клок, горсть'.
473. *kufsi* 'кушанье из поджаренной муки с водою'; и. *b!amuyqq, k'ælua* id.
474. *kurgus kæpin* 'просить, молить' (?).
475. *kusee* 'каменистые, осыпающиеся склоны'; и. *cys* id.

К'

476. *k'abis, k'abiq*, старая мера зерна (1 пуд 17 ф.); ср. и. д. *merka* id.
ср. д. *bætman, matæze*.
477. *k'abellag* 'тощая, негодная скотина'.
478. *k'abril* 'выемка, зазубрина'; ср. и. *k'axyr* id., д. *nik'æd* id.
479. *k'adira* 'кабур'; и. *xiump'yr*, д. *xump'ur* id.
480. *k'ado* 'ветка'; ср. и. *k'alii*, д. *k'aleu* id.

- 100*. *k'alea* 'брюки' (охотн. яз.).
 101. *k'almuq* пазв. растения (Сл.).
 102. *k'amarca* см. *samark'a*.
 103. *k'anc* 'ямка' (Сл.), 'кус': *kis k'anc fakkadta* «куснул, как собака».
 104. *k'azma*, см. *k'orzma*.
 105. *k'arbur* 'выступ скалы'; ср. и. *k'aemkyr* id. м. р.
 106. *k'arbet* 'морда' (?) (Gurdž. Saxy ræs. 41); ср. д. *k'aembodtæ*, *k'embur*.
 107. *k'arbuci* 'щенок', см. II раздел словаря.
 108. *k'ardarua* 'сухие ветки, щепки для растопки'.
 109. *k'elamus* 'извив, искривление'; ср. и. *k'ælæs*, д. *k'ælos* id.
 110. *k'aldær* 'домишко, хата'; ср. д. *k'æs*.
 111. *k'aldun* 'кривой книжал, кривая сабля'.
 112. *k'almag* 'перевязь у спона'; и. *kuyrisbadlæn* id., и. *k'ælmug* id. м. р.
 113. *k'aembodtæ*, *k'embudtæ* 'морда'; ср. и. *ambudtæ*, д. *k'embur*, *k'æbot*,
 k'arbet, и. *xætخدæ*, д. *xæntخدæ* id.
 114. *k'æna*, *k'antæ* 'мелкие венчи женского рукоделия (иглы, нитки,
 тряпки и т. п.)'.
 115. *k'ændonov* 'ищик, куда кладутся *k'æntæ*', в перен. знач. 'живот'.
 116. *k'æraræ*, *k'ærargæ* 'окно'; и. *ruzyng* id.
 117. *k'æs* 'сакля, хижина'; ср. д. *k'ældær*; ср. и. *хезар*, д. *xæzara* 'дом';
 k'æsibadaeg usosæ = и. *k'ulbadaeg us* 'колдунья'.
 118. *k'æsibadaeg* также 'избалованный, плохо воспитанный'; ср. и. *k'ulba-*
 daeg, и. *k'ulectaeg*, д. *k'æleuonottag* id.
 119. *k'æstmisæ* 'пороховница'; и. *k'ægymystæ* 'доспехи' (?).
 120. *k'axan* 'обрыв'; и. *k'axæn* м. р.; ср. и. *k'ardiū*.
 121. *k'axxon* 'лыжа'; и. *k'axk'ælaet* id.
 122. *k'axzi*, *k'æxizæne gol* 'пресный хлеб'; и. *dongon gul* id.
 123. *k'axil* 'узкий проход, трещина' (?) (Цк. 2).
 124. *k'æzma* 'веревка, ремень, которым привязывается выюк к ослу',
 и. *Eirppabos* id.
 125. *k'efun* 'вышивать', *k'efagaç* 'пильница'; ср. д. *jesfun*, *c'efun* id., *k'ehin*
 k'irxin, и. *c'yrxun* id.
 126. *k'em* 'тол (в игре в мяч)' (Сл.).
 127. *k'embur* 'морда', и. *c'imbyr* м. р.; ср. д. *k'aembodtæ*, *k'æbot*, *k'æbet*,
 и. *ambudtæ*, и. *xætخدæ*, д. *xæntخدæ*.
 128. *k'en* 'шашки (игра)'.
 129. *k'era*, *xera* 'отсыревший, размокший' (напр., хлеб).
 130*. *k'eraz* 'револьвер', и. *livor* id., ср. и. *gærax* 'выстрела'.
 131. *k'ero* 'шевелюра' (иронич.).
 132. *k'exin* 'вышивать'; ср. и. *c'efun*.
 133. *k'ibila* 'ушат, ведро'; и. *c'ybyla* м. р.; ср. и. *k'aarta*, *vedra*.
 134. *k'izix*, *k'æzix* 'невзрачный'.
 135. *k'imbus* 'тряпка, затычка'; и. *c'ymbys* м. р.; ср. и. *xæc'il*.

515. *k'isteg* 'кусок материи, вшиваемый подмышку для прочности'.
 516. *k'isii* 'жеребенок'; и. д. *bajraq* id.
 517. *k'obos* 'утолщение', *k'obosgiq laezaq* 'палка с набалдашником'.
 518. *k'ojdor* 'нестесняющийся, нахрапистый, упрямый'.
 519. *k'oldox* — *k'ojdor*.
 520. *k'omboq* 'почка (у растений)'; ср. и. *k'uypa*, *k'uypbyr* id.
 521. *k'oxar* 'весло'.
 522. *k'ozha* 'сосновые побеги', 'сосновая роща', 'опушка соснового леса',
k'ozmarae (из *k'ozha+maræ*) 'поляна в сосновой роще'.
 523. *k'ozo* 'триб', 'шар, мяч'; ср. и. *zok'o* 'триб', ср. и. *k'ori*, *purti* 'мяч'.
 523*. *k'uaed* 'квок', 'квохтанье', и. *k'uyrtt*.
 524. *k'uellî* 'волыры, мозоль'; ср. и. *taarpal* id.
 525. *k'uelxun* 'прихрамывать, ковылять, ползти'; ср. и. *laesyn*.
 526. *k'uareax* 'плешь', 'парша (у животных)'; ср. и. д. *cagør* id.
 527. *k'attli* 'немой'; и. *agotuyq* id.
 528. *k'ubus* 'бугор, шишка, выступ'; ср. *k'uzix*.
 529. *k'uzix* 'бугорок'; ср. *k'ubus*.
 530. *k'ulsojnae* назв. растения, из которого делают веники (?); и. *c'ylinaq*
 id. (?).
 531. *k'uma* 'замок'; и. *guydyr* id.
 532. *k'umbul* 'свекла'; и. *caxxera* id., д. *zaexera* 'огород'.
 533. *k'usumon* 'колбаса'; и. *k'uyzylmon* (?); ср. и. *taxyunaq*, д. *taxinon* id.

L

534. *lacamarz* 'неуклюжий' (?), 'неряшливый'.
 535. *lacin* 'сокол'; и. *uari* id.
 536. *laqeq* 'копна сена'; ср. и. *taek'uyl* id., д. *baek'uel* 'копна хлеба'.
 537. *laza* 'вина, бела'; и. *laz* id. м. р.; ср. и. *axxos*, д. *anxos* id., и. *baellax*,
 д. *baellax* id.
 537*. *laquin* 'ехидный' (Сл.).
 538. *laxbag* 'игодница'.
 539. *laxbulgæ*, см. *bulugtae*.
 540. *laðær* 'простак' (Сл.), *laðærta* 'Б. Медведица'.
 541. *laðærun*: *laðard* 'понимать'; и. *ambaryn* id.
 542. *laſf kæmin* 'болтаться без дела, околачиваться'.
 543. *laſvynæ* 'солнечный луч'; и. *xurylyn* id.
 544. *laegurta* 'дубина', 'пест' (?).
 545. *laeguz* 'плохой, дурной'; и. *auqær* id.
 546. *lak'aef* 'поша'; и. *ærgom*, д. *ærgon* id.
 547. *lak'aerda* 'влажный, гризь'; ср. и. *c'yf*, д. *c'ifæ*, д. *læp'æda*,
laquita.
 548. *lak'un* 'мутный, муть'; ср. и. *lak'on* 'грязь'; и. *yzmaest* 'мутный'.
 549. *laelagæ* 'вина, бела', ср. *laz* (*laze*), *axxos* (*anxos*).

550. *læppar*, см. *lævaræn*.
551. *larp'ada* 'жидкая, непролазная грязь'; ср. *laek'ærdaæ*, *laquma*.
552. *læquan* 'юноша, парень'; и. *læppu* id., д. *læppo* м. р.
553. *læquma* 'жидкая грязь'; ср. д. *læp'æda*, *laek'ærdaæ*.
554. *laesag* порода рыбы. 'лосось' (?); ср. и. д. *aergað* 'лосось'.
555. *laeseraæ*, *laasedæ* (*aessæraæ*) 'спелый орех'.
556. *laesetað* 'медленно, тяжело'; д. *laesras* id. (?).
557. *laesuf* назв. медоносной травы, 'шалфей' Сл. (?).
558. *laet'o* 'кувалда (для вколачивания клиньев и т. п.)' ср. д. *gælmæzz*; ср. и. *gækkor* id.
559. *læværðu* 'итти, меся ногами (снег, землю)'.
560. *læuzangdoplæ* 'с неуклюжими, гавашком широкими, лохматыми ноговицами'.
561. *læværæn*, *læppar* 'охапка сена'; ср. и. *t'ufyl* id.
562. *læxcoræn* 'водопад, жгоб'; и. *aessærjan* id.
563. *läðað* 'позор'; ср. и. *xudinag*, д. *xodnýðag* id.
564. *lc'aæ*, см. *lc'aæ*.
565. *lc'aæ* 'раздавленный', ср. и. *c'æl* id.
566. *listuq* 'плевок'; и. *tu*. id., ср. *lixsum*.
567. *livræ* 'влажный', 'скользкий', 'грязный'; омоним: *lyvræ* | *livræ* 'рауль мясное'.
568. *lixsum*: *lixst* 'плевать'; и. *tu kænyn*; ср. *listuq*.

М

569. *madta* (из *ta ædta*) частица со значением: 'то, же, итак, в таком случае'; по семантике близко к и. *uædæ*.
570. *maimaiddar* 'никогда'; ср. и. *níkuu*, д. *lækad*.
571. *maqari* 'первый шафер'; южн.-приск. (груз.) *maqari* id.; ср. и. *æmguaržyn* id.
572. *ma donæ* 'столк, вертикальный вал, на котором укреплен жернов' (Сл.).
573. *maqurbælgalæs* 'имеющий подавленный, печальный вид' (?).
574. *mak'ur* 'затылок'; и. *k'æbul* id. при д. *k'abot* 'морда'.
575. *mælzoj'ug*¹ 'еле живой'; ср. и. *ærdagmard* id.
576. *mængæz*, *taengi*, см. *mink'i*.
577. *mænk'æj*, см. *mink'i*.
578. *mæraæ* 'полымя'; и. *ærduz*, д. *ærdozæ* id.; ср. *gædmærestæ*, *k'ozmæraæ*.
579. *mærgæmbud* 'насквозь прогнивший'; и. *æmbyd*, д. *æmbud* 'гнилой', ср. д. *kilfæ* (?).
580. *mærtингal* 'мартингал, ремень, идущий от уздечки к подпруге и не позволяющий лошади подымать голову'.
581. *mærræzduq* 'корявый, грубо сложенный', ср. *marzduq*.
582. *mærzduq* 'корявый, кряжистый, плотный'; и. *maqrzyq*, *myzyq* id. м. р.
583. *mæstxalug* 'горьковатый'; ср. и. д. *mast* 'горький'.

584. *wælæg* 'мера зерна, половина *baetman'a*'; ср. также *k'abis*.
 585. *mat'ar* 'грусть', 'грустный, печальный'; ср. и. *an'k'ard*.
 586. *wægal* 'кошачий мешок'; и. д. *k'essa* id., и. *matgal* м. р.
 587. *medæggona* 'кладовая'; и. *midæggon* м. р.: ср. и. *k'æbic* id.; ср. д. *godoræ*.
 588. *mingi* см. *minkhi*.
 589. *minkin* 'нежный, слабый, болезненный'; ср. *tænl'ixæg*, *tænl'exæg* id.
 590. *m nk'i*, *mingi*, *maenk'i*, *maangi*, *maenk'æi*, *maangæj* 'маленький'; и. *guscyl*, *cysyl* id., *mink'ijtæðel næ* 'едва не' = и. *çysyl* *ta baqasua*.
 591. *magðna* 'столб, подижающий потолочную балку'; ср. и. *caȝynz*
 д. *caȝinza*.
 592. *moxun* 'доить (шутл.)'; ср. и. *ducyn*, д. *docun*, и. *qælfyn*.
 593. *tuſ*: *tuſ daſ bili bunɪ*, «*tuſ* у тебя под губой» — «ничего у тебя
 не выйдет!», «держи карман!»
 594. *tuſ'ur* 'плотный' (напр. 'шов'); переносн. 'скрытный человек'; и. *tuſ'wyr* м. р.
 595. *mura* 'колокольчик'; и. *þangaraȝ* id.; ср. и. *myrtymraȝ* 'бубенчик'.
 596. *murtgun kardag* 'сочная, густая трава'.
 597. *murguz*, *murgur* 'мрачный, злобный'.
 598. *murxun*: *murxt* 'возиться, орудовать, действовать, делать'; и. *myrхun*
 м. р.; ср. и. *arxaȝun*, д. *arxaȝin* id.
 598*. *musi* название хищника кошачьей породы (Сл.).
 599. *mixæſ* 'круглой горный овраг' (Сл. — 'водоворот').
 600. *mixcig* 'мелничный жолоб'; и. *nuk* id.; ср. д. *lexcoræn* 'водопад,
 жолоб'.
 601. *murgur*, см. *murguz*.

N

602. *nad* 'дорога' (собств. «утрамбованый» от *nætipn* 'быть'); и. д. *fændag*
 id.; сложные слова с *nad* соответствуют иронским с *fændag*: *wælnad*
 devnad, *raznad*, *ønønad*, *galnad*, *bæxnad*, *hærdunnad* — и. *uelvæn-*
 dag, *dælvændag* и пр.
 603. *naffie* 'пунок'; и. *bik'* id.
 604. *naka* 'плавание', *naka kænip* 'плавать'; и. *lenk* *kænyn* id.
 605. *nanc'i* 'выступ, кончик' (?).
 606. *næga* 'шум, крик, громкий говор'; ср. и. *qær*, д. *gær*, и. д. *axſ!*, д.
 naqær, *stuf*, *sun*, *gæſqu*, *zaqila*, *zansqa*.
 607. *nælæg*, *nælaȝ* 'обморок'; и. *uaȝing* id.
 608. *næraton* 'петреливый, несдержанний, буйный'; см. *rætun*.
 609. *nærlæg* 'свежая трава' (SD 99) (?).
 610. *næxslær* 'отправление', *ranaæxslær aȝ* 'он отправлен' = и. *arast* i.
 611. *neren* 'до сих пор'; и. *nyrtæs*, *nyrong* id.
 612. *nidað* 'затухающий, тихий, тусклый (затухающий звук, шум, свет,
 огонь)'; ср. и. *tuŋnog*, д. *tiŋnæg* id.

613. *nigæ* 'прибрежная полоса у реки'.
614. *nik'æd*, *nik'æt* 'зазубрина, зарубка'; ср. и. *ugard*-id.; ср. д. *k'abril*, и. *k'axyr*.
615. *ninæg* 'малина'; и. *tænærg* id.
616. *nigog*, *nigoq* 'сопротивление', 'препятствие'.
617. *niqu-niquoqj gorun* 'говорить запинался'.
- 617*. *nissæ* 'дама' (Сл.).
618. *nivagæ* (из *nivæ* и *agæ*) 'злой рок, гибель'.
619. *nivæ* 'частье', *nivun* 'счастливый'; ср. и. д. *amond*. д. *fes fesgun* id.
620. *nixaga* 'зокон у виска'; и. *dadali* id.
621. *nosæ* 'певестка'; и. *cung*, д. *kinzæ*; ср. и. *fajnust* 'жена деверя'.
622. *nosun*: *nust* 'деловать'; и. *r'a kænyn*, *ba kænyn* id.
623. *nosalæ* (?) *no.almae* 'свежая, молодая трава' (?).

О

- 623*. *Ojnoni calx* чудесное колесо в нартовском эпосе, и. *Balsæžy calx*.
- 623*. *onæxsaræ*, *ionæxsaræ* 'богатырь', 'воожак', и. *guyppyrsar*, д. *gur-pursar* id.

Р

624. *ravgæ* 'поросшие кустарником, затененные, скрытые места', 'лесная опушка'; *ravgun*, *ravgun* 'кустарник'.
625. *raxsa* 'грабли'; и. *xalatæzæn* id.
626. *ravgun*, см. *ravgæ*.
627. *pæsk'u* 'ключок'; и. *pæsk'uy* id. м. р.; ср. и. *fæsk'au* id.
628. *perna* 'мельничная турбина'; и. *kuyrojy calx* id.
629. *pirnun* 'двигаться', '(настойчиво) пробиваться'.
630. *rihxæ* 'сосновая кора' (особым образом обработанная, идет на вязь веревок), *nirrihxæ* 'j kodta «разнес его в ключья».
- 630*. *rizagæ*, *rizunki* 'капризный' (Сл.).

Р'

631. *p'aræ*, *p'aruæ* 'чешул'; и. *xærv* id.
632. *p'æstu* 'лоскут, клок'; ср. *pæsk'u*.
633. *p'eræn* 'сова'; и. *uyg*, д. *ug* id.
634. *p'erccæg* 'самонадеянный, надменный' (Сл. также 'род черемши').
635. *p'olci* 'женское платье'; и. *k'aba* id.

Q

636. *qabolæ* 'черен, утолщение кости в суставе'; ср. и. *gambul*; ср. д. *qalqos*.
637. *qaffæ* 'плеинь, парша' (Сл. 'гнойный'); ср. *k'uæræx*; ср. и. д. *cægær*.
638. *qalac* 'ковш, большая деревянная чаша'; и. *qalac* id. м. р., и. *kuysi*, д. *kusinæ* id.
639. *qallæ* 'станица'.

640. *qalqos* 'чепр', ср. *qabølæ*; ср. и. *særy kæxe, særy k'uydyr*.
 641. *qamisic* 'булава, палица'.
 642. *qan* 'поваленный', *raqan æj* 'повалился, опрокинулся' (= и. *afældæxtli*),
raqan kænun 'повалить, побороть, опрокинуть' (= и. *afældaxyn, abyrsyn*).
 643. *qanz* 'мозг'; и. д. *magz* id.
 644. *qaqa* 'большой жук'; ср. и. *qandil*, д. *qandelæ*, д. *qæviza* 'жук'.
 645. *qarta*: *qarta tamaku* 'зловредный, скверный табак' (?).
 646. *qasqatannæ*, *qasqætan*, *qasxan* 'резвый, буйный'; *q. kaft* 'резвый танец'..
 647. *qaun* 'род', 'поколение'; ср. и. д. *fællær*, д. *axil, zilayæ*, *and*.
 648. *qazmuz* 'мяч'; ср. д. *k'øgo*, ср. в д. *k'ori, parti* 'мяч'.
 649. *qævurga* 'похлебка из ячменя, пшеницы'.
 650. *qæviza* 'жук'; ср. в. *qandil*, д. *qandelæ* id.; ср. д. *qaqa*.
 651. *qæðæga* порода рыбы (головач?).
 652. *qæl*: *findzi qælla* 'поздри' (Arg. *kiun* II 9).
 653. *qælqa* 'бычачий альчик'; и. *toxsi* id.
 654. *qæne* 'подсолнух'; ср. д. *sonxura, soruran* id., и. *æxsynæn* id.
 655. *qærrærl*, *qærrællæ* 'одежда' ср. и. *pysultæ, gærstæ*, и. д. *daræs* id.
 656. *qwarbiña, qrabida* 'трусы'; ср. и. *tæssardis* id.
 657. *qwari* 'кривой, одноглазый', 'слепой', *qærau bïngæ* 'слепец'; *qærau mistæ* 'крот'; ср. и. *soqqiyr* 'кривой'; и. *kuymt* 'слепой'; д. *kurm* id. м. р.
 658. *qærtun* 'достигать', 'доставать', 'хватить' = и.: 1) *xaçsææ kænun* 'достигать', 2) *axxessyn* 'доставать, хватить', 3) *fag kænun* 'хватить'.
 659. *qæsqær* 'отруби ячменя и кукурузы' (Сл.); ср. и. д. *c'ata*.
 660. *qæstæ* 'живот'; и. *givup*, д. *givun* id.
 661. *qæzalæ* 'сильно обуглившиеся остатки чего-либо'.
 662. *qedza* — *qellæ* 'качание'? см. II 179.
 663. *qes* назв. ягоды черного цвета; и. *sis* id. (?).
 663^a. *qilon* 'ребенок' (Сл.).
 663^b. *qimic* 'крестец' (анат.).
 664. *qizon* 'поросенок'; и. *gybyl* id., и. д. *cuskaæ* id.
 665. *godannæ* 'спесивый, щеголеватый' (Сл. 'статный').
 666. *qoda*, *qoda, gok'a* 'копыти'; и. *haaffyuz, luk'a* id.
 667. *qodansæ* 'орудие для соскабливания с лемеха прилипшей земли' *zomis* id.
 668. *qonc, qonq* 'соболезнование, сочувствие в несчастии', 'забота'; *qonc kænun* 'соболезновать, скрупиться, быть озабоченным'; и. *qonc* м. р., ср. и. д. *tael(æ)* 'забота'.
 669. *qor*: *qor darun, qor kænun* 'мешать, беспокоить'; ср. и. *qyg daryn, k'uylympu kænun* id.
 670. *quata* 'толк, польза', *neci quata dadloj* «от него нет никакого толка» (Ke ke 23, 3б).

671. *quæsæ* 'дым', *quæsæd* 'пропитанный дымом'; и. *færdæg* id.
 672. *qurl* 'кусок, ключок, ломоть, обломок' (по значению соответствует и. *gurrlæl*, *tur*, *kærll*, *kæbær*); ср. и. *qæl*, *quæl* 'палочка при игре и чижика'.
 673. *quælek kænun* 'шататься без дела'; ср. и. *lekka kænun*; ср. д. *uæger kænun*.
 674. *quælc* *ka nup* 'бахнуть, бацнуть', *quæncægænæp* 'пистолет'.
 675. *qubulzæg* 'железа (опухшая)'; и. *ræzyngæg* id.
 676. *qulaj* 1: 'ладный, илущий на лад'; ср. и. *ænayolaj* (Сл.), д. *a næqulaj* 'беспорядочный'.
 677. *qulaj* 2: 'шум', 'движение'.
 678. *qulfæ*, *quluf*, *qulfal* 'впадина, вмятина, углубление', 'глубокий'; ср. и. *k'uyrf* 'вогнутый, глубокий', и. *zuyqq*, д. *ziyqq* 'впадина'; ср. д. *qulut*.
 679. *qulut* 'глубокий', '(очень) глубокое место'; *qulut mæsk'a* 'глубокий овраг'; ср. *qulfæ*.
 680. *qum* 'водоворот, омут'; и. *quum* id. м. р.
 681. *qurroj* 'куравли'; и. *qrıqıpp* id.

R

682. *randa un* 'уходить, выходит'; и. *asænum*, *rasænum* id.; формально == и. *adte un* 'уходить', что не имеет, однако, в иронском такого распространения, как д. *randa un*; *randað* 'ушел, пошел', *randa kænun* 'удалить'.
 683. *ravæ* 'возможность, случай'; и. *ravj* м. р.; ср. и. *fadat*, д. *faduat* id.
 684. *raðæssun* 'взлезать'; ср. и. *xizyn*, д. *xegyn*; и. *xilyn*, д. *xe'un*.
 685. *raðesun*: *qod rædesuj* «корова скоро отелится» («у нее появились признаки скорого отела: набухло вымя и пр.»).
 686. *raðæ* 'сукровица'; и. *ronz* id.
 687. *raðæxsun* 'рассыпать'; ср. д. *izæxsun* id., ср. и. *zaedym*, *ajzaedym* id.
 688. *raðst* 'полдень'; и. *ambisbon* id., д. *ræflon* 'полудешний', *ræfligon* 'в полдень', *raðlad* 'время обеда, обед'; ср. и. *bonraðsty* 'днем', 'среди дня'.
 689. *raðsun* 'посыпать, сыпать (соль, муку, перец)'; и. *zaeryn* id.
 690. *raðaðtag* (*raðættag*) 'лучший, отменный, передовой'; ср. и. *axs-ziug*, д. *axsziag* id.
 691. *raemun* 'ждать', *baræna!* / *baræn-ba!* 'циодожди!', 'спостой!', == и. *selæu!* / *sælæu ma*, *selæu u!*; ср. д. *næræmon* 'буиний', 'неукротимый'.
 692. *raendun* 'разглаживать', *rændan* 'каталка'.
 693. *rasændæg* 'затор араки, браги во время брожения'; и. *amaentgæ* id.; ср. и. д. *sændary*, от *sændun* 'кроинти, мить'.
 694. *raua xsun*: *raua xsli* 'н.охо себя чувствовать, власть в слабость, чувствовать упадок сил'; ср. д. *iruyd*, и. *raoxs* 'расслабленный'.
 695. *raues*, *raubes* 'коузали'; и. *sægyyl* id.
 696. *rauona* 'новод, предлог', *rauonaf*, *rauonok* 'под предлогом, под видом';

ср. п. д. *æfzon* id.; ср. и. *ruadzy*, д. *rænagj* 'из-за, для, ради'; см. *rænaga* (III 107).

697. *rævæjnæ* 'толстая конопляная веревка'.
698. *ræxcip* 'дремать'; ср. и. *ræzæs-tægæ kæpyn* id.
699. *ræxsbetun*: *ræxsbill* 'вырываться, литься через край', 'бурлить'.
700. *rægæ* 'фрукты', *rægælomæ* 'фруктовый сад', и. *dyrg* id.
701. *rean*: *riud* 'рыгать'; и. *biqq kæpyn*.
702. *roxsrag* 'прозрачный, чистый (напр. цвет лица)'; ср. и. *ræsug*, д. *ræsog* 'прозрачный'.
702*. *rujton* 'чудовище', 'дракон' (в фольклоре).

8

703. *sabaj kæpyn* (*'opp*) 'взбивать шерсть'; и. *k'uymbil caydyn* id.
704. *sajæn* 'корм для скота'; и. *xollaq* id., д. *xuallaq* не только 'корм', но и 'пища' (человеческая).
705. *salæ* 'сафьян'; и. *sarak* id.
706. *saldar* (?).
707. *salxfadar* 'шапка-нивидимка'; и. *gatxid* id.
708. *samark'a*, *k'amarcä* 'надочажная деревянная цепь с регулируемой длиной', ср. *ræxys* | *ræxis* 'цепь железная'.
709. *samilaq* название растения с черными сладкими ягодами.
710. *samur-guj* 'загава собака, ищёйка'.
711. *sandwaraq* назыв. какой-то птицы (Gurdz. Saxi ræs. 47) (?), 'старинный танец' (?).
712. *Sari* 'сваны', *sariag* 'сван, сванский'.
713. *sasug* 'головной платок'; и. *kałmærzan* id.
714. *satalæ* 'плетеная из молодых березок сапетка, на которой конна сена свозится с гор'; и. *taeqyi* id.
715. *sauæsvolæ* 'пищевод'; и. *lasægkag* id.
716. *sax* 'пристально, напряженно, сильно', 'сильный', *sax k'ævda* 'проливной дождь', *saxxor* 'яркое, жгучее солнце'; в и. только в выражении *sax k'ævda*.
717. *sæccæ* 'пристальный', 'пристально', *sæccæ-kæsæ* 'пристальный взгляд',
718. *sæfrad*: *idoni sæfrad* 'часть уздечки, надеваемая на голову лошади'.
719. *sæwt* 'пресыщение'; и в иронском, но реже; ср. *ælyæd*.
720. *sæmat kæpyn* 'удивляться', 'быть в замешательстве, в раздумье', ср. *kenges*.
721. *sændlada* 'щеголь, франт', 'щегольство', *sændlada kænun* 'Франтишь, щеголять'; ср. и. *k'uydipp* 'щеголь'.
722. *særri* 'хлебная мякоть'.
723. *sæqun* 'коязий пух (*sæg-qun*)'; и. *tintyði*; д. *t.nik'i* id., ср. и. *sæqqis*, д. *sæqes*, *sæge* 'грубая шерсть'.
724. *scerælesti* 'благополучный'.
724*. *scerægæ* 'язголовье', *walsærgæ* 'над', и. *scergy* 'во главе'.

731. *sarmesinžaqta* 'впиз головой'; ср. и. *saxbiquyroj*, д. *særbeyuroj*.
и. *særbyny*.
732. *sax*, *saxi* 'столб' (напр. столб, на котором укреплены ворота).
733. *sekk* 'сомнение, подозрение', *sekk kænun*, *sekk hæssun* 'сомневаться';
ср. и. *gurugyzgo*, д. *gurugixa* id.
734. *selbur* 'нагрудный ремень на верховой лошади'; в и. редко.
735. *senga* 'стойка в плуге'.
736. *senseri* 'букс (*Buxus sempervirens*)'; и. *sesa* id.
737. *senta*, *sent'a* 'фасадная, выдающаяся часть (альчика, камня, дома)';
k'ulux sent'a 'хромой с вывихом бедра' ('у кого торчит бедро').
738. *sera* 'боковая (не фасадная) сторона дома'.
739. *serf* 'косой, наклонный', *serf kænun* 'сторониться', ср. и. *self kænun*
'проходить мимо, стороной'; ср. и. *zul* 'косой'.
- 740*. *siaq* 'великан'.
741. *singarratt cniak!* (междом.) близко к русск. 'чорт побери!'; ср. и. *zei-zælaej* id.
742. *sinon* 'бокал'; и. *niagaen*, д. *nimazæn* id.
743. *sirc* 'диван'; и. *sre* м. р.
744. *sirinc'iti gazun* 'играть в чижика'; и. *qæl atmæ læzægæj qazyn* id.
745. *siuaga* 'выкуп, контрибуция' (?).
746. *sk'ærلن* 'сказливый (о молоке)'; ср. и. *axst*.
747. *sk'eldu* 'брюсника'; и. *taæk'uy* id.
748. *sk'ora*: 'сажа'; и. *sæg* id.
749. *sk'ot*, *aslk'ot* 'свист'; и. *aæsitt* id.
750. *sobaq*, *sovaq* назв. какого-то животного в эпосе (Tujh. 5).
751. *soc'a*, *sozaz* 'завистливый, злобный', 'зависть'; ср. и. *succa* 'сварливый, скверного характера, пепсычливый' (?); ср. и. *xælacy* 'зависть'. 'завистливый'.
752. *sotip*: *sund* 'вять зерно', *kæri apparyn*.
753. *sonxura*, *soxuran* 'подсолнечник'; *dæne* id., и. *aæsynan* id.
754. *sotur* 'густой (в противоположность жидкому)'; и. *suþyr* 'оглушенный
(ударом и т. п.)', 'потерявший сознание' м. р.; ср. и. *sur*, д. *sog*
'не жидкий, сухой'.
755. *sovaq*, см. *sobaq*.
756. *soxuran*, см. *sonxura*.
757. *stojnæ*, *æstojnæ*, *istojnæ* 'хлев (открытый)'; ср. и. д. *sk'æt* 'хлев (за-
крытый)'.
758. *stuf*, *æstuf* 'шум'; ср. и. *qær*, д. *gæt*, д. *sum*, *nægæ*.
759. *suax* 'пламя'; и. *cyren*, д. *ciren* id.
760. *syf* 'дуновение' (Gurdz. Saxy ræs. б); ср. и. *syf-syf* звукоподр. 'шебест,
дуновение'.
761. *sum* 'звук, шум', *æsesum* 'беззвучно'; ср. и. *sypp* в *gypp-sypp*
д. *qip-sum* 'звук, шопот'; ср. д. *stuf*, *nægæ*.
- 762*. *sumrag* 'сплетение брусьев в угах здания', и. *aægæg?*

755. *sundak'æ* 'шерстяная нить'; и. *tæbyn* id.
 756. *sunzæg* 'малый' (по количеству)? (Ka ke 5, 54).
 757. *sunsæ* 'слегка подсохший (пот, грязь)'.
 758. *sunukæ kænun* 'чахнуть'.
 759. *suxæ* 'сухой'; и. *xus* id.; ср. и. *xuysk'*. л. *xusk'æ*.

Т

760. *tabka*, см. *tapka*.
 761. *tadxualilæs kænun* 'разбивать, разрывать на куски' (ДСк. 9).
 762. *taj* 'кусок материи' (?) (Gurdz, A'duli).
 763. *talak'i* 'выступ, карниз', и. *fælguyr*.
 764. *talgaer* (*jog*) 'буран с полосами (корова)'.
 765. *tapka*, *tapga*, *tabka* 'навес'; и. *tapga* id. м. р.
 765*. *taqina* 'ружье' (охотни. язык).
 766. *taturus* 'мужчина в расцвете сил'.
 767. *tatxa* 'грифка'.
 768. *taunag*: *taunag kark* 'насадка', *taunagi badun* 'высаживать яйца'; и. *k'uyrli*, *k'uyrllon kark*, *k'uyrly badyn* id.
 769. *taus* 'звук, молва, рассказ'; и. *tauys* м. р.
 770. *taurata* *kænun* 'разбросать, растасыть'.
 771. *tavezæ*, *tavezæ* 'внимание, оказываемое гостю, приятелю', 'приветливый, ласковый'; и. *tavic* id. м. р.
 772. *taxun*: *taxi* 'снаряжать', 'снаряжаться', 'наряжать', 'наряжаться', ср. и. *fælyndyn*, л. *fælundun*.
 773. *tæbælangæ*, *tærpælangæ*: *fættæppælængæj* 'сразу, внезапно исчез, погиб, окончил и т. п.'.
 774. *takkua*, *zaekkuæl* 'обрызгов, лоскут'; ср. д. *k'imbus*.
 775. *tæk'uzuæ* 'рябина'; и. *c'uæ* id.
 776. *tałæn* 'стремление'.
 777. *taelin* 'увалень' (Сл.) (?); ср. *t'ul'in*.
 778. *tałxæ* 'неудержимое, необузданное стремление' (?).
 779. *tałxær* (= *tałxæ*): *tałxær miulta kænij* 'вызывающе себя дерзким'.
 780. *tæmag* (*mægæ*) (?).
 781. *tæmas*, *tæmæstæ* 'чудо, чудеса', *tæmassag*, *tæmassægtæ* id.. *destætæmæstæ* id., и. *dissagtæ* 'то *tæmassægtæ* id. м. р.
 782. *tængægæ* 'нижняя часть живота, паховая область'; ср. и. *aydræbyntæ*.
 783. *tañuadolæ* 'высок'; и. *k'æmisæn* id.
 784. *taerrælangæ*, см. *tæbalængæ*.
 785. *taerræstaæ* *cægdun* 'битись в агонии'; и. *gænzæxtæ cægdyn* id.
 785*. *tærenquæl* название детской игры.
 786. *tær'æ* 'глубокая и обширная впадина, низина, долина', и. *tarf* id. м. р.
 787. *tauch*, *taur* назв. медоносного растения (Сл.).
 787*. *taç*, *tax* (?) 'сильный', 'напряженный', и. *taç* м. р.
 788. *tæxsalæ* назв. пушистого зверя ('выдра'?).

700. *tæxsun* 'жгуче болеть'; и. *tæxsyn* id. м. р.
701. *tefseg* 'тарелка'; и. *tebæg* id.
702. *tegolæs kæpin* 'собирать в группу'; ср. и. *tyquyr kæpyn* id.
703. *tegzałłaj* 'косн., боком, враждебно' (от *teg* 'бок' и *zalun* 'поворачивать').
704. *tergadi* 'внимание'; *tergadi kæpin* 'относиться со вниманием, держать в поле зрения, примечать, наблюдать'.
705. *tiftirik'us*, см. *æflirik'us*.
706. *tigok* 'невольный, вынужденный прыжок'.
707. *tilef kæpin* 'увиливать, уклоняться (от работы и т. п.)'; и. *tylis* м. р.
708. *tillaq* 'хлеб' (в зерне); ср. и. *xor* id.
709. *tingun* 'возбужденный'.
- 710*. *tins* 'обильный, богатый'.
711. *tojmon* назв. (сказочной?) птицы (MSt).
712. *tolaq* 'развод'.
713. *tomar kæpin* 'рваться вперед'; ср. и. *læburyn, xi tonyn* id.
714. *tonau* (от *tonun* 'рвать') 'вырванное, добыча'; ср. и. *tona* id.
715. *tonx* 'среда', 'поприще'.
716. *totæg uonla* 'широкие лопатки' (?) (СОПам. II 161).
717. *toxona* 'печная труба'; и. *toxna* м. р.
718. *toxun*: *tugd, tuxi* 'биться, бороться, сражаться', *tugd* 'война'; и. *xaesyn*, *xæst* (д. *xaesin, xæst*) id.; ср. и. *tuxæn* 'мучение, мука'.
719. *tuac'* 'болотистое место, поросшее камышом'.
720. *tubudt* 'гневный оклик, брань'; ср. и. *zagd*, д. *zust gurd* id.
721. *tubulajæ* 'круглая корзина для хранения муки'; ср. и. *tymbyl* 'круглый'.
722. *tuguldor* 'галька (речная)', и. *dojnag dur* id.
723. *tugur* 'потолок', 'чердак'; и. *car* id.
724. *tugd* 'война'; и. *xæst* id.; см. *toxun*.
725. *tulavast* 'настойчивый', 'упрямый', 'склонный к ч.-н'. (Сл.).
726. *tulfæ* 'пар', 'дыхание'; и. (*koty*) *tæf* id.
727. *tunk'ur* 'выпуклый, полный (щека, грудь)'; ср. и. *tuppyr*, д. *tuppur*.
728. *turæj-turta*: *isturaj-turta* 'пса «цепились».
729. *turg* 'сердито, грозно'; ср. д. *zust*, *tubudt*, и. *mæsty*, д. *mæstgun*.
730. *tusk'a* 'кабан'; и. *nal xiy* id.
731. *tussoj* 'лежебока, увалень'.

Т

820. *t'affæ* 'лист', *ærtit'affon* 'трилистник', 'клевер', *tausæg t'affæ* («кислый лист») 'щавель', *axsi t'affæ* 'лоскут кожи на конце плетки'; и. *syf* id., д. *sifæ* 'древесный лист'.
821. *t'asxa* 'разведка', 'разведенное, потайное место, известное только одному'.
822. *t'æræ*, *t'ærqos* 'очаг', *t'ærvingæ* 'столик у очага'; и. *k'ona*, *artgæst* id.
- 823*. *t'eu* 'выстрел' (Сл.).

823. *t'isun* 'чувствовать боль', 'хныкать'; ср. и. *t'izyn* 'хныкать'.
 823*. *t'illiu* 'детская игра с ножиком' (Сл.).
 824. *t'ing* ' капля'; и. *aertax* id.
 825. *t'ixxit kænun* 'отмечать, замечать'.
 826. *t'ulin* 'тяжеловесный', 'громадина', 'увалень', ср. *taelin* (?).
 827. *t'uvgæ: sæt'l'uvgæ:j* 'удрал' (= *fæc'c'uz æj*, см. *c'uz*).
 828. *t'ux: nil't'ux æj* 'растолстел, наелся'.

U

829. *uadses: megtw uadsestæ badunca* 'тучи громоздятся к дождю'.
 830. *uažvra* 'рифмованная речь, стихи', и. *aetgævuw*, д. *ætgævugx* id.
 831. *uaqos* 'сторона лица, щека'; ср. и. *rus*, д. *ros*, и. *uaduł*, д. *uadole*.
 и. д. *aexsarfars*, д. *bærdaøjne*.
 832. *uanæværag* 'какой такой?' 'что за?', 'тем более', ср. *anæværag* 'сколь? насколько?'; и. *uaqær*, *uaqayu* id., и. *uanæværag* м. р.
 833. *uani'kiafsa* 'чесрессельник'; и. *ragdgør*, *ragbadtæn*.
 834. *uaqær* 'голос, шум голосов'; ср. и. *qæg*, д. *gær* 'шум, крик'.
 835. *uasæ* 'норма, нормальное состояние' (?).
 836. *uasaegi* 'чаяву', см. *asaegi*.
 837. *uasun*: *ust* (?) 'сообщать конфиденциально, наедине' (?), «*rausta*» «ответил его в сторону, чтобы что-то сказать».
 838. *uaxxa* 'клятва'; и. д. *ard* id., и. *sotuy*, д. *somi* id.
 839. *uaz* 'наставление, проповедь'.
 840. *uadæti* 'давеча', *uadæjtudø* 'давешний'; и. *ardæbon* id.
 841. *uaga* *kænun* 'уставать'; и. *fællajyn* id.
 842. *uæydradug* 'в чувяках на босу ногу, без поговиц'; и. *uayd/sadyg* id. м. р.
 843. *uældemonaj*, *uældemontoj* 'намеками, иносказательно, аллегорически';
 ср. д. *aedemonæj*, *fældeman* (?).
 844. *uælææn* 'поверхностный'; и. *uælxængæj* id.
 845. *uælnza* 'крыша'; и. *uælxæzær* id.
 846. *uælvidantæ* 'слой жира между мысом и кожей'.
 847. *uæras* 'брата (густая)'; ср. и. *k'umtal*, д. *k'umtal* 'брата жидкай',
 и. *taxsymæ*, д. *taxsimæ* id.
 848. *uærk'in* 'крыжовник'; и. *qalgæn* id.
 849. *uæss* 'тленок'; и. *ræxaæd* id.
 850. *uælin;* *uærl* 'опускаться под собственной тяжестью', *aeruærlæj*, *raz-uærlæj* 'опустился вниз', 'подался вперед'; ср. и. *uag*, д. *uæge* 'тяжесть'.
 851. *ubivipp* 'удол'; д. *sejtankark* id. (?), п. *dygoppon*.
 852. *uææl* 'отдаленный, неопределенный шум' (только о живых существах: 'жуужание', 'щебетание' и т. п.); ср. д. *stuf*.
 853. *uæzæ*, см. *jæzæ*.
 854. *ufsun* 'угощать кого за столом, оказывать особое внимание'.
 855. *uge* 'хороводный танец'; и. *simd*, д. *sind* id., *uge kænun* = *semun*.
 856. *uæœul* 'служанка'.

- №60. *uodænsun*; *uodænst* 'терпеть, выносить'; ср. д. *buxsun*, *baلسun*, *fælgazun*.
 №61. *uoddar* 'подальше, поодаль'.
 №62. *uodun* 'стараться'; и. *udyn* м. р.
 №63. *uoden*, *uodan*, *uodunge* 'скрытое место, где прячут запасы на зиму'
 (обычно о животных: мышах, белках, реже о людях).
 №64. *uofulli* 'счастливый, удачный'; и. д. *xair* id.
 №65. *uod* назв. медовоносной трапы (Сл.).
 №66. *uormeg* 'богатое, парадное оделение'.
 №67. *uorsalist* 'с проседью'; и. *uorxaessæ* id.
 №68. *uotid* 'так себе, попусту', 'только'; ср. и. *uægdy*, *aermast*,
 №69. *uoger kœnun*, *uogerun* 'бесцельно бродить, гулять'; ср. д. *quælek kœnun*.
 №70. *uorgaldun*: *uorgald* 'суроно, грозно посмотреть', 'пригрозить'.
 №71. *urunduq* 'кровать'; и. *synlung*, д. *sintag* id.
 №72. *uruxsunæ*, *uoræxsnæ* 'праца'; и. *uæræxsæn* м. р.; и. *duræxsæn*, д. *dor-*
 alvasen, с'еuælvasen id.
 №73. *usdringtae* (?).
 №74. *uses* 'клевер' (Сл.); ср. д. *artilaffug* id.
 №75. *usqæz* 'безболезненый', 'вызывающий', 'грозный', 'суроный'; ср. д.
 aæzæstxez, *rust*, *gæqæz* (?).
 №76. *usqæz* 'толпа', 'масса'.

Х

- №77. *xabæ-saba* 'взлохмаченный'; и. *ryxscyltae* id.
 №78. *xabur-cubur* 'пожитки'.
 №79. *xaku* 'мастерская, где делают ободья для колес' (Сл.).
 №80. *xalangurlæ* 'травоядные' (?); Сл. — 'беспорядок'.
 №81. *xallek* 'беспорядок, хаос'.
 №82. *xalg*, *xaq* 'беспокойство, тревога'; ср. д. *xælqoj*.
 №83. *xalhos* 'дрянь', 'свалка, беспорядок' (?).
 №84. *xamæc* 'ограда из кольев'.
 №85. *xandiraqæj* 'непродуманно, несогласованно, бестолково'.
 №86. *xans* 'непроходимая заросль (травы, кустарника, леса)'; также название последнего весеннего месяца.
 №87. *xanxi* 'стремнина, пороги на реке' (Сл.).
 №88. *xaqu* 'густой дым'; ср. д. *quæsa*, и. *faædæg* 'дым'.
 №89. *xaraket* 'любвеобильный, добный, щедрый'; ср. и. *raðau* 'щедрый'.
 №90. *xare*, *xahne* 'бездыханное тело, труп', 'развалина'.
 №91. *xarsiuial* 'разлезный, разбросанный'.
 №92. *xarue*, см. *xara*.
 №93. *xatun*: *xatt* 1. 'поворачивать, переворачивать'; и. *faldaxyn* id., 2. 'приступить', 3. 'возмещать (за обиду)' 'отплачивать', 'мстить'; и. *isym* (*tig*, *mast*) id.
 №94. *xauelli* 'бродяга', и. *xauyllæ* м. р.
 №95. *xæbal-xibū* звукоподр. 'шум реки, воды'.

889. *xæbæl* 'вялый, вислый, ненатянутый', в противоположность *alvast*, *ilting*; *xæbælgos* 'заяц' (на охотн. языке), букв. «вислоухий».
890. *xæbætærxa* 'раскорякой, расставив ноги'; и. *xæliu* id.
891. *xæburd* 'трещины в почве, появляющиеся при сильной жаре'.
892. *xædæterxa* 'покрывало для покойника' (Сл.).
893. *xædgæp* 'одержимый'; и. *xæjræžžyn*, д. *sajtangun* id.
894. *xæfnotug* 'гнойник'; и. *xæfcæst* id.
895. *xæk'olæ* 'горло'; и. *xirx*, д. *xorx* id.
896. *xælzæ* 'муть, помутнение (в глазу), катаракта', *boni xælzæ* 'туман'.
897. *xælgon* (*kujta*) (?).
898. *xæloræ* 'кишка'; и. д. *l'ang* id.; *xatgæ xæloræ* 'прямая кишка'.
899. *xælqæ* 'мусор', 'опилки'.
900. *xælqoj* 'беспокойство, сумятица, суматоха'; ср. *xalq*.
901. *xælæz* 'сало, жир' (охотн. язык, Сл.).
902. *xærryl* 'волдырь', *xærilojnæ* id. (?)*, и. *tæppal* id., и. *xæryloj* м. р.
903. *xærrpolæ* 'воздувшийся, приподнятый' (?), *xærrpoli* 'по верху, возвышенно' = и. *xælačkaſty*, *baærzandly*: *fat xærrpoli randa* «пузя простела по верху (выше цели)».
904. *xæra* 1. 'мгла, мрак', 'мрачный', 'печаль, тоска', *xæradzast* 'с мрачным, давящим взглядом'; *xæræteg* 'туман' = и. *c'æx miç*.
905. *xæra* 2. 'земляной обвал, завал'; ср. д. *ærxæ*, ср. и. *læsaen*.
906. *xæra-xæra* 'необдуманно, кое-как'.
907. *xærk'u* 1. 'кобылка в струнных инструментах' (Сл.).
908. *xærk'u* 2. *xærk'u læg* 'легко теряющийся, панически настроенный человек'.
909. *xærsæ* 'урок, задание, определенная часть работы'; ср. и. *xæs* 'долг'.
910. *xæsʒæfma*, *xæsʒæf* 'вслед за', и. *xædfæstæ* id.
- 910*. *xælin* 'гнуться', 'притупляться', ср. *xatun*.
911. *xestmar*, *xestmæg* 'самолюбивый'.
912. *xedæ* 'печь в виде ямы для выпечки хлеба'.
913. *xeggan*, *xeggond kærz'in* 'хлеб из поджаренных ячменных зерен', ср. *xegæ*.
914. *xera*, см. *k'era*.
915. *xevastl* 'своеправный, самовольный'; ср. и. *xivænd* id.
- 915*. *xexez* 'пришлый', 'переселенец'.
916. *xicæ* 'ревностное желание, ревность', *xicæ kænun* 'стремиться, сильно желать чего-либо' (— и. *bællyn*), *xicæg* 'желанный, предмет желания' (= и. *bællicæg*).
917. *xidæg* 'одинокий', *xidæg jeunæg* 'совершенно один' (ср. *qazax jeunæg*), см. *xidun*.
918. *xidun*, *xitun*, *xetun* 'одиноко торчать', 'одиноко пребывать'.
- 918*. *xirinæ* 'качели', и. *xeræ*.
919. *xiriu*, *xiriu fij* 'безносый', *xirnoj* id.
920. *xizzast* 'решетка'; ср. и. *xuz*, д. *xizæ* 'сетка'.

031. *xoj* 'хищная птица', 'коршун' (?), 'ворон' (?).
 032. *rolurðæ* 'хилый, слабый'.
 033. *rotxa* 'оболочка, кожа', 'бренные останки' (противоположность *aiað*).
 034. *ximedhexes, ximedhexor* (*card*) 'привольная жизнь'.
 035. *ximedhexst* (*læg*) 'тот, кто любит сам во все вмешиваться'.
 036. *xmergænasæ* 'огурец' (букв. съедобная тыква); и. *ȝil'ri* id.
 037. *xivezæstaz* 'пригоршнями'; и. *armyzagæj* id.
 038. *xibingæ* назв. насекомого (?); *fæxxubingæj* 'кудрам'; ср. и. *nyðbyng* is id.
 039. *xiluccag* (*karzin*) 'хлеб из сырого ячменя' (в противоположность *xeggond*).
 040. *xipex?*.
 041. *xusk'adonæ* 'склад', 'место, где свалены вещи, орудия и пр., которые в данный момент не нужны'.
 042. *xigta*, *xigtag* 'чаща, темистое место, куда забирается скот в жаркую пору'.

Z

033. *zaebæt* 'высохшие экскременты', 'засохшая слизь в носу' (Сл.).
 033*. *zaegkuel* 'лоскут', см. *taegkuel*.
 034. *zaegendor* ('говорящий камень') 'эхо', и. д. *azæld* id.
 035. *zaelde* 'дерн, молодая трава'; ср. и. *næi* id., д. *næi* 'целина'.
 036. *zaenkæ* 'стебель', *monti zaenkæ* — и. *taentæg* назв. растения (лонух?).
 037. *zæna* 'плодовой сад', вообще 'место изобилия'; ср. и. *dyrgdon*, д. *ræ-zædoneæ*.
 038. *zaenk kænip* 'отсекать, отрезать'.
 039. *zaerær* 'дерзкий, смелый'; ср. *æzaesthex*; и. *xaendan*.
 040. *zaeran* 'убыток, ущерб'; и. д. *zian* id.
 041. *zaetxæ* 'овес'; и. *syszy* id. есть и д. *sisk'i*.
 042. *zaet'æra* 'кушанье из сыра и накрошенного хлеба', *zaet'æragun* 'пирог с начинкой из сыра и трав' (?); ср. и. *saxhætagyn* id.
 043. *zgelæ* 'хворост', *gæði sogli zgelitæbæl fæxxattæn* «в лесу я ходил (собирая) хворост».
 044. *zgod* 'колено, поворот дымохода в печи' (Сл.).
 045. *zgod kænip*, *zgodun* 'ходить, пробираться'.
 046. *zinadæ* *kænip* 'лепиться'; и. *zivæg kænun* id.
 047. *zira* 'тмин' (Сл.).
 048. *zobat kænip* 'окучивать', см. *gobat kænip*.
 049. *zuyul* 'продолговатой формы хлеб'.
 050. *zuk'i* 'на вид невзрачный, но хитрый, зловредный'.
 051. *zura* 'каменистый берег реки', 'галка'.
 052. *zurip* 'кружиться', 'нестись кружась'; ср. и. *gyrn*, д. *zurnæ* 'токарный станок', а также д. *zurk'a*, *zuripæ* *kænip*.

953. *zust* 'сердитый, гневный, суровый'; ср. д. *turg*, *tubudt*, п. *taesty*, д. *taestgun*.

954. *gul'i* 'приспособление в виде усеченного рога к мельничному жолобу для усиления напора при малой воде'.

II. Диагореские слова,

различающиеся от иронских по форме, причем различия эти выходят за рамки обычных звуковых соответствий

A

1. *abæreg* 'абрек'; п. *abyræg* id.
2. *adtæn* 'я бы'; п. *uydlæn* id. (см. § 61).
3. *afun*: *aft* 'догонять'; п. *ajjasun*, д. *ajiasun* id.
4. *aqæl* 'рассудок'; ср. и. л. *ænaqæl* 'безрассудный'.
5. *arazi* 'согласный'; п. *razy* id.
6. *ardæg* 'по эту сторону'; п. *acyrdygæj*, *acy fars* id., ср. д. *uordæg*.
7. *asožin* 'зажигать', наряду с *sožin*, п. *suzyn* (*«isasožženaj»* «зажжет» MD 1936, № 2. 36).
8. *ast'one* 'гнездо'; п. *axston* id.
9. *atæ* 1. 'эти'; п. *adon* (см. § 54).
10. *atæ* 2. 'так'; п. *astaw*, д. *uotæ* id.; *atemæj* = п. *astæmæj*, д. *uotemæj*.
11. *auæxæn* 'такой'; п. *axæm*, л. *uæxæn* id.
12. *axedun*: *axidd* 'умножаться'; п. *axadyn* id.
13. *axæssun*: *axast* 'ловить'; п. *axsyn*; ср. л. *nixæssun* = п. *nyxsyn* 'вязнуть' и д. *raxæssyn* = п. *raxsun* 'наживлять (нитками)', 'заплетать обувь *urk'e*'.
14. *azgundat* 'постройка, помещение,здание'; п. *aguyst* id., от мало употр. *azgundun*, п. *aguindyn* 'покрывать крышей'.

Б

15. *e* 'его' (притяжат. местоим. 3-го л., см. § 56); п. *je* id.; ср. д. *æxiædæg*, п. *jæxædæg* 'он сам'.
16. *ædosæ* 'вчера ночью'; п. *dyson* id.; ср. д. *æzinæ*, *faræ* (см. § 86, 8).
17. *æzer* 'пустынный'; п. *æzærag* id.
18. *æstudlag* *kæmø* 'выкидывать плод (о животных)', п. *festauyn* id., ср. п. в диг.: *«rafstudla»* 'выкинула'.
19. *ægaiti* 'хорошо!' 'хорошо, что так!'; п. *ægajtma* id.
20. *æjgerun*: *æjjivd* 'менять'; п. *ivyn*, д. *ji run* id.
21. *æna*, *ta* 'п' (согл.); п. *atæ* id.
22. *æmbaun* 'тиють', каузатив от *æmbijun*, п. *æmbijym*, в иронском не употребительный; ср. д. *salun*, *carun*.
23. *æmæna*, *ætonæ* 'бот!'; п. д. *taenæ* id.
24. *ændegæj*, *ændekkæj* 'спаружи'; п. *ædte* id. (см. § 85, прям.), ср. *fæstekkæj*, *ærdikki*.

1. *arduræ* 'лук' (оружие); и. *ardyn* id., впрочем в д. есть и *ardunæ*.
 2. *amursæg* 'толпой', 'скопом'; и. *amguylfæg* (ср. и. *guylf kænyn*).
 3. *engurstauæ*, *engursteuæ*, *engursteuæn* 'наперсток'; и. *enguyrstuan* id.
 4. *engal kæsun* 'ждать'; и. *engælmæ kæsun* id.
 5. *enkkat* 'все', 'всё'; и. *ærpat* id.
 6. *enpoj* 'без'; и. д. *ænþ*; помимо различия формы следует отметить, что *enpoj* употребляется как послемог, в то время как *ænþ* — как предлог: *te'noj* 'без меня' = и. *ænþ tæn* id.
 7. *enqælca* 'надежда'; и. *enqælcæu* id., д. *enqælzau enqælcæu* id.
 8. *enqeræn* 'уроза'; и. *ærqiræn* id.
 9. *enruvær* 'брать'; и. *æfsymær* id.
 10. *errdigi*, *errdigi* 'со стороны'; и. *erdygej*, д. *ardigæj* id.
 11. *errdgæ*, *erkæ* 'вечное', 'утренний ветер'; ср. и. д. *irdgæ* id.
 12. *ergau* 'стадо, табун'; и. *ragau* id.
 13. *errestæ* 'прямо, напрямик'; и. *emrasi* id.
 14. *erlasun* 'выделять, отделять, различать, выискивать', *ertæsun* 'отделяться, расходиться'; и. *irtasyn*, *irlæsyn* id.
 15. *erwong* (во второй части сложных слов) 'готовый к чему-либо', *kunstvong* 'готовый к работе'; и. *ævvong* id.
 16. *ærxtulug* 'пепел'; п. *ærxtulæg*.
 17. *esk'etun*, *sk'etun*: (*æ*)*sk'ill* 'приходить в сознание, очнуться' и. *c'icyn* (есть и *c'itlyn*) id.
 18. *esk'urlxun* (рядом с *æsk'uælxun*) 'отличаться'; и. *sguuxyn* id.
 19. *esson* 'балкарец', 'балкарский'; и. *asiaq* id.
 20. *euæzi* 'видимо, очевидно, должно быть'; и. л. *ænæzzægæn* id.
 21. *evgærdun*: *evgarst* 'резать (животное)', 'закалывать'; и. *ergærdyn* id.
 22. *ewgazun*: *ewgazt* 'полоскать'; и. *ænpærvyn* id.
 23. *exsauk'æ* 'блоха'; и. *axsænk* id.
 24. *exsizga* 'приятный'; и. *æxsyzgon*, д. *æxsizgon* id.
 25. *exsilk'æ* 'щипок'; и. *ælxysk* id.
 26. *exsnip*: *exsnad* 'мыть, стирать'; и. *æxsyn* id.; ср. десирич. *æxsnan-*
-*gej* 'мбы, стирая', и. *æxsgaðje*.
 27. *ærdaæx* 'оборот, поворот'; и. *ærdaæxt*, *zyld* id.
 28. *æzinæ* 'вчера'; и. *znon*, *yznon* id.; ср. *ædosæ*.

B

29. *baceu* 'загадка'; и. *uyciu-uyciu* id.
 30. *bal* 'еще' в *næbal*, *mabal*; и. *ual* (*nal*, *maual*).
 31. *baegdaond* 'порука, поручительство'; и. *bygduan*, *baegduan* id.
 32. *baek'uec* 'кошка (иначе, шиеницы)'; и. *tok'uyl* id., ср. *lasæg* (I 536).
 33. *baelæu* 'голубь'; и. *balon* id.
 34. *baeragæ* 'порученный кому-либо', 'находящийся в чьей-либо воле',
и. *bar*, д. *bara*; д. *te* *baeragæ* = и. *te* *bar* 'мне порученный'.
 35. *barnæxst* 'ответственность'; и. *baern* id.

60. *bæxgoræg*, см. *gorun* (III 63).
 61. *bec'o, bic'o* 'ус'; и. *boc'o* 'борода', ср. III 110
 62. *betinzip* 'расширяться'; ср. и. *tynzyn*, д. *itinzun* 'расстилать'.
 63. *bitlir* 'летучая мышь'; и. *xælynbytlyr* id.
 64. *buzix, buix* 'бородавка'; и. *byzyc'i* id.
 65. *bureu* 'ограда, вал'; и. *byru* id.
 66. *buston(dær)* 'особенно'; ср. и. *bystægy*, д. *bustægi* 'совершенно'; по значению д. *bustondær* близко к и. *uældajdær*.

C

67. *calængi, caldaen, caldaengæ* 'пока'; и. *calynmae* id., ср. *ualdæn*.
 68. *carun* 'давать жизнь', 'благодетельствовать', каузатив от *cærin* 'жить', в иронском употребительный только с превербом: *aercaryn*.
 69. *cævedlongæ* 'как будто', 'к примеру'; и. *cævidlon* id.
 70. *cidaer* 'что бы ни'; и. *cyðæriddar* id., ср. д. *kadær, kuddær*.
 71. *cigaiaða* 'нужда, потребность'; и. *quag* id., су *quag* собств. 'какая нужда'.
 72. *cijes* 'имущество'; и. *is*, д. *jes* id. собств. 'какое имущество'.
 73. *cixcurna* 'желоб'; и. *сухсур, сухсуг*, д. *cixcur* id.

D

74. *c'ilobj* 'рогожа'; и. *c'lobi* id., ср. и. *jeržen* id.
 75. *dællaej* 'снизу'; и. *dæle, delijæ*; ср. *uællaej*.
 76. *dæmip* 'приручать, укрощать, воспитывать'; ср. и. *domyn* 'укрощать, требовать'.
 77. *dærgæs, uærxsæ*, см. § 86.
 78. *degolæ, gegolæ* 'обыск'; и. *ȝigyl* id.
 79. *donug* 'жажда', 'жаждущий'; и. *dojny* id.
 80. *dumæggæ* 'пола (платья, шубы)'; и. *dymæg, fæcci*, ср. I 260.
 81. *dumex* 'разделенный на части', *dumex kæpin* 'делить на части'; и. *dix* id.

E

82. *zalgauingæ* 'сковородка с ручкой'; и. *algas*, д. *algauingæ* id.
 83. *zulgæg* 'нох плуга'; и. *zuyra* id.
 84. *zorenzaæ* 'словохотливый'; ср. и. *zurag* id.
 85. *zugi, zigi* 'щекотка'; и. *quzy* id.
 86. *zuptoræ* 'вдребезги разбитый'; ср. и. *lystæg mur* id.

F

87. *fal* 'но'; и. *fælx* id.
 88. *falenbula(j)* 'вокруг'; и. *afæmbylaæ* id.

100. *fara* 'прошлый год'; *farikkon* 'пропшлогодний'; и. *faron* id.,ср. *fæl-vara* 'позапрошлый год' (I 313).
101. *faſdajun*: *faſdad* 'смачивать, увлажнять'; и. *uadajyn*, д. *uodajun* id.; и. *faſdajyn* м. р.
102. *faſdesond* 'создание, творение'; и. *faſdyst*, *yſfaſdyst* id. (от *faſdisyn*, *faſdesun* 'создавать').
103. *faſtaugi*, *faſtaugæn* (есть и *faſtau*) 'лучше пусть'; и. *faſtau* id.; ср. *cæ-reſtonge*, *caldængæ*, *ualdængæ*, *nærængæ*, *nurongi*, *fuðæncengi*.
104. *faſde un* (сложный глагол) 'хотеть'; и. *faſdyn* (простой глагол) id., см. § 74_{ab}.
105. *faſdaſuagæ* 'отвечающий желанию'; и. *faſdiag* id.
106. *faſdaværcæ* 'за седлом'; и. *faſarc* id.
107. *faſtæg* 'ступка'; и. *faſt* id.
108. *faſtekkjaſ* 'сзади'; и. *faſte*, *faſtijæ*; ср. д. *ændekkaſ*.
109. *faſte* 'ширина'; и. *faſtæn*.
110. *feſti(x)* 'пеший'; и. *feſtæg*, д. *feſteg* id.
111. *feſxiujun*: *feſxud* 'изнашиваться, иссякать'; и. *ixxiſjyn* id.
112. *feſdog* 'глашатай'; и. *fiðiuæg*, д. *'feðeuæg'* id.
113. *fiðiraj* 'злополучный, несчастный'; и. *ænæraſ*, д. *ænærraſ*, id.
114. *fiñukl'iž* 'сидил, домосед'; и. *fañykujuz* id., букв. «ковыряющий золу».

G

115. *geten* 'холст, грубое полотно'; и. *ceſæn* id.
116. *guajap* 'дощечка (щит) над колесом арбы для предохранения груза от трепета о колесо'; и. *guanym* id. (Сл.).

G

117. *gaermicund* 'горячая похлебка'; и. *qærmxiuyp* id.
118. *gaedgin* 'рапа (открытая)'; *qædgom* id.
119. *gaer* (не только имя сущ. 'крик', 'звук', 'голос', но и прилаг. и наречие) 'громкий', 'звукный', 'громко'; и. *qæraſ* id., д. *gær nizzardta* = и. *gæraſ puzgaryd* 'громко запел'.
120. *gauiaj kænip* 'сторожить'; и. *qaqqænyp*, *qakkænyp* id.
121. *genc'un*, *ginc'un* 'печаль, горесть, беспокойство'; и. *qynç'ym* id.
122. *gentæ kænip* 'шататься'; ср. и. *qædqiutæ* 'расшатанный' (Сл.).
123. *guktag* 'злой' (обычно о собаке); и. *quqtag* id.

I

124. *idajun*: *idad* 'начинать'; в и. только с превербом: *bajdajyn*, *rajdajyn* 'начать'.
125. *idi* частица со значением «то бишь», «как его» = и. *jed*, *jaed* id.
126. *izast* 'ясный'; и. д. *rajdrast* id.

116. *iȝægdun* 'рассыпать'; в и. обычно с превербами: *aȝægdun*, *raj; aȝdyn*, *baȝgægdyn*; ср. л. *iȝaxsun*, *ræȝæxsun* id.
117. *iȝestæ*, *iȝesta* 'мера длины, расстояние между большим пальцем и мизинцем распостертой ладони'; и. *disny*, *uydisny* id.
118. *iȝau* 'крупный', *iȝain* 'увеличивать'; ср. и. *jegau* 'крупный' (ест и в д. *jegau?*).
119. *ilæton* 'сказочный напиток'; и. *ælutton*, д. *elwton* id.
120. *imæ* (энгл. местоим. 3-го л. в направ. падеже) 'к нему'; и. *æm*, *jæm* id. (см. § 52).
121. *iskurdiadæ* 'дарование'; ср. и. *kurdial*.
122. *ison*, *ragison* 'завтра'; в и. есть и *som* 'завтра', но чаще *raison*, в южно-иронск. *ragsom*.
123. *iwændun*: *iwæst* 'мотать основу для тканья'; и. *nypændyn*, д. *nivændu* id.

J

124. *jemillag*, *jemillek* (*bæx*) порода коней (?), 'неук' (?); ср. и. *jemlyk* 'неук'.
125. *jergæf* 'защита, оборона', *jergæf kænum* (слож. глагол) 'защищать, оборонять', 'разнимать дерущихся'; ср. и. *irgævyn* (простой глагол) 'разнимать', л. *jergaxun*.
126. *jerum*: *ird* 'находит', 'рождать'; и. *aryn* id.
127. *jeudag*: *rajeudag* аз 'завязался, возник, начался'; и. *ajdag*: *bacajdag* is id.

K

128. *kadær* 'кто бы им'; и. *cidæriddær* id.; ср. л. *cidær*, *kuddær*.
129. *kædimaidima* 'авось'; и. *kæd æppyn* id., и. *kædymajdymæ* м. р.; ср. л. *uædmaidima*, *maimaiddar*.
130. *kældæ* 'валенщик'; и. *kældym* id.
131. *kæra* 'куча'; и. *kari* id.
132. *kærdbagæ* 'пожны'; и. *kærdzæm* id. ср. д. *kurdbagæ*.
133. *kenætæ*, *kendæ*, *kendlæ*, 'а не то' (союз); и. *kænnæwæd*, *kænnod* id.
134. *kira* 'сундук, гроб'; и. *cygrun* id.
135. *kokojnæ* (*sinȝa*) 'репейник'; и. *kakon* (*synȝ*) id.
136. *kuicøj* 'откуда' = и. *kæcasj*; *kucon* 'отколешний' = и. *þerdygon*; *nekicøm* 'никудышный' = и. *nicerdygon*.
137. *kuddær* 'как бы то ни'; и. *kuddariddær* id.; ср. л. *cidar*, *kadær*.
138. *kumæ* 'кула' = и. *kædæw*; *jeskumæ* 'куда-нибудь' = и. *iskuydam*; *kumædar* 'куда-то' = и. *kædæmdar*.
139. *kurdbagæ* 'кузница'; и. *kyrgaz* id.
140. *kutemæj* 'каким образом'; и. *kuyd* *ugdausj* id.

K'

141. *k'æbisc* 'щенок'; и. *k'æbys*, д. *k'æbis*, *k'æbus* id.
142. *k'æzal*, *k'æzal-nuezal* 'кривой'; ср. и. д. *k'æz(ə)*, *k'æz(ə)-mæz(ə)* id.
143. *k'ælos* 'согнутый, дугообразный'; ср. и. *k'æles* id.
144. *k'ækæ* (рядом с *sk'elə*) 'пялка'; и. *sc'il* id.; ср. д. *k'elgo* 'полубутый', *k'eltæg* id.
145. *k'oxtmærzæn* 'полотенце', 'платок'; и. *kælmærzæn* id.
146. *k'ozø* 'гриб', 'мяч'; и. *rok'ø* 'гриб'.
147. *k'uduron* 'обрубок, чурбан, колода'; и. *k'uздyr* id.
148. *k'umælxij* 'мертвый узел'; и. *kuymalxync* id.
149. *k'uru* (рядом с *k'urma*) 'глухой'; и. *k'uyma* id.

L

150. *lænsæ* 'ложбина'; и. *lænk* id.
151. *läjz* 'гладкий'; и. *lägz* id.
152. *tilayz* 'ящик (выдвижной)'; и. *lägz* id.
153. *lisk'æf* 'замияника'; и. *aerysk'æf* id., д. *sæglisk'æf* 'клубника'.
154. *list* в выражении *listkæsa* 'внимательный взгляд'; ср. и. *lystæg*, д. *lis-tæg* 'мелкий'; впрочем, и в и. в сложных словах говорят *lyst*.
155. *lux* 'отрезанный', *lux kæpin* 'резать'; и. *lyg*, *lyg kæpyn*; ср. д. *luxzæg* 'обрубок'.

M

156. *mængædla* 'ложь'; и. *mæng*, *mæng nyxæsta*, *gædy nyxæsta*.
157. *mærduažæ* 'поминки'; и. *mærdaz* id.
158. *mærslintæ* 'посылки для покойника'; и. *mardy synt* id.
159. *mæriæ* 'почва'; и. *mær* id.
160. *mæstigun* 'разгневанный, огорченный'; и. *masty*.
161. *mednættar* 'про себя'; ср. и. (*jæxi*) *nymær* id.
162. *mič'il* 'копчик'; и. *maçyl* id.
163. *misi* 'дыня', и. *nesi* id.
164. *molun*: *muld* 'выгрывать'; и. *ambulyn*, д. *aembolun* id.
165. *mont*, *monti zlenkæ* назн. растения, 'лопух стебельный' (Сл.), и. *mæn-tæg* id.
- 165*. *mutultæ* 'десны', и. *mylyta*.

N

166. *næxsun*, *nixessun* 'вянуть'; и. *nyxsyn* id.; ср. д. *xæssun*.
167. *neræn* 'до сих пор'; и. *nyrtæ*, скорее к I отделу (I 611).
168. *nikki(dær)* 'еще'; и. *nožy(dær)*.
169. *nimæl* (рядом с *liman*) 'друг, приятель', и. *lymæn* id.
170. *nigolun* 'окунать', *nigulun* 'окунаться'; и. *nygulyn*, *nyguyllyn* id.
171. *nurmigkon* 'нынешний'; и. *nyrygkon* id.

P

172. *parus* 'крупное, налитое зерно'; ср. и. *pumpusi* 'вздутий, пышный', *pusi*, *puci* 'жареные зерна кукурузы'.
173. *purfæn* (рядом с *purxæn*) 'разбросанный, разбрязганный', 'брьзги'; и. *pyrx* id.
174. *pursa*, *purusa* 'крапива'; и. *pysyra* id.

P'

175. *p'ura* 'гнилое, дуплистое дерево'; ср. и. *mæra* 'дупло'.

Q

176. *qauræ*, *qaræ*, *qaruæ* 'способности, энергия'; и. *qaru* id.
- 176*. *qæborisæg* 'опыт' (Сл.), и. *qæppærisæg* 'инициатива'.
177. *quendelæg* 'жук'; и. *qendi*; id.
178. *qæstlary* 'наковальня'; и. *qestlaræg* id.
179. *qedzau* 'висящий и болтающийся'; ср. и. *qellau kænun* 'болтаться'.
180. *quælaæg* 'тухлый'; и. *laeqquæg* id.
181. *qulf kænun* 'лияться через край' (?), 'повалить всей массой, толпой'; и. *guylf kænyn* id., ср. д. *ængurfejz*.

R

182. *rauaæz-rauænti*, *rauænæz-rauti* 'местами, кое-где'; и. *ranæjrætly* id.
183. *rædaæzin* 'давать течь, лить', *rædeæzin* 'течь, капать'; и. д. *taȝyn*, *taȝun*, и. д. *taȝyn*, *taȝun* id.
184. *rævazin* 'садить, посадить', также 'направлять'; и. д. *sazyn*, *sazun* 'садить, выкапать'.
185. *restænæg* 'правда, справедливость'; ср. и. д. *raestʒinad(æ)* id.
- 185*. *ræxæssun* 'наживлять', 'плесть подошву ærk'e (горской обуви)'; и. *ræxsyn*; ср. *axæssun*.

S

187. *salaur* 'куница', п. *salavyr*.
- 187*. *salun* 'замораживать', каузатив от *salun* 'мерзнуть', в иронском неупотребительный; ср. *ætibaun*, *carun*.
188. *saqalari*, *saquarali* 'плетенья особого вида (с вертикально стоящими прутьями)'; и. *saqari* id.
189. *sarsenæ* 'сито'; и. *sasir* id.
190. *sauimalgæ* 'скворец'; и. *sau c'iū* id.
191. *sæqe*, *sæqes* 'грубая шерсть'; и. *sæqqis*; ср. *sæqun* I 723.
192. *særgæ*, *særgi* 'над', 'возле', 'во главе'; и. *særgy*, прежде м. р., теперь вошло в литерат. язык; д. *ualsærgæ* 'возле' = и. *ualgus*.
193. *sæumæ* 'утро' = и. *sæumæ rajsom*; *sæumon* 'утренний' = и. *sæumon*; *sæumigon* 'утром'.

194. *sixxon* 'сосед'; и. *suxaq* id.

195. *sugon* в *sædsugon* 'сторогий' (СОПам. II 135); и. *sion*, *sædsion* id. от *sy* | *siax* 'рог'.

Т

196. *tajuag* образовано от и. д. *tai* 'молодая поросьль травы', в и. *tajuag* не засвид.

197. *tatuk* пазв. съедобного растения, и. *matatyk*.

198. *taxinon* 'колбаса'; и. *taxynæg* id.

199. *taefalæ* 'ресница'; ср. и. *uæl-t'yfal* 'веко'; ср. и. *cæsty xau* 'ресница'.

200*. *taern* 'мальчик', и. *teryn* м. р.

201. *taernix* 'лоб'; и. *pux* id.

200. *taetun* (в некоторых диалектных говорах вм. *dædtun*) 'давать'; и. *dæd-tyn* id., д. *taeton* 'щедрый'.

200*. *tubulon* 'круглый'; *tubuloinæ* 'круглая корзина', ср. *tumbyl* | *tumbul* 'круглый'.

201. *tuxast*, *tuxuast* 'сильный', 'сильно'; и. *tyxžyn*, *tyng* id.

201*. *tuxan* (послерод) 'ради, для'; и. *tyxxæj*.

202. *tuttipin* 'спешить'; и. *tyngyn* id.

Т'

203. *t'axti*, *t'adxi* 'кушетка, тахта'; и. *t'axti*, *t'axtin* id.

У

204. *ualdæn*, *ualdanqæ* 'до, до тех пор'; и. *ualyntæ*, *uong* id.; ср. *caldæn*.

205. *uarungaq* 'дождик'; ср. и. *uaryn*, д. *uareyn* 'дождь'.

206. *uarungar* 'погода к дождю'; и. *uarynxiuz* id.

207. *uædmairidima* 'тогда, в таком случае'; и. *uæd ia*; ср. *kædimairidima*.

208. *uællæj* 'сверху'; и. *uæle*, *uælijæ* id.; ср. *dællæj*.

209. *uælivicgæ* 'пирог с сыром', 'ватрушка'; и. *uælivyx* id.

210. *uær* 'баращек', мн. ч. *uælhæjæ*; и. *uærykk*, *uæryccytæ* id.; ср. и. *uælygæs*, *uælgarm*, *uægyun*.

211. *uærdun* 'арба'; и. *uardon* id.

212. *uældonug* 'прикованный к постели, тяжело больной'; и. *uaton* (*ryncyn*) id.

213. *uæxaen*, *uæxaen* 'такой'; и. *axæm* id.

214. *udarnæ* 'чурбак'; и. *uydarm* id.

215. *uærdon* 'благородный', 'высшего сословия'; и. *uærdan*.

216. *uindtug*, *indtug* 'видный', от *uinun*, *jinun* (и. *uunyp*) 'видеть'; по значению ср. и. *gungæ*.

217. *uodæg* 'будучи' (от *in*); и. *uænðaæjæ*.

218. *uom*, *uopom* и т. д., 'их', 'им' и т. д. и *udon*, *udonæn* и т. д. (см. § 51).

219. *uordæg* 'по ту сторону'; и. *uycy'rðygaæj*, *uycy fars* id., ср. *ardæg*.

220. *uotar* 'кутап'; и. *uætar* id.

221. *uotæ* 'так'; и. *aftæ* id.; ср. д. *atæ*.
 222. *urux* 'широкий'; и. *uæræx* id.
 223. *usqæ* 'плечо'; и. *uæxsk* id.
 224. *usquimta* 'навыворот'; и. *zuduymta* id.

X

225. *xalæfta* 'жеребьевка, кидание жребия'; и. *xal æpparyn* id.; см. III 9.
 226. *xard* 'обидный'; и. *xarz* id. (*xarz æm arkasti* «стало обидно»).
 227. *xæ'aur* 'паук'; и. *xæluara*¹
 228. *xalbinc'ila kæpin* 'неспокойно стоять', 'шевелиться', 'извиваться в сущ. дорогах', 'прыгать ногами'; и. *xælbirc' kæpyn* id.
 229. *xalfincæg* (рядом с *salfincæg*) 'сплажная крупа'; и. *salfynæg* id.
 230. *xarnay* 'отрепье, лохмотья'; и. *xærrag* id.
 231. *xæræn* 'вьючное животное'; и. *xæssæn* евфемистически 'осел'.
 232. *xærsun*: *xarst* 'воспитывать'; и. *xæssyn* id.
 233. *xæsna* 'пари'; и. *xæsnag* id.
 234. *xæssun*, *nixæssun*, *naxsun* 'вязнуть'; п. *nyxsyn* id.
 235. *xebærage* 'наедине'; и. *xibar(æj)* id.
 236. *xecivons* ('частная') 'собственность'; и. *xi fos* (?).
 237. *xesnag*, *xestag* 'доля старшего, что причитается старшему'; и. *xis-tæjrag* id.
 238. *xeznæ* 'пастбище'; и. *xizan*, д. *xegiel* id.
 239. *xodæzmoltæ* 'ульбка'; и. *xudyztwl*.
 240. *xuarin* 'красить'; и. *axoryn* id.
 241. *xuasgærcæ* 'сеноиск'; и. *xogærst* id.
 242. *xuasijsna* 'лекарство'; и. *xos*, д. *xuasa* id.
 243. *xuare* 'сестра'; и. *xo* id.
 244. *xussiælgutaj* 'спросонок'; и. *xuyssæggælzaðej* id.

Z

245. *zajnæ* (?)
 246. *zak'æ*, *sek'æ* 'подбородок', 'борода'; и *gac'e* 'борода', *roc'o* 'подбородок'.
 248. *zar* 'песня'; и. *zaræg* id.
 248. *zaejnæ* 'потомство', 'поколение'; и. *zaјc* (д. *zaјca* м. р.).

III. Дигорские слова,

различающиеся от иронских по употреблению
(семантике)¹

A

1. *amæntæp* 'корыто для теста' (и. *aryng* id.), образование, понятное и иронцу (от глагола *amæntyn* 'заквашивать'), но неупотребительное в этом значении.

¹ Дигорские значения, расходящиеся с иронскими, напечатаны разрядкой.

- тичани; *argud* 'читать', 'справлять службу'; и. *argauyn* 'справлять службу', *kæsym*, *færsyn*, *pumažyn* 'читать'.
1. *ark'ani* 'металлическая ложка, в которой плавился свинец для пуль'; и. *ark'au* 'кленцы', ср. д. *argveða* 'клещи'.
2. *asæst*, *asæst* 'хрипый'; ср. д. *qurasast*, *gærasast* id., ср. и. *fæsus* id., и. д. *sast*, *asast* 'сломанный'.
3. *astangasæ* 'грудобрюшная преграда (собств. «промежуточный шаг'')'.
4. *asurlun* 'давать отзвук', 'содрогаться, трепетать'; и. *asælyn* 'длить отзвук'.

AE

1. *að* (предлог) 'с', употребляется в д. часто вместо союзного падежа, см. § 90.
2. *aſsarun*: *aſsarst*, *aſsard* 'прессовать', 'наступать ногой, шагнути'; *aſsarst* 'шаг'; и. *aſſæryn* 'наливать', 'прессовать'.
3. *aſtaun*: *aſtud* 'бросать', 'прибавлять'; и. *aſtauny* 'прибавлять' (ср. и. *aſparayn*, д. *galzyn* 'бросать'); д. *xalæſtausæ* 'бросание жребия'.
4. *aſtujun* 'заходить (о солнце)'; и. *aſtlyn* 'прибавляться' (ср. и. *nytuyun*, д. *nigulun* 'заходить').
5. *aſj* энклит. местоим. 3-го л., в диг. употребляется не только для род. падежа, но и для места, внутр. и отложителья, в соответствие ирон- скому *zū* (но есть и диг. *zī*), ср. *si* (§ 52).
6. *aſvæsun*: *aſvæſt*, *aſvast* 'выскакивать', 'неожиданно появляться' *aſvæſtaſj* 'появился', и. *aſvæsyn* 'выскакивать', 'выпихнуться'; ср. и. *fevæſry* 'появиться', д. *aentæſun* id.
7. *ander* 'другой', 'кроме', «*monaſj ander*» «кроме них»; и. *aendær* 'другой'; ср. и. *aedlætem* 'кроме'.
8. *aengæſ*, *aengast*, 'взгляд, присмотр', *aengæſdarun* 'присматривать'; и. *aengæſ* 'похожий'; ср. и. *cæſt daryn* 'присматривать'.
9. *aenk'arun* 'становиться пасмурным'; и. *aenk'aryn* 'чувствовать'
10. *aenod*, *inod* 'душный', 'сильно привязанный'; и. *aenid* 'душный'; ср. д. *aenquæl* 'душный'.
11. *aenɔi* 'постоянно'; и. *aenizy* 'в вечности' (м. р.), ср. и. *ažix* 'постоянно'; ср. д. *zaiaengæſ* id.
12. *aenſweær* 'единстворный', 'брать', *aenſucae* *xnaeſæ* 'родная сестра'; и. *aefsumær* 'брать', и. *aſſymær* 'хорошо употр.; ср. ниже *ærvalde*.
13. *aentaun*: *aentud* 'заквашивать сусло (для араки, нива)', 'собирать сено', 'разводить (кур, свиней и пр.)'; и. *aentauny* 'заквашивать'; и. *yzzivun* 'собирать сено'.
14. *aentæſun*: *aentæſt* 'удаваться', 'появляться, происходить'; и. *aeniy-*
syn 'удаваться'.
21. *aenxiæſtun* 'двигать', 'нанимать'; и. *aexxiuyrsyn* 'толкать', 'нали- мать'.

22. *aegærvin*: *aegard* 'попадать в цель', 'схватить', *fergærvin* 'попасть в цель'; и. *aegænun* 'взводить курок', 'подсадить'; ср. д. *aegygn* 'подымать'; ср. и. *ceafkænun* 'походить в цель'.
23. *aegivun*: *aegivd* 'подымать', «и. *gostæ bargivla*» «поднял уши»; ср. и. *aegavun* 'взводить курок', 'подсадить' (см. предыд. слово).
24. *aerwadæ* 'брать', 'родич'; и. *aerwad* 'родич'; ср. выше *aenwicær*.
25. *aerxa* 'земляные завалы', 'давины после ливней', 'образующиеся при этом балки, лощины'; и. *aerx* 'балка, лощина'; ср. д. *hxera* (I 905).
26. *aestæn* 'редкий, редкостный, необыкновенный', *aestænþæ* 'изредка', и. *aestæm* 'редкий'; ср. и. *xattaj-xatt* 'изредка', ср. д. *jeſtigatæ*.
27. *aetdor* (из *aet-dor* 'огонь-камень') 'кремень', образование, появляющееся и иронцу, но неупотребительное; ср. и. *axon* 'кремень' (I 92).
28. *aeværun*: *aevard* 'кость', 'давать'; и. *feværae min* 'дай мне', *ravardia* 'дал'; и. *aevaryn* 'кость', *aevayn* 'дать, одолжить'.
29. *avdorun*: *avdurt* 'натягивать, давить, пригнетать к земле, притеснять' (= и. *alqivyn*, *alvasyn*, д. *alqeun*, *alvasun*). *avdurst* 'уничтоженный', *avdurstaj* 'в угнетении'; и. *avduzun* 'задвигать задвижку' (это значение есть и в диг.).
30. *aevaerdæn* 'шея', от *aevardun* 'резать', образование, попутное в ировском, но не употребит., ср. и. *barzaej* 'шея'.
31. *aeværdun* (*had*) 'перерезать (путь)'.
32. *aevrara* 'отборный', *rajaevraraej* 'на выбор'; ср. и. *aevrargyn*, д. *aevragun* 'выбирать, отбирать'.
33. *aexsinænþæ* 'железный гребень для расчесывания шерсти', от *aexsinun* (п. *o xsynyn*) 'чесать шерсть', образование, попутное и иронцу, но неупотребит., ср. и. *riwen*.
34. *aexsirfæstauæn* 'вины' (?), ср. и. *aexsyrf* 'серп' и *aestauyn* 'прибавлять'.
35. *aerdoxun*: *ærduxt* 'скручивать', 'двигать', *aerbaduxta* «придвижул»; и. *ærduxun* 'скручивать'.

В

36. *badien* 'сидение', 'место', «*gocitæn jes badantæ*» (SD 292) «для коров есть места (стойла)»; и. *baden* 'сидение'.
37. *barauazæ* 'отборный', 'лучше не падо'; и. *bar* и *uaazyn*, собств. 'давать право (выбора)'.
38. *baerzæ* 'бугор', *mildzidbaerzæ* 'муравьиная куча'; ср. и. д. *baerzond* 'высокий', 'высота'.
39. *bek'æ* 'вершина'; и. *bik'* 'пупок'; ср. д. *naſfæ* 'пупок'; ср. и. *c'ipp*, д. *c'orr*, д. *c'ong* 'вершина'.
40. *bor xuar*, см. *xuar*.
41. *bijtag* (*bijnað*, *bijtag*) 'нижний', 'войлок'; и. *binað* 'нижний'; ср. и. *nymat* 'войлок', 'бурка', д. *nimat* только 'бурка'.

13. *bundor* 'основной камень', 'домовой'; и. *byndur* 'основной камень дома';
ср. и. *bynalyxicaū* 'домовой'.
13*. *bunzud* 'карлик' = и. *dælætæzud*.

C

14. *cafd*, = *zayd* в сложн. словах: *aṛtaexcafd* 'весь мокрый', *xalaszafd* 'покрытый ииесем', *læk'aṛdcafd* 'весь в грязи', *borcafd* 'весь желтый'; образования, мыслимые и в и. (ср. и. «*ssady jæxi scagla*» «вымазался мукой»), по неупотребительные.
 15. *cafd* 'из города'; и. *cafd* 'наваленная куча чего-либо'.
 16. *carin*, см. II 68.
 16. *cauen* 'охота', а также в сложн. словах — 'рыбная ловля' (*kæsalgzauen*), 'сбор плодов' (*aṛxaerzauen* 'сбор орехов') и т.п.; и. *cuan* 'охота'.
 17. *cæfsun*: *cæfst* 'гореть'; и. *cæfsyn* 'прилипать', *suzyn* 'гореть'.
 18. *cæmæ* 'к чему', 'зачем'; и. *cæmæ* 'к чему', *cæmæt* 'зачем'.
 19. *cæmat* 'потомство, приплод', процент; и. *cæmat* 'потомство'.
 50. *cider* 'что бы ни', и. *cyðær* 'что-то', *cyðæriddær* 'что бы ни' (см. II 70).
 51. *cigaadae* 'нужда, потребность' (см. II 71).
 52. *ciges* 'имущество'; и. *cy is* собств. 'что есть' (см. II 72).
 53. *cirt* 'могила'; и. *cyril* 'надгробный камень', 'памятник'; ср. и. *ingæn* 'могила'.
 54. *cox kænip*, *cox un* 'исключать(ся)', 'умышляться', 'удалять(ся)';
и. *cix kænuym*, *uym* 'исключать(ся)' и пр.
 55. *culuq* 'сапог', 'кошаный сосуд' (СОПам. II 31) (?); и. *cyryq*
'сапог'.
 56. *cuma* 'будто', 'разве'; и. *cuma* 'будто', *cumæ* 'разве'.

C'

57. *c'asæ* 'отверстие' (всякое); и. *c'ass* преимущественно 'нора'; ср. и. *xiuyk* 'отверстие'; ср. д. *finzi c'asæ* == и. *fynzy xiuyk* 'ноздря'.
 58. *c'orr* 'вершина, верхушка', 'клок', 'щё рсть'; и. *c'urr* 'вершина',
в некоторых говорах также 'клок', *k'uymbil* 'щерсть'.

D

59. *dærk'* 'козленок', и. *dærk'* 'головала коза', 'теля', и. *saenykk*
'козленок'.
 59*. *donyarcæ* 'кулик' собств. «водяная перепелка»; и. *donyarc* id.
 60. *duzi gar* (= *zagæn dor*) 'эхо'; ср. и. *dyzy* в *dyzy ruxs*, *dyzy xur*,
собств. «вторичный (звук, свет и пр.)»

61. *ȝærna*, *ȝærma* 'икра'; и. *ȝærna* 'каша из вареных зерен пшеницы, кукурузы', 'коливо'; ср. и. *jaugæf* 'икра'.
62. *ȝaxara* 'огород', 'сад'; и. *sæxara* 'свекла', *sæxæradon* 'огород', ср. д. *k'imbil* 'свекла'; есть и в диг. *ȝaxæradon* 'огород'.
- 62*. *gilik'* и ликий коринелод (кервель? земляная груша?); ср. по значению и. *xiy-sk'æl* 'кервель', а материально и. *ȝylak'uy* 'мелкий лук'.
63. *ȝorun* 'говорить', 'поиновать, погонять', *bæxgoræg* (=и. *bæxtæræg*) 'погонщик лошадей'; и. *ȝuryn* 'говорить'.
64. *ȝidur* 'зернистый', 'покрытый пушиной шкапами'; ср. и. *ȝuyraȝ* 'кучей' (значение, знакомое и дигорскому).

F

65. *fadun* 1. 'колоть', 'рассекать (напр. воду)', 'разбить', *doni ba-fasta* (=и. *dony bælcærsta*) 'прошел в брод по реке', *sog fadun* (=и. *sug sadtyn*) 'рубить дрова'; и. *fadyn* 'колоть'.
66. *fadun* 2. 'покрываться силью', 'распускаться (про цветок)'; и. *fadyn* 'покрываться силью'.
67. *fat* 'стрела', 'пуля'; и. *fat* 'стрела'; ср. и. *pætuyg* 'зерно', 'пуля' = д. *pætug* 'зерно'.
68. *fædgæ* 'установленный порядок', 'должное', 'дань'; и. *fædg*, *fætk* 'установленный порядок, должное'; ср. и. д. *qalon* 'дань'.
69. *fæltau* (последог) 'вместо', 'и/или *fæltau æz ramælom*', 'вместо них пусть я погибну'; и. *fæltau* (паречие) 'лучше пусть' (ср., однако, и. *særvællau* 'вместо головы'); ср. и. *bæsty*, д. *bæsti* 'вместо'.
70. *fælxætun* 'менять', *fælxætun* 'меняться'; в ир. м. р.
71. *fændon* (имя сущ.) 'желание', (паречие) 'вволю' 'æz fændon fækkastæ' «он напялялся вволю» (=и. *je sag*); и. *fændon* 'желание'.
72. *finzi* 'впереди' (букв. 'в посуде'); ср. и. д. *ragæj* 'впереди'.

G

73. *gogura* 'большой', также о животных: «большой, по глупый»; ср. южно-ир. *gogra* 'тыква' (с груз.).

G

74. *gæcun* 'удобрять', 'приправлять', 'отделять, украшать', 'отбивать (косу)', 'насекать (жернов)', 'точить'; и. *gæcun*, *gacun* 'удобрять', 'приправлять'.
75. *golqun* 'берцовая кость', 'ляжка' от *golæ* 'альчик'; ср. и. *sguy* id., и. *qulȝun* возможно, но не употребит.
76. *gøtrapal* в *ðagøtrapal aj* «повадился», и. *gøtrapal* 'сумятица'; ср. и. *baſlydi*, *saguydi* «повадился».

II. *mu*. I. 'тишина, молчание', 'безмолвный' (и. *sabyr*); и. только в слож. *mu-golde*, ср. *nuqqus* i «он умолк».

III. *mu* 2. 'пчелиный сот'; ср. и. *fægæter*, *mydy qus* id.

IV. *mu kænup* 'думать', 'ухаживать', 'присматривать', 'свеженить', 'убирать' (ср. и. *koj kænyn*, *zilyn*, *æfsnajyn*); д. *gudgænæg* 'слуга'; и. *quydy kænup* 'думать'.

I

V. *mu*: *insad* 'молоть', 'точить'; и. *yssum* 'молоть'; значение 'точить' также встречается, но реже, ср. и. *uzzon* (д. *inzojnæ*) 'точильный камень'; ср. и. *cyrk kænup* 'точить'.

VI. *mu*: *rajup* 'кипеть', 'радоваться' (редко); и. *rajup* 'радоваться'; ср. и. *sysum* 'кипеть'; ср. д. *izilun* 'радоваться'.

VII. *mu* (*isusun* прош. прич. от *isusun*) 'недостача', 'мало'; и. *sust* 'иссякший'.

VIII. *mu*: *muendag* 'бодрый', 'живкий'; *uaendag* 'смелый'.

J

"I. *jei* 'один', 'скорей' (? *Gurdž*. *Saxi* гæв. 22: «*jei festæ!*» «скорей встань!»); и. *iū* 'один'.

II. *jevxassun* 'переправлять', 'выручать'; и. *ifxærzyt* 'развлекать', 'переправлять'.

K

VII. *karz* 'крепкий (о напитках)', 'строгий, суровый, жестокий', а также — 'крутой' (*kærrazard* «крутыой подъем»); и. *karz* 'крепкий' и. пр.

VIII. *keun*: *kuud* 'пошатнуться', 'отходить в сторону, отклоняться'; и. *ciunup* 'шагаться', 'спотыкаться'.

IX. *kinzæ* 'остов хвоста' (Сл.); есть ли связь с и. *cunz*, д. *kinzæ* 'кукла'?

X. *kotæg* 'говорящий', *fækkotæg itæ'j* «он заговорил с ним»; ср. и. д. *kot* 'рот', и. *ædotug* 'пемой'.

XI. *kupæg* 'мало' (употребляется часто вместо и. *cysyl*, *c'us*, д. *mink'i* 'мало'); и. *kuupæg kænup* 'уменяться, сходить на-нет'.

K'

91. *k'agd* 'яма'; и. *k'axt* прош. прич. от *k'axup* 'копать'; в значении 'яма', обычно и. *uaerm*.

92. *k'ala* 'жесть'; и. *k'ala* 'олово'; ср. д. *zaehi* 'олово'.

93. *k'æbut*, *k'æbot* 'морда', 'клюв' (= и. *byrynk*); и. *k'æbut* 'затылок'; ср. д. *taek'ur* 'затылок'; ср. д. *k'ambodtæ*, *k'embur* 'морда' (I 574).

94. *k'insæ* 'тесто'; и. *c'yssæ* 'детские поделки из теста'; ср. и. *xyssæ* 'тесто'.

95. *k'oli saer* 'главный угол в *haezar'e*'; и. *k'uly saer* (?).

L

96. *lasun* 'возить' и пр., а также 'скисать' *aexsir balasta* 'молоко скисло'; и. *lasym* 'возить' и пр., и. *aexsyr bacaxsti* 'молоко скисло'.

M

97. *madałtae* 'общинные пастбищные земли' (собств. 'матери')

N

98. *najup* 'итти в брод', 'плыть (про судно)'; и. *najup* 'купать', *najut* 'купаться'; ср. д. *aertajun* 'купаться'.
- 98*. *nae* 'ведь' (и. *kuu*) (ДСк. 32, 140), обычно *nae* 'не'.
99. *næm* 'поле, оставшееся под паром, невспаханное'; и. *zæraeston* id.; п. *næm* 'дерп' = д. *zældæ*.
100. *nindæ* 'щепетильность', 'боязнь', «*nindæ kæniј*» «не осмеливается», «остерегается»; и. *nymd* 'почтительность', 'щепетильность' (?).
101. *niva* 'счастье'; и. *niv* 'картина'; ср. и. д. *amond*, д. *fes* 'счастье', д. *nivesinae* 'картина' (?).

Q

102. *qabag* 'мишень', 'деревня' (СОПам. II 58); п. *qabagg* 'мишень'.
- 102*. *qalon* 'дань', 'доля' «*skodlon tæxe æ qalon*» (п. «... ja: xaj») (Gurdz, Uadz. 24.).
103. *qazak* 'казак', '(совершенно) одинокий'; п. *qazaqq* 'казак'.
104. *qorræg* 'альпийская лилия', 'пузырь на воде, мыльный пузырь'; и. *qorræg* 'альпийская лилия'.
105. *qur* 'горло', 'голос', *qurast* 'хрипкий'; и. *quug* 'горло'; ср. и. *qæ-læs*, д. *gælæs* 'голос'.
106. *qurtae* 'беспокойство, горе'; ср. и. *quutma* *kænumt* 'доходить, доводить до крайности'.

R

107. *raxiada* 'предлог, повод'; и. (последог) *ruažy* 'ради'; ср. д. *raxionas* 'предлог'; ср. и. *aefson* 'предлог'.
108. *rauzæ* 'спароженный', 'спарожение', 'одежда', 'отделка'; и. *rauz* 'спароженный'.
109. *revæd* 'пустой'; п. *riavad* 'незаполненный, порожний'; ср. и. *afliid* 'пустой'.
110. *rexæ* 'борода'; и. *rixi* 'ус'; ср. д. *bec'o*, *roc'o* 'ус', и. *boc'o*, *zac'e* 'борода'.
111. *roc'o* 'ус', и. *roc'o* 'подбородок'; ср. д. *zek'aæ*, *zak'aæ* 'подбородок', д. *bec'o* 'ус'.
112. *rožingæ* 'культовой хлеб' (?) (СОПам. II 122, 123); и. *ružung* 'окно'; ср. д. *k'erazya* 'окно'.

S

111. *muadaq* 'лук (оружие)'; и. *sagadaq* 'колчан' (?), ср. и. *ardyn*, д. *aer-dyna*, *anduræ* 'лук'.
112. *makanqæ* 'всегда' (= и. *iudazyg*); *allisanangæ* id.; и. *suang* 'вплоть до'; ср. д. *apoz* 'всегда', и. *æzix* 'всегда'.
113. *magga* (от *ægjum* 'болеть') 'больной'; и. *sægja* id., но обычно — *runcum* 'больной'; д. *sæggadomæ* — и. *runcyndon* 'больница'.
114. *meñkint* местоим. З-го л. мн. ч. формально отвечает и. *za*, но употребляется вместо и. *zy* энклит. местоим. З-го л. ед. ч., ср. выше *æj*.
115. *kov*, *sowarj* — и. *susaq*, *susaqæj* 'тайный', 'тайно', а также в диг. — 'молча'; ср. и. *sus* 'молчи'.
116. *stun*, *istun* 'вставать', 'стоять', *dæ razi istaentæ* — и. *dæ razy lauuent*; «пусть стоят перед тобой»; д. *bastadæj* = и. *balænuyd*, и. *stym* 'вставать', *launiup* 'стоять'.
117. *syg* 'слеза', 'капля', 'струя'; и. *cæsty syg* 'слеза'.

T

118. *tuppur* 'холм', 'курган'; и. *typpur* 'выпуклый, вздутый', 'холм'; ср. и. (*u)oba* 'курган', д. (*u)oba*j 'склеп', и. *gærraz* id.
119. *turqæ* 'двор'; и. *tyry* 'крыльцо', 'сени'; ср. и. *kært* 'двор', д. *zatma* 'сени'.
120. *luxsun*: *luxst* 'обиваться', 'пробираться', «*cæxsarbunna ratux-staj*» «добрались до орешника»; и. *tyxuzn* 'обиваться'.

U

121. *uædta* тогда, потом; и. *uædta* 'в таком случае'; ср. и. *staj* 'потом'.
122. *uældaj* 'лишний', 'у же'; и. *uældaj* 'лишний'.
123. *uova* 'склеп'; ср. и. *uova* 'курган', *gærraz* 'склеп'.
124. *uru* 'хорек' (?), и. *izgu* 'крыса', ср. д. *gæ'æi* 'крыса'.
125. *usmæ* 'отрезок времени', 'период', 'мгновение'; и. *uym* м. р.

X

126. *xalæ* 'нитки'; и. *xal* 'нить', *ændax* 'нитки'.
127. *xatun* 'поворачивать' (ср. I 887).
128. *xætal* 'ружье'; и. д. *topp* 'ружье'; и. д. *xætal* 'трубка', свирель', ср. и. *uaduz* 'свирель'; и. *xætal* 'ружье' в охотн. языке.
129. *xætin* 'ходит', 'бродить', 'скататься'; и. *xælym* 'бродить', ср. и. *cæiym*, д. *cæin* 'ходить'.
130. *xelagæ* 'змея'; и. *xilag* 'ползучее', евфемистически — 'змей', 'зерпенс'; ср. *kalim* 'змей'.
131. *xelæ* ' волос', 'ко лосья, зерио' (в противоположность 'стеблю, соломе'); и. *xil* во втором значении м. р.
132. *xegip* 'пасты', 'ждать'; и. *xizyn* 'пасты', *aenqalmæ kæsyn* 'ждать'.
133. *xinst* 'угощение'; ср. и. *xutsun*, д. *xinsun* 'угощать'.

136. *xopin*: *kingæ xopin* = и. *čupz xassut* 'вести невесту в дом жениха'; остальные значения *xopin*: 'звать', 'называть' и пр. общи обе диалектам.
137. *xorbadæn* 'место, где собираются жители аула для беседы'; ср. и. *nu xas*, д. *nixas* id.; и. *xurbadæn* ('сидение на солице') возможно, но неупотребит.
138. *xiallag* 'пицца' (вообще); и. *xollag* 'корм (для скота)', ср. и. *xæringa* *xojrag* 'пища'.
139. *xiupe* 'приношение (съестное)', 'кусок, передаваемый за столом одним другому в знак уважения, расположения', в последнем значении ср. и. *xaʃ* id.; и. *xiup* 'приношение'.

Z

140. *zek'æ, zak'æ* 'подбородок'; и. *zač'e* 'борода', *roc'o* 'подбородок', ср. д. *roc'o* 'ус'.

Феппайуйнаг. Аци əermæg хузистæй дæттæн Абай ти Васой киунугæ "Осетинский язык и фольклор"—аи Латинаг шрифтбæл кæсун ка нæ зонуй, уонæн ба дзур дтæ финсæн нуриккон алфавитбæл.

A

1. ацацæн	17. аргъæвнæ
2. ацаун	18. асауæдзæ
3. ацъагъуæ	19. асæги, уасæги
4. ададзун	20. асдзагъд
5. адау	21. асес
6. адæгкаг	22. асойнæ
7. адестæ	23. асхъаун, асхъуд
8. адзатхана	24. асхъот, асхъод
9. агъæ	25. астъонæ
10. айсонггæй	26. ауæ, йауæ
11. айуан	27. аул
12. ал	28. авар
12а. алацахъ	29. авæдæн, абæдæн
13. ампъез	30. авæлун
14. ар (æ)	31. авинсун
15. арæсæн	32. ахид; ахидт: ахит
16. арæзнæ	33. ахил

III. ахсæ хуарун	71. аенседун
IV. аздодун, аздуð	72. аентойнæ
V. азмæц	73. аенвæгнæ
VI. азов	74. аенхæл
VII. азун, азт	75. аенхæлæг
Æ	
III. аðæуагæ (идæун)	76. аенхæрсун
IV. аðемонæй, аðемонтæй	77. аенхуæцæй
IV. аðеугур	78. аелхæ
V. аðта	79. аердоскъæ
VII. аðтæгфæсте, аðтæгвæ – то	80. аердзæф
VIII. аðзæлгъон	81. аергъæ
IV. аðзæхстхез, аðзæстхъез	82. аэрнаæ
V. аëтирикъуæ, тифти – рикъуæ	83. аертайун
VI. аëфхуæрнæ	84. аëруагæс ун, ируагæс ун
VII. аëгайнæг	85. аëруаæз
IV. аëгирид, аëгириддæр	86. аëргвæ
IV. аëгъзери, аëзгъери, фæз – гъери (sog)	87. аëрху, аëрхуг
50. аëлвасæ, аëлфасæ	88. аëрхун
51. аëмз, аëлуиз	89. аëсмæ (асмæ?)
52. аëмбохун: аëмбухт	90. аëсхъæтæг
53. аëmezагæ	91. аëстæфун
54. аëмидолæ	92. аëтдор
55. аëмпурсун	93. аëтхалун: аëтхалд
56. аëнададzon	94. аëвæлгъазæ
57. аëмбугъулæ, аëмбухъулæ	95. аëвæлхæн
58. аëндагъddæр, аëндахdæр	96. аëвдигъд
59. аëндæуогъ, аëзнаг, сон	97. аëвецуд, аëвецуг
60. аëндеун	98. аëвеллон
61. аëндзæр	99. аëвзакъæ
62. аëндзерун	100. аëвзæгъод
63. аëнгулдзæхтæ	101. аëвзækъес
64. аëнгурзелæ	102. аëвзæн
65. аëнгъезүй	103. аëвзæндзо
66. аëнкъуæлхæ	104. аëвзæнхъуре
67. аëнкъурдæг	105. аëхчин
68. аëнхъирдтæ	106. аëхцул
69. аëнхъуæт	107. аëхсæгкаг
70. аенсарæ	108. аëхсæмгъæз
	109. аëхсæрцъæнкк
	110. аëхсин
	111. аëхснеун, аëхсниуд
	112. аëздирхун (аëздирвун): аëздирхт

113. аэзгелун: аэзгиуд
 114. аэзгеун: аэзгиуд
 115. аэзгули
 116. аэзтъери
 117. аэzmорæ
 118. аэзнæем
 119. аэзнæемун

Б

120. ба
 121. бабæй
 122. бацеу
 122a. бағъарбаз
 123. байуантæ
 123a. бала
 124. балата
 125. балер, балир
 126. бараггенæй, бараггинæй
 127. баредзæ
 128. баргъон
 129. баркъаз
 130. басма
 130a. бауæен
 131. бæгъет, бæгъит
 132. бæлдат кæнун
 133. бæлдо
 134. бæлцгъос
 135. бæлгъур
 136. бæлсун
 137. бæлтæрна
 138. бæпгъæни
 139. бæхъæе
 140. бæсмæр
 141. бæтман
 142. бæздайнæ
 143. бæзнаг
 144. беçъо
 144a. бедолæ
 145. бедун, бетун: бетт, битт
 145a. безарун, бедзарун
 146. бегени
 147. бегъели
 148. бекъуртæ
149. бергелли
 150. бериндзун
 151. бес
 152. биа
 153. биццеу
 154. бийде
 155. билдогъ
 155a. биндзонæ
 156. бис
 157. битъиз, æнæе битъиз
 158. бобона
 159. бодæн
 160. богъурдахъ
 161. бойау
 162. бохъæн
 163. бротти, бурутти
 164. будургъæ
 164a. будзæу
 165. бугъойнæ
 166. буларæ æфтаун
 167. булдзæ
 168. булгъахъ
 169. булгъур
 170. булла, буллатæ
 171. булугътæ, лæбугътæ
 172. булур, булур бæх
 173. бунгард
 174. бурцитæ кæнун
 175. бурдæн
 176. буркудзаяу
 177. бурутти, бротти
 178. бухсун: бухст

Ц

179. цагъана
 180. цагъæрахъ
 181. царман
 182. цавдар
 183. цæтгаг
 184. цæлгæнæг
 185. цæмпул
 186. цæнг
 187. цæнгæрийнæ

107. цæнхъуæл
 108. цæхъал
 109. цæстуг, дзæстуг
 110. цæуæггон
 111. цæвдæ, хуаси цæвдæ
 112. цетенæ
 113. цетун: цитт
 114. цид
 115. цигон
 116. цилик, цилиг
 117. циллæ
 118. ципхæ, цепхæ
 119. циуан
 200. цолахъ
 201. цомахъ
 202. цурæввæр
 203. цурхун: цурхт

Цъ

204. цъантхæ
 205. цъапп
 206. цъаудагæ
 207. цъæдæ
 208. цъæдæх
 209. цъæмæ
 210. цъæло
 211. цъæпп
 212. цъæппæ
 213. цъæрæхснæг
 214. цъæрна
 215. цъæсæг
 216. цъæхуæл
 217. цъæхула
 218. цъæзæн
 219. цъефун
 220. цъелæ
 221. цъен
 222. цъетун
 223. цъеуæлвасæн
 224. цъидагъæ
 225. цъигъин
 226. цъилфæ
 227. цъилинга

228. цъилма
 229. цъиртахсæн
 230. цъита
 231. цъизæ
 232. цъонг
 233. цъосгъæдиндзæ
 234. цъумур
 235. цъуввæ биндзæ
 236. цъуз

А

237. дангъа
 238. данка
 239. даринкъа
 240. дасун
 240а. датугин
 241. дæгæ
 242. дæгæрна
 243. дæлазæг кæнун
 244. дæллаггурæ
 245. дæлмагуртæ
 246. дæлмусти
 247. дæлуагис
 248. дæнцæ
 249. дæраæгъдзæгай
 250. дерт
 251. дингæсæн
 252. дивил
 253. донæхсинцъæ
 254. дордонæ
 255. дордун
 256. дорхунд
 257. дугъ – дугъ
 258. дугъæ
 259. дутыузен
 260. думæггаг
 261. дурæ
 262. дурæги

ДЗ

263. дзагур
 264. дзалан кæнун
 265. дзансахъ кæнун

266. дзанхуәрән
 267. дзахъула
 268. дзасха
 269. дзатма
 270. дзахана
 271. дзәфхъу
 272. дзәгелә
 273. дзакъолон
 274. дзәлвәе 1
 275. дзәлвәе 2: исдзәлвәе ^{ий}
 276. дзәндәл
 277. дзәхи, дзәхуә
 278. дзебәл
 279. дзеген
 280. дзелкъор
 281. дзиба
 282. дзилагәе
 283. дзиликъу
 284. дзинау – минау
 285. дзиндәс
 286. дзингало кәнун
 287. дзисмәг
 288. дзоргъа
 289. дзосәе
 290. дзуассәе
 291. дзубанди
 292. дзугар
 292а. дзугур
 293. дзуккәе
 294. дзумард
 295. дзумаргъ
 296. дзуркъя: зуркъя
 297. дзурунәе кәнун
- Ф**
298. фагәе
 299. фалдзос
 300. фахъәра
 301. фаст
 302. фәдәрхъез
 303. фәлдайун
 304. фәлдемәен
 305. фәлери
306. фәлготун
 307. фәлгъазун
 308. фәлгъендуң
 309. фәлкъевун
 310. фәлкъәерун
 311. фәлхъәзун
 312. фәлхъәзән
 313. фәлварәе
 314. фәлхат
 315. фәлхән
 316. фәрсаг кәнун
 317. фәрзеу
 318. фәстгон
 319. фәсмәерун
 320. фәсхъәе
 321. фәткъуәрән
 322. фәзитъәе
 323. фәзгъери
 324. фецаун
 325. феце
 326. федагәе
 327. фес
 328. фирмгон
 329. фиудзили
 330. фудигъ
- Г**
331. гац кәнун
 332. гайа
 333. галхат
 334. гахәе
 335. гәбәет
 336. гәеддзеуәг
 337. гәдзәе
 338. гәләемон
 339. гәләеу
 340. гәләехха
 341. гәлдзун
 341а. гәлех
 341б. гәлгеу
 341в. гәлиз
 342. гәлсу кәнун
 343. гәлмәэз

111. гамæзе
 115. гаэрзгъон
 116. гатан
 117. гебена
 118. гебæ
 119. гебетъа
 120. гебун
 151. гецфæрсæн
 152. гедиукъи
 153. гегæ
 154. геруз
 155. гезун; гизт
 156. гинкъос
 157. гино
 158. гирццæ
 159. гириз
 360. гит
 361. гобат
 362. гобæ
 363. гоц кæнун
 364. гоцъеф
 365. годорæ
 366. гогура
 367. гокъа
 368. гол
 369. гомори
 370. гонцарухъ
 371. горцъе
 372. горен
 373. губорæ
 374. гулдзуг
 375. гулёц кæнун
 376. гултумуз
 377. гулу
 378. гура
 379. гурумухъ
 380. гурун
 380а. гуттуз
 381. гуз
 381а. гъæдæрæхснæг
 382. гъæдмæрестæ
 383. гъæдхъезгæ
 384. гъæла
385. гъæлгъæлагæ
 386. гъæндзуг
 387. гъæнгæлæс
 388. гъæнгæ
 389. гъæрасаст
 380. гъæргуройнæ
 391. гъæронг
 392. гъой
 393. гъойдун
 394. гъонцъир
 395. гъосин
 396. гъулæг
 397. гъункъонбос

И

398. и
 399. идæф кæнун
 400. идæун
 401. идуун
 402. идзæгънæ
 403. идзæхсун
 404. идзуулун
 405. игайун
 406. игаун
 407. иgetун
 408. игъæндун
 409. икъинсун
 410. иливд
 411. илуг
 412. имонау
 413. инæфун
 414. ирагæс
 415. иругъд
 416. ирух
 417. исæрхун
 418. иуæхсун
 419. ивæрзун
 420. изазнæ
 421. изазун
 422. изæлу
 423. изæрхун •
 424. изол

Й

425. йауæе
 426. йе
 427. йеци
 428. йедзæе
 429. йефстаг
 430. йефстагмæе
 431. йефун
 432. йегаун
 433. йеллаг
 434. йелхъина
 435. йерисхæе
 436. йесап
 437. еугæрон
 438. йеутур
 439. йих

К

440. карнæе
 441. кæдзос
 442. кæлæфхуæлцæе
 442a. кæло
 443. кæмпустæе
 444. кæнон
 445. кæрдзæух
 446. кæронгæс
 447. кæсаутæе кæнун
 448. кæстай кæнун
 449. кæт
 450. кæгъог
 451. келар, керта
 452. келбет
 453. кем
 454. кема, кена
 455. кема
 456. кенæе, кинæе
 457. кенгес кæнун
 458. кенкегъазæе
 459. кесе
 460. кезæе
 461. кезу
 462. килфæе
 463. кин, ким
464. киндæег
 465. кипу
 466. кирдицæе
 467. кирсæе
 468. кивзу
 469. кобса
 470. колдуф
 471. комдæэфæй
 472. корк
 473. куфси
 474. кургус кæнун
 475. кусæе

Къ

476. къабис, къабиц
 477. къабеллаг
 478. къабпил
 479. къадира
 480. къадо
 480a. къалца
 481. къалмуг
 482. къамарца
 482a. къанц
 483. къазма
 484. къæбур
 485. къæбет
 486. къæбуци
 487. къæдæруæе
 488. къæламус
 489. къæлдæр
 490. къæлдун
 491. къæлмæг
 492. къæмбодтæе
 493. къæнæе
 494. къæндонæе
 495. къæразæе
 496. къæс
 497. къæсибадæег
 498. къæсмусгæе
 499. къæхæен
 500. къæхцон
 501. къæхи
 502. къæхил

501. къезма
 501. къефун
 501. къема
 501. къем
 501. къембур
 501. къен
 501. къера: хера
 501. къерах
 501. къеро
 501. къехун
 501. къибила
 501. къидзих
 501. къимбус
 501. къистег
 501. къизиу
 501. къобос
 501. къойдор
 501. къолдох
 501. къомбок
 501. къохар
 502. къозæ
 503. къозо
 503a. къуæд
 504. къуæлли
 505. къуæлхун
 506. къуæрæх
 507. къуæтти
 508. къубус
 509. къудзух
 510. къулсойнæ
 531. къума
 532. къумбул
 533. къусумон

Л

534. лацамарз
 535. лацин
 536. ласæг
 537. лазæе
 537a. лазун
 538. лæбæз
 539. лæбугътæ
 540. лæдæр

541. лæдæрун
 542. лæф кæнун
 543. лæфиинæ
 544. лæгурмæ
 545. лæгъуз
 546. лæk баф
 547. лækкæрдæ
 548. лækкүн
 549. лæлагæ
 550. лæппæр
 551. лæпъæда
 552. лæхъуæн
 553. лæхъума
 554. лæсæг
 555. лæсерæ
 556. лæсетæй
 557. лæсуф
 558. лæтъо
 559. лæуæрдун
 560. лæузæнгойнæ
 561. лæвæрæн, лæппæр
 562. лæхцорæн
 563. лиагъæ
 564. лицъæ
 565. лихъæ
 566. листухъ
 567. ливзæ
 568. лихсун

М

569. мадта
 570. маймаиддæр
 571. махъари
 572. мæдонæ
 573. мæгурбæлгæлæс
 574. мækкүр
 575. мæлдзой (уг)
 576. мæнгæй
 577. мæнкъæй
 578. мæрæе
 579. мæргъæмбуд
 580. мæргингал
 581. мæрзæздутъд

582. мærздухъ	622. носун
583. мæстхалуг	623. нозалæ
584. мæтæзе	
585. мæтъæл	
586. мæхæл	
587. медæггонæ	
588. минги	
589. минкин	624. павзæ
590. минкъи	625. пахса
591. могойнæ	626. пазбун
592. мохун	627. пæскъу
593. муф	628. пернæ
594. мукъур	629. пирнун
595. мурæ	630. пухцæ
596. муртгун кæрдæг	630a. пузагæ
597. мургъуз	
598. мурхун	
598a. мусу	Пъ
599. мухцæ	631. пъарæ
600. мухцур	632. пъæсту
601. музгъур	633. пъерæн

Н

602. над
603. наффæ
604. накæ
605. нанцъи
606. нæгæ
607. нæлуæг
608. нæрæмон
609. нæутаг
610. нæхстæр
611. нерен
612.nidæн
613. нигæ
614. никъæд
615. нинæгъ
616. нихъог
617. нихъун – нихъунæй
617a. ниссæ
618. нивагъæ
619. нивæ
620. нихагæ
621. ностæ

Хъ

636. хъаболæ
637. хъаффæ
638. хъалац
639. хъаллæ
640. хъалхъос
641. хъамуци
642. хъан
643. хъанз
644. хъахъа
645. хъарта
646. хъасхъæстаннæ
647. хъаун
648. хъазмуз
649. хъæбургъæ
650. хъæбуза
651. хъæдæгъа
652. хъæл
653. хъæлхъа
654. хъæне

655. хъдениæл
656. хъдерабугъа
657. хъдерæу
658. хъдертуи
659. хъдесхъæр
660. хъдстæе
661. хъдзалæе
662. хъедзаяу
663. хъес
664. хъилон
665. хъимиц
666. хълизон
667. хъданнæе
668. хъгъа
669. хъгъанцæе
670. хъонц
671. хъор
672. хъуватæе
673. хъувæцæе
674. хъуаел
675. хъуаелек кæнун
676. хъуаенц кæнун
677. хъубулдзуг
678. хъулай 1
679. хъулай 2
680. хъулфæ, хъулуф
681. хъуррой

Р

682. рандæе ун
683. равгæе
684. рæдæхсун
685. рæдесун
686. рæдзæе
687. рæдзæхсун
688. рæфтæе
689. рæгæнун
690. рæгъæймаг
691. рæмун
692. рæндун
693. рæсæндæг

694. рæуæхсун
695. рæуес, рæубес
696. рæуонаæ
697. рæвæйнаæ
698. рæхцун
699. рæхсбетун
700. рæзæе
701. реун
702. рохснаæг
702а. руймон

С

703. сабай кæнун
704. сайæн
705. салæе
706. салдар
707. салфходæе
708. самаркъа
709. самилахъ
710. самур – гүй
711. сандæрахъ
712. Сари
713. сасуг
714. каталæе
715. сауæсхолæе
716. сах
717. сæццаæе
718. сæйрад
719. сæлæет
720. сæмæт кæнун
721. сæнтгадæе
722. сæппу
723. сæхъун
724. сæрæмæести
724а. сæргъæе
725. сæрмесиндзæгмæе
726. сæух, сæху
727. секк
728. селбур
729. сенгæе
730. сенсери
731. сента
732. сера

733. серф
 733а. сиахъ
 734. сингәрраett eууæ!
 735. синон
 736. сире
 737. сириңцъити гъазун
 738. сиуагъæ
 739. скъэртæн
 740. скъеду
 741. скъорæ
 742. скъот
 743. собахъ, совахъ
 744. соцъа
 745. сомун
 746. сонхура
 747. сотур
 748. совахъ, собахъ
 749. сохуран
 750. стойнæ
 751. стуф
 752. суах
 753. суф
 754. сум
 754а. сумпæг
 755. сундакъæ
 756. сундзæг
 757. сунсæ
 758. сунукæ кæнун
 759. сухæ
- Т
760. табка, тапка
 761. тадхуалитæ кæнун
 762. тай
 763. талакъы
 764. талгъær
 765. тапка, табка
 765а. тахъина
 766. татурус
 767. татха
 768. таунæг
 769. таус
 770. таурæтæ кæнун
771. таведзæ, табедзæ
 772. тахун: тахт
 773. тæбæлæнгæ, тæппæлæнгæ
 774. тækкуæл, цækкуæл
 775. тækкүузгæ
 776. тæлæн
 777. тæлин
 778. тæлхæ
 779. тæлхæр
 780. тæмæг (мегæ?)
 781. тæмæс
 782. тæнгъазæ
 783. тæнуадолæ
 784. тæппæлæнгæ, тæбæ—
 лæнгæ
 785. тæппæзтæ цæгъун
 785а. тæренхъуæл
 786. тæрфæ
 787. тæух, таух
 787а. тæх, тах
 788. тæхсалæ
 789. тæхсун
 790. тefсег
 791. теголæ кæнун
 792. тегъхаттæй
 793. тергради
 794. тифтирикъуæ
 795. тигок
 796. тикис
 797. тилеф кæнун
 798. тиллæг
 799. тингун
 799а. тинс
 800. тоймон
 801. толахъ
 802. томар кæнун
 803. тонау
 804. тонх
 805. totæг уонтæ
 806. тохона
 807. тохун
 808. туацъæ

III гуудт
III губулойнæ
III гугулдор
III гүгүр
III гүгъл
III тулаваст
III тулфæ
III тункъур
III түрэй – турмæ
III түрг
III тускъа
III түссой

Тъ

III тъаффæ
III тъасхæ
III тъэрæ
III тъау
III тъифсун
III тиллиу
III тъинг
III тиххидт кæнун
III тъулин
III тъувгæ, фæтътъувгæ
III тъух

У

III уадсес
III уадзвæзæ
III уалхъос
III уанæбæрæг
III уаникъяафсæ
III уахъæр
III уасæ
III уасæги
III уасун, (уст?)
III уасхæ
III уаз
III уæдæйти
III уæгæ кæнун
III уæгъдвадуг
III уæлдемонæй
III уæлдæн

845. уæлиндзæ
846. уæльвидæнтæ
847. уæрас
848. уæркъин
849. уæсс
850. уæзун: уæзт
851. убубупп, сайтангарк
852. удзæл
853. уедзæ
854. уфсун
855. уге
856. унæут
857. уодæнсун
858. уоддæр
859. уодун
860. уогæн (æ)
861. уогъулли
862. уохъ
863. уормег
864. уорсалист
865. уотид
866. уозер кæнун
867. уозгалун
868. урундухъ
869. урухснæ
870. усдугмæ (?)
871. усес
872. усхъæз
873. утуг

Х

874. хабæ – сабæ
874а. хабур – цубур
874б. хаку
875. халæнгуртæ
876. халлек
877. халхъ: хахъ
878. халхос
879. хамец
880. хандирахъæй
881. ханс
881а. ханхул
882. хахъу

883. харакет	922. хотургъæ
884. харæ, харуæ	923. хотхæ
885. харсиуат	924. хуæдехез
886. харуæ, харæ	925. хуæдухст
887. хатун: хатт	926. хуæргæнасæ
887а. хауæлли	927. хубедзæстæй
888. хæбал – хубул	928. хубиндзæ
889. хæбæл	929. хулуццаг
890. хæбæтдзæ	930. хунæх (?)
891 хæбурд	931. хускъадонæ
892. хæдæтепхæ	932. хузмæ
893. хæддæзегүн
3
894. хæфнотуг	933. зæбæн
895. хæk'ольæ	933а. зæгкуæл
896. хæлдзæ	934. зæгъæндор
897. хæлгъон	935. зæлдæ
898. хæлпорæ	936. зæпкæ
899. хæлхъæ	937. зæна
900. хæлхъой	938. зæнк кæнун
901. хæлзæ	939. зæхъæр
902. хæниил	940. зæран
903. хæниполæ	941. зæгхæ
904. хæрæ 1.	942. зæтъæра
905. хæрæ 2.	943. згъелæ
906. хæрæ – уæрæ	944. згъод
907. хæркъу 1.	945. згъод кæнун, згъодун
908. хæркъу 2.	946. зинадæ кæнун
909. хæрсæ	947. зира
910. хæсдзæфмæ	948. зобат кæнун
910а. хæтун	949. зугул
911. хецмæр, хецмæрез	950. зукъи
912. хегæ	951. зура ^а
913. хеггон, хеггонд кæрдзин	952. зуруп
914. хера	953. зуст
915. хеваст	954. зутъи
915а. хéхез
II.
916. хицæ	
917. хидæг	
918. хидун, хитун, хетун	
918а. хиринæ
A
919. хириу	1. абæрег
920. хизхаст	2. адгæн
921. хой	3. афун: афт

- I алаатл
 I аризи
 II аршаг
 I аудзун
 II атлонæ
 III ата 1.
 IIII ата 2.
 II ауæхæн
 II ахедун
 II ахæссун
 II азгъунст

Æ

- I. а
 II. алосæе
 II. алзæр
 III. афтудтаг
 IV. агайти
 V. айиевун: аейивд
 VI. аема, ма
 VII. аембаун
 VIII. аэмæнæе
 IX. аендергæй
 X. аидурæе
 XI. аингурфæй
 XII. аингурстаунæе
 XIII. аептъæл кæсун
 XIV. аенккæт
 XV. аной
 XVI. аенх'æлца
 XVII. аонхъерæн
 XVIII. аенсувæр
 XIX. аердиги
 XX. аердгæе
 XXI. аргъяу
 XXII. аррастæе
 XXIII. аертасун
 XXIV. аервоиг
 XXV. аерхотуг
 XXVI. аескъетун
 XXVII. аескъуæлхун
 XXVIII. аессон
 XXIX. авæдзи

45. æвгæрдун
 46. æвгъæзун
 47. æхсæукъæе
 48. æхсицгæе
 49. æхсилкъæе
 50. æхснун
 51. æздæх
 52. æзинæе

Б

53. бацеу
 54. бал
 55. бæгъдауонд
 56. бæхъуæл
 57. бæлæу
 58. бæрагæе
 59. бæриæхст
 60. бæхдзорæг
 61. бецъо
 62. бетиндзун
 63. биттир
 64. будзух
 65. бурæу
 66. бустон

Ц

67. цалæнги
 68. царун
 69. цæвettонгæе
 70. цидæр
 71. цигъæуагæе
 72. цийиес
 73. цухцурнае

Цъ

74. цъилоби

Д

75. дæллæй
 76. дæмун
 77. дæргъцæ, уæрхцæе
 78. деголæе
 79. донуг

80. думæггаг

81. дууех

- ДЗ**
- 82. дзалгъауиндзæ
 - 83. дзиргъæг
 - 84. дзорæндзæг
 - 85. дзугу, дзиги
 - 86. дзухъморæ

Ф

- 87. фал
- 88. фалæнбула (й)
- 89. фарæ
- 90. фæлдайун
- 91. фæлдесонд
- 92. фæлтауги
- 93. фæндæ ун
- 94. фæндæуагæ
- 95. фæсбæрцæ
- 96. фæстæ
- 97. фæстеккæй
- 98. фæтæ
- 99. фест (æ)
- 100. фехсуйун
- 101. федог
- 102. фудрай
- 103. фунуктъиз

Г

- 104. гетен
- 105. гуайæн

Гъ

- 106. гъэрмицуңд
- 107. гъæдгин
- 108. гъær
- 109. гъæуай кæнун
- 110. гъенцъун
- 111. гъеутæ кæнун
- 112. гъиггаг

И

- 113. идайун
- 114. иди
- 115. идзаст
- 116. идзæгъун
- 117. идзестæ
- 118. игъау, егъау
- 119. илæтон
- 120. имæ
- 121. искурдиадæ
- 122. исон
- 123. ивæндун

Й

- 124. юемиллаг
- 125. юргъæф
- 126. юрун: юирд
- 127. юеудагъ

К

- 128. кадæр
- 129. кæдимаидима
- 130. кæлдæ
- 131. кæрæ
- 132. кæрдбадзæ
- 133. кенæдта
- 134. кирæ
- 135. кокойнæ
- 136. күцæй
- 137. күлдæр
- 138. күмæ
- 139. курдбадзæ
- 140. кутемæй

Къ

- 141. къæбуци
- 142. къæдзал
- 143. къæлос
- 144. къелæ
- 145. къохмæрзæн
- 146. къозо
- 147. къудурон
- 148. къумæлхий
- 149. къуру

Л

150. лагнæе
151. лигъз
152. лилагъз
153. лискъаef
154. лист
155. лух

М

156. мæнгæдтæе
157. мæрдуадзæе
158. мæрсингтæе
159. мæруæе
160. мæстгун
161. меднимæр
162. микъиl
163. миси
164. молун
165. монт
165a. мутултæе

Н

166. næхсун
167. нерæен
168. никки
169. нимæл
170. нихъолун
171. нурмикон

П

172. папуци
173. пурф (æи)
174. пурса

Пъ

175. пъура

Хъ

176. хъаурæе, хъарæе
176a. хъæборисæг
177. хъæнделæг
178. хъæстаргъ

179. хъеддзау
180. хъуæлæг
181. хъулф кæнун

Р

182. рауæй – рауæенти
183. рæдадзун
184. рæсадзун
185. рæстевуæг
185a. рæхæссун

С

187. сæлаур
187a. салун
188. сахъалари
189. сарсенæе
190. саумæлгъæе
191. сæхъе, сæхъес
192. сæргъæ: сæхъес
192. сæргъæ, сæргъи
193. сæумæе
194. синхон
195. сугон

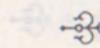
Т

196. тайуаг
196a. татук
197. тахинон
198. тæфалæе
198a. тæрна
199. тæрниx
200. тæтун
200a. тубулон
201. тухаст, тухуаст
201a. тухæн
202. тузмун

Тъ

203. тъатхи

У
204. уалдæн
205. уаруцдзæг

206. уарунгар	3
207. уәедмаидима	
208. уәлләй	
209. уәльвицгәе	
210. уәр	
211. уәрдүн	
212. уәтдонут	
213. уәхәен	
214. удариә	
215. уездон	
216. уиндтүг	
217. уогәе	
218. уони	
219. уордәг	
220. уогар	
221. уотәе	
222. урух	
223. усхъәе	
224. усхуммәе	

X

225. халәeftауцәе	
226. хард	
227. хәлаур	
228. хәлбинцъитәе кәнун	
229. халфинәг	
230. хәрнәгъ	
231. хәрсәен	
232. хәрсун	
233. хәснәе	
234. хәссун, нәхсун	
235. хебәргәе	
236. хецивонс	
237. хеснаг, хестаг	
238. хезнәе	
239. ходәэмолтәе	
240. хуарун	
241. хуасгәрцәе	
242. хуасийнәе	
243. хуәрәе	
244. хуссигъәлдзгутәй	

245. зайнәе (?)	
246. закъәе	
247. зар	
248. зәйнәе	

III

	A
1. амәнтәен	
2. аргъаун	
3. аркъау	
4. асаст, асәст	
5. астәугауәе	
6. азәлун	

Æ

7. æд	
8. æфсәрун	
9. æфтаун	
10. æфтиүун	
11. æй	
12. æлвәесун	
13. æндәр	
14. æнгәс	
15. æнкъарун	
16. æнод	
17. æноси	
18. æнсувәр	
19. æнтаун	
20. æнтәесун	
21. æнхуәрсун	
22. æргъәевун	
23. æргъувун	
24. æрвадә	
25. æрхәе	
26. æстәен	
27. æтдор	
28. æвәрун	
29. æвдоузун	
30. æвгәрдәен	
31. æвгәрдун	

19. әнзарә
 20. әхсинаентә
 21. әхсирфәeftаүән
 22. әздохун
62. дзәхәра
 62а. дзиликъу
 63. дзорун
 64. дзугур

Б

23. бадәп
 24. барапуадзәе
 25. барзәе
 26. бекъәе
 27. бор хуар
 28. буйнаг
 29. бунцор
 30. бундзуд
65. фадун 1.
 66. фадун 2.
 67. фат
 68. фәедгәе
 69. фәелтаяу
 70. фәелхатун
 71. фәендон
 72. финдзи

Ц

31. цагъд – дзагъд
 32. цагъд
 33. царун
 34. цауәен
 35. цәфсун
 36. цәмәе
 37. цәуәет
 38. цидәр
 39. цигъәуагәе
 40. цийисес
 41. цирт
 42. цох кәенун
 43. цулухъ
 44. цума

Цъ

45. цъасәе
 46. цъопп

А

47. дәркъәе
 48. донуәрицәе
 49. дудзигъәер (= зәгъәндөр)

ДЗ

50. дзәрна

62. дзәхәра
 62а. дзиликъу
 63. дзорун
 64. дзугур

Ф

65. фадун 1.
 66. фадун 2.
 67. фат
 68. фәедгәе
 69. фәелтаяу
 70. фәелхатун
 71. фәендон
 72. финдзи

Г

73. гогура

Гъ

74. гъәңун
 75. гъолдун
 76. гъомпал
 77. гъос 1.
 78. гъос 2.
 79. гъут (д) кәенун

И

80. инсун
 81. ирайун
 82. исуст
 83. иуәндәег

Й

84. йеу
 85. йефхәессун

К

86. карз
 87. кеун: киуд
 88. киндзәе
 89. комәег
 90. кунәег

Е	119. суг
91. къагъд	
92. къала	
93. къабут	120. туппур
94. къинсæ	121. тургъæ
95. къоли сæр	122. тухсун
Л	
96. ласун	123. уæдта
М	
97. мадæлтæ	124. уæлдай
Н	
98. найун.	125. уобай
98а. нæ	126. уру
99. нæу	127. усмæ
100. ниндæ	
101. нивæ	
Хъ	
102. хъабагъ	128. халæ
102а. хъалон	129. хатун
103. хъазах	130. хæтæл
104. хъоппæгъ	131. хæтун
105. хъур	132. хелагæ
106. хъурмæ	133. хелæ
Р	
107. рæуагæ	134. хезун
108. рæвдзæ	135. хинст
109. ревæд	136. хонун: киндзæ хонун
110. рехæ	137. хорбадæн
111. роцъо	138. хуаллаг
112. родзингæ	139. хунæ
С	
113. сагъадахъ	
114. сауæнгæ	
115. сæйгæ	
116. си	
117. сос, сосæй	
118. стун, истун	
	Т
	120. туппур
	121. тургъæ
	122. тухсун
	У
	123. уæдта
	124. уæлдай
	125. уобай
	126. уру
	127. усмæ
	Х
	128. халæ
	129. хатун
	130. хæтæл
	131. хæтун
	132. хелагæ
	133. хелæ
	134. хезун
	135. хинст
	136. хонун: киндзæ хонун
	137. хорбадæн
	138. хуаллаг
	139. хунæ
	З
	140. зекъæ, закъæ

РАГОН ЗЕЛЕНЧУКАГ УАЕЛФИНСТ

1888 анзи сәрди Д.М.Струков иссердта Кубани об—
миши У.Зеленчуки дони биләбәл цирти къәйә (дор),
финист ибај адтәй грекъаг дамгъатәй, аәрмәест әвзаг
нисиаг н'адтәй. Уомән ае къопи исәембәелүн кодта ака—
Анник Вс.Миллербәл, кәәци уой банимадта мах аәрли—
тапокел. Аци финист и дорбәл ци догәе, ци рәестәги адтәй,
кын рәгтөнд не 'рцудәй, фал грекъаг дамгъатәй кәед пайды
кодтоңцае уәелдәр байамунд бунати, уәедта рагон фин—
ститә әвзаруни әхурадәбәл әенцойнәе гәнгәй Вс.Мил—
лер исхатдәзәг кодта: финисти догәе униау аей XI—XII ае.

Зеленчуки циртдзәвәни нисанеуәг уой медәгәе аей,
номы:

1. Аей еунәег нае фиддәлти рагон (астәу әеносон) фин—
сунади циртдзәвән;
2. Ис аей ирдтонцәе, алантәе кәеми цардәнцәе, еци зән—
мебәл, уомәе гәсгәе бәрәг кәнүй, мах алантәи байзай—
таптәгтәе ке ан, уәедта уонән (алантән) сәе цәрәнуат
Нигуләен Кавказ ке адтәй;
3. Е аей киристон дини циртдзәвән, кәәци әвдесүй;
X—XI әености Кубани области цәрәг алантәе адтәнцәе
киристәннгәе;
4. Аци циртдзәвәнәй бәрәг аей — уәди рәестәги әв—
турун райдәдта дигорон финсунадәе грекъаг дамгъатәй.
Нима кәед аци гъуддаги әндәр циртдзәвәнтае наема 'ссер—
ләй, уәед е уой нае амонуй әема н'адтәнцәе. Кенәе ба ад—
тапнцәе әема фесавдәнцәе. Ка'й зонуй, әенцәе нур дәр, фал
бәрәгтөнд наема 'рцудәнцәе. Уони туххәй сәрмагондәй
әрмәег неке әмбурд кодта. "Бәрәг күд аей, уотемәй, —
финсүй Вс.Миллер, — Кубани обләсти берәе иссердтон—
цәе киристәннәе әввәрд цирти дортәе, кәецитәбәл финист
адтәй грекъаг дамгъатәй, уонән сәе фулдәр хайи фин—
ститә бәрәг пәбәл адтәнцәе, аәрмәестдәр ма си тух—

хәйти бакәсән уидә дууә аертә дзурди, уонәмәс гәстүр ба еугур текст зин равзарән ай. Ке бон ай уотә зәттүү аема уони 'хсән дигорон финститә н'адтәй? Авәдзи, ци тексттә равзарун нәе бантәстәй, уони аевзаги даңыны ахургәндә нуриккон аевзаги аеууәлтәбәл аенцойни гәнгәй ку аевзуртайуонцә, уәд сәе арми ести бафту дайдә.

Уомән дәңцәе – Вс.Миллер куд равзурста зеленчукки циртձавән, е. Аци циртձәвән цәмәдессаг ай фидәлтиккон этнографий. Кәд си еуәй – еу дзурдтән бүн тон бәлвурд равзаруни фадуат не'ссәй, уәддәр си цүп пар хатти каст цәүй дигорон дзурд, уәдта дууә сәрма гонд номи дзорәг аенцә уобәл, аема наә рази ай рагон дигорон финст грекъаг дамгъатәй. Никки дессагдәр бол – а бунат, уәдта 'йбәл (дорбәл) киристон эмблемә көс, е. Кәми 'й иссердтонцә, уоми байзадәнцә цәрәну аетти ихәләнтәе, минкъий идардәр ба си – рагон киристон горәти ихәләнтәе. Куд берәе аргъауәнтәе си си, уомәе гәсгәе, аевәдзи, адтәй Аланти бәести центр, уой коп кәнүнцәе византиаг финансутәе. Аци горәти ихәләнтәе, циртитә аема циртձәвәнтае ахургәндә ләмбунәг ку рартасонцәе, уәд уомәй исбәрәг уодзәнәй: циувәр адәмихатт си цардәй аема сәмәе циувавәйрон күльтур-адтәй. Фал ци цирти дор иссиридәй, уомәй дәр ес зәгъ – аен: ами цардәнцәе наә рагон фиддәлтәе – алантәе, кенә ба асстәе, кәцитәе зудтонцәе грекъаг финансунадә аема рай – дәедтонцәе сәхе финансунадә аразун. Киристон дин Куба – ни донуати парахат ке адтәй, уобәл дзорәг аенцә рагон аргъауәнти ихәләнтәе, кәцити туххәй финстонцәе ев – гъуд аеноси, уәдта нури рәестәги дәр Кубани обләсти ци бәлләцәннәе уидә, етәе. Фал Зеленчукки историмә уәл – дай хәстәгдәр аенцәе рагон горәти ихәләнтәе, уәдта къуар аргъауәни У.Зеленчукки коми, кәцитәе аенцәе станицә Зеленчукская, зәгъгәе, уомәй 20 версты идардәр хонсар аердәмәе. Еци ихәләнтәе аенцәе донән ае рахес билгәрәннәтәбәл, уәдта ком аердәмәе цәгат – исказәе –

и он хонсар – нигулæнмæ, дæргъæй – дæргъæмæ авд вер –
ти. Горæти адтæй æртæ аргъауæни византиаг араæтади
шыбал. Уотæ æгайнæгæй байзадæнцæ æма син ес ис –
шыугæт кæнæн; ес ма си устур уæлмæрдтæ, горæти æхгæд
фире æма æндæр гъуддæгтæ. Уотемæй цæрæнуæтти, ар –
шыгенти, киристон циртдзæвæнти ихæлæнтæ дзорæг
шыцæ уобæл, æма Зеленчуки донирайдайæни астæуккаг
шности цардæнцæ, киристон дин кæмæ адтæй, уæхæн
шыт. Аци циртбæл финст ба æй, нерæнгæ бæрæггонд ци
шыцæ циртдзæвæн æрцудæй, е, кæцимæн æ финститæ
шыцæ бæрæг, уомæ гæсгæ базонæн ес циуавæр адæми –
ши си цардæй, уой.

Нæуæгæй ма лæмбунаæгдæр радзордзинан, Вс.Миллер
ци шæгъуй аци циртдзæвæни туххæй æ замманай статьяй,
уобæл.

"Æз, – шæгъуй Вс.Миллер, – райстон Д.М.Струковæй
цирти дорбæл финсти къопи. 1888 анзи е (Д.М.Струков)
адтæй балций Кубани облæсти, Зеленчуки коми, Александро –
Афонскаг Зеленчуки моладзандони, Баталкашин –
скаг уезды. Плитайæн æ бунгtag кæронбæл ес къахгонд.
Лæвæдзи уомæй федаргонд адтæй æ буни æвæрд dormæ.
Д.М.Струкови дзубандитæмæ гæсгæ цирти къæйæн æ
дæргъæ адтæй 2 аршини æма 2 вершоки (æдеугур 79,8
см.) æ бæздæ ба 2 1\2 вершоки (ома 10 см.), æрмæг –
уорс къирдор... Плита æй гъæди медæгæ У.Зеленчуки дони
ракес билгæрони, 40 – 50 версти идардæр Александро –
Афонскаг моладзандонæй, дууæ дони Ропачай æма Каз –
гичи астæу. Аци рауæн гъæди берæ ес цæрæнуæтти ихæ –
лæнтæ, еуетæ си – цуппæрдегъон формити, хури цæн –
дитæ, дæргъæй – дæргъæмæ фæрстæ æма уотæ идард –
дæр".

Кубани облæсти ма никкидæр разиндтæй киристон
циртдзæвæнтæ, кæцитæн сæ финститæ æнхæст бæрæг
нæбæл адтæнцæ æма син уой анхосæй бакæсуни фадуат
не 'ссæй. Фал Д.М.Струков ци цирти къæйи къопи æр –
барвиста, уоми ба, еуæй – еу рауæнтæй уæлдай, финсти –

тæ бæræг æнцæ, уомæн æма дамгъатæ дори арф къагъд æнцæ. Гъе уомæй нин æй Зеленчуки дори къæйæ уæлдай зинаргъдæр".

Дорбæл финсти ес 21 рæнгъи. Вс.Миллер æй бакастæй æма 'й истæлмаци кодта мæнæ атæ:

Текст	Тæлмац
Iс Хз	Есо Киристе
Охтс(?) Николаэс	Цитгин Никкола
Сæхърн фоурт	Сахири фурт
Х... рη фоурт	х... фурт
Пахадæс Пахадæн фоурт	Багъатæр Багъатайи фурт
Анбал Анакаланн фоурт	Анбал Анбалани фурт
Лаканн тçнрдæ (?)	Лæхъуæни царт (?)
Лаканнæтæ нрðтæ (?)	Лæхъуæнтæ Ири (?)

Еу къуар рауæнеми Вс.Миллери гъуди неци дузæр – дутгаг æй. Уотæ, зæгъæн, цуппар хатти æмбæлуй дзурл фурт (мæнæ аци рæнгъити 7, 9 – 10, 14, 17 – 18) ами ес дзурд фурт "сын", дигоронау. Дузæрдуггаг нæй, нæмттæ дæр гурунон хауæни ке 'нцæ дзурд фурти разæй, уомæн æма (и) æй гурунон хауæни кæрон дигоронау. Расг æй исбæрæг кодта Анбал æй кæдзос дигорон дзурд "това – рищ" 1(1 Аци ном хаста суздальскаг къняз Андрей Бого – любский маргутæй еу "Анбал Ясин ключник" (1174) Бакатар – кæд туркаг, кенæ ба монгойлаг дзурд æй æ рав – зурди, уæддæр рагæй хæтуй не 'взаги..."

Æппундæр неци дузæрдуггаг æй аци цирти къæйæ ди – горон ке æй, уæдта киристон, е.

Кæдиккон æй, е цирти дорæнæхебæл зин исбæрæг – гæнæн æй. Фал ин Вс.Миллер алайнаг горæти æндæр цир – тдзæвæнти ихæлæнтæмæ гæсгæ бæræг кæнуй æ "карæ". Е – дорин дзиуарæгонд грекъаг финстити хæццæ, дзæ – бæх бæræг æнцæ финст кæд æрцудæй, е: 6521, ома 1018 анзи, нæ доги.

Үогемәй аци еунәг рагон дигорон циртдзәвән ра –
истәе аёй X – XII ә.

1 Г~Σ

2 Х~Σ

3 ОА...Σ

4 НИКО ΛΑ

5 ΟΣ

6 ΣАХН

7 РНФОГ[РТ]

8 Х.....

9 ...РНФ

10 ОУРТ

11 ПАКА

12 ΘАРИА

13 КАΘАН

14 ФОУРТ

15 АННА

16 ΛАНАПА

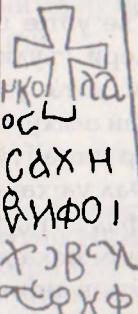
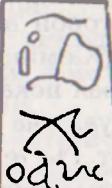
17 ΛАННФ

18 ОУРТ

19 ΛАКА

20 ННТЭНР

21 ΘЕ.ОӨСЛ

ИКО ГА
ОС
САХН
РУФОИ
ХСВЕК
СФХФ
ОО Т
ЛДКА
ӨДРПД
КАӨДАН
ФОУР Т
АНПА
ЛАНДА
ЛДННФ
ОУРТ
ЛАКА
ННТЭНР
ӨЕ.ОӨСЛ

Фал аци тексти еуәй – еу рауәнтә Вс.Миллер куд аевзаруй, уонәй еугурей хәецәе исарази уән нәйиес.

1) Зәгъәен дигорон аевзаги фиди ном фәуүй разәй, ном ба ә фәесте (Хәемици фурт Батраз, Аци фурт Ацә – мәэз) аёма әнд., фал некәдма адтәй уотә аёма ном фиди номи разәй ләууа, ома Батраз Хәемици фурт, кенә ба Ацәмәэз Аци фурт. Гъе аёма дигорон аевзаги уагбәл финст ай Зеленчукаг уәлфинст дәр, разәй цәуй фиди ном: Сахири фурт. Гъе уотә цудайдә и финисти уаг идардәр дәр. Фал Миллери гъудимә гәсгәе ба разәй цәуй ном, уәедта фиди ном, уотә уән нәйиес мах аевзаги.

2) Ёнахур хузи аемхузәен финист ке әңцәе ном аёма фиди ном, уой Миллер нимайуй, ома, дан, фуртбәл аевардтон – цәе фиди ном. Фал уәхәен уаг бәрәггонд некәми әерцу – дәй. Уой нәе, фал этнографион аәрмәегути дзурд цәуй; фуртбәл фиди ном некәд аевардтонцә. Еу бийноти аәх – сәен дууә аемхузәен номи некәд фәуүй. Рагон фиддәли ном дәр аестәнмә аевәриуонцә сувәллонбәл".1(1 Кл.Борисевич. Черты нравов православных осетин и ингушей Северного Кавказа. Этнограф. обозр., 1899, т.1, стр.242.)

3) Кәд Анбал дигорон дзурд ай, уәеддәр Анбалан – мә ба дигоронәй неци ес. (Миллер ба уотә нимайуй).

4) Нәэмттәе аёма фиди нәэмттәе, Миллер сәе куд бәрәг кәнүй, уотемәй кәрәдзәмәен неци хәстәг әңцәе аёма еу цирти нигәд әңцәе, къуар, кәрәдзәмәен ка неци бауй, уәхәен адәймәегутә. Нигәнуни аегъдәуттәмәе гәсгәе ба еумәйаг цирти нигәд фәуунцә кенә еу бийнотәе, кенә ба еу муггагәй къуар адәймаги; некәдма фәууиндәй еу цирти әндагон адәймәеггәе банигәнуни фәткәбәл дзо – рәг бәрәггәнән.

5) Фәстаг дууә рәнгъи Миллер кәсүй дууә хузи, аёма сәе дууә дәр дузәрдүггаг әңцәе. Уотә ку кәсәен: ләехъ – уәни цирт, уәд ами еууон нимәдзә тексти никмәе аевәрд ай, уомән аёма тексти къуаребәл дзурд цәуй. Уотә ку кәсәен: ләехъуәнтә Ири, уәеддәр бабәй нәе цәуй. Уомән

Ном Пр әермәестдәр ирәенттәмә хауй, уомә гәсгәе ин
шыратуон нимәедзи уәен наёйес; и финст ба аёй дигоронау,
интигентә ба сәхе "ир" наэ хонунцәе.

Це уәхәен дузәрдүгдзийнәйтәе аевзурый, Вс.Миллер
ши текст ци хузи равзурста, уоми. Эма сәе, наэ бараст
шашы, аразийәй наэ байзайдзинан.

Мах аёй кәми бараст кодтан (текст), Вс.Миллери ху –
шыратуон нимәедзтәе наэ дәлазуг гәнгәй, уәедта еуәй – еу дзур –
ши писанеуәг бәлвурдәргонд кәми аерцудәй, уоми уотә
шашы, текст фәелләдәрдәр аёй.

Мах финст кәсәен атә:

Текст

Iς Χς
Οα...ς (?) Νικολαος
Σχυληρι φουρτ [Х...р]
| Η | ... ρη φουρт Πακαθар
Πακαθα[ρ]η φουρт Аунпалаң
Λ[η]παλашη φουрт Λах
ανγι τζηрде

Тәлмаң

Есо Киристе
Цитгин Никкола
Сахири фурт х...р
х...ри фурт Бәгъятаәр
Бәгъятаәри фурт Әнбалан
Әнбалани фурт ләг –
Уони циртдзәевән

Мадта 'ымәе уәеддәр мах ци аейивддзийнәйтәе баҳа –
стан?

1. Ёртиккаг рәнгъе Миллер кәсүй дууә хузи... Махмә
шыгәе Киристе аёма Никколай циртитәбәл трафарети хузи
финст цудәнцәе грекъагау, иннае финст аендәр аевзагбәл
ку уидә, уәеддәр...

2. Ном аёма фиди ном аеввәрд аенцәе, дигорон аевзаги
куд аёй, уотә, ома, разәй фиди ном, уәедта ном. Финсти
шымад цәүй цалдаәр фәелгәри, фидәй фуртмәе. Фиццаг
шы Сахири фурт, фал и ном бәрәг наёй. Ра'й хондзинан
Х. Еци ном униау адтәй аертәе – цүнпар дамгъаемәй. Цирти
шигәед аенцәе:

1) Сахири фурт; 2) Уой разәй цәүй аевзаги фурт;
3) Бәгъятаәри фурт Әнбалан; 4) Әнбалани фурт Ләг. Уоте –

кола) дигорæннтæмæ нимад æй сæ анхусгæнæгбæл (изæдбæл). Нигулæни цæргутæ ба æнцæ дигорæннтæ, ома зеленчукаг алантæ. Киристон дин цудæй Византийæ. Уомæ гæсгæ и дини хæццæ æрбацудæй грекъаг финсу – надæ дæр, уой размæ финсунадæ кæмæ н'адтæй, еци адæнмæ. Зеленчукаг финисти дæр уæхæн хабар ес.

Ами сæйраг фарста уæхæн æвзурый: еунæг аци (Зеленчукаг) финист адтæй, æви ма грекъаг дамгъатæй алан – тæ никкидæр сæ финисти пайдæ кодтонцæ? Уотæ ку уа, уæд нæе бон зæгъун æй; X æноси фæззиндæй дигорон финсунадæ. Аци фарstabæл "гъо" зæгъæн ес, берæ фак – тæбæл æнцойнæ кæнгæй. Зундгонд бæлцдон Вильгельм Рубруквис, кæци XIII æноси адтæй Аланий паддзахади, финиста: "Накануне Пятидесятницы пришли к нам некие аланы, которые именуются там аас, христиане по греческому обряду, имеющие греческие письмена и греческих священников" (Путешествие в восточные страны, глава XIII.)

Зеленчукаг цирти дор ци рауæн иссирдæй, уоми ма уæхæн цирти дортæ дзæвгарæ адтæй, æрмæст сæ финиститæ бæрæг нæбал адтæнцæ. Уæддæр цалдæр рауæнеми ба финист цудæй грекъаг дамгъатæй æндæр æвзагбæл. Фал циувæр æвзагбæл адтæнцæ и финиститæ? Циувæр адæм цардæй уоми еци доги?

Æндæр рауæн ци бæрæггæнæнтæ искодан, уонæмæ гæсгæ еци адæм адтæнцæ алантæ. ("Поездка в Абхазию"). Уомæ гæсгæ равзарæн ци финиститæн не 'ссæй, етæ дæр адтайуонцæ алanti.

Аци финист лæмбунаæгдæр равзаргæй, зæгъæн ес, – еунæг н'адтæй. Гъуддаг уой медæгæ æй: византиаг – грекъаг æма алайнаг æвзаги мурти системæ бунтои фæй – нæхузи æй. Уомæ гæсгæ и ниффинсæгæн хъæбæр зин адтайдæ грекъаг дамгъатæй алайнаг дзурдæ кæрæдзе – бæл рæстмæ исбæттуи. Уотæ лигъз нæе рауадайуонцæ, уотæ æнцонæй сæ не 'сбастайдæ. Max ба аци финисти уæхæн цохæзийнæдтæ нæе уинæн.

Бафеппайæн еу къуар графикон – фонетикон æууæли

аџи финисти.

Гэл лæсонтæ а æма æ нисангонд цæунцæ еу дамгъ –
намай Лæх (Læg). Эндæр тексти аци дамгъати (а, æ) еуху –
ою финистæн уæн н'адтæй, фал циртитæбæл цубур фин –
ти ба æ гъуди лæдæрд униау æй.

Бæрæггæнæн х дзурд Пахатар – и.

Иппæ рауæн ба х Лах амонуй алайнааг лæг.

Аџи дорбæл финстæн æ "растниффинст" бæрæг кæн –
сан, нимайæн – алайнааг дзурдти ниффинст грекъаг дам –
шынан фиццаг фæлварæн н'адтæй. Бæрæг æй: ниффин –
шагмаæ адтæй фæлтæрддзийнадæ.

Уæлдæр ранимад дæнцитæ историон бæрæггæнæнти
точцæ аæрæвæргæй, нæе бон зæгъун æй уой, æма X – XIII
шности алантæмæ адтæй финсунадæ.

Гурдзий Наукити Академий игъосункæнуйнаг V (1944),
№2, 217 – 226 ф.

Үруссаг æвзагæй Къибирти Амурхани тæлмац

НАРТИ КАДӘНГИТӘ

Скъудзаг

1. Финст аема мухур

Нәе адәмәен националон кадәнгитә ке ес, уой фиццагдәр ниффинста зундгонд ориенталист Юлиус Клапорт. Ё немуцагау финст киунуги – "Балци Кавказ аема Гурдзимә" (рацудәй мухури 1812 аизи) – фиццаг томи 443 фарсбәл, е цәугәедон Уәрппи, Кубани къабази кой кәнгәй, зәгъуй: "Еци цәугәедони цори, аевәдзи, адтәй зәронд федар, хундтәй "Уәрппи федар", кәций дессан хузи басаста нарти бәгъятаэр Батраз, Хәмици фурт. Е дзармадзани нәемуги бәсти ахе ниввәрун аема фехсун кодта".

Әрмәест Клапортти аци феппаййнагбәл 50 анземәй фулдәр рацудәй, ыалинмәе аци кадәнгәе мухури фәз-зиндтәй, уәдмәе.

Нарти кадәнгитә фиццагидәр финст аерцудәнцәе сөттүд аеноси 60 – аг әензти. Еци рәестәги хуәнхаг адәнти ахсәни фәэззиндтәй еугай интеллигенттәе. Үонәй ба, аци националон культуры мәтәе ка кодта, уәхәниттәе разиндтасый. Етәе разәнгард адтәнцәе адәмөн сфаәлдистадәмәе Цорати Василий, Шанайти Дзантемур аема Гацир нарти кадәнгитә фиццагидәр финсун райдәдтонцәе нәе адәмәй. Етәе еци куст кодтонцәе "ләвари", сәхең неци пайды агоргәй. Сәе фәедонтае син гъәуама уой туххәй аргъ кәенонцәе сәе рохс наемтәе имисунәй. Ци куст кодтонцәе, уой пайды әнхәст нәе ләдәргәй, сәе уодигъәдәй ба уәддәр аенкъардтонцәе, хъәбәр ке багъәудзәнәй е сәе фәедонти. Адәм ци кодтонцәе, дзурдтонцәе цъухәй – цъухмәе, имистонцәе, уони рагондәр аерфинсти кәедзосдәрәй, айиевдәрәй байзадәй нарти кадәнгити аевзаг аема сюжет.

Цорай фурт гурдзиаг финсәег – "Сурамаг федари" автор – Даниил Чонкадзей хәеццае ниффинста дзәвгарәе фоль-

орон текститә ирон аевзагбәл. Академик А.Шифнер ба ти уруссаг аевзагмә тәлмаңтәй исгъәездуг кодта, феп – шиушиштәй сәе исъәста аема сәе 1868 аизи "Записки Академии Наук" – и ниммухур кодта. Нарти кадәнгитәй адәмәе бахаудтәй дууә зинаргъ таурәхъи: еу Батрази түхам, иниәе ба – Урузмәги.

Шанайти Дзантемур аема Гацири финститән ба сәе ирон тириналтәе, гъигагәи, мах уәнгәе не 'рхъәрттәнцәе. Тиҳмәе ес аермәстдәр сәе уруссаг тәлмаңтәе. Уони Шанайти сәхуәдтәе искоңтонцәе аема сәе мухури рауагъ – тоңға "Сборник сведений о кавказских горцах" – и; V рауагъ (1871), 2 – 37 ф.; VII р. (1837), 1 – 21 ф.; IX р. (1876), ф. 1 – 64. Еци мухурти аермәгутән сәе фулдәр аенцәе хъәе – тиҳр ахсиаг. Шанайти Гацири финститән сәе еу хай (етәе тиҳр уруссагау) ае уодәгасәй мухургонд не 'рцудәнцәе. Етәе бони рохс фәеуудтонцәе сауәнгәе 1925 аизи "Патриотики народного творчества осетин" – и ку рацудәнцәе ЦИРИАИ, уәд. Уруссаг ахургәндтәй нарти кадәнгитәмәе фиццаг е 'рух разилда Шифнери фәесте д – р В.Пфафф. Ниффинста "Материалы по древней истории осетин".

Этнографи 'ма фольклори е адтәй дилетант, бәлвурд шиукон мадзәлттәе 'ймә нимади дәр н'адтәнцәе, цидәр шиаебундорон ахе теоритәй пайда кодта, фал уәеддәр ае су ләгигъәдәе ба бафәензүйнаг аей: е зинадәе нәе кодта, ци предмет ахур кодта, уомәе, адтәй разәнгард; Иристонбәл балцигәнгәй, уой истори, этнографибәл аермәгутәе аем – бурд кәнгәй, уәди дзамани устур зиндзийнәдтән бух – стәй. "Сборник сведений о Кавказе" нартәбәл ци аермәгутәе ниммухур кодта (1871, 163 – 175 ф.), етәе ма абони дәр ахсиаг аенцәе.

Нәе адәми фольклорән устур аргъгәнәг, уәдта 'ймә устур дәсни адтәй Всеволод Миллер, дүйней зундгонд ахургонд, лингвист, фольклорист. Ё киунугәе "Осетинские этюды" ниввардта федар бундор нәе истори, аевзаг аема этнографи ахур кәенунмәе. Ё мухургонд дигорон аема ирон текстити 'хсәен (сәе еугурмәен дәр ес уруссаг тәл –

мацтæ аëма гъæугæ комментаритæ) ахсгиаг бунат ахæс сунцæ нарти кадæнгитæ. Кæсæ "Осетинские этюды", 1881, 1 – 79 ф.; "Осетинские сказки" этнографибо æрмæгути æмбурдгонди, 1885, 113 – 117, 128 – 140 ф.; "Дигорские сказания" искаæсæнзонунадæбæл кустити, искаæсæйнаг æвзæгти Институти уагъд, XI рауагъд, 1902 анзи

Миллер Штакельберги хæццæ еумæйагæй ниммухур кодтонцæ цалдæр дигорон тексти немуцаг тæлмаци хæццæ. Уонæй ба сæ еу адæй æ медесмæ гæсгæ нарти кадæнгитæ ("Асæго").

Нарти кадæнгити еуæй – еу мотивтæ аëма сюжеттæэмæ наукон æгъдауæй фиццагидæр Миллер æркастæй.

80 – аг æнзти Миллер нарти кадæнгитæ ку финста, уагъд уотæ нимадта, аëма исæфгæ кæнунцæ, рæхги "ниммæл дзæнæнцæ", зæгъгæ. Уæдæй ардæмæ сæдæс анземæй фулдæр рацудæй, аëма Миллер рæдуйгæ ке кодта, е исбæрачæй: нарти кадæнгитæ адæми цъухæй игъусунцæ абони уæнгæ, кæд таурæхъгæнгутæ, кадæнгæгæнгутæ Миллерш дзаманæй нуртæккæ минкъийдæр æнцæ, уæддæр.

Миллери куститæ хъæбæрдæр разæнгард кодтонцæ хо æвзаг аëма фольклор ахур кæнунмæ нæ интеллигенций. Беретæ си иссæнцæ хе адæми фольклор æмбурдгæнæнæ зæрдерисæй архайдгонцæ еци гъæугæ гъуддагбæл. Æна арфи дзурдтæй не 'римиссæнæ Хъайтмæзти А., Собити И., Туккати С., Гарданти М., Гуриати Г. аëма Туйгъанти Махарбеги нæмттæ. Уонæй алкæмæндæр æ хъниамæти хайес нарти кадæнгитæ финсуни гъуддаги.

Ци гъæздуг æрмæгутæ æрæмбурд кодтонцæ, уони æрмæстдæр нур райдæдтонцæ мухур кæнун æнæгъæ – нæй. Миллери фæрци мухургонд ка 'рцудæй революции агъонмæ, уонæмæ хаунцæ Хъайтмæзти А. æртæ кадæнгит (уруссагмæ тæлмацгондæй), "Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа", зæгъгæ, уоми (VII рауагъд, 1889, 3 – 36 ф.). Бустæгидæр бафеплайун гъæ – уй Туйгъанти Махарбеги киунугæ "Дигорон кадæнгитæ", Владикавказ, 1911. Уоми иннæ фольклорон æрмæгуты

Цоцә мухургонд аерцудәй әнәуаг дессаги кадәнгәе
Нарти Ацәмәзи зар" дигорон әевзагбәл.

Октябри революций фәесте парти кадәнгигәе аембурд
умма мухур кәнун райдәедтонцәе никки әновуддәрәй.
1925 – 1930 әнзти Цәгат аёма Хонсар Иристонти наукои
тизарәен институтти уагъд "Памятники народного твор-
чества" куд гъәздүг аёма ахсиаг адтәнцәе, уомағ гәсгәе
ол банимайән ес бундорон кустигәбәл. Зундгонд вен-
гейраг ахургонд Б.Мункачи мухури рауагъта 1932 анзи
нахердигон текститә немуцаг тәлмац аёма коммента-
рити хәеццәе. Ниффинста сәе, фиццаг дуйнеоп тугъди
үңцари ци нәхердигон аәфсаәддонтәе бахаудтәй, уони
лүрдәй. Еци текстити 'хсән аёй Нарти Уруzmägi ка-
лаңгәе дәр.

Нарти кадәнгитә уой фәесте мухури рацудәенцәе 1946
умма 1949 әнзти Дзәүәгигъәуи. Цалдәр нәуәг тауә –
рахъи раздәр ниммухур кодта Советон Цәдеси Наукити
Академий Әевзаг аёма Гъудий институт ("Из осетинского
шюса", 1939). Еци институти нәуәгәй уагъд аерцудәй
уруссаг тәлмац аёма комментарити хәеццәе Туйгъанти
Махарбеги финист, уәлдәр ке кой ис�дан, "Нарти Ацә –
мәзи зар".

80 – аг әнзти парти кадәнгити хәеццәе нигулән – ев –
ронәйаг кәсгүти бон дәр адтәй базонгәе ун: зундгонд
лингвист H.Hubschmann, сомехаг аёма мах әевзәгтәбәл
хуарз кустити автор, рауагъта немуцаг журнали (Zeitschrift
der Deutschen Morgenlandischen Jesellschaft X I (1887, 539 –
567 ф.) парти кадәнгити немуцаг тәлмац, – Миллер
"Осетинские этюды" – й I – аг хайи раздәр ке ниммухур
кодта, уони тәлмац.

Ә тәлмацән H.Hubschmann ис�та дзәбәх раздзурд
парти тухән.

"Дүйней адәнти аргъәутти" рәенгъи ци уруссаг – не –
муцаг ахургонд – кавказахургәнәг Адолльф Дири киу –
нугәе рацудәй "Кавказаг аргъәуттәе", (немуцаг
"Kaukasische Marchen", 1922, Иена, англисагау "Caucasian

Folktales", Лондон), е ба айдагъ ахургэндтæн нæ, фал фулдæр адæмæн æй кæсуни агкаг. Еци киунуги ес æр- мæстдæр ىалдæр кадæнгей тæлмацтæ, етæ дæр Милле- рай ист æницæ.

Раздæр мухури ка рацудæй, уонæй асæмæ гæсгæ дæр, гъæунмæ гæсгæ дæр дзæвгарæ устурдæр, зингæдæр æй французаг мифолог æма лингвист Жорж Дюмезили куст "Legendes sur les Nartes" (Париж, 1930).

Дюмезили киунуги ес, 1930 – аг анзи уæнгæ уруссаг æвзагбæл æма уруссаг тæлмаци хæццæ ци нарти кадæн- гитæ рацудæнцæ, етæ: айдагъ нæхердигон пæ, фал ма кæсгон, хъæрæсeйаг, æссон, черкесаг, цæцæйнаг æма мæхъæйлон. Еци еугар æрмæг дæр лæвæрд цæуий бæрæг бæлвурд системæмæ гæсгæ. Æма еци системи фæлварæн æхуæдæг дессаг æй, уомæн æма аци гъуудаги æй нæуæг фæззинд.

Дюмезиль радех кодта æртæ сæйраг цикли: 1. Уruz- мæг æма Сатана; 2. Созурухъо (Сослан), 3. Хæмиц æма Батраз.

Ишиæ кадæнгитæ ба æрæмбурд кодта еумæйаг сæр- гонди буни: "Второстепенные герои и менее значитель- ные подвиги", зæгъыгæ, уруссагау. Æ кустбæл ци фондз мифологион этиуди бафтудта Дюмезиль, етæ ба никки цæмæдессагдæр, зинаргъдæр кæнунцæ ахургонди хъя- мағ. 1965 – аг анзи "ЮНЕСКО" ке уадзуй, еци киунугути раенигъæбæл рацудæй нарти кадæнгити Дюмезили зам- манай хуарз тæлмацгond. Уой бундорбæл Пиллодэн иса- разта зæгъунæн театралонараэст радиорадзурд. Уой па- рижæггæ æма æгас французæгти бон адтæй игъосун 1965 анзи, октябрь аертikkаг бонни. Еци радиорадзурди сæйраг архайæг адтæй нарти Сослан. Уомæй уæлдай ма си ар- хайдтонцæ Сатана, Сирдон, Урузмæг, æрвон курдон Кур- далæгон æма иннетæ.

Уруссаг æвзагмæ тæлмацгondæй нарти кадæнгитæ арæх рацæунцæ (Юрий Лебединский, Валентина Дынник, Рю- рик Ивнев æма иннети тæлмацгæ).

Нарти кадәнгитәмә сәе цәстәе, сәе гъос дардтонцә ингератортә дәр. Цалдәр автори рафәлвардтонцә нарти кадәнгитәй литературон уадзимистә райаразун: Къу-быгы А. (уруссагай "Герои нарты", 1903 аёма иронай "Нар-ны каджытә"), В.Я.Икскуль (немуцагау хеңән киунугә: "Der Sang vom Sosriko dem Narten", "Песня о нарте Со-прико", уруссаг әевзагмә 'й ратәлмац кодта Вл.Волонцев аёма рацудәй мухури, куд Икскули уадзимисти әембурд-гонди VIII – аг том), Сергей Городецкий ("Ацамаз и Агунда", газет "Вольный Горец" – и, 24 номер, 1920 анз, әенсүри мәйи 7 – аг бони.), Малити Геуәрги ("Симд нартов", аём-дәнегити әембурдгонд "Горские мотивы", 1923) аёма аен-дергәе.

II. Әвзарән куститә

Нарти кадәнгитә наукон аегъдауәй ахур кәенүн рай – дәнда В.Миллер. Е адтәй уруссаг адәмон сферадистадә, уәдта иннәе индоевропәйаг адәнти мифологий хуарз зонәг, иннәе ахургәндәй хуәздәр җәттәе адтәй ацихузи куститә кәенүнмәе. Егъяу аәрмәг исахур кодта, – аехуә – дәг, уәдта ае размәе, етәе (Миллерән ка әенхус кодта нәе интеллигенциәй) ке аәрәмбурд кодтонцәе, уонәй аёма исходта цалдәр бундорон, федар хатдзәги. Фиццагидәр уонәмәе хаунцәе Миллери цалдәр рәестрдәеф рабарсти нарти кадәнгити мотивтә аёма скифтә – сәрмәтти цар – дәй: скифтә сәрдзар куд аестыгътонцәе (Геродот IV, 64) аёма нарти Созурухъо ахеңән сәрдзәрттәй кәрцәе куд хуйун кәенүй; дигорон, ирон адәми марди аегъдауттә аёма скифти уәхән аегъдауттә; къуәңәлтәй фәрсун мах адәммәе аёма скифтәмәе, уонәми ма сауәнгәе листәг миутәе дәр әенхузән адтәнцәе; сәрмагонд бунати ба аевәрд аей "бәегъатәрти къос" – Уацамонгә Нартәмәе, кәңимәй ниуазуни барае ес аәрмәстәр үстүр аехсарәе ка бавдиста, уәхән ләгтән, уәдта уони туххән дзоргәй ка нәе сайуй, уонән, иннердигәй ба скифти аегъдау –

анзмæе су хатт сæрмагонд къосæй баниуазуни барæ лæ— вæрд уидæ айдагъдæр уæхæн лæгтæн, æма æзнæгти ка ниццағътайдæ (Геродот VI, 66).

Гъеуугæ цæмæдессаг ма æнцæ, Миллер нарти бæгъ— атæртæ æма мотивтæ куд баруй уруссаг адæмон уадзи— мистæ æма ирайнаг кадæнгити хæццæ, етæ, кæд алкæми уотæ æнæдузæрдуггаг нæ 'нцæ, уæддæр. Уруzmæг æ фурти æнæбари куд рамардта, уой баруй Шах — Намей еу цауи хæццæ — Рустем æ фурт Зораби куд рамардта, уой хæц— цæ; еци "фуртмаруни" миуæ ма æмбæлуй Илья Муромеці хабæртти дæр. Уруссаг бæгъятæр Святогори сорæт В.Миллер баруй, нарти кадæнгити ци уæйуг — Мукара ес, уой хæццæ. Уруссаг адæмон сфаэдистади дæр, нарти кадæнгити дæр Миллер æрæстæфтæй еухузи нивесинаæ — æгас зæнхи уæзæн уаргъ. Уой исесун нæ фæразунцæ нæддæр Святогор уруссаг таурæхъи, нæддæр ба Батраз — нарти кадæнгити. Батраз æрвон тухти хæццæ тохи куд фæммардæй, е барст цæүй киеваг бæгъятæртæ — Илья, Добрыня æма Алеши уæхæн кæрони хæццæ. Нæртон — ирайнаг параллельтæн, Дюмезили раст феппайдмæ гæс— гæ, ес æгæр еумæйаг характер, æма униау æнцæ иннаæ адæнти фольклори дæр. Уæхæн параллель ес, дæнцæн, Уруzmæг 'ма Сatanай тогæйхæстæг мойгонд æма рагон ирайнаг адæни мой кæпуни æгъдау.

Миллери кустити фæсте нарти кадæнгитæбæл уотæ лæмбунаæ никебал архайдта уæхæн барæн — æвзарæн хузи. Ёрмæст 1930 — аг анзи фæззиннæг, французаг ахургонд Дюмезили куст "Legendes sur les Nartes" адтæй аци гъуд— даги устур ампъез размæ. Дюмезиль æргомæй æхе ни— майуй мифологион скъолай фарс хуæцæг (VIII, IX ф.). Фал е 'гæр мæрзæздухт гъудитæн, цаутæн ба сæ нихмæ 'й æма еци гурусхаг скъолай мадзæлттæй пайды кæнуй цæстæ хезгæй. Раст бафенпайдта, мифологион скъолай хатдзæг — тæбæл, дан, æгъатирæй нихханхæ гæнæн нæййес, уомæн æма си ес æцæгдзийнади, рæстдзийнади хъаппæ.

Æма Ж.Дюмезиль Созурухъо — Сослани цикли хори ирд

нæуугутæ ку æрæстæфуй, Батрази сорæти ба уæларвон
ишиди лæгигъæдтæ, уæд æ хатдзæгти уотæ берæ зонун –
линиæндтæ разиннуй, æма æ хæццæ не 'сарази ун зин
ратууй. Ецихузи мифологион мадзалæй æмбæлуй испайды
кинун.

Ж.Дюмезиль Батраз æма Сослани сорæттæ равдесунмæ
андагь мифологион мадзæлттæй нæ пайды кæнууй. Еци
фондз "мифологион феппаййнагемæй" дуккаг æй (167 –
178 ф.) лæмбунæг барæн анализ нарти кадæнгити Сатана
æма сомехаг таурæхъæй аланті падзах уосæ – Сатиник –
кен. Нæмтти æмхузæндзийнадæ – Сатана æма Сатиник –
ник, уæдта ма цалдæр æмхузæн хабари æнцæ, æвæдзи,
уобæл дзорæг, æма нарти кадæнгитæн ес алайнаг æвза –
ри, гъома, алантæмæ фæззиндтæнцæ фиццагидæр. Уобæл
дзорæг æнцæ нæртон æма нæртон – алайнаг параллельтæ
кор. Уоци æмхузæндзийнæдтæбæл фиист æй Дюмезили
фиццаг мифологион этюд "Геродот IV, 64 æма уотæ ид.",
(151 – 166 ф.). Миллери рагон дæнцитæбæл Дюмезиль
бафтудта нæуугутæ: бæх нартæ æма аланті царди ци ад –
май Аммиан Марцеллинмæ гæсгæ; Аммиан куд зæгъуй,
уомæ гæсгæ нæртон адæнмæ дæр, алантæмæ дæр адтæй
тæфсæддон къуæртгæ, уонæнти зæрæндтæмæ кастæнцæ
лæгъуз цæстингасæй; æригон нарт æ мади реу басод –
тумæ ке æвзедуй, е æй, савроматтæ силгоймаги рахес
реу ку басодзиуонцæ, еци æгъдауи хузæн (Гиппократ),
уæдта ма амазонкитæмæ дæр адтæй уæхæн æгъдау (Стра –
бин, Диадор Сицилийский); Сослани кадæнгити цикли ес
уæхæн цау, – æма бæгъатæр æ мард бæхи хурфи дзуу –
чæуттæ ракалдта, гъæмпæ си ранадта æма, бæх, райгас
уогæй, нæуæгæй æ хецауæн архайуй.

Е æй скифти мард нигæнæн æгъдауи хузæн. Еци æгъ –
даумæ гæсгæ мардæн фæлдист бæхти ниммирионцæ, сæ
хурфи дзуумæуттæ син ракæдзос кæниуонцæ, гъæмпæй
сæ байдзаг кæниуонцæ æма сæ бахуиуонцæ, уæдта сæ
марди сæргъи зилдæгæй æррæсадзиуонцæ (Геродот IV,
72). Батраз æ фиди марæгæн æ рахес къох куд ракъуæр –

дта, е барст әрцудәй скифти уәхән әгъдауи хәецца¹ зәеити уацари ку райсиуонцә (Геродот IV, 62). Әлиун фәестаг ба Дюмезиль баруй нә фиддәлтәмә аёма скиф тәмәе әенсувәр разәгъуни әгъдау.

Дюмезили фәестаг "феппаййнаг" уәхән сәргон² хәецца³ "Перси аёма Уәрәсей әхсән" (200 – 209 ф.) аш аевәедзи, нәгъяугәмә хәстәгдәр.

Нартәе Дюмезили зәрди ниххаудтәнцә аёма цалд⁴ киунугеми, уәдта хәцән наукон уацгъудий медәгәе⁵ үк⁶ искәнүй, әрәздәхүй бабәй нәуәгәй еци темәм⁷ Бустәги хъәбәр бәрәг әй е киунугутәе "Локи" (1988) аёма "Миф аёма эпос" – и (1968).

Фиццаги барст цәунцә Скандинаваг мифологий Ху⁸ цау – Локи аёма нарти Сирдон. Фудгәнәг Локи тох кә⁹ нүй хори Хуцау Балдри хәецца¹⁰ аёма фәеггәнән агору¹¹ уой рамарунмәе. Фал Балдрмә бавналән нәййес. Уой¹² әнгъезүй рамарун әрмәстдәр циувәрдәр бәласи къа¹³ леуәй. Уой базонгәй, Локи хъәрәу Хедри исарази кодта, цәмәй әй еци бәласи къалеуәй конд фатәй фехса. Балдр¹⁴ рамардәй. Нарти Сирдон тох кәнүй хорон бәгъата¹⁵ Сосланни хәецца¹⁶ аёма е дәр агоруй мадзал уой марунмәе. Фал Сосланән мәләт нәййес: сувәллонәй әй берәгъы¹⁷ әхсири нихседүн кодтонцә. Әрмәстдәр ә уәргутә бай¹⁸ задәүнцә¹⁹ аиә исардәй. Уой зонгәй, Сирдон ләгмар Ой²⁰ иони цалхи (Балсәги цалхи) исардудта, цәмәй Сослан уәргутәебәл разела. Сослан рамардәй.

Киунуги "Миф аёма эпос" еу устур хай уотә хуннүй: "Әртәе муггаги". Дзубанди цәүй нарти адәни әертәе муг²¹ гагебәл: Аләгатә, Әхсәртәггатә аёма Бориатә. Ә раз²² – дәриккон куститәй еу къуареми Ж.Дюмезиль бавдиста уой, аёма индоевропаг адәнтәмә хъәбәр рагон дзамани²³ фәэззиндтәй әртәе сәйраг архайди: дини, әфсәддон аёма²⁴ косун, аёма еци әртәеархайдон цард әхехузи фәеббәрәг әй сәе религи, мифологи аёма адәмөн эпосбәл. Нартәе әртәе муггагебәл дәр еци әртәеархайдон царди иурс²⁵ цәунцә²⁶ Дюмезили гъудимә гәсгә: сәе хәдзари кувдти –

ю ма аэмбурдтæ ци Алæгатæмæ фæуүй, уони номæй
спист цæуй нарти адæми фиццаг функци – дин; Ах –
сөрттæтатæ – тугъди аëхсаргин к 'адтæй – аëвдесунцæ
мухур, Бориатæ ба гъæздуг адтæнцæ, æма – æртиккаг.

Советон фольклористики нартæмæ цæуй бонæй – бон –
шы фулдæр цæстæдард. Тексттæ æма тæлмацти мухури
уæлдæр дзурдан. Уой хæццæ ма еци рæстæги
шылчий аëвзарæн куст. Цæмæдессагдæр адтæнцæ генети –
шы фарстатæ. Нарти кадæнгиги генезис æма этноси бун –
кори туххæн хатдзæтæ кæнунимæ хъæбæр ахстиаг гъуд –
шы лай бæгъятаерти нæмттæ равзарун. Уомæй дзæгъæли
шырайдæдта советон рæстæги нарти туххæн аëвзарæн куст
шы Абаев. "О собственных именах нартовского эпоса": æмб.
"Жыл и мышление" V, 1935). Нартæ æма римæтти фæз –
шиди, равзуруни туххæн барæн – аëвзарæн куст дæр
шиффинста еци автор аэмбурдгонди "Памяти академика
Н. Я. Марра". Л., 1938, 317 – 337 ф. ("Скифо – европейские
шыггосы". М., 1965, 86 – 92 ф.). 1945 анзи рацудæй Абайти
шыой монографи "Нартовский эпос".

1956 анзи октябрь мæйи Цæгат Иристони сæйраг го –
ратти адтæй сæрмагонд аэмбурд нарти туххæн. Еци æм –
бури аëрмæгутæ бацудæнцæ аэмбурдгонд "Нарти кадæн –
гитæ" – мæ, (1957). Еци аэмбурдгонд фæцæй устур агъаз
шыттæ аëрмæгутæ бадæрбундорон кæнуни гъуддаги.

Никки раздæр, 1949 анзи, Цæгат Иристони наукон
шызарæн институт мухури рауагъта аэмбурдгонд "Нарти
кадæнгитæ". Уоми адтæй Л. П. Семеновай уацгъуди "Нар –
тикие памятники Северной Осетии" æма Б. В. Скитскийий
шыцтъуди "Нартский эпос как исторический источник".

1969 анзи А. М. Горькийий номбæл дуйнеон литератури
институт А. А. Петросяни редакцигондæй рауагъта науæг
гъæгутæ аэмбурдгонд. Уоми лæмбунаæг каст æрцудæй нарти
кадæнгитæмæ, сæ арæст, сæ конд æма сæ хузæмæ.

Нарти кадæнгити генезиси фарстатæбæл дзуапп рат –
гүнимæ гъавта Е. М. Мелетинский æ киунуги "Происхож –
дение героического эпоса". М., 1963 (сæргонди "Древ –
нейшие героические сказания народов Кавказа").

Адәемихәттитә кәрәедзей хәеццәе арәх ку 'мбәелоп
цәе уәед сәе таурәхътәен, кадәнгитән дәр ес әңгәс ул-
Еңи фарстатаебәл дзубанди цәеүй И.В.Трекови киупуи
"Фольклорные связи Северного Кавказа". Нальчик, 1961.
Нарти кадәнгитәмә мангойлаг тәфагә ке хъәртүй, уой
туххән сәрмагонд куст ниффинста Гуриати Тамерлан
"К проблеме генезиса осетинского народного эпоса"
Орджоникидзе, 1971.

III. Циклтә, сюжеттә, бәгъатәртә (геройтә)

Тәүк и

Әмбә:

— Науки бәрәегонд ай, кадәнгәе цалинмәе исирәза, ис-
я, уәедмәе раңауий цалдаер къәпхәнебәл. Фицци
фәүүй "räedzæchsәнтә", хеңән, еумәе нецәмән
таурәхътәе. Етәе фәэзиннунцәе фәйнәе рәестәгеми,
хәңән рауәнти, фәйнәехузти цаути фәедбәл. Е ай ка-
дәнги ираэти фиццағ къәпхән. Кадәнгән, уогә, уәед
кој'дәр нәма фәүүй. Фал ин аәрмәг цәттәгонд цәеүй,
әемә уой фәесте идарәдәр ку фәррәестмәе уй гъуддаг, уад
сабургай еци аәрмәг кадәнгәхуз кәнгәе фәеццауий. Берәе
сюжеттәе әема бәгъатәртәй әевзурст аәрцәуий еу цалдаер
зингәдәр номи әема цауи, мотиви әема таурәхътәе уони
фалдзос "әртумугъ" унцәе, кәдзосгонд, аәхсәст аәрцәе –
унцәе. Цалдәрхузи кадәнгәмәәнгәс уадзимиси фәэз-
зинчүй, – циклизаци хуннуй – дуккаг къәпхән.

Бүәй – еу хәттити – алкәед нәе – кадәнгәе исхезүй
әртиккаг къәпхәнмәе. Уәди уәнгәе кәрәедзей хәеццәе
бағы ка н'адтәй, еци циклтә ескуд исеу киндәуий еу сю-
жетон бәттәнәй (халәй), еу фәд – фәде фәткәбәл
арәзт уадзимис си рауайүй, хумәтәгдәр зәгъгәй ба-
кадәнгәе. Е хуннуй гиперциклизацый, кәд, уотә зәгъүн
әембәлүй, уәед. Гиперциклизацый рауайүй, аәрмәст цал-
дәр, циклтә хъаппәе исеугәнгәй нәе, фал ма еу сәйраг,
буңдорон цикл аендәр, фәлмасләдәр циклти фәрци ку
исирәзүй, фәгъъәездүгдәр уй. Е ай кадәнги ираэти
фәстаг къәпхән.

Еди фæстаг куст арæхдæр фæууй еунæг адæймаги
и фæлдистадон хъйамæти фærци. Дзурдæн зæгъæн, Или –
ма Одиссейи хецæн, хæлхъйтæ эпикон циклтæй
шарата курмæ зарæг Гомер, грекъаг традицити куд ни –
шод ай, уомæ гæсгæ. Ес ма никкидæр берæ уæхæн дæн –
нина.

Нарти кадæнгитæ æмбурд кæнун ку райдæдтонцæ ев –
тууд иеноси, уæд ма уотæ нимадтонцæ, æма етæ æнцæ
хæлхъой, хæлæмулæ, кæрæдзэмæн ка неци хæстæг ай,
шахын радзурдтæ. Фал æрмæгутæ куд æмбурдгæнгæ цу –
шицæ, уотæ ба бæрæгæй – бæрæгдæр кæнун райдæдта
шуман, берæсюжетон, фал еу, æгас эпопеи кон –
түртæ. Куд рабæрæг ай, уотемæй сæйраг бæгъатæртæ
кæрæдзэмæн хæстæгутæ 'нæе, фæд – фæди цæунцæ
шуппар фæлтæри; етæ хæссунцæ æртæ муггаги, сæ
шумайаг ном ба хуннуй – "Нартæ". Термин "Нартæ" арæст
шо дигорон, ирон муггæгти нæмтти типмæ гæсгæ.

Нарти кадæнгитæ циклтæмæ гæсгæ райуарун уотæ зин
шуддаг нæй. Етæ сæхуаæтæ бæрæг бакъуæрттæ унцæ
шоддæр сæйраг бæгъатæри æма цауебæл.

Уогæ, еуæрдиги, нарти кадæнгитæ циклтæй арæст
шицæ, е кæд æнæдузæрдуг ай, уæддæр си берæ ес, кæ –
шумæ хузæнон арæст кæми нæ 'нæе, уæхæн рauæнтæ,
бунæттæ: алли хецæн цикли медæгæгæ сюжети ирæсти ра –
шуннуй нихмæвæрд, æнæлæдæрд, хæлхъой хабæртгæ,
арæстæфæн ес, кæрæдзей хæццæ ци мотивтæ исханс
шицæ еци – еу архайгутæ, бæгъатæртæ æма цаути "уæл –
гъос", етæ хæлеу, хецæн адтæнцæ кæддæр æма сæ ка –
дæнгæгæнгутæ нæ барæвдзитæ кодтонцæ, сæ нихмæ –
вæрд гъудитæ, сюжетон ханхи арæсти айяппитæ сии
шуварсгонд не 'рцудæнцæ.

Нарти кадæнгитæ дех кæнунцæ шуппар устур хайие –
бæл:

1. Нарти райдайæн (Үæрхæг æма æ фурттæ, Excapæ
'ма Exsæртæг);
2. Урузмæг æма Сатана;

3. Сослан (Созурухъо);

4. Батраз.

Асәмә гәесгәе кәд нәе, уәddәр сәе нисанеуәегмәе гәесги ба ахсиаг әнцәе мәңгарт, хинәйдзаг Сирдони әма дес – саги дәсни зарәг Ацәмәзи циклтәе.

Фал еци сәйраг циклтәе уәлдай ма нарти кадәнгити ес, еу финдәэс еппард сюжетон фәэzzеләни хеңән, ән – дәр бәгъятаәрги хәңцәе: Тотраз, Ерәхцау, Сәүүай, Сүбәлци, Айсана әма иннетәе. Хаттгай зин равзарәен фә – уй, аци "минкъий циклтәе" кәддәри устур кадәнгити "әесхъеуәеццаәгтәе" 'нцәе, әви нәе рази ес рәедзәхсән та – рәехътәе, кәәциттәе гъәуама исираәза устур цикл, гъуддаг ку фәэрраестмәе уа, уәд.

Еумәе райсгәй, нарти кадәнгитәе деси әфтаунцәе сәе сюжетон әрмәегути берәхузон әма гъәездугдзийнадәй. Антикон мифологи әма кадәнгитәе ма нимайәе, әндәра ма уәхән хәзнатәе ескәми иссерун хъәбәр зин әй.

Кадәнгити араәзт, сюжеттәе аллихузти әнцәе, фал си кәецидәрти ба банимайән ес кәрәәдзәмәе әнгәстәбәл, әнхузәннәбәл: уәйгути хәңцәе тох; тугъдон балцитәе ести ратонуммәе, цауәни хабәргтәе; нарти адәми муг – гәєти уәедта еугай бәгъятаәрти 'хсән – фулдәр тог есуни фәәдбәл – тох; силгоймаги әма уосае әрхонуни сәр – бәлтая еристәе; балци мәрдти бәстәемәе (Сосланы цик – ли); әрвон изәдти хәңцәе тох (Батрази цикли).

Нарти райдайән

Хуәздәр кадәнгәгәнгутәй финст варианитәемәе гәс – гәе еугур Нарти фиддәл адтәй Уәрхәг. Уомән адтәй дууә фазон фурти – Ёхсарә 'ма Ёхсәртәг. Еу кәми адтәй, уоми ба әнахури дессаг маргъ агоргәй, ә фәәдбәл цәу – гәй, әнсувәртәе равзурстәнцәе, нифтудәнцәе денгизи бәстәемәе, дәлдони паддзахадәмәе. И маргъ, ә конд, ә уиндән и'адтәй, уәхән кизгәе – Дзерассә фестадәй – ләнтти паддзах Донбеттаәри кизгәе. Ёхсәртәг Дзерасси әхеңән цардәмбалән райста. Сәхемә фәстәемәе 'здәх –

Инн ба, *Æксæртæг* аенæбари (кендта аенæбари гурусхи һүлгий) е 'исувæри рамардта, уæдта æхе дæр. Дзерассæ
— твойнонæй дэнгизи бунмæ а фидæмæ раздахтæй аема
— шифонæ ку 'рхъæргтæй, уæдта дууæ фазони ниййердта,
— рутмæг аема Хæмици. *Æнсувæртæ* ку байрæзтæнцæ,
— дæлта сæ баба — Уæрхæги байагурдтонцæ аема 'й сæ мадæ
Дзерассæбæл æрцæрун кодгонцæ, а лæг æй исход —
шицæ. Гьеууотемæй æрцудæй бундор æвæрд нарти тухгин
шынаг — *Æксæртæггатæн.*

"Опыт сравнительного анализа легенд о происхождении
иных народов и римлян" (каесæ уæлдæр), зæгъгæ, еци ста —
таки мах гъавтан бавдесунмæ, уой, 'ма кадæнгæ *Æксар*
— ма *Æксæртæги* бундори æвæрд æй тотемикон миф, сæ
шыл берæгъи муггагæй рантæстæй, зæгъгæ. Ромул аема
тами кадæнги куд æй, раст гьеууотæ.

Фицаг æркасти мах кадæнги тотемиконæй неци ес.
Лидагъдæр фазæннтæ уни уæдта аенсувæр маруни мо —
шыннæ хæстæг кæнунцæ нарти аема италиаг кадæнгити.
Хумæтæг фольклорон анализ зинтæй исбæрæг кодтайдæ
Уæрхæг аема а фуртти кадæнги æцæг характер. Фал ами
фольклорæн фенхус кодта лингвистикæ. Кæрæдзей аци
лууæ науки куд гъæуницæ, уотæ ефтæйтæ. Лингвистикон
анализ рабæрæг кодта, нарти фиддæл Уæрхæги ном ра —
гон алайнаг дзурд берæгъ ("волк", рагон ирайнаг varka) ке
ий. Гьеууотемæй, Нарти рантæсуни кадæнгæ хаст æр —
цудæй, дзилли ираэти райдайæн къæпхæнтæбæл ка дзо —
рүй, æхсæнади райдайæн къæхдзæфтæ ка 'вдесуй, еци
тотемикон мифти рæнгъæмæ.

Рагон дзамæннтæй кæцидæр рæстæги нæ фиддæлти
фиддæлти æхсæнадæ берæгъи нимадтонцæ сæ рагфиц —
дæлбæл, еци адæммæ тогдзух сирди хæцæ бауæри бас —
тæзийнæдтæ ке адтæй, уобæл æууæндтæнцæ. Тотеми ном
тæбугонд æй, хумæтæг дзубандиæй гæлст æрцудæй. Уомæ
гæсгæ ма дзурд уæрхæгæй ("волк") пайда кæнунцæ аэр —
мæстдæр куд ном, уоцихузи. Е æйийивд æрцудæй æрбай —
сæ дзурд берæгъæй. Фал нин æй кадæнгæ багъæуай кодга,

куд рагон евгъуд рæстæги æвдесæн, адæмæн сирдтæ а·мæл мæргътæй дæр рантæсæн ес, зæгъгæ, уомæн.

Горæт Римæн бундор æввæрд куд æрцудæй, уой туххæн ес кадæнгæ.

Паддзахи кизгæ Рей Сильвияй æ фиди 'нсувæр Амулий, паддзахи бунат æверхъяуæй байахæсгæй, исходти тухæйти, æнæбарвæндонæй дзиуари цирагъдар. Рей Сильвия фембалдæй цидæр берæгъбæл. Фæттарстæй маæхе еу лæгæти рапимахста. Уордæмæ ба 'ймæ тугъдти Хуцау – Марс фæззиндтæй. Уомæй бауæззау æй æма ин дууæ фазон фурти райгурдæй. Амулий, æ бунат ин ку байсонцæ, уомæй фæттарстæй æма сæ Тибрмæ рагæлдзуу кодта. Дони уолæн сæ билæмæ рапахаста. Ами сæ берæгъ æрæстæфтæй. Е 'взагæй сæ бастардта фиццаг, уæдта сæ 'хсирай хæссун байдæдта.

Уæд паддзахи фиййау Фаустул уоци бунæттæмæ ку-темæйдæрти бафтудæй, биццеути иссердта æма сæ хæд-зарæмæ æ уосæ Акке Ларенцимæ æрбахаста. Е сæ ис-гъомбæл кодта, нæмттæ сæбæл исивардта – Ромул æма Рем. Кү ислæгтæ 'нцæ, сæ нийерæг паддзахи кизгæ æй, уой ку базудгонцæ, уæдта тухгæнæг Амулийий рагæл-стонцæ æ гъар бунатæй æма нæуæг сахар Рим исараз-тонцæ. Сахари фæрстæ, горентæ ку исирæзтæнцæ, уæдмæ ба се 'хсæн буцæу рауадæй цæйдæр фæдбæл. Рем мард æрцудæй, Ромул ба паддзахеуæг гæнгæ байзадæй нæуæг горæти.

Аци цаутæ æрцудæнцæ, адæни цъухи куд байзадæй, уомæ гæсгæ недзаманти рæстæги 753 анзи.

Мах уæнгæ цихузи редакций æрхъæрттæй Ромул æма Реми туххæн кадæнгæ, е хауй, тотеммæ цæстингас æй – ивд ку 'рçудæй, адæм ку нæбал æууæндтæнцæ сирдтæй, кенæ мæргътæй рантæсуни мифтæбæл, еци дзаманмæ. Уомæ гæсгæ и зæронд, сугъдæг тотемон кадæнгæ æцæг – хуздæр конд æрцудæй, æцæг царди гъуддæгтæмæ хæс – тæгдæр куд уа, уогæ. Ромул æма Реми фидæ берæгъ нæ-бал æй, фал адæймагæнгæс Хуцау – Марс. Фал Марси

Сүрәттәй кәесүй ә берәгъ – фиддәли зинг цәстәе. Е нәл
сиргүйи хузи тәрсун кәенүй Рея Сильвияй, силә берәгъни
шы ба е 'хсир даруй фазәнттән. Кадәнгән тотемон
"көнгәрдәр" ке ес, е аегириддәр гурусхаг нәй.

Нарти фиддәли ном Уәрхәг ци амонуй, уой әвдес –
шы, мах рабәрәг кодтан нәхе әма италиаг кадәнгити
шумхузәндзийнәйтә; сәе дууеми дәр ес, кәрәдзәмәе сәе
шыбәр ка хәстәг кәенүй, уәхән әвдесәнтәе: фиддәл
берәгъ, фазәнттә, әңсувәр әңсувәри маруй, фа –
шынти бастдзийнәйтә дәннити хәеццә.

Уәхән хәстәгдзийнадә, уән ес, әма айдагъ кадән –
шынти еухузи тип не 'вдесүй, фал ма ин ес историон бундор
шып. Еци бундор униау әй, латинаеттә әма скифти фид –
шылтәе астәүугаг әма искаесән Европи цирагон дзаман –
шы әмбалдәнцәе, цардәнцәе, уәдиккон. Бастдзийнәйтәе
шы адтәй се 'хсән, уомән ба әвдесән әнцәе цалдәр әм –
кувән дзурди еци әввәгтәй: румпәг (моль) – лат. rumpo
(рвать); мустәләг – лат. mustela (ласка, животное); амо –
шун – monere (наставлять); Уәргон (Курд – Ала – Уәр –
гон) – лат. Volranus (бог – кузнец) әма әндәртәе.

Аци бастдзийнади ма еу цәмәдессаг бафеппайыйнаг
ес. Археолог Негматов Таджикистан Шахристани рагон
шаддзахеуәлгәнгүти (хәдәгай, алайнаг номәй – әфси –
шы хундәнцәе) галауанти бунаги ку къахта (раскопка),
уәед си уәхән фрескә – фарсбәл хузәгонд иссиридта, –
рагәй әрәгимәе дәр Рими символ ка 'й: берәгъ дууәе
сувәллонемән хуәруйнаг даруй. Уәхән әмхузәндзий –
шадә күд ләдәргәе 'й? Рагон Рим әма Таджикистан ком –
коммәе бастдзийнәдти туххән неци бәрәг ес. Әвәдзи,
уомәе хәстәгдәр әй әма се 'хсән адтәй әртиккаг –
фәэрсаг адәм, сәе дууети хәеццә дәр кәмән адтәй бас –
тдзийнәйтәе, уәхән. Уәхән фәэрсаг адәм ба униау ад –
тәнцәе скифтәе – сәрмәтти адәмихәттитәе. Етә нигу –
ләнәрдиги Европи, искаесәнәрдиги ба Астәуккаг Азий
хәеццә архайдтонцәе сәе царди медәгәе, уәдта ма уой
уәләнхасән ба сәехуәйтәе зудгонцәе берәгъни фазон
сувәлланитти кадәнгәе.

Берæ адæнихæтти сфаелдистади, фольклори берæгъ – æн ес сæрмагонд нисанеуæг. Мегрелти кадæнгити бæгъ – атæр хунний Герия – махæрдигон Уæрхæги хæццæ дууæ аæтæхей хузæн: гери мегрелагау æй берæгъ ("волк"), суф – фикс а ба пайдагонд цæуј дзурд Уæрхæги суффикс æг – и хузи.

Ахиемий хонхи цъопбæл дин хевсуртæ бавдесдзæнæн – цæ сæ фиддæл мгелай (берæгъи) ингæн: "У этой могилы, называемой барука, ежегодно спраивается трапеза в честь этого предка, куда поднимаются жители всего Архотского ущелья" (В.Бардавелидзе. "Опыт социологического изучения хевсурских верований", 38 ф.)

Цæцæйнæгтæ сæ рантæсуни туххæй уотæ зарунцæ, берæгъ бæдæлттæ ку уагъта, мах уæд райгурдан, зæгъгæ. (Услар, 2 – аг N, 82 ф.). Фиццаг ба е æнæмæнгæ уотæ игъ – устæй: "Max райгурдан берæгъæй".

Мегрелтæ, хевсуртæ, цæцæйнæгтæ, – куд уинæн, уотемæй ирæннтæ аллирдиги берæгъти тотемитæй æфсес адтæнцæ.

Анатолийаг туркæгтæ дæр нимайунцæ сæ рантæсун силæ берæгъæй. Мангойлаг кадæнгитæмæ гæсгæ Чингисхани аул рацудæй "от пего волка". Цæгат – американаг индейæгтæн сæ уарзондæр тотемон цæраæгой берæгъ æй. Фулдæр европаг адæмтæмæ байзадæй берæгъти тотемон культи бæрæг фæдтæ. Аполлоний Родосский (II, 124) уотæ зæгъуий, æма, дан, афинаæгтæмæ берæгъ хъæбæр кадгин сирд адтæй æма 'й кайфæндий ку рамардтайдæ, уæддæр ин гъæуама æ мард байвардтайдæ, куд æмбæлуй, уотæ. Берæгъи культ адтæй Дельфи дæр. Славянаг адæмихатт лютичтæн сæ ном "берæгътæ" æй (Буслаев). Скифаг адæ – михатт неврти Геродот царцати дессаг адæм хонуй: алке дæр си анзмæ еу хатт цалдæр бони дæргъи берæгъ фес – тидæ.

Берæгъ хъæбæр ахид æй немуцаг кадæнгити. Эддей Гутори, Сигурди марунмæ æхе цæттæгæнгæй, берæгъ æма хелаги фид хуæруй. Гудруна, е 'нсувæртæ Гуннар æма

Xотниән аерцәуйнаг фидбилиз ләдәрун кәнгәй, берәгъи
тесәй тухт къохдарән рапвиста. Берәгъи ниуд хуарз ха –
шархәссәг ай, зәгъунцә. Европаг адәмти мугтәгтәе аема
шәмиттәй беретә равзурстәнцае дзурд “берәгъәй”. Е
убәл дзорәг ай, аема си беретәмә тотемион цәстингас
е айтәй сәе рантәсуни фарстай. Рагон уруссаг аевзаги
“циртдәзвәенти” еу къуар дәс адәймаги берәгъи ном
хиссунцә. Гермайнаг нәмиттәй беретәми ес дзурдтә wolf,
will – берәгъ, кенә рагон грекъаг нәмити дәр ахид ай
берәгъи ном – Iukos.

Рагон римаг Хуцау – курдони ном Вулкон равзурстәй
латинаг дзурдәй vulkus, куд курдаләгөн (Курд – Ал – Уәр –
гон), уотә берәгъи номаей. Уәрг – берәгъ.

Кельтаг адәммә ба берәгъи еумәйаг европаг ном нәе
тайзадәй; уонәмә дәр мах хузән фесавдәй ае ном, та –
бумәк хайдатәй, гъома, дзорун ай ке не ‘нгъизтәй, уомә
гасгә.

Нәе адәмон сфәлдистади берәгъән ци нисанеуәг е,
куд аевдист цәүй, е дәр, рагон дзамани ин цәхән tote –
мон куль айтәй, уобәл дзорәг ай. Нәртон бәгъатәр –
тый еу – Сәууай берәгъи аехсирае исгъомбәл ай. Иниә
шингәдәр бәгъатәр Сосланән мәләт нәбал айтәй, аехе
берәгъи аехсири ку ниртадта, уәд.

Нартәе ‘ма берәгъти лимәндзийнадән аевдесән аенцә
фәйнәхүзи кадәнгитәе. Сәе еуеми Сослан, ае уод есгәй,
берәгъән ае фиди фәлмәнтәй хуәрун кәнуй, дәхе
рафсадә, зәгъгә. Фал берәгъ уой ае сәрмәе не ‘рхаста, ае
шәрдә дәр ма фәххудтәй, Сослан ин ци хуәрзтә фә –
цәй, уони ку ‘ргъуди кодта уәд. Ама ин уәд Сослан дәр
Хуцауәй хуарздзийнадә ракурдта: “Фусти дзогәмә лә –
боргәй дәмә Сослани нифс куд уа, фусти дзогәй аэз –
ләхгәй ба дәмә нәуәг киндзи аeffарм куд уа”.

“Сау робаси” тауәрәхъи Урузмәг, куй фестгәй, хә –
лар дзубанди кәнуй берәгъти хәеццә. Еу усми ба син ае
хецауи дзогә цәгъдунмә аенхус дәр ма кәнуй.

Берәгъ сайтәннәе аема хингәнгүти нихмә тохәг ай.

Æмбурдгонди "Фольклор Юго – Осетии" ци цәмәдессан "Сайттәнги зар" мухургонд аәрциудәй, уоми сайтәнти зарунцә, уәхе гъәуай кәнтәе къәрцгъос, аә цәститәе ка некәд аәхгәнагәй (гъома, берәгъәй), зәтгъгә; е, дан, нин нае муггаг искунаег кодта. Æнәбасәттон тугъдон бәгъя – тәр Тотразбәл Сослан фәүүәлахез аей айдагъдәр уой фәрци, аәма аә бәх, дәелуймонтәе ин ке исхастонцә, Сослани берәгъдзәрттәй конд кәрцәй фәттарстәй аәма ледзәги фәецәй. Уотә ба ин Сатана байамудта.

Тотемон цәрәгойий царәй уәледарәс ка искаенидә аәхебәл, уомә аәнахур дессан хъаурә (маги) фәэззинни – дәе. Сосланбәл дәр Сатана уой туххән искаенун кодта берәгъдзәрттәй худ кәрцә.

Берәгъи тотемон нисанеуаег зинний царди фәткәе – вәрдтәе аәма хумәтәг баради гуъдәгти дәр. Ести хъа – угъай, хили, давди гъуддаг бәрәг гәнгәй, фудгини баф – хуәрунмәе, аә фудбәл басәттүнмәе тәеккәе карздәр тәр – хонбәл нимадтонцә берәгъи асуғъд, хускъәе науәри сәрти аей баампъез кәнун кәнун. Гурусхәе кәбәл хауй, е аәцәгәй фудгин ку уа, уәд гъәуама аә гурәе никъкъ – аәдзәе уа.

Уәлдәр ци дәенцитәе аәрхастан, уонәбәл ма бафташ гъәүй, берәгътәи сәхе сәрмагонд изәд – Тотур ке ад – тәй. Уомәй ба никки бәрәгдәр аей, Нарты рантәесуни берәгъи тотемон культ ке ес.

Нәе дзубандий кәрони Æхсар аәма Æхсәртәеги кадән – гәй еу цалдәр фәэззеләнебәл нае цәстәе аәривәрән.

Нартәе рантәестәнцәе дони изәд Донбеттәри кизгәе Дзерассәй. Нартәе аәма дони, уәдта уоми цәргути баст – дзийнадә уинән кадәнгән аә райдайәнәй кәронмәе. Батраз дәр мадәрдигәй, Сирдон ба – фидәрдигәй аәнцәе дони цәуает. Æнәгурусхәй, кадәнгәе аразуни дзамани нае фиддәлтәе – алантәе денгизи биләбәл, кенәе устур цә – угәедони рази цардәнцәе, уомән, аәма нуриккон Аланти минкъий, цурд хуәнхаг цәутәдәннти донбеттәртәен бунат кәцәй фагәе кодтайдәе сәе егъая меддони паддзахәйтән,

устур галауантæн. Кадæнгити дengиз æма форди кой арах
тæн, е дæр уобæл дзорæг æй.

Наргæ фулдæр варианти дех кæнуңцæ æртæ мугга –
шомод: Æксæртæггатæ, Бориатæ æма Алæгатæ. Еуæй – еу
бæгъатæртæ кæци муггагмæ хаст цæуонцæ гъæуама, уоми
бæртæ хæлхъйтæ ес. Фал вариæнти баргæ анализмæ гæс –
шомод федарæй зæгъæн ес, æма зундгондæр бæгъатæртæ:
Уруzmæг, Сатана, Хæмиц, Сослан, Батраз адтæнцæ Æх –
шоргæггати фæдонтæ, Æксæртæггати муггагæй. Бориати
түгтагмæ хаий Борæфæрнуг æ авд фуртей хæццæ. Алæ –
тæнти мугтаги лæгти туххæн ба кадæнгити бæрæг бæлвурд,
шордæр традицитæ нæййес.

Нартæ хеçæн къуæртгæбæл ке дех кодтонцæ, кæ –
шордæзей хæццæ ке тухтæнцæ, е æвдесуй, аулгай, хъаунгай
кæ цардæнцæ рагон дзамани, уой. Зæрдæбæл æрлæуунцæ
рагон скандинаваг кадæнгити æртæ зингæ бæгъатæри,
устур кадæ æма гъезæмæртæ ка бавзурста, еци Воль –
тунги, Нифлунги æма Будлинги нæмітæ.

Фазæнттæ ци хузи архайунцæ кадæнги (Æхсарæ – Æх –
шортæг, Уруzmæг – Хæмиц), уомæн ма ес уæхæн дæнци –
шомод дуйнеон фольклори. Римаг фазæнттæ, Ромул æма Рем,
шомодта грекъаг Диоскургæ æма индийаг Асвинти кадæн –
тæнти сæрмагондæй æвзурста Всеvолод Миллер. Аци фа –
тæнти еутурдæр æнцæ койяг мотиви сæйрагдæр бæгъ –
тæртæ.

Зундгонд этнолог Л.Я.Штернберг фазæнтти мотиви
фæдбæл ниффиниста хъæбæр цæмæдессаг, гъæздуг куст:
"Античный культ близнецов в свете сравнительной эт –
нографии". Л.Я.Штернберг куд нимадта, уомæ гæсгæ фа –
тæнти райгурд недзаманон адæймагмæ устур дессаг ка –
стæй, – хумæтæг лæг ке нæ зонуй, нæ лæдæруй, уæхæн
жæзингæ тухи фæрци. Уомæ гæсгæ ба адæнтæ фазæн –
тæнти ниввæрунцæ сæ устур историй райдайæни. Фазæнт –
тæ Æхсарæ 'ма Æхсæртæг лæуунцæ нарти кадæнгити рай –
дайæни, Ромул æма Рем – Рими горæти кадæнги рай –
дайæни, фазæнттæ Санасар æма Багдасар ба сасуйнаг

бæгъатæрти кадæнги райдайæни. Идард Америки про
кэсти адæнихаттмæ ес дууæ фазоней – Тавискарон а
Таронгайовагони миф. Уоми дуккаг фиццаги рамард
Ромул Реми куд рамардта, Ёхсæртæг ба – Ёхсари, уо
хузæн.

Мифологион агъдауæй ба фазæннтæ араех æвдесун
цæ космоси æнкъайон фæззицтитæ: сæуæхсед æма изæ
рæхсед, хор æма мæйæ, бон æма æхсæвæ æма æндæ
уæхæнтгæ.

Ёнсуваэр маруни хабар ма ес библийаг радзурди Агър
Авели Каин бастьалдта.

Кадæнгити еуæй – еу варианттæмæ гæсгæ Дзерасс
лæгмæ æ хеңау Уæрхæгмæ æрцидæй. Аци цау æвдесул
хъæбæр рагон дзаман. Куд лæдæргæ 'й, е гурусхаг наї
Еци дзамани адтæй к'уæртти мойтæ: еу к'уари æгас сил
гоймæгтæбæл мой кодтонцæ иннæ к'уари наелгоймæгтæ
Мой кæнуни рагон æгъдæутти кæцидæр фæззелæнтæ-
бæл дзурдæуй нарти кадæнгити иннæ циклти дæр: фиц
цагидæр Сатана æма Уруzmæги цикли.

Уруzmæг æма Сатана

Уотæ наæ ку бафарстæуа, нарти кадæнгити тækкæ дес –
сагдæр ци æй, зæгъгæ, уæд æнæгурусхæй дзуапп радги –
аиæ: Сатанай сорæт. Цифæнди æндæр кадæнги дæр неко
'ссердзæнæй силгоймаги уæхæн тухгин сорæт, уæхæн
зундгин, хъаураæгин, цæрдгъон, æгъдаугин, лæгигтъæдгүн
дуккаг Сатана. Берæ кадæнгити силгоймæгтæн ес устур
нисанеуæг. Фал уæддæр сæ сæйрагдæр нисанеуæг æй
ниййерæг мадæ ун. Уомæ гæсгæ ба хæдзари æфсинæн ес
берæ баргæ лæвæрд, царди медæгæ ахæссуй устур бунаг.

Еци иинæ кадæнгити еу силгоймаги сорæт æндæр сил –
гоймаги сорæтæй æнцон фæйиевæн æй, кадæнги иси –
хологи æма аийевадон раестдзийнадæн зæран не 'рхæс –
гæй. Нарти Сатанай ба некæд æма некæмæй ес байье –
вæн, уæдта æй кадæнгитæй рандæ гæнæн дæр наийес,
уомæн, æма си хъæбæр устур ревæд бунат руайдзæнæй.

Тынэздуг, идзаг царди бийн онти аёма уарзæнти мæтæ
но кодта, фал æгас адæми мæтæ, уони цæрайæй цардæй,
онни ристæй ристæй. Нартæ аенæ кæцифæнди устур
шынгылтæрæй дæр нартæ адтайуонцæ, фал аенæ Сатанайæй
бо нартæ нартæ нæ адтайуонцæ. Гъе уобæл дзорæг нæй,
оннилг, — кадæнгити еунæг рауæн дæр Сатанайæн æ
тумти кой ке нæййес? Е æй аенæмæлгæ, растдæр зæгъ —
ши ба, цалинмæ аёгас нартæ цæронцæ, уæдмæ аёгас æй.

Сатана æй адæми æцæг мадæ, нарти адæми царди ас —
шынкаг цæгиндæ, кæбæл æмбурул кæнуңцæ, уæхæн устур
шынурæ. Еугур нæйтæ дæр уомæ цæунцæ. Аенæ уой уна —
шын, архайдæй нартæ еунæг устур гъуддаг дæр на^к кæ —
шынцæ.

Лууæ тæккæ аёхсаргиндæр бæгъатæри — Сослан аёма
шынрази нартæн Сатана исгъомбæл кодта, ниййерæг мадæ
они нæ уогæй. Сæ царди тæккæ тухстdæр усмити дæр сæ
Сатана ервæзун кæнуý, зундгин аёма фæлтæрдгин уогæй.
Естонг ку байяфунцæ, уæд син æ иуазæгуарzon къæ —
ши дуар е байгон кæнуý. Сатанай харакет аёма берекет,
шыркадгун финги тухæн уадзæн дзурдæн байзадæй, — не
'фсинæ — Сатана, зæгъгæ. Е æй мах адæнмæ силгойма —
они тæккæ устурдæр аргъ исконд, тæккæ устурдæр æп —
шылд.

Сатана æй аенæуаг тухгин зонæнгин силгоймаг. Уой
они æй мет аёма бурдæн рантæсун кæнуң, цьеути æвзаг
мæдæрун, куд багъæуа, уомæ гæсгæ æ равгæ æй зæронд
үосæ, кенæ ба зæрдæмæдзæугæ кизгæ фестун; æ арви
шыдæнæмæ ку никкæсуй, уæд дуйней кæми ци цæуй, уони
үиниүй...

Сатанай сорæт матриархати рæстæгæй цæуй, зæгъгæ,
уой æвдесун, уобæл дзорун æй игон дуарбæл томар кæ —
шыни хузæн. Матриархати фæдтæ, миутæ паракат æвдист
цæунцæ еугур рагон кадæнгити дæр: Калевали, ирландиаг
сагти, Эддей. Фал мах кадæнгити ке байзадæй Сатанай
хузæн силгоймаги сорæт, е ба дзæгъæли нæй. Гъуддаг уой
мæдæгæ 'й, — аёма нæ фиддæлтæ — алантæ адтæнцæ сæр —

мæттаг адæнхæттитæй. Сæрмæттæмæ ба, антикон (хъд бæр рагон) авторти нимадмæ гæсгæ иннаæ адæнтæй уæлдæ матриархат арви гъогау бæрæг адтæй, силгоймæтæ сæма ахæстонцæ устур æхсæнадон бунат. Псевдо – Скилак (хонуй gynaikokratumenoi, гъома, силгоймæтæ кæмæ унафæ кæнунцæ, етæ ("управляемые женщинами"). Мир нæ фæррæдуйдзинан, уотæ ку зæтъæн, æма æхсæнадор "типовий" цæстингасæй кæсгæй, алайнаг Сатана сæрмæтtag силгоймæг – паддзах Амаги (Полиени), скиф Томириси (Геродот), массагетаг Зарини (Ктесий) хуан хуæрæ.

Уæхæн бæдæйнаг уоси лæг ун æнцон нæй, уомæн æмæ фæссауонмæ бахаудзæнæ, дæхуæдæг нæбæл зиндзæ нæ, лæг ке дæ, е бæрæг нæбæл уодзæннæй, æ къели буш бафтуйнæй тæссаг æй. Фал Уруzmæг уæхæн халæ рахуардта. Кадæ æма намуси хæццæ цæруй бийнонг цардæй, æхецæн аргъ кæнуун базудта, æхе ниллæг не 'ру агъта. Гъуди, сагъæс, гæдзæ, зин усми раст унафæ ра хæссунгъон ке æй, гъе, уæхæн миңеугугтæй бæрæг кæ нуй нарти хестæр иннети 'хсæн. Иуазæг барæвдаунмæ фæххинцунмæ Сатанайæй дæлдæр нæй. Сæ кæрæдзæт нимайунцæ æма уарзунцæ æнæсайд, кæрæдзебæл сæ зæрдæ не 'сæййевдзи æй. Адæн уони дарунцæ лæг æмæ уоси рахастдзийнæдти дæнцæн. Уадзæн уотæ ракæнун цæ, – Уруzmæг æма Сатанай зæронд баутæ.

Сатанай хузæн Уруzmæг еүгур циклти дæр архайæг эпизодти. Алли уæхæн цау, хабар дæр уони сорæттæ гъæздугдæр кæнууй нæуæг "хæнхигæй", æма си, еумæй агæй райсгæй ба æнхæст, иðзаг, айьевадон тухæй тухгил сорæттæ рауайүй. Цалдæр сюжетеми Сатана æма Уруzmæг æнцæ сæйраг архайгутæ. Етæ æнцæ æгас Нартæбæл игъустгонд лæг æма уосæ. Сатана æма Уруzmæги циклмæт хаунцæ кадæнгитæ: Сатанай райгурди туххæн; Сатана Уруzmæги уосæ куд иссæй, уой туххæн; Сатана æ лæги сæр куд фегадæ кодта æма куд бафедудтонцæ; Сатана æма сау ногъайаги туххæн; Уруzmæг е 'нæном фурти куд ра

шардга (аенæбари); Уруzmæг æма еудзæстон уæйуги тух –
ши; Уруzmæги фæстаг балци; Сатана сай бæгæни куд
кодга, уой туххæн æма æнд. Уруzmæгбæл ци æверхъау
шнугæ аерцудæй, куй æма бæх фестгæй, етæ ба финст
шнцæ сай робаси æнахур дессаг кадæнги.

Дюмезиль Уруzmæг æма Сатанай цикл Сослан æма
Багрази циклтæй уомæй хæцæн кæнүй, æма си фулдæр. ке
ши хумæтæг царди хабæртæ мифологионтæй; мой кæ –
шун, лæг æма уоси рапастдзийнæйтæ, тæрегъæд æрхæс –
ши (æндæри хæццæ хæтун), фидæ æма мадæ сæ бæ –
димлти куд уарзунцæ, хæдзари мулк. Ке ранимадтан, еци
миутæ æнцæ нуриккон царди хумæтæг æма зундгонд ми –
утæ, нуриккон хумæтæг адæм сæ хуарз æма сæ лæгъуз
шинеугути хæццæ.

Фал Дюмезиль раст зæгъуй, мифти бæгъатæртæ, ху –
цæннæтæ æма изæйтæ, кадæнгити сюжеттæ куд "æхсæд –
тæ" цæунцæ, уой хæццæ хумæтæг царди бæгъатæртæ
исунцæ, сайæнгæ ма ходæг радзурдти архайгутæ дæр си
рауайуй фæстæмæ. "Уæлти тæхæг" нивесинитæ "зæн –
хæмæ уагъд" æрцæуницæ, æцæг цардмæ фæххæстæгдæр
уницæ мифти хабæртæ, цаутæ æма архайгутæ. Эма æв –
зараæгæн æ сæйраг ихæс исуй, зæнхæмæ уагъд ку нæма
æрцудæнцæ, хумæтæг царди хæццæ баст ку нæма æр –
цудæнцæ, еци цаутæ, архайгутæ, уæд ци адæнцæ, æцæ –
гæй ба ци 'вдистонцæ, зæгъгæ. Мæнмæ уотæ кæсуй, æма
Уруzmæг æма Сатанай цикли хабæртæ, архайгути уотæ
"æрниллæг", æрæндзæр кодтонцæ.

Нæ зæрдитæбæл æрлæуун кæнæн Уруzmæг æма Са –
танай райгурун. Сæ дууæ дæр сæ, мадæ Дзерасси рæуаги
баст æнцæ денгизи хæццæ, куд æцæг царди, уотæ нæ,
фал мифологион хузи. Уруzmæг кадæнгити фулдæр ва –
риантти игургæ дæр дони хурфи бæстити ракодта Дон –
беттæртæмæ. Сатанай райгурд ба никкидæр дессагдæр æй.
Кæд, æма Уруzmæг айдагъ æ мадæ 'рдигæй æй "æнæа –
дæймагон" уавæрти игурд, уæд Сатана ба еугурæй дæр
хауй мифти гъæбесмæ: æ фидæ – Уæларвон Уасгерги –

минкъий киристонгонд, рагон хори изәәд, мадә ба — дони изәәд. Ёгасәй ба Сатана мифологион әрдигәй ай Хор аёма Дони кизгәе.

Геродот нин ке ниууагъта, уонәй әрхәсдзинан дән-цәе — параллель нәе дзубандийән: "Скифия была вначале необитаемой. Первый человек, который там появился, назывался Таргитаос. Родители его были, как говорят, Зевс и дочь реки Борисфена' (Днепра)". Скифти фиддәл рай — гурдачай арв (Зевс) аёма донәй, нарти маддәл ба хор аёма донәй. Скифтә алантى комкоммә фиддәлтәе ке адтән-цәе, етә ба — мах, уомә гәесгәе ба нәе бон ай хагдзәг искәнун: скифаг аёма дигорон кадәнгитәе униау әңцә: еци — еу скифаг — алайнаг мифи дууә хеңдән вариантти. Бафеппайун гъәүй, аёма нуриккон вариант хъәбәрдәр матриархалон ке ай, уомә гәесгәе әвдесүй рагондәр дза — ман Геродоти варианттәй, — е ба финст әрцүдәй не — дзаманон рәестәги фәндзәймаг аеноси.

Сатанай райгурди дессагдзийнадә никки дессагдәр, арфдәр уомәй кәнүй, аёма мадә бауәззаяу ай, уәдта 'й мардәй ниййердта. Е уобәл дзорәг ай, аёма хумәтәг зәнхон адәми хәецәе не 'сәембалдан.

Уруzmäg ае баба Уәрхәг — берәгть әрдигәй тотемон мифи хәецәе баст ке 'й, уой әримисгәй мах баләдәрд — зинан, нәе циклән ә уедәгтәе арф ке рандә 'нцә мифти сорәттәе аёма сюжетти зәнххи.

Аци цикли мотивтәй ма еу къуаремә әркәсән.

Ёнсуваэр ае хуәри хәецәе бацарадәй куд ләг аёма уосәе, уотә. Ка 'й зонуй, аёма е еунәг әнәбари цау адтәй? Рагон ирайнәггәмә тогхәстәги араех худтонцәе бийной — нагәен, хуарзбәл дәр ма нимадтонцәе уәхәен гъуддаг. В.Миллер, уой фәесте ба М.В.Рклицкий куд нимайунцәе, уомә гәесгәе ами нарти кадәнгитәбәл ирайнаг адәни — хатти царди фәд байзадәй, фәеббәрәг ай. Фал еци гъуди раст нәе униау ай. Инцест еумәйаг ирайнаг фәэззинд не — кәд адтәй. Е адтәй маздеизми хәецәе баст. Нәе фид —

Царди царди уагбæл маздеизм кæми æма куд фæэззиңд—
шын, е ба зундгонд нæй маҳæн. Фал мифологион сюжетти
ба хуæрæ ма æнсувæри мой ахид æй. Рагон индийаг ми—
фологимæ гæсгæ адæни фиццаг æнкъæйттæ Яма æма Ями
æнсувæр æма хуæрæ нæ 'нцæ? Кенæ ирайнаг æнкъæй—
шын Иим æма Иимак? Кенæдта Кронос æ хуæрæ Реи лæг
шын адтæй, Зевс ба æ хуæрæ Гери? Фиццаг хуцауи изæдтæ
шын адæни æнкъæйттæбæл имист мифти æнсувæр æма
хуæри баеу кæнунай æндæр гæнæн нæйиес. Аёма Уруз—
шын цау нæй есгæ, фал имæ аеркæсун гъæуй мифологион
шындауæй.

Уруzmæг æма Кроносмæ ма ес еу æмхузондзийнадæ
шын. Куд æй зонæн, уотемæй Кронос æ сувæллæнтти ху—
шыргæ кодта. Аёrmæстдæр ма Зевси æ мадæ фæййервæзун
кодта ма ибæл иннæ æнсувæрти цау не 'рçудæй. Уруzmæг
шын уойайа (Кроносay): æ цæуæт æ къохæй бацудæнцæ
шырдтæмæ. Кадæнги дигорон вариæнттæй еуеми уотæ
фиист æй, æма е 'хсæрдæс фуртей рамардта. Аёвддæ—
шырмаги ба Сатана æ фиди сосæгкæй дони бæстæмæ
Лонбеттæртæмæ равардта исхæссунмæ. Фал Уруzmæги
Хуцау уордæмæ бахаста æма уой дæр рамардта æнæбари.
Уруzmæг æма Сатанай кадæнгæ æй хъæбæр рагон миф
фиццаг адæмон, кендта изæдтон æнкъæйтти туххæн, фал
куд фæстагмæ, уотæ æййевгæ цудæй. Уони мой æй рагон
мифологион æримист гъуддаг, æма куд адтæй æцæгæй,
шыдта цæмæн, уой ба абони бæльвурдæй зæгъун нæ бон
шын. Уæхæн тогхæстæгти баеу ун адтæй айдагъдæр мифти,
æцæг царди медæгæ ба ин бунат н'адтæй. Уомæ гæсгæ
Уруzmæги бағъудæй хæрæгбæл фесинмæ исбадун æма
уотемæй рацæун. Уæхæн нецæйиаг миуæй гъавта Уруз—
мæг æ цæсгон нихсунмæ адæни рази.

Уруzmæг æма Сатанай кадæнгæ куд æвзарæн, лæдæ—
шын кæнæн маҳ, е, цума, нæ бадуй, Уруzmæгæн ма æндæр
шын — Эльдæ ке ес, уой хæцæ. Фал е æй æригон æн—
хæрсæггæгæ æма æмбæлуй таурæхъти ефстаг вариантти.

Уруzmæg æma Сатанай миф хъæбæр рагон миф, ке æй, е ма бæрæг æй, Сатанай райгурди хæццæ фиццаг бæхн уæдта фиццаг куйий райгурун ке бæдтунцæ. Ёцæгæйдæр уæхæн зæгтитæ – "бæхти хестæр" æма "куйти хестæр" æндæрхузи куд балæдæрдзæнæ. Сæ еу æй бæхти мутгаги "рагфиддæл", иннаç ба – куйти мутгаги.

Мифологион таурæхъти арæстæн дессаг нæй, уотæ си ке загъдæуий, æма фиццаг зæнхон бæх æрвон бæхæй рай – гурдæй, фиццаг зæнхон куй ба – æрвон куййæй. Алайнаг адæн, куд зонæн, уотемæй адтæнцæ тугъдонтæ, бæхдар – тæ, фиййæуттæ, цауæйнæнттæ æма еугур хæдзайрон цæрæгойтæй тækкæ фулдæр гъæуама уарзтайуонцæ бæх – тæ, уæдта куйти. Уомæ гæсгæ ба еци дууæ цæрæгойий хаст æрцудæнцæ мифмæ.

Тækкæ фиццаг æма хуæздæр силгоймаг – Сатанай фæззинди хæццæ баст æй алантι тækкæ хуæздæр, уар – зондæр ниуæзтæ – бæгæни дæр. Этнографион æма лин – гвистон æрмæгуги бæрæг æй, бæгæни уадзуни æгъдау куд рагон, зæронд æй нæ фиддæлтæмæ. Ёлутон – алæмæти хуæруйнаг æма ниуазуйнаг – раздæр лæдæрун гъудæй, куд "хæцæн хузи фунх бæгæни", уотæ. Хъæбæр хæстæг æй цæгатгермайнаг бæгæни alut – мæ (англисагай ale, фин. olut).

Нæ зæрдæбæл æрлæуун кæнæн Калевали бæгæни кæнуни дзаман финти рагфиддæл Калеви рæстæги ке райдæдтонцæ, Авести ба изæддон ниуæзтæ хому (сому) фиццаг æргъуди кодтонцæ адæми рагфиддæл Йили рæ – стæги. Аци дууæ дæнцемæй дæр бабæй бæрæг æй, Уруzmæг æма Сатанай – бæгæнигæнгүти – миф тækкæ фиц – цаг лæг æма уоси миф ке æй.

Уомæ гæсгæ зинтæй фæррæдуйдзинан, Сатана 'мæ Уруzmæги кадæнги, кæд цифæнди хумæтæг царди листæг миутæй идзаг æй, уæддæр ес рагон мифологион хъаппæ. Аци хатдзæги хæццæ ма бафеппайун гъæуий уой, æма Сатанай сорæт, уæдта ин ци нисанеуæг ес, уони уингæй, ирдæй зиннуй кадæнги карæ, – матриархати дзамани ке фæззиндтæй.

Бера: əвзарæг — ахургæндтæ тотемизм æма матри—
бастдзийнæдтæбæл дзорунцæ сæхе 'рдигонау.
Финсагай фиццагаæй æригондæр ке нæй, е ба бæльвурд æй.
Фонкад Уæрхæги цикл æ тотемон стæгдар, хъапли хæццæ
шманги рæстæги фиццаг минанzonи фиццаг æмбес —
шманги, уæд Уруzmæг æма Сатанай цикл дæр æ зæнхон
нарæнрайдайæни мифологион хъапли хæццæ нæуæгдæр
нарæнти нæ уодзæнæй.

Фиццаг æма дуккаг циклтæ кæрæдзей хæццæ ести —
о, ш баст адтæнцæ, æви нæ? Махæн ейæ лæдæрд нæй.
Финсагай фæлтæрмæ ке цæунцæ Уæрхæг — Æксæргæг —
трумаг, е комкоммæ бастдзийнадæбæл дзорæг æй, фал
ши фæл — фæди цуд, кай зонуй, æма кадæнгæбæл фæс —
шалар бафтудтонцæ, "генеалогион циклизаций" рæстæ —
ш. Адæм сæ цъухæй — цъухмæ фæлтæрæй — фæлтæрмæ
шомшомæ дзурдтонцæ, уæдмæ нарти кадæнгити сюжеттæ
ш рæхузти райивтонцæ, берæ варианнтæ син адтæй, æма
шой ба сæ фулдæр бунисæфт фæккодтонцæ. Нæ раг —
финсагайтæ — алантæмæ рагон финсунадæ ку адтайдæ, сæ
шторий фæйнæ догеми, усмеми финст ку 'рцудайуонцæ,
шæд нæмæ нур æнæуаг дессаг æрмæг уайдæ, кадæнгити
шопивтæ æма сюжеттæ куд ираэзгæ цудæнцæ, уой зо —
шуммæ. Фал нæмæ нуртæккæ нæййес уæхæн æрмæг.

Луæй — ey хатт уотæ дæр раяйуй, æма æхемæ ци ха —
бир нæ байзадæй адæмæн, е æ синхаг адæмихæттæмæ
шашайуй. Зæгъæн, фольклороп сюжет хæтгæ ке фæk —
шашайуй, уомæ гæсгæ сæмæ кæддæр бафтудæй ма 'й еци
шинхаг адæмихæттæ нигъгъуди кодгонцæ, кенæ ба 'й, кæд
шемæ финсунадæ адтæй, уæд ниффинстонцæ. Нæ ни —
шаги, Сатанай циклæн ес уæхæн æнхусгæнæн æрмæг. Ге —
родог нин нарти кадæнгити сюжеттæй цалдæр ниууагъта
ш скифти æгъдæуттæ æма таурæхъти недзаманон доги
шæнцæзæймаг æноси, сомехаг историк Моисей Хоренский
шæлайнаг паддзах Сатиникбæл ци кадæнгити сюжеттæ
шшбæрæг кодта æ финсти медæгæ, уонаëми "бафæсмæ —
шон" нарти Сатанай цикли сюжеттæ. Нæмитæ Сатана æма

Сатиник, фиццаг – нэртон, дуккаг – алайнаг, рагаг нурмæ цудæнцæ хæстæггонд. Ж.Дюмезиль гъавта Хоренскийийи радзурд æма нарти кадæнгити еудзийнæдтæ æнхузæндзийнæдтæ иссерунмæ.

Хоренскийийи финстмæ гæсгæ Голтани провинций со- мехаг рапсодти алайнаг паддзахи кизгæ Сатиник, уæдта лæг, сомехаг паддзах Арташесбæл зартæ арæх кæниуон- цæ. Еци зарти зардтонцæ, алантæ Сомехмæ куд бампур- стонцæ æма Арташеси тутгъон æфсæдти хæццæ куд ис- тухтæнцæ. Алайнаг паддзахи фурт уацари ку баҳаудтæ Арташесмæ, уæд аланті паддзахи æрфæндадтæй бафе- даун. Арташесæн лæвардта, цидæриддæр си кора, уон, никки ба ма ард баҳаурдтайдæ, алайнаг фæлтæртæ фе- дæни Сомехаг зæнхæмæ ке нæбал балæбордзæнæнцæ. Ёма Арташес ку не 'сарази æй лæхъуæни радтунбæл, уæд æ хуæрæ дони билæмæ устур тупшурмæ рацудæй æма тæлмацгæнгутæн фегъосун кодта Арташесæн донуордæг- мæ: "Дæумæ 'й мæ дзубанди, бæгъятæр лæг, Арташес, дæумæ, бæгъятæр алайнаг адæмбæл ка фæууæлахез æй; исарази уо лæхъуæни мæнæн, аланті рæсугъд кизгæп радтунбæл; бæгъагæртæн нæ фæтгуй иннаæ адæнихатти бæгъятæрти марун ести мастесуни фæдбæл, кенæ æра- хæсгæй, уонæй цагъартæ кæнун æма уотемæй дууæ адæ- мемæй æносон æзñaæтæ кæнун, никки арфдæр кæнун æзñaагтæ". Арташес уæхæн курухон дзурдтæ ку фегъ- уста, уæд æхуæдæг дони билæмæ рацудæй, æма алæмæти рæсугъд, зундгин кизги ку фæууидта æхе цæститæй, уæд æй бауарзта. Ё хуæруйнаггæнæг Сембатмæ фæдзæзурдта æма ин, æ зæрди ци сосæг гъуди фæззиндтæй, уой фегъ- осун кодта: кизгæ æ уосæ куд исуа, бæгъятæр адæми хæц- цæ куд бафедауонцæ æма уой фæсте ба лæхъуæни куд рауадза æ хеуæнттæмæ.

Сембати зæрдæмæ фæццудæй еци унаффæ æма Аланті паддзахмæ рафæдзахста, цæмæй еци хори хузæн кизгæ Сатиники Арташесæн бийнойнагæн радта. Ёма аланті паддзах зæгъта: "Ёма уæд бæгъагæр Арташес кæми ис-

төрүүлгүнэй уойбэрцæ мин мини æма æрдзæ æрдзи, цæ – шеф Аланти ездон, сугъдæгтог кизгæбæл бафеда?" Уой фисто ба зари куд æй, уомæ гæсгæ Арташес Сатиники тæллескъæфт ракодта, æ хъурбæл ин сурх салин царæй кийд, сугъзæринæ цæги хæццæ, æрхъан багæлдзgæй. Фал Чонисей Хоренский уотæ гъуди кæнуу, æма е аллегори тъома, æндæрхузи лæдæргæ 'й: Арташес Сатиникбæл төрмæ аеруæд равардта сурх салдзар æма сугъзæрийнæй. Три дзæгъæли нæ зарунцæ, зæгъгæ:

"Сугъзæрийнæ уарун цудæй Арташеси киндзæхсæ – нарти,

Налхъут – налмастæ уардта Сатиники кизгæрвисти".

Хоренский финсуй, зæгъгæ, Сатиник адтæй Арташеси донити астæу фиццаг, ниййердта ин фурт Артавазда æма никкидæр берæ фурттæ.

Хоренскийий радзурд дæнцæн райсгæй, Дюмезиль амонуй нарти кадæнгити уомæ хæстæг, уой хузæн монитæ: Сатана е 'нсувæр Уруzmæгбæл куд баст æй æма 'й күд берæ уарзуй; Сатана æ рæсугъддзийнадæй куд гъавуй нарти адæми æзнаг Пши – Богданихъой (кæсгон вариант) кæрдæ балхæнуунмæ, куд Сатиник Арташеси, уотæ. Нарт Аргун Сатанай раскъафта (черкесаг вариант), куд Арта – шес Сатиники, уотæ. Хоренскийий бафеппайдмæ гæсгæ Сатиники зæрдæ кæфхъундарты муггагмæ æгæр фæл – шен адтæй. Дюмезиль ба æримиста, Сатана æ лæги сæрти Сафай хæццæ ке фæххаттæй.

Аци еугар дæнцитæ дæр цæмæдессаг æнцæ, фал царди медæгæ ес берæ уæхæнгтæ. Кæронмæ сæбæл баууæндæ, зæгъгæ, нæ бон нæй. Нарти кадæнгити Сатана æма со – меҳаг рапсодти зарти алайнаг паддзахи кизгæ Сатиники астæу æцæг бастдзийнæдтæ ес, зæгъгæ, бæлвурдæй зин зæгъæн æй. Уæхæн еумæйаг цаутæ уæхæн æмхузæн сю – жеттæн уæн ес цалдæр хатти, цалдæр рауæнеми фæз – зиннæн.

Фал маҳмæ уотæ кæсуй, æма Хоренскийий радзурди ес никки бæрæгдæр æрмæг, Уруzmæг æма Сатанай ка –

дæнгити циклæй еу "Уруzmæги фæстаг балций" хæцц
барунмæ ка бæззуй, уæхæн æрмæг (кæсæ уæлдæр).

Дууæ радзурдей ка æнгæс кæнуý, еци мотивтæ аенц
мæнæ уæхæн:

1. Алантæ – нарти тугъдон балци, бампурст æндæр
бæстæмæс.

2. Сатаники æнсуvæр уацари куд бахауд
тæй.

3. Хуæрæ æнсуvæри куд фæййервæзун кодта.

4. Ёруæд радтуни мотив.

Ами хеçæн мотивти æнхузæндзийнадæ нæ уинæн, фал
сæ æмбастi, комбинаций еудзийнадæ. Е ба уой æвдесæг
æй, æма хумæтæги уотæ нæ раудæй, фал уинæн еци – еу
радзурди дууæ хузi: еу – алайнаг, иннаæ ба – сомехаг.
Еци дууæ версий игъаугитæ ба уомæн аенцæ, æма дууæ
адæмихаттæй алкедæр æхехузи æввзагæй дзоруй еци – еу
гъуддагбæл, æхердæмæ “ивазуй бæндæн”. Нарти адæмii
радзурди æзнаги бæстæ (сахар) пурхонд æрцудæй, со –
мехаги ба – сæ паддзахæн кадгин к'адтæй, уæхæн фо –
дудæй фæцæй и бампурст. Нарти кадæнгити сæйраг ар –
хайæг æй сæхеуон (алайнаг) бæгъатæр Уруzmæг; сомехаг
радзурди ба – сæхеуон (сомехаг) паддзах Арташес; Са –
тиники æнсуvæр æппундæр некæцирдигæй фескъуæлх –
тæй, неци мурхуй, уотид уацайраг æй ‘ма æ ном дæр бæ –
раæ нæй. Ёруæди мотив ба æйивдгомау æрцудæй: нарти
радзурди нарти æзнаг агоруй уацайраг Уруzmæги сæрбæл
хъалон (сæдæ сæди, кенæ мин мини, æрдзæ æрдзи гал –
тæ); сомехаги ба алanti паддзах коруй ёруæд Сатиник –
бæл (мин мини æма æрдзæ æрдзи). Нарти кадæнгити
æнсуvæр хуæри лæг дæр ма ke æй, е уобæл дзорæг æй,
æма нарти радзурди вариянт æй рагондæр, уомæ гæсгæ
ба æ мифологион прототипмæ хæстæгдæр æй.

Гъулæг пин æй, Моисей Хоренский Сатиники æнсу –
вæри ном ke нæ ниффинста. Кæд сомехаг рапсодти Са –
тиники номи хæццæ уой зардтонцæ, дзурдтонцæ, уæд е,
уæн ес, æма хундтæй Варазман.

Хоренскиййи радзурда нарти кадәнгити хәеццәе ку ба –
Гүләл фингъезүй уотәе банимайун, аёма, зәгъыгәе, адтәй
Нийн алайнаг – сомехаг кадәнгити цикл "Варазман –
Сатана". Уой еуәй – еу сюжеттәе аёма мотивтәе мах уәен –
Дарзасырттәнцәе, куд нарти кадәнгити цикл "Уруз –
Сатана", уотемәй.

Хоренский ци "Истори" ниффинста, е хауй, куд аёй
Монгол, уотәе нуринкен дзамани фәендәймаг аёносмәе.
Фалу кадәнгитән сәхе карәй, ци архайд си цәуй, уой
Башкирийи дзәвгарәе рагондәр.

Монгол Хоренскиййи фольклорон финистити ма ес еу
Батрази дәр, Батрази цикләй, бәлвурдадәрәй ба – "Бат –
Урузмәги куд фәййервәзүн кодта", уордигәй ист
Башкирии хузән.

Арташес аёма Сатиники кадәнги фәесте Хоренский
ниффинста пәуяэг радзурд. Арташес Аргами (Аргавани)
хунд адтәй. Паддзахи фурттәе Аргамбәл ку фәг –
нурда хәе 'ицәе, сәе фидән син цидәр фидбилиз ракәе –
нурда гъавуй, зәгъыгәе, уәд ибәл сәхе ниццаутонцәе аёма
нирхәе бәндзуггай фәттудтоңцәе ("выципали ему бо –
нирхә"). Уобәл дәр нәе пилләеудтәй Арташес аёма Сати –
нирхәе фурт, Артавазд, аёма фәстәедәр ба Аргами еугур
ку дәр ниццағъята, уәдта ин аё фиди дәр рамардта... Аёма
нирхәе цагъдәй неке фәййервазтәй ефстаг аёнәзундгоңд
тәддәга сабийтәй уәелдай..."

Уой аёмбал сюжет ес Батрази кадәнгити цикли дәр.
Нартае Урузмәгмәе дәндаг дардтоңцәе аёма 'й сәе кувдмәе
арбахудтоңцәе, марунвәндәе ибәл искаенгәй. Уой тух –
нирхәе аёй гъавтонцәе исрасуг кәнунмәе. Издаг фингитәбәл
ку бадтәениңцәе аёма гъуддаг аё тәеккәе карзи ку бацу дәй,
нирхәе. Сатанай амундмәе гәсгәе, кувдмәе фәэззиндтәй е
нирхәе фурт Батраз (еуей – еу варианти ба – Со –
лан. – С.Э. фепп.) аёма нарти цәгъдун байдәдга: еци
нирхәенәй ма бәрәг ефстәегтәе раервазтәнцәе.

Дууәе радзурдей бундори дәр ес еухузи миуәе: гадзи –
нирхаттәй рацәууни туххән хинст. Сәе хәстәегдзийнадән

ма никки арфдәр уедәгтәе, рәуәенттәе дәр ес: сомехаг фольклори Артавазди сорәт хъәбәр әңгәс әй нарти кадәнгити Батрази сорәтмә: сә дууә дәр әңцәе Хуңауи нихмәе тохгәнәг бәгъятаәртәе. Батраз әрвон тухти хәецци тохи фәеммардәй, Артавазд ба Амирани хузән къәд зәхбәл рәхистәй баст әрцүдәй әма әносон гъезә мәрттәе әвзардәнәй.

Аци еугур рабарститәй хатдзәг исгәнән ес: аланти (нарти) кадәнгитә әма Моисей Хоренскийи дзамани сомехаг кадәнгитә, тауәрәхътәе кәрәдзей хәецци баст әңцәе.

Еци бастдзийнәйтәе райдәедтонцә нуриккон дзамани фиццаг әности, Алантә Сомехмә ку әемпурстонцә, еци рәестәг. Әвдесәнтә әңцәе историон әвдесәндартә (Моисей Хоренский, гурдиаг анзәрфинститә, Иосиф Флавий, Арриан). Уән ес, әма "Уруzmägi фәстаг балци" уәедига Хоренскийи радзурди дәр еци ләбурдити "дудзигъәр" аницае.

Сатана әма Уруzmägi цикли ма ес, уәләнгай кәемән искәнән сәе кой, уәхән цалдәр сюжети әма мотиви.

Әригонәй ка фәеммардәй әма мәрдти бәстәй ка раздахтәй ә фиди хәецци устур аәхсарә бавдесунмә, уой фәсте ба әносон дүйнемә фәстәмәе ка рандәй, еци бәгъятаери туххәй сюжет араәх әембәлуй кәсәгбәл мах кадәнгити. Е ма әй Тотрази цикли дәр.

Уруzmäгбәл еудзәстон уәйуги ләгәти ци цаутәе әр-циудәй, уәхән "хәетгә" сюжеттәе ба хъәбәр араәх әңцәе Еци сюжети бустәги зәронд карә Гомери радзурди Одиссея ма Полифеми туххәй, нисангонд әрцүдәй "Одиссея, песнь IX". Прометей әма Аргонавти мифи ху-зән, аци сюжет уәхәнгти рәнгъәмәе хауй, әма бунтоң әңгом ка бәттүй антикон Элладә Кавкази хәецци.

Еудзәстон уәйуги (цикlop) таурәхътәе, аргъауттәе ма махәү уәлдай әңцәе мегрелтәмәе, кәсгәннәмәе, дагестайнәгтәмәе, цәецәйнәгтәмәе. Уомәй рахезгәй ба Полифеми мотив зундгонд әй берәе европаг адәмихәтти

и мæ, уæдта ма "Мин æма еу æхсæви" аргъæутти. Ев –
ронаг вариантгæй кавказæгтæ грекъагмæ берæ хæстæг –
л'ир æнцæ.

Еци кадæнгити барæн – æвзарæн куститæмæ хауй
В.Миллери куст "Кавказские сказания о циклопах".

Бæгæни кæнуни дæсниадæ айдагъ мах адæмон сфæл –
дистади зарти сюжет нæй. Еци устур гъуддаг, зингæ ца –
үбæл финст æй Калевали 20 – аг руна еугурæй дæр. Финти
бæгъатæрти фиддæл – Калевали кизгæ Капо (кенæ Ос –
мотар) æй фиццаг силгоймаг, – бæгæни ка 'сфунхта хуар
умæ задæй муди хæццæ.

Фиццаг æркасти, нарти Сатанай æцæг адæймагон,
мичхон сорæт æма мегъæмбæрzt мификон финнаг Ка –
нои сорæтмæ еумæйагæй неци ес, фал сæ дууæ дæр рай –
түрдæнцæ еу "сауæдонæй" – хуцæуттæ, зæнхæ, æрдзи
фæззиндтитæ æма адæн куд рантæстæнцæ, уобæл ци
хъæбæр рагон мифтæ ес, уомæй.

Гъеуæхæн æй Сатана 'ма Уруzmæги цикли æрмæг.

Еци цикли социалон архаизми туххæй ма искæндзи –
ши къуар еумæйаг феппайуйнаги.

Сатанай сорæти уæдта ма уой хæццæ баст цаутæ ма
кабæргти, кадæнгити цикли иннæ рауæнтæй, хæйттæй,
сорæттæй хуæздæр зиннунцæ, патриархати размæ, мо –
ногамон мой кæнуни рæстæги агъонмæ æхсæнадон æма
бийнонти рахастдзийнæдтæ. Гъай – гъай ами дæр мах не
'стердзинан матриархат, кенæ къуæргти мойни æгъдау,
ши тækкæ рæстæги куд адтæнцæ, уоци хузæнæй. Уобæл
л'убанди дæр нæййес. Патриархалон идеологи æма прак –
тикæ дзæвгарæ фулдæр æнцæ æгас цикли дæр. Бæгъа –
шæрти сæ мадтæлти номæй нæ, фал сæ фиддæлти номæй
конунцæ. Мой кæнуни гъуддагбæл кæми дзурдæуий, уоми
бæрæг æй æ патриархалон хузæ: силгоймаг байиевуй æ
цæрæнбунат лæги хæдзарæмæ. Ёндæрхузи дæр ин уæн
ш'адтæй. Кæд нарти кадæнгитæн се 'взурæг хъæбæр ра –
ши дзамани фæззиндтæй, уæддæр сæ рæвдзæ кæнуни ба
шиддаргъ æй берæ æностæбæл, æма сæ нуриккон хузæ,

æвæдзи, райстонцæ ey XIII – XIV – аг æности, нæуæгли мани.

Гъеууотемæй, æ рæстæги фулдæр хай кадæнгæе ~~и~~ риархалон æхсæнади уавæрти цардæй æма ирæзтæп. ~~и~~ уавæртæ 'й æййевгæ цудæнцæ сæхехузи. Фал уа~~л~~м ~~и~~ бустæги рагон дзамани æгъдæуттæ, хабæрттæ кадæн ~~и~~ али зихъирæй разиннуңцæ, æма уомæ гæстæ ба ма~~л~~м никки дессагдæр кæсүй.

Сатанай сорæт мингай æнзти сæрти нури уæнгæ ~~и~~ рахъæрттæй, фиццаг куд адтæй, уомæй берæ нæ раги евгæй, е, æвæдзи, естæбæлти дзорæг æй: нуриккон ~~и~~ риархалон уавæрти дæр силгоймагæн ес æхе бæрæг ~~и~~ нат берæ гъуддæгти, уомæн, æма адæми зæрдæй ~~и~~ фæццох æнцæ æнхæст еци бустæги зæронд æгъдæуттæ. ~~и~~ Èндæра мадта кутемæй байзадæнцæ, ма~~л~~ уæнгæ күн мæй æрхъæрттайуонцæ нарти кадæнгити хузæн реалистон, цардæнгæс уадзимисти медæгæ, царди син бундор ~~и~~ н'адтайдæ, уæд? Адæн уотæ 'нцæ, æма сæ ци ~~и~~ фæгъгъæй сæ архайди, уой рагæлдзунцæ.

Сатана, Уруzmæги хæццæ бауу уни гъуддаг æхомы райста æма дзилли фудæнæн сæ фæндон æнхæстгоп ~~и~~ æрцудæй. Уруzmæг идард балций ку адтæй, берæ рæс тæги дæргьи си цохæй ку цардæй, уæд Сатана æргомон адæп æрвиста, цæмæй ин æндæр лæг байагоронцæ 'м æрбакæнонцæ (кæсæ "Сатанай фурт сай ногъяагæп зæгъгæ, еци кадæнгæмæ"). Уруzmæг æппундæр не 'смæ сттун æй, Сатана Сафай хæццæ ке фæххаттæй, уой ~~и~~ базудта, уæд. Еунæг уайдæф дæр ин нæ бакодта, еупп ~~и~~ хилæ дæр ин нæ фæккодта. ~~и~~ Erræстæ æ сæр райстæнæдзоргæй. ~~и~~ Эма Сатана æ фудмиутæн хинæйдзаг ~~и~~ уонæ куддæр раирдта, уотæ ба уайтагъдæр бафедул тонцæ. Ацихузи цаутæ æма цæстингас нуриккон патри архалон æма моногамон идеологиæй идард æнцæ. ~~и~~ Аигорон лæг æ уосæн уæхæн миутæ нæ ниххатир кæндæзæнæй. Фал кæд адæмон кадæнги уотемæй байзадæ ~~и~~ уæдта æвæдзи раги кæддæр адтæй нæ фиддæлти цара уæхæн цаутæ, уæхæн рагондæр æцæгдзийнадæ.

Нарти кадәнгити силгоймәйтәе әвдист цәуниңә тух – тиң аема унафғәрәй, ес син сәхе гъуди аема сәхе сәре – барә (сәе сәр сәе барә 'й). Уәхән ай Сатана, уәхән ай Агундәзизи уосәе җонуни кадәнги Агундә, уәхән ай, Баграз уосәе кәми җонуй, еци кадәнги Акула. Е уәлбекъонәй, ухъяэзәй ә еугур уосгорти дәр раздахта аема әехуәдәгәг рашурста ахеңән уосгор, цардәмбал.

Уәлдәр мах бафеппайдтан, Уәрхәг Дзерассәбәл ке րңардәй, е адтәй, рагон дзаманти еу қъуар иннәе къуари әңгәцәе ку хәләмультәе кодта, ка ке уосәе 'й, уой ку не шурстонцә, еци рәестәги цаутәй еу, зәгъыгә.

Сослан бийнонти гъуддаг ку кодта, уәдта адтәй къу – ортти моййәй әенкъәйтти моймә ражезуни рәестәг. Миллер ци вариант ниффинста, уоми Сослан, Гори фелорттәе басәтгәй, ахеңән фәййамал кодга уосән сахи рапсугъыд кизгәе – Агунди. Фал тутъди архайәг ишиә Нартәе арази нәе 'иңә. Сослан Агунди айдагъ әхеңән ке райста, уобәл; етәе 'й нимайунцәе еумәйаг хәзина, топаубәл.

Цәмәй сәе ләбүрдиттәй фәййервәза, уой туххән Сослан ә уоси хәңцәе җәруй зәнхи буни. Нартәе Сирдони фәрци уони римәхсән ку байгон кодтонцә, уәд төррәестәе Агунди уиндәй-дәр боз адтәнцә аема ай Сосланән ниууагътоңцә әниосмә.

Кадәнги ес нихмәвәрд цаутәе. Еуәрдигәй, еугур Нарти барә җәуий Агундәбәл, иннердигәй ба әсппүнфәстаг Нартәе барвәңдонәй, хәларзәрдәй сәе еци бартәй нәе – бал фәппайдагәнгәй, Агунди Сосланән равардтонцә.

Сослан аема Батраз – кадәнгити дууәе сәйрагдәр, кадгингәр, уарзондәр бәгъятаремән ес хуарз, зундгонд фиддәлтәе. Сәе еу ай циувәрдәр фиййая, Сосәг – аәлдар, иннәе ба – Хәмииң. Фал сәе мах аедзох дәр сәе фидәмә нәе, фал се 'нәениййерәг мадәмә җәргәе уинән, – Сатанамә. Е дәр ай матриархати бәрәггәннән.

Сатана 'ма Уруzmәги фурт ("аңәеном фурт") ә рай – гурдәй фәстәмә ә мади хәстәгутәмә – Донбеттир – тәмә җәруй, (ә мади 'рваддәлтәмә). Уруzmәг уой зонгәе

дær нæ кæнуй әема 'й рамардта әнæбари. Шах – Намен Рустем, уруссаг турæхъти – Илья Муромец, ирландыг сагти – Кухулин, Гильдебрандти саги – Гильдебрандт фуртти куд рамардтонцæ, Урузмæги фурти мард уони хæццæ барунцæ. Куд æй уинæн, уотемæй аци мотив хъæбæр ахиd, уæдта растæй куд феппайунцæ, уотæ матриархалон мотив. Цæмæн? Уомæн, әема еци мотиви бундори æвæрд әнцæ уæхæн цаутæ фæд – фæди, әема фиди фурти нæ зонуй, фурт ба – фиди. Уотæ ба уидæ аermас гдæр матриархати рæстæги.

Сатана айдагъ æ бийнонти 'хсæн мадæ 'ма æфсийш нæй, фал æгас нарти адæмæн. Нартæ судæй мæлæтмæ кү æрæфтудæнцæ, уæд син Сатана иуазæгуарзонæй дуæр ттæ байгон кодта, әема сæ еугурей дæр, устурæй – мин къиййæй дзæбæх фæххинста, фæййервæзун сæ кодта Силгоймаг æгас адæми æфсийнæ әема иуарæг ке 'й, хъæбæр цæмæдессаг фæззелæн æй, матриархати рагон æхсæнадон ракастдзийнæдтæ базонунмæ агъаз æй.

Гъе, еци гъуддæггæ нин барæ дæдтунцæ Сатанай со – рæт, әема æ хæццæ ци цаутæ, хабæрттæ, сюжеттæ басы әнцæ, уони, айдагъ нæхеуон нæ, фал æгас дуйнеон адæ – мон кадæнгити традицитæ идардæр хæссæг хæзнабæл.

Уруссаг æвзагæй Скъодтати Эльбруси тæлмац

НÆ ЮБИЛЯРТÆ

Бабочити Руслан Омарбийий фурт райгурдæй 1950 анзи 29 сентябри Чиколай гъæуи. Астæуккаг скъола каст ку фæцæй, уæд бацудæй ахур кæнунмæ Цæгат Иристони Паддза – хадон университетмæ филологон факультетмæ. Адтæй Советон æф – сади рæнгъити. Куста ахургæнæгæй. 1977 анзæй 1991 анзи уæнгæ фæл – лойнæ кодта партион æма советон оргæнти. Нуртæкки æй Ираэфи рай – они администраций культуры хай – ади сæргълæууæг.

Руслан æмдзæвгитæ финсун райдæдта скъоладзауæй. Фиццаг æмдзæвгæ мухури рацудæй 1966 анзи, фæнд – шаймаг къласи ма ку ахур кодта, уæд. Фæстæдæр ин ра – уагъдадæ "Ир" – и рацудæй З поэтикон æмбурдгонди. Нуртæкки рауагъдадæ цæттæ кæнуй мухурмæ Руслани нæуæг æмдзæвгити киунугæ "Еунæги зартæ".

Бабочити Русланбæл исæнхæст æй 50 анзи. Нæ зæрдæ ши зæгъуй, берæ ин куд бантæса бахумæ кæнун литератури æнæкæрон æма зин будурти.

Бабочити Руслан

Кæми еу кæнуй авд нади,
Берæ кæми 'й æзмæлæг,
Мæн, мæ зæрдæ, гъе, уордæмæ
Цæмæ хонис дæхуæдæг?

Æз ку фестун сауæдонæ
Еци рауæн æнæбун,
Æдæхсæвæ, æдæбонæ
Уæд кæнунцæ мæ лæкъун...

Цъæх бæласау, аууондарæн
Ку ниллæуун, цид, еуварс,
Уæд растъегъунцæ мæ цъарæ,
Ниййамайунцæ мæ фарс...

Къудуронау, мæ фæсонтæ
Ку ниввæрун бадæнæн, —
Баулæфгæй, и бæрzonдæй
Мæн зелунцæ фудæнæн...

И бæлццонтæн, мæ раст уодæй
Арт ку 'скæнун зумæгон,
Удта мæбæл, багъар уогæй,
Бакалунцæ уазал дон...

... Кæми еу кæнуй авд нади,
Берæ кæми 'й æзмæлæг,
Мæн, мæ зæрдæ, гъе уордæмæ
Уæд куд хони дæхуæдæг?..

ПИХСИЛ ГОРÆТ

Пихсил горæт — сирди сорæт,
Къæбæлдзуг — гъæунгæ.
Гъиггаг адæм — тухæй уорæд,
Исцæттæй сæ сункъæ...

Гали коми, фæсæууилдау,
Кедæрти цæсгæмттæ,
Сæхемæ нæ, гадзðза силтау,
Сайунцæ тукæнттæ.

Даргъ бадæнтæ, мæрдхæссæнтау,
Зилдæгæй рæхцунцæ.
Æрдæг ниуæст аслан сæнтæ
Дзиппитæй кæсунцæ.

Маникентæ, уони уингæй,
Сæ медбил ходунцæ.
Ресторани идзаг фингæй
Лигъд адæм уомунцæ.

Фахъератæ – алли раяен,
Ниллæг уагъд – сæ сæртæ,
Козбау лæг ба æ хецауæн
Фæлласуй цидæртæ...

Бакъуар æнцæ девоцкитæ,
Æууелгæй диролтæ,
Ка 'хинуй си семуцкитæ,
Ту кæнуй изолмæ.

Минкъий уоддæр, цъасæгондæй,
Бадунцæ лæппотæ,
Цæй бæрзæй æма фæсонтæ, –
Айдағъдæр дзиккотæ.

Дзæгъæл тикис, дзæгъæл куйтæ,
Хаулли æ фести...
Ка фæуунуй, тæходуйтæ,
Ами æндæр ести...

1999 анз, 8 октябрь

* * *

Фæд уадзгæй ку ратæхуй æсгъалу,
Ку ратонуй арвæй æ думæг,
Мæ медфунмæ гъе уæд рауазал ун,
Æвеппайди раун æгудзæг.

Ку 'сцæфсун мæ зинæй гъигтаг арти,
Мæ цæститæ нихгæнун æд рист.
Ниуунун тузмæг денгиз идарди,
Æ сæрбæл – сугъзæрийнæ рæхис.

О, рæхис нæ фæууй, еци дессаг,
Е фæууй хауд аестъалути баст,
Етæ ма фæстаг хатт, сæ уод есгæй,
Æрвон симд исаразунцæ, гъаст.

Уæхæн нивæ уингæй, сæ боц хуæртæ
Арви реубæл ниуунцæ аенкъард.
'Ма куд нæ, кæд аема сæ хуæздæртæн
Фæххуссуй дæлæ форди сæ й'арт.

Мæнæн дæр никкуддæр уй мæ зæрдæ,
Мæнæн дæр ниххуссуй æ еу хай, —
Æмхузæн дæ, хъисмæт, кæмидаер дæ,
Фæнди арв, фæнди зæнхæ зæгъай...

Ку ражауй аестъалу уæлиауæй,
Ратæхуй е, арт цæгъдгæ, уæд серф.
Тæходуй, ке зæрдæбæл не 'суайуй,
Тæходуй, кæбæл фækкæнуй цъерф...

* * *

Кæд бафеддзæнæ мæ хуæртæ,
О, аехсæвæ, сай цæсгон?
Мæнау ма, зæгъай, дæ хæццæ
Ка фæббадтæй, куд уарzon?

Мæн хузæн дин ка растудта
Дæ мадзора талинг уод?
Мæнау дзæбæх ка базудта
Дæ сосæгтæ, сæ асхъод?

Ка дин райхалдта æ зæрдæ,
Æ рохс сæнтти къумæлхий?
Кæмæ ма дæ, кæ, аевæрди,
Ду мæн бæрцæ, е кæми 'й?

Æнæ хуссæгæй æноси
Ка уарзта дин дæ й' аргъау?
Хækъурцæй дин дæ мæйрохсмæ
Ка фækкудтæй, ка, мæнау?

Тъанг зумæги дин æ рони
Де 'стъалутæ кезугай
Ка фæгъгъар кодта уал бони,
Ка фærрæвдудта, зæгъай?

Кæмæн адтæй, кенæ мадта,
Мæнау райдзаст дæ мæйдар?
Игонæй дин ка фæддардта
А къæрæзгитæ, æ луар?

Ци мин зæгъуй, ци, дæ цæстæ,
Амонд, æви фудæбон?
Кæд бафеддзæнæ мæ хуæрзтæ,
О, æхсæвæ, сай цæсгон?..

* * *

Тayæг куд фæууй цъæх кокойнæ,
Гъе уоййау мин дæ гегæ маst æй.
Донаэй куд фæззелуй куройнæ,
Уотæ косуй мæ уод дæ уарзтæй.

Къæбис куд агора æ мади,
Куд кæна, уой нæ ергæй, къес – къос,
Уоййау, дæу нæ уингæй мæ уати,
Мæ катай нæбал фækкæнуй гъос.

Хъал урс куд иг'та архъанмæ,
Дæ бостæй уотæ сæттуй мæ нифс.
Биндзæ куд хæссæ муд бæтманмæ,
Нивæ мин ду гъ' уотæ хæссис.

Цъина куд тәрса пеллон артәй,
Уотә дин дәе тәргаййәй тәрсун.
Куд ирәзүй мәлгъә заргәе – заргәй,
Дәубәел заргәй, уотә ирәзун.

Сәйгәе куд уотәхса 'стән хуасәй,
Æз дәе фәрци уоййау уотәхсун.
Тикис куд фәеккәсүй къәразгәй,
Æз уотә дәе фәесте фәелгәсун...

* * *

Маст кокойнә фестадәй сәкәр,
Мудадә скодта тауәг фәткъу,
Үәд дәуән ци кодтон аэз уагәр,
Дә зәрдәе цәмәе 'й уотә хәркъу?..

Нәббал аей пуруса дәер гъиггаг,
Билбатуг раздәрау нәббал содзуй,
Үәд дәуән куд не 'йевуй дәе уаг,
Мәе нифс мин дәе тург каст куд рәемодзуй?

Нәббал аей нур Ираф фур аезнает,
Æ удзәл фәеннидәндәр аей коми,
Фәелмәндәр куд нае кәенис ду уәд,
Фәеттасун, гәләххә, куд нае коми?

Куд исуон, куд, дәумәе имонау,
Рохс фунау куд гъазон дәе цәстәбәел?
Фәеттәхинә, бәргәе, аэз маргъау,
Бостәй идардәр гъар бәстәмәе,

Фал тәрсун, ку фәууон фудәнгъәл,
Ку фәууон мәе даргъ балци инәфгәе, –
Ку нае уай, мәен нае уингәй, мәтъәл,
Ме 'нае ун ку не 'ркәнай аестәфгә...

* * *

Разиндтæн æгæр уæззау дæуæн,
Мæ уæзæй, хулуй есау, æртастæ.
Раздæр мин е уидæ æхцæуæн,
Æз мæхемæ гъæйтт лæг куд нæ кастæн!

Дæ тухлæуд дин уарзтон, дæ къæс – къæс,
Дæ фæлмæстæй кодгон дин сæнгтадæ.
Нæ зудтон, дæ марæг ке дæн æз,
Цæгтæ 'фсерæн цума устур уадæ.

Зæрдæй мæ, цæвettонгæ, уарзтай,
Тæргæ дæр ми кодтай, а'нæдауæ, –
Нæ уадæй нæ дууемæй æнкъай,
Нæ дууемæн н'адтæй исфодайæн.

Балæдæртæн еу афи æз дæу,
Æз мæхе ниддæмдтон кудзи къахæй, –
Ниуагътон медæхсæвæ мæ гъæу,
Устур уаргъ аеристон дин де 'рагъæй.

О, уарзгæй хеçæн кæнун зин æй,
Фал хатгай нæ фæууий æндæр хуасæ, –
Æрсæтгүй заддæр къалеу, цæмæй
Ма басæтга 'гасæйдæр бæласæ...

MÆЙÆН

И тари уацари
Ку райси фалдзостæ, –
Ци дауи – рæвдауи
Æрмæст мæн уалхъостæ?..

Дæ тунтæ рæбунти
Ку сунцæ æлдæрттæ, –
Ци 'руай, ци хуай
Раздæр мæн колдуæрттæ?..

Де скасти ме 'нгости
Ци фæууи, ци ходи,
Ци тави, ци дави
Үæлиаумæ мæ уоди?..

Æ кеми, æхеми
Ниуудзæ мæ зæрдæ, –
Мæ гъоси æноси
Ма дзорæ цидæртæ...

* * *

Цæуинæ ракесмæ, –
Æрцæуинæ галеумæ.
Мæ зунд ма зæрдæ
Нæ федудтонцæ еумæ.

Архаинæ растбæл
Æма рун иссеринæ, –
Бахуардтон кæд, мийаг,
Æнæ зонгæй, еминæ.

Иссергæй уæлахез,
Фæстаг бон фæммулд уинæ.
Куд нæйиес, мæнæ дес,
Раст ампъез æнæ зинæй!

Тухцуд, тухæнсонæ, –
Уонæй ном нæ киндæуй.
Цæрун ку нæ зонай,
Уæд цæрун кæми гъæуй?..

* * *

Куд нæ хонон æз уой нихдзиуаргин,
Амондгун куд нæ хонон æз уой,
Ка нæ кодта хе хæццæ иуаргæ,
Ка нæ кодта хе хæццæ хæлхъой?

Кæмæн цудæй æ цард æ зæрдæмæ,
Пайдайаг ку худта æ й' архайд,
Бон еу хатт ка нæ кастæй фæстæмæ,
Бон еу хатт кæбæл не 'рцудæй сайд?

Ка цудæй æ надбæл еу æррæстæ,
Ке не 'васта æхемæ 'нðæр над,
Ка кодта æ гъуддагбæл æмвæргæ,
Кæмæн адтæй зинаргъ æ бунат.

Æ нисæн ка зудта 'ма æ балци
Ка нæ худта уотид геттæра,
Æ хъиамæт, æ фæллойнæ уал анзи
Ка не'нгъалдта, мæнау, бегара?

Еунæгæй ке нæ уагъта е 'ууæнкæ,
Еудадзуг кæмæ кодта е рохс,
Ка бадардга æ уод æнæ дæмгæй,
Æ уодæй ка фæцæй уотæ бо?:

О, куд н'адтæй нивгун, ка нæ тухстæй, —
Хатиргонд ку нæ уа æ рæдуð,
Æ раствæл ка нæ кодта гурусхæ,
Ка не 'згилдта æноси æ зунд?..

ЗÆРОНД НАД

О, рандæй æндæрбæлти рæстæг,
Æ бæлццæннтæ к'уæрттæй ниппурх æнцæ, —
Нæбал ес зæронд надбæл цæуæг,
Гъæдгïнтау, æ цалхвæдтæ ссудæнцæ.

Бафиста кадæ – радæй е 'хæс,
Ездонæй лæгдзийнадæ бавдиста.
Æууæндтæй исонбонбæл æрмæст,
Фækкодта нæ гъæуай фидбилизтæй.

Æнсуværaу е мах лæдæрдтæй,
Нæ фæллад æнкъарда, нæ донzonуг.
Берети ци раздахта мæрдтæй,
Рæсог цъаййæй саста нин не 'донуг.

Нæ фæлмасти хæссидæ нин нифс,
Æвардта нин не 'нкъарди зæрдитæ.
Бунмæ къоли кæнидæ гириз,
Хуймон галау ласта нæ хæрдити.

Еске цид ку фækкеуидæ, уæд
Æмбалау бадаридæ æ усхъæ.
Æйивта нин, цит, е гъар нимæт,
'Хе баудзгæй æма æрбахусгæй.

Зæронд над, дæ гъуддаг бакодтай,
Ду бавдистай нин уой уæлахезæй,
Къæхти буни уогæй дæр, хаттай,
Бæрзонд гъуди хæссун ке æнгъезуй...

* * *

Нæ хъæртун нецæбæл. Ниххæлеу дæн,
Хæцъелау ниппæскъутæй мæ уод,
Фал уæддæр фарни хæццæ не 'сеу дæн,
Нæ фæддæн мæхеңæй арфæгонд.

Астæуккаг цардиуаги гъуддæгтæн
Æнæбари исдæн хъæзайраг.
Сæрмæ цæугæй, хъæбæр æрниллæг дæн,
Разиндтæн, размæ тундзгæй, фæстаг.

Къулумпитæ кодтон нецæбæлти,
Уæлдай уæргътæ мæ рагъи хастон.
Мæ хъиамæттæ фæцæнцæ дзæгъæли,
Æзменсау фæлласта мин сæ дон.

Сегаг надбæл цудтæн зонгæ – зонгæй,
Ци ма хуайун абори мæ сæр? –
Раугътон мæ къохтæй уацамонгæ,
Фæкъкъолæ 'й мæ рохс сæнтти къæсæр.

Иливд рохс ма зинний изол рауæн,
Мæ нисан си уинун лæгдухæй,
Фал имæ куд бахъæртон, ци 'гъдауæй, –
Æнæенифсæй бæлццон хомух æй...

Сæдæ лæги фестадтæн мæхеми,
Нæ бадуй кæрæдзебæл сæ дзура.
Нæуæгæй куд æрцæуон мæ кеми,
Мæхе ма куд æркæнон æмбурд?..

**ДИГОРИ ИСӘЕФТ
Дүүәактон трагеди**

Архайгутә:

Паддзах Уәлхез – 60 – анзәзуд
Сослан – æ фурт, 20 – анзәзуд
Зәринә – æ кизгәе, 17 – анзәзуд
Цагъар – 25 – анзәзуд
Саг – æфсади фәтәг, 60 – анзәзуд
Нәуәег – 20 – анзәзуд
Æдарц – 35 – анзәзуд
Айуан – 40 – анзәзуд
Дигиза – 80 – анзәзуд
Федог – 40 – анзәзуд
Ацәмәэз – 20 – анзәзуд
Боренә – Зәрини æмбал, 17 – анзәзуд
Дзанхъәлиц – 35 – анзәзуд
Уазәфтинә – 17 – анзәзуд
Тонаугәнгутә, балхонтә, дуаргәстә, фәсдзәуинттә

Архайд цәүй Ас-Дигори 14 æноси

I АКТ

1 архайд

Уәлхез сунәгәй. Паддзахи галауән.

Уәлхез. Змәенст аей дүйне... Дорбунти Ахсахъ –
Темур ниңдәрән кодта хан Тохтәемиси финдзәуәг
афшади, Хонсарәй аәрбацәүй Теркәрдәмәе. Тохтәемис
Мәр 'фсәедтәе аәрбангом кодта Каурай дони биләбәл.
Рұл уодзәнәй сәе фембәлд? Ахсахъ – Темурән ае койәй
шарынхә резгәе кәнүй... Тохтәемис ми курдта аәртәе мин
шөргини. Минәй фулдәр ин нәе равардтон – мәе тоггин,
штурдәр знаг Дигор – Хъабани паддзах Армдар мин мәе
шыматы ку базона, уәд мин мәе фунук думгәмәе ниңдар –
шашай. Армдар аәхүәдәг Тохтәемисән аәртәе мин бәх –
шаш суәлдай кодта – ае зәрдәе ин аәлхәенүй и робас,
шамаей Сугъзәринә Єрдонг мәе никмәе фәүуа. Фал цума
шыл дүйне басәттәг Ёрдонгән ае бундор змәелун рай –
шашта... Куд уодзәй, ци уодзәй, Хуңау ае зонәг. Мә 'фсади
шытәг Саг тагъддәр ку раздәхидә. Дууә мин бәхгиней
шыргы 'й дууә анзәй размәе рарвистон Византимә – ае
шаддах мин балигъстәе кодта, осмәентәе'й цәрун нәе уад –
шүппәе...

Къәсәрбәл фәэззинүй федог.

Федог. Барә раттәе, мәе паддзах.

Уәлхез. Медәмәе.

Федог. Мәе паддзах! Іверхъау хабар!

Уәлхез. Дзорәе!

Федог. Хори гъәубәл аәдосәе аәмбесәехсәви кадәр
шыт бафтудта!

Уәлхез. Ка?

Федог. Тухгәнгутән сәе сәртәе баслахътәй тухт
шәтәнцә...

У æ л х е з. Хори гъæу Диgor – Хъабанæй идард нат
Мадта арг уордигæй исервазтæй! Фал мæе масти дуны
никки фæццирендæр кæндзæнæй еци арти ма 'й баскъ
æфдзæй мæе тоггинти æлгъист зæнхæмæ!

Ф е д о г. Арæнгæстæ Диgor – Хъабанирдигæй змæлти
нæе бафеппайдтонцæ.

У æ л х е з. Уонæн дæр ци гъæуа, уой баkæндзæнти
атæе фæллæууæнтае!

Ф е д о г. Кæд æцæгæй Диgor – Хъабанирдигæй то
'рбацудæй фидбилиз...

У æ л х е з. Банцайæ! Мæе мастбæл мин цæнхæе мабал
кæнæе! Дæу хузæн хæлеудзухти устурзæрдæй мæе пад-
дзахадæ бабун уодзæнæй. Цæугæ, иссерæ тонаугæнгут
хæцау Ёдарци. Ёвæсттеуатæй фæззиннæд! Дæхуæдæг мæе
мæсуги сæрæй нигъæр кæнæе: "Дигор – Хъабан Хо-
ригъæу басугъта!"

Ф е д о г. Барæе радтæе!..

У æ л х е з. Цæугæ! Цæугæ нæе, тæхгæ!

Федог фæццæуý

Гадзирахатæй бабæй рацудæй цъаммар Армдар! Фæл-
варæ Ёдарц æ тонаугæнгут хæццæе ниbbурста, Диgor –
Хъабанæн не 'марæн ци гъæутæе ес, уонæмæ. Знаги фуд-
миутæн зинг æма целхъæй дзуапп ку нæе дæттай, уац-
сæрмæе хезунцæ. Мæе хестæр фурт Ёнбалан уæд уацар
бахаудтæй Армдармæ 'ма 'й фуси 'вгæрст никкодтонцæ
Бæргæ'й нæе рауагътайнæе, фал паддзах æхе тог æма стæг-
бæл ку ауæрда, уæд æфсади разæнгард нидæн кæнүй...
Тугъдрайдæттайдæ, фал Сугъзæринæ Ёрдонги хан Тох-
тæмис е 'фсад Ас – Диgoræ 'ма Хъабан – Диgorи астай
арапæнбæл æривардта, кæрæдзей гъун – гъес мабал хуæ-
ретæ, кæрæдзей тухæе ма сæтгетæ, цалинмæе æфсæн Ах-
сахъ – Темури тогæйдзаг аууон нæе сæрмæе не сæфти
хъæрццигъайау зелуй, уæдмæе. Раestæгмæе нæе бафедау
кодта. Фал Тохтæмис цæмæй зудта, мæе тоггин мæнгар-

Люп мæнгарддæр ке 'й! **Æ** нет фехалдта! О, мæ сабурцарди
түрлүг! **Æ**йевун дæ тугъдон фæлустæй! (Р а н д æ у й.)

Фирзиндтæнцæ Зæринæ 'ма Боренæ аefсæддон дарæси. Сæ
къохти аexсitæ. Зæринæ цæуя къулухæй.

Б о р е н æ. Зæринæ! Нур цитæ кæнис? Бакæсай дæ –
комæ ци хузæн дæ!

З æ р и н æ. Ниуудзæ мæ ду дæр! Мæ бон ди нæбал
дæн...

Б о р е н æ. Мæн фуд фæцæй!

З æ р и н æ. Цæмæн мæбæл ниххуæстæ, мæ бæхи
люхæй æрцынккитæ кæнунмæ ку гъавтон, уæд. Нæ уид –
ши фæйнердигæй мæбæл куд худтæнцæ кизгуттæ, уой?
Ко сосæггай, ка ба æргомæй.

Б о р е н æ. Неке дæбæл худтæй, е дæумæ уотæ фæк –
кастæй. Тæрсгæ дин фæккодтонцæ.

З æ р и н æ. Етæ цийнæ кодтонцæ!

Б о р е н æ. Де 'фсоргъи хузæн æфсоргъ нæйиес мах
бæсти. **Æ** бакастмæ ин адæм хицæ ку кæнунцæ, фатау –
уад, æ гæпп – фæланки гæпп, адæймагау зундгин, саги
фесинтæбæл амад лæхъуæнау рæсугъд.

З æ р и н æ. Кæсайтæ амæ, лæхъуæнти коймæ Аци –
рохси хузæн æ цæсгом куд ниррохс æй! Мæ бæхи хузæн
рæсугъд лæхъуæн ба кæми фæйийдтай?

Б о р е н æ. Фæйийдтон...

З æ р и н æ. Уадиндзæйцæгъдæгæй ма зæгъай? **Æ**
цæгъдæлтæмæ ин ку нийгъосис, уæд дæ аexсæй ку нæ –
май, уæддæр дæмæ нецибал фæгъгъаруй. Дæ уод цидæр
фæууй, дæ къодах ма зæнхæбæл сагъдæй байзайуй.

Б о р е н æ. Мæ уод... Мæ уод мæн нæ фæрсуй... Фæт –
тæхуй уæлæрвтæмæ Ацæмæзи уадиндзи сугъзæринæ
зæлти... Зонун æй, нæ хъал уосторти хузæн рæсугъд нæй,
фæл мæнмæ уомæй рæсугъддæр неке кæсуй.

З æ р и н æ (æ гъæбеси æй кæнууй). Куд дæмæ хицæ
кæнун, Боренæ... Уотæ ка уарзуй... Мадта мæнæн циуа –
шæр зæрдæе ес! **Æ**ппун æхемæ хæстæг куд неке уадзуй...

Б о р е н æ. Рæстæг нæма 'рцудæй, æвæдзи. Андæра дæ дæ зæрдæ нæбал бафæрсдзæнæй. Уо, Хуцау! Куд дессаг æй уарzonдzинадæ... Зæрдæ æхе цидæр дессаг цæх артмæ багæлдзуй, содзуй си, фал си ку раледзай, уæд ла никки хъæбæрдæр æлвасдзæй æхемæ еци арт...

З æ р и н æ. Хицæ дæмæ кæнуn... Ме 'фсоргъæн дæр хатир кæнуn дæу туххæn...

Б о р е н æ. Уой фуд н'адтæй... Агæр бæрzonд adтæй кауæ. Еристи фиццаг фæддæ, цæмæн ма дæ гъудæй еци кауæ? Уой сæрти маргъ зинтæй ку тæхуй... Куд бахауд-тæй, мæгур, размæ, æ реуæй зæнхæ хумæгæнгæ бахаста. Агайти ма ин неци адтæй. Дæ къах æ буни фæцæй... Гъа-уай, рацæуай...

З æ р и н æ. Гъæйдæ ниууадзæ! Куй къулухæй на-мæлуй.

Дигиза фæззиннуй.

Д и г и з а. Кæми дæ, уæртæ кизгæ! Ци кодтан, ци нæбæл æрцудæй! Адæм сæргой ку фестадæнцæ, æз ба ку неци зонун!

З æ р и н æ. Нур, Дигиза, адæммæ ци фегъосис? Гъа, мæнæ дæн. Неци нæбæл æрцудæй!

Д и г и з а. Адæм уотæ ку дзорунцæ, дæ къах дæ бæхн буни фæцæй, гæлæхха!...

З æ р и н æ. Ма ци? Мæнæ дин мæ еу къах, мæнæ — ме 'ннæ!

Д и г и з а (æ къохтæй ин æ къæхтæ скаруй). Мадта дин неци адтæй, мæе бони радæ?

З æ р и н æ (æркафта). Уинис? Yay!

Д и г и з а. Мæ арт бауазал уа!..

З æ р и н æ. Дигиза, дæ артæн уазалæй ма тæрсæ, согнæмæ — берæ!

Уадиндзи цагъд игъусуй æндегæй.

Б о р е н æ. Ацæмæзи уадиндзæ... (Æхецæн.) Тæходуй дæумæ игъусунæй бафæдæ, уæдта' рамæлæ...

З æ р и н æ. Цо, цо, Боренæ, цо, кенæ ба дæ уадинд-зæйцæгъдæгбæл ести 'рцæудзæй. Е дæуæн цæгъдуй.

Б о р е н æ. Зæринæ, нур Дигизай рази цитæ дзори?.. Уой туххæн нæ цæун, æнауой дæр цæуынаг адтæн... Ба-хатир кæнтæ. (Рандæуий.)

З æ р и н æ. Баба кæми'й?

Д и г и з а. Дæ фидæ æ кеми нæй.

З æ р и н æ. Ци кодта?

Д и г и з а. Ёдосæ Хоригъæубæл тухгæнгутæ зинг баф –
тудтонцæ.

З æ р и н æ. Циавæр тухгæнгутæ?

Д и г и з а. Ци дин зæгъон, мæ хор, Диgor – Хъаба –
ширдигæй, дан, æрбацудæнцæ.

З æ р и н æ. Ё нет фæссайдта мæнгард Армдар. Баба
ибæл куд баууæндтæй, Тохтæмис сæ рæстæгмæ ку фе –
мүш кодта, уæд?

Д и г и з а. Магъя... Аргæнгæстæ уотæ, Диgor – Хъаба –
ширдигæй, дан, неци 'змæлд адтæй...

З æ р и н æ. Неци! Неци! Гъæу сайтæнгтæ басугъ –
гонцæ!

Д и г и з а. Сайтæнгтæ дæр басодзунцæ...

З æ р и н æ. Дигиза! Авдæнæмæ аргъæуттæ кæмæн
кодтай, еци сувæллон ма мæ 'нгъæлис? Ду цо, æз ба ба –
ши фæййинон, (Галауани иннæ хатæнмæ бацуðæй.)

Д и г и з а. О, стур Еунæг Хуцау! Фидбилизæй нæ
пахæзæ, тугъд ма раудæзæ! Уомæй устурдæр бæллæх
шæйес зæнхæбæл. Хъалтæ бабæй фæййервæздзæнæн –
ци, фал мæгур адæм бабун уодзæнæнцæ... (Рандæу.)

Æрбацæунцǽ Æдарц æма Дзанхъæлиц.

Æ д а р ц. Неке уæ бафæсмардта? Кæд ести фæд ни –
ууагътaitæ уæ фæсте?

Д з а н х ъ æ л и ц. Фæд ба куд нæе ниууагътан?.. Сугъд
тæкенуи фунук. Мадта'й мæ дзиппити рахастайнæ?

Æ д а р ц. Дæ дзиппити ци рахастай, уой дæр фæйй –
шæдзæн.

Д з а н х ъ æ л и ц. Ци ратæлæт кодтан Хори гъæуæй,
уой еугурæй дæр дæхуæдæг фæййиндзæнæ.

Æ д а р ц. Еугурæй дæр?

Д з а н х ъ æ л и ц. Ду стæрæй ци мулк æрбантойнæ
кæнис, уомæй паддзахæп цæйбæрцæ бавдесис, уомæй
фулдæр.

Æ д а р ц. Ёз æз дæн, ду ба ду!

Д з а н х ъ æ л и ц. Хуарз, мæ хецау, неци ди басосæг
кæндзæн. Сугъзæринæ, æвзестæ, зинаргъ дзаумæттæ, то –
хæнгæрзæ – æндæр цæсти нецæмæ 'фтудан.

Æд а р ц. Тонаугæнгутæн зæгъæ: кæд ма сæ се 'взагтæ
тæ гъæунцæ, уæд сæ дарун базонæнтæ. Мæ фæндтæ Хын
бани ивулд донау æнæкъулумпийæй цæунцæ сæ нисан
мæ – уæртæ уордæмæ. (Амонуй пагдзахи бадæнмæ.)

Д з а н х ъ æ л и ц. Ду... паддзах? ! Дæхе дæр исафш
'ма мæн дæр. Уомæн гæнæн нæййес!

Æд а р ц. Гæнæн цæмæн нæййес, уой мæ фуни дæт
мæхемæ аэмгæрон нæ уадзун. Ес, Дзанхъæлиц, ес гæнæн
Бæстæ змæнст, тугъд ниггупп ласдзæнæй. Паддзахи хес
тæр фурт Æнбалан – мард. Дæу хинæй бахаудтæй уаца
ри.

Д з а н х ъ æ л и ц. Æз дæу дзурд æнхæст кодтон!

Æд а р ц. Куд загътай? Ке дзурд æнхæст кодтай?

Д з а н х ъ æ л и ц. Дæу.

Æд а р ц (е 'хсæрифарс ин цæвуй). Ке дзурд æнхæст
кодтай?

Д з а н х ъ æ л и ц. Мæхе... Мæхе дзурд...

Æд а р ц. Мæ емини хай – уæйæгæнæг. О, 'ма цо
дзурдтон? Паддзахи бундар Сослан дæр еу уæхæн стæри,
кенæ ба тугъди бæгъятаæræй фæммарт уодзæнæй... Уæлхæт
дæр уотæ. Кенæ ба фудниуæст бакæндзæнæй 'ма наебил
райгъал уодзæнæй. Тулаваст æй ниуæзтмæ...

Д з а н х ъ æ л и ц. Æгæр равналдтай, мæ хецау!

Æд а р ц. Гæрæй ма дзорæ, кенæ ба дæ фæсдзæу
интæ фегъосдзæнцæ 'ма дин дæ корто мехбæл æрсад
дзæнцæ. Æфсади фæтæг Саг! Сæргин Саг! Гье е æй мæ
'уони сау мегъæ. Е лæууй мæнæй паддзахи бадæни æх
сæн. Фал ин ести амал уодзæй... Æма уæд æризайдзæн
цæ... (Дзанхъæлици гъоси.) Ка?

Д з а н х ъ æ л и ц. Нæ зонун.

Æд а р ц. Ка?

Д з а н х ъ æ л и ц. Æз ци зонун?

Æд а р ц. Де 'хсæрифарс дæхецæй зундгиндæр æй, мæ
дин æй нуртæккæ дæ гъоси низзардзæй. Ка?

Д з а н х ъ æ л и ц. Ду!

Æд а р ц. Æма?

Л з а н х ъ æ л и ц. Иди... А – а! Ёхсинæ – Зæринæ!
Ё д а р ц. Уинис, æз дин неци загътон. Дæхуæдæг мин
ївлзурдтай дæе сосфæндтæ!

Л з а н х ъ æ л и ц. Ёз ба, мæ хецау? Ёз ци фæууод –
мæнæн?

Ё д а р ц. Бæхгæсæй хафдзæнæ.

Л з а н х ъ æ л и ц. Мæ хъиамæттæ ба?

Ё д а р ц. Бафедудтан. Ёфсади фæтæг Дзанхъæлиц!

Л з а н х ъ æ л и ц. Мæ цард нивонд дæуæн!

Ёрбацæуй паддзах Уæлхез.

Ё д а р ц, Д з а н х ъ æ л и ц (еумæ). Рохс уæд дæе бон,
шы паддзах!

У æ л х е з. Рохс нæй мæ бон, хор мæбæл хорискæ –
шынæй сæнт – сауæй скæсүй! Арвæрæнти сæуæхсед æма
шырæхсед мæ фурт, мæ хæстæгутæ, мæ адæми тоги лæ –
шынитæ 'нцæ! Цъаммар Армдар Тохтæмисæн ци нет ра –
шырдта, уой фехалдта, Хори гъæубæл бандзарста!

Ё д а р ц. Мæ паддзах! Ёгæрон æй дæе маст. Фал уомæй
шыгæрондæр æй дæе тухæ. Дæе еунæг дзурд, дæе къохи еунæг
фæттилд – 'ма де 'фсæддонтæ фæттая ниннæхсдзæнцæ
шы знаг, нæе тоггини цъаммар зæрди!

У æ л х е з. Ёууæндун дæбæл, бæгъятаær Ёдарц! Ном
шы æма дууæ хатти не скодтай уæе паддзахæн. Фал ме
'фсæддонтæ рæстдзæвин фæттæ цæмæй фестонцæ, уомæн
шыæуий рæстдзæвин унаффæ. Гъе уой туххæн дæмæ фæд –
шыдзурдтон. Дæе унаффæ!

Ё д а р ц. Хуæздæр уайдæ, Ёфсæддон Унаффæ ку
шырæмбурд кæнисæ, уæд, мæ паддзах.

У æ л х е з. Ёфсæддон Унаффи разæй мæн фæндуй
дæумæ байгъюсун.

Ё д а р ц. Мæ паддзах! Кæд мæ мæгур зундбæл æн –
шывæрсис, уæд зæгъун мæ фæндæ. Де 'фсад æхе цæттæ
кæнæд тугъдмæ. Нур ба тонаугæнгутæ гъæуама бампур –
шысонцæ Диgor – Хъабанмæ.

Сослан къæсæрæй æрбахизтæй.

С о с л а н. Баба, стәри финдзәуәгәй ңәүн мәхү—
әдәг!

У ә л х е з. Гәедзәе дәмәе куд нәйиес, биццеу! Мә
фәндәе наема срәгъәд ай. Дзорәд.

Ә д а р ц. Не знәйтәе сәхүәдтәе куд бакодтонцәе, уота
мах дәр аәмбесәхсәви бабурсдинан не 'марән гъәутәен
сәе гъәздүгдәрмәе. Армдари адәм фәссәргой уодзәнцәе,
сәе нифс фәссәтдәзей.

У ә л х е з. Бәэззүй дәе унаффәе. Кәд уодзинайта
стәрцәеттә?

Ә д а р ц. Радтәе мин аәмгъудәй дууәе бони, мә пад—
дзах!

У ә л х е з. Дууәе бони! Фулдәр нәе. Армдар тугъд
әххүәдәг ку райдайа, уәд е махән пайдадәр ай. Тохтәе—
мис дәр си боз нае уодзәй, нае синхон адәмтәе дәр!

С о с л а н. Баба! Әносон авдәни сувәллон дәе гъәүү
әви тугъдон ләг?

У ә л х е з. Ци дәе фәндүй?

С о с л а н. Тонаугәнгүти финдзәуәгәй мәе рауда—
зәе!

У ә л х е з. Уомән гәнән нәйиес! Тонаугәнгүтәен ес
хецау, уинис ай дәе цори!

С о с л а н. Мадта хумәтәги аәфсәлдонәй ңәүн стә—
ри!

Ә д а р ц. Хецау Сослан! Хуәздәр уидәе, ку байзайи—
сә... Әнбаланы мәләт мәхециән некәд никхатир кәнд—
зәнән... Дәубәел ма ести ку 'рцәуя...

С о с л а н. Дәуу неке фәрсүй! Паддзах Үәлхез! Дәе
цори дәе фурт нае ләуүй, фал де 'фсәлдон!

У ә л х е з. Ләг дәе аәма дин дәттүн ләги барәе!

С о с л а н. Мәе ләги барәе естәе 'й аәрмәест мәе цөлхъ
әма мәе зундәй, Баба.

У ә л х е з. Е ләги дзуапп ай! Уәхе ңәттәе кәнтәе
стәрмәе. Әз ба уе 'рбаздәхтмәе аәрзелдзән бәстәбәел,
базондзән адәми зәрдиуагәе, аәфсәлдонти уавәр. Тугъ—
дән әнәе ун нәйиес. Җәттәе имәе кәнән нәхе!

Аәмбәрзәен

2 АРХАЙД

Паддзахи галауан. Уәлхез еунәегэй.

У а л х е з. Куд әрәгәмәе цәүнцәе тонаугәнгутәе...
Нур сәбәл къуәрәйәй фулдәр цәуй. Мәе қаестәрбәл
ма ести ку 'р҆цәуя!.. Стур Еунәг Хуцау, дәе әвестәе мин ма
бауарзәд еци әверхъау бәлләх! Әдарц бәгъатәр ләг
ни, къурцәвәни — амалгүн, знаги марг хәлаури тунти
кәд нәе баҳауионцәе ме стәрдзаутәе... Мадәе — әхсинәе
шы бауорәедта ә хестәр хъәболәе Анбалани исәфт —
шөрдәскъуд фәецәй. Байзадтән Сослан әма Зәрини
хәнцәе, мәе рист мин ләдәрунцәе, фал уәддәр сау гъәди
халонәу еунәг дәен. Аңи дүйнебәл мәнән нецибал бай —
иәдәй мәе тограйсунәй фәстәмәе... (Гъосинәй синонмәе
ронг руагзүй.) Уасгерги, Никкола, мәе бәлцәенттәе уе
үазәг, уәе фәдзәхст! (Ниуазүй.) Ронг дәр мин мәе зәрди
рист нәе сабур кәенүй. Ци фәецәй еци фәлхәрст Айуан?
Кәд мәе раерхәфсидае ә гъәла дзәнгәдайәй, ма мәе
үәззаяу сагъәс фәррәуәгдәр уидәе...

А й у а н (къесәрәй сәрбахизтәй). Мәнәе дәен!

У а л х е з. Әрцардтай мәе, хуәрзкъепп!

А й у а н. Паддзах, рагон тауәрәхъ әви нуриккон?

У а л х е з. Ци хинәе бабәй әргъуди кодтай, бунтиху —
мәтгәниәт?!

А й у а н. Мәнәй бундәрти хумәгәнгутәе дәр ес. Дәе
галауани бундор дин урутәе ку скъахтонцәе, уомәй тәрс —
гәе кәнәе, фал әедас ба әппундәр ма уо.

У а л х с з. Ме 'хсәе!

А й у а н. Циавәр әхсәе?

У а л х е з. Дәу кәмәй фәннәемун, уой!

А й у а н (кәцәйгәр зәлдаги хәцъеләе радавүй). Гъа,
мәе паддзах! Әгәр ма ницәвәе, мәе бауәр хәрәги цари
хузән имонау әй әма стәппалтәе уодзәй.

У а л х е з. Тәходуй, дәу цәсгоми цъарәй дууә дза —
бури бадарәе!

А й у а н. Дә зәриндаг концарухътәе ба — мән!

У æ л х е з. Ахсæ!

А й у а н (аехсæ имæ дæттуй). Гъа, гъа!.. Дæхе си ма ницæвæ, мæ цитгин падзах!

У æ л х е з (Айуани рæуæг къæрцитæ кæнуй.) Кафгæ!

А й у а н (кафуй æнæбари). Уау! Аци цæф мæ гъæла сæри мизд, аци цъинкк мæ дзæгъæлдзорæ æвзаги мизд, е ба, мæ зæрдæ сæгъи сидзи хузæн игон ке 'й, уой туххæн, а ба, мæ курмæ падзахæн æ цæститæ ке дзæбæх кæ— нун...

У æ л х е з (аехсæ фехсүй). Ци загътай?! Фесæфæ!

Айуан фæлледзуй.

Фæстæмæ раздæхæ!

А й у а н (æрбаздахтæц). Мæнæ дæн!

У æ л х е з. Ци тауæрæхъ ракæнунмæ мин гъавтай?

А й у а н. Еци тауæрæхъ рагон дæр æй, нуриккон дæр. У æ л х е з. Дзорæ!

А й у а н. Зæронд хæрæг æ къæлæуæн фæдзахста: есге хумæмæ макæд бацо, дæ рагъæй дин гæрзитæ' раудз— зæнæнцæ, æхсæни хумæмæ— еу бацо: цалинмæ адæм кæрæдземæ дзоронцæ: "Ду æй раздахæ", "Нæ, ду æй раздахæ", уæдмæ ду дæхе бафсаддзæнæ.

У æ л х е з. Дæ бацеу— бацеу цæбæл дзоруй?

А й у а н. Дæ бунати сбадæ, падзах, ма дин æй зæгъ— он.

У æ л х е з (исбагтæй æ бунати). Дзорæ!

А й у а н (æхе имæ хæстæг байста, æ еу къохæй æй дзиги кæнуй, е 'ннæ къох ба ин æ дзиппи арф рауагъта). Дзиги — дзиги...

У æ л х е з. Ци коси? (Ходæгæй бакъуæçæл æй.) Еуварс, гъæла будзæу! (Айуан æй дзиги ци къохæй когта, уой ин раіахæста.)

А й у а н. Падзах! Дзиги дæ ка кæнуй, уоци къох уинис, дæ дзиппæмæ ка ниллæстæй, уой ба нæ уинис. Гъе дин мæ дзоруйнаг!

У æ л х е з. Ёхсæ!

Л ю у а н. Гъо, гъо, гъо... Гогузи кафт дин ракæнен аеви
їмбаси? Цивзæ дин бадарон аеви маргигъæстæ муд?

У æ л х е з. Ёхсæ!

Л ю у а н. Гъа мадта! Цивзæ дæхуæдæг равзурстай. Дæ
шинварс ке 'рæмбурд кодтай дæ дзиллæн унаффæгæнгу –
ши, етæ дæ сæ рапхез къохтæй дзиги кæнунцæ, сæ галеу
къохтæй ба дин дæ дзиппитæ къахунцæ. Дæ паддзахадæ
шпргутæн аей æхсæни хумæ, берæгътæн ба – бæхи мард.

У æ л х е з. Фесæфæ! Ёдарцæн зæгъдзæн, 'ма дæ е
шшууæйæ кæндзæнæй Хазари базари еу циллей тунæбæл.
Уогæ дæубæл æ къахсæрфæн хæцъелæ дæр неке ратд –
шпæй! Дунд фæууо мæ цæстити разæй!

Л ю у а н. Цæун, цæун... (Дуармæ фæциæуу, фæстæмæ
шакæсүү). Иди... Дæ галауани буни уæрми... Ёдарци кой –
ши зæгъун... Цидæр æнахур цæрæгой даруй уæрми... Саги
хузæн аей 'ма саг нæй, сæгуту хузæн аей 'ма сæгут нæй,
шфæланки хузæн аей 'ма фæланк дæр нæй, адæймаги ху –
ши аей 'ма адæймаг нæй.

У æ л х е з. Ести баниуазтай аеви сансала баҳуардтай?

Л ю у а н. Дон дæр баниуастон, сансалайæй дæр еу
минк'ий сахустон. Гъо, ма дин уой дзурдтон. Ези æнахур
цæрæгой кæд æма Ёдарц даруй хъадаманти.

У æ л х е з. Е ба ци дессаг аей?..

Л ю у а н. А дуйнетæбæл дессæгтæ берæ ес. (Къæл –
къæлæй ходгæе рангæуу).

У æ л х е з. Кæд сæннтæ цæгъдуй? Нæ, нæ, æ цæститæ
шин æрттивд кæнунцæ, неци лазæ 'ймæ ес. Ёвæццæгæн,
цидæр сосæг зонуй... Е схъуммæ дзубандитæй мин мæ
шæрдæ ресун кæнуу, сагъæс сай мегъи хузæн мæ уодбæл
шадуй... Ёхсæй ка ке надта? Е мæн! Е 'взаг æхсæй фуд –
дæр аей... Кæми 'нцæ нæ адæм? Мæ наддзахадæ – хæр –
шугæн æхсæни хумæ, берæгътæн – бæхи мард... Уогæ и
бұдзæумæ ци игъосун?

Ёрбайгъустæй уадиндзтæ ма зарæн хæтæлти цагъд, бæхти
къæхти гъæр, адæми дзахъула, гъæртæ: "Паддзах Уæлхезæн
æносоп кадæ æма памус!"

У æ л х е з. Раздахтæнцæ! О, Хуцау, табу дæхеçæн!

Къæсæрбæл фæззинпунцæ Аðарц æма Дзанхъæлиц.

Æ д а р ц. Мæ паддзах! Фарнаæ бахезæд дæ галауани сугъзæринæ къæсæрбæл! Барæ раттæ.

У æ л х е з. Медæмæ! Медæмæ! Аñæгъæн къуæре! Мæ цæститæ уæмæ ку ниуорс æнцæ! Дзорæ! Кæми'и Сослан?

Æ д а р ц. Сослан дæр зиндзæнæй.

У æ л х е з. Дзæбæх, æнæлазæй райервазтæй?

Æ д а р ц. Аð сæрæй еунæг гъун дæр нæ фæгъгъудæй.

У æ л х е з. Дзорæ!

Æ д а р ц. Паддзах! Стæри, дæу хæццæ дзубандигонд куд адтан, уотæ аæтæсæдæ бæхгини райстон мæ хæццæ. Амбесæхсæви Диgor – Хъабани арæнгæсти рамардтан 'мæ бабурстан не 'знаæти стурдæр гъæутæй еуемæ – Ид – зулдмæ. Ниццагътан тохунгъон к'адтæй, еци нæлгоймæг – тæн сæ фулдæри. Нæхеçæй дæр фæгъгъудæй аæтингæй лæги – рохсаг, уæнтæ. Аðрбатардтан сæдæ уацайраги – аæвзонг силгоймæгтæ, сувллæннтæ, косунгъон нæлгой – мæгтæ. Уони хæццæ – гъæуи мулк. Фæстæмæ здæхгæй цилле фæндагбæл сæмбалдан дзиуиттæги гъæздуг ки – рæбæл – Гурдзимæ сæудегери цудæнцæ. Сæхе син нип – пурх кодтан, сæ кирæ ба син байстан – инсæй теуай ци фæразгонцæ, уой бæрцæ хæзнатæ, сугъзæрийнæй зæгъай, аæвестæ, аæрхийæй. Зинаргъ хъумæцти устур тунтæ, али – хузон адгийнæгтæ... Дæхуæдæг сæмæ аæркæсдзæнæ.

У æ л х е з. Дзорæ! Аðз ци фегъосунмæ гъавун, уой нæма фегъустон!

Æ д а р ц. Уой дæр фегъосдзæнæ, мæ зинаргъ паддзах! Уацари райстан Диgor – Хъабани еунæг бундар Нæуæги!

У æ л х е з. Аð, Хуцау дæбæл æ бæллæх макæд æруад – за! Ци фегъустон е æцæг æй?

Æ д а р ц. Аðцæг!

У æ л х е з (Аðарци æ хъури кæнуй). Аðцæг? Куд, ци хузи?

Æ д а р ц. Дигор – Хъабани бæсти ес, дзурдтон дин æй, мæ паддзах, къолибадæг уосæ Ахиминæ. Іелхæд мин æй сугъзæрийнæ 'ма зинаргъ лæвæрттæй. Нæ бабурстι æх – гæви паддзах Армдари фурт Нæуæги æрбасайдта Ид – юлди гъæумæ æ уарзон седзæр кизгæ Уазæфтинаæмæ. Нур оо дууæ дæр дæр къохи 'нцæ...

У æ л х е з. Ёдарц! Устур æгъдауи аккаг дæ æма дин устур æгъдау кæнун. Уадзæ æма æгас дуйне дæр зона, Ас – Дигори паддзах лæгигъæдæ æма æууæенкæн цæй – бағрæе аргъ кæнуй, уой. Ци мулк æрбантоийнæ кодтайтæ, уомæн æ дæсæймаг хай дæу! Уацайрæгтæн дæр сæ дæ – гæймаг хай аккаг кæнун дæуæн!

Æ д а р ц (æ уæргутæбæл æрлæуутæй Уæлхези рази). Мæ паддзах! Ёгæр мæ боц кæнис. Ёз неци уоййасæ лæг – дзинадæ равдистон. Ёз æнхæст кодтон мæ ихæс. Кæд еу минкъи ести фескъуæлхтæн, уæд дæу фæрци. Де 'уæн – кæ, дæ бардзурд – сагъадахъ, æз ба – фат. Ёхсæ мæ, кумæ дæ фæндуй, уордæмæ, циренкалгæ ниннаæхсдзæн зиагæн æ тækкæ зæрди!

У æ л х е з (исистун æй кодта). Фестæ, фестæ! (Дзан – къæлицимæ.) Ду дæр ми иронхи нæ байзайдзæнæ. Уæ хæй – тгæ уæ ердзæнæнцæ.

Д з а н х ъ æ л и ц. Арфæ кæнун, нæ зинаргъ паддзах!

У æ л х е з. Ёма уæддæр еци биццеу кæми 'й? Нæхе – онæй зæгъун.

Æ д а р ц. Е 'мбæлтти хæццæ рафæстеуат æй. Дæ бун – лар, дæ паддзахи сугъзæринаæгъолгии сире кæмæн ниу – уадзdzæнæ – мин анзи нин дзæбæх, æнæнезæй цæрæ! – е стæри æхе равдиста устур æхсарæ 'ма зунди хецу – фй. Раst фæланк.

Д з а н х ъ æ л и ц. Знæити джебогътæй нæ тарстæй, фал Уазæфтини куддæр фæйийдта, уотæ æ зæрдæ багъар æй.

Æ д а р ц. Дæ дзухбæл хуæцæ!

У æ л х е з. Уадзæ'й дзорун. Куд багъараæй æ зæрдæ?

Д з а н х ъ æ л и ц. Гъома æ рæсугъдзинадæй.

У æ л х е з. Ци? Расыг айтæ? Цитæ дзоретæ?!

Д занхъæл и ц. Хатир, нæ паддзах!

Æ д а р ц. Мæ зинаргъ паддзах. Ма имæ игъосæ. Со – слан гириз кодта, а ба'й нæ балæдæртæй – тонаугæ – нæги сæри ци зунди морæ ес, е уойбæрцитæ нæ ахæссуу.

У æ л х е з (nigыгъууди когтæ). Цотæ, бауолæфетæ. Æдарц, фæсдзæуинтæн зæгъæ, 'ма хонун ке 'мбæлуу, уони изæри – паддзахи кувдлонæмæ. Федогтæ аегас бæстæ – бæл дæр фегъосун кæнæнтæ паддзах Армдари фурти уацар. Алли гъæу дæр скæнæд кувд еу абоñæй иннемæ, сторвонсæй, листæг фонсæй – мацæбæл байауæрдæнгтæ.

Æ д а р ц. Дæ зæрдæ мацæмæ 'хсайæд, мæ паддзах, нæ фиддæлти æгъдау æ бунати уодзæнæй. Барæ раттæ 'ма цæуæн.

У æ л х е з. Ци 'й, ци сирди муттагæ ай, уæрми хъада – манбастæй ке дарис, е?

Æ д а р ц. А – а!.. Е сирди муттагæ ай, æвæдзи, кæд адæймаг æй уæддæр... Дууæ мæйей размæ Диgor – Хъа – банмæ ку бабурстан, уæд æй уоми будури фæндæгбæл æрахæстан. Бузгъурти, бæгъæнвадæй, æ къохи лæдзæг. Фиццаг æй мæгургор фенгъалтан, фал нин не зиæгти 'хсæн ци хуæрзгæнгутæ ес, етæ радзурдтонцæ, æ сæри – зундæй, дан, фæццудæй, фал, дан, уой размæ нæ адæмæй берæ фæццагъта.

У æ л х е з. Ма'й иннæ уацайрæгтæй уæлдай уæрми цæмæн дарис?

Æ д а р ц. Ку зæгъун, мæ паддзах, адæймаг нæбал æй. У æ л х е з. Фæуунун мин æй кæнæ. Цотæ.

Æ д а р ц. Игъосун, мæ паддзах.

У æ л х е з. Биццеу иссеретæ æма 'й ардæмæ аер – барвететæ.

Æ д а р ц. Игъосун, мæ паддзах!

Сослан къæсæрбæл фæззиншүүй.

С о с л а н. Мæнæ дæн! Дæ бон хуарз, баба.

У æ л х е з (Æдарц æма Д занхъæлицæн). Цотæ, ци уин загътон, уой кæнетæ.

Æдарц æма Д занхъæлиц рандæнцæ.

У æ л х е з. Æрцо, биццеу, мæ еунæг бундар, мæ хъури тракæнон, æгайтима дзæбæх, æнæлазæй иссердтай дæ тæзарæ! Дæубæл ма мин ести ку 'рцæуа...

С о с л а н (бацæуүй Уæлхæзмæ, æ хъури æй кæнуүй). Ма шин тæрсæ, баба, лæгъуз бунбæл изайагæ'й.

У æ л х е з. Æдарц мин мæ зæрдæ барохс кодта дæ койæй.

С о с л а н. Æдарц мæн кæмæн æппæлтæй, е дæр си шронх кæми адтайдæ. Сувæллонау мæ гъæуай кодта, ма имæ мæстæй ирадтæн. Æнæуой ба æхсаргин æма хъяу – роттин æй, хийнæй е 'дзаг.

У æ л х е з. Тугъди хийнæ тохæнгарз æма нифси æм – спэр лæуүү... Мæ зæрдæмæ нæ цæуүй дæ хузæ – фæл – маст, æнкъард.

С о с л а н. Æнæхуссæг дæн...

У æ л х е з. Нур бауолæфдзæнæ... Цæмæй дин барохс кæнон дæ зæрдæ, биццеу?

С о с л а н. Цирағь си ссодзæ.

У æ л х е з. Кутемæй?

С о с л а н. Магъа...

У æ л х е з. Мæ сугъæринæфестон æхсаргæд дин лæ – шир кæнун. Дæ кари мин æй Византий паддзах стурдæр хуæрзеуæгæн саккаг кодта, ме 'фсади хæццæ ин е зиæгти ку ниidæрæн кодтон, уæд. Мæ сагисиутæй конд сагъа – лахъ, ме 'фкоргъти æргъяу дæр дæу æнцæ абоñæи фæс – тæмæ. Уомæй уæлдай ма дæхе дзухæй ци корай, е – тæкай.

С о с л а н. Мадта дæхе дзухæй ке загътай, уони дæ – кæцæн уадзæ, мæхе дзухæй ке зæгъон, уой мин ке ратд – жæнæ, уобæл ба ард бахуæрæ, баба!

У æ л х е з. Биццеу! Дæ размæ ка лæуүй, уой, æнгъ – тæдæн, дзæбæх нæбал уинис. Æз мæ дзурдæн лæг дæн, ард хуæрун си цæмæн гъæуүй?

С о с л а н. Баба! Ду мин айдагь фидæ нæ дæ, фал мæ

паддзах дәер дәе. Ма паддзах фидәбәл ку фәгуулахез уа уомәй аәдас наә дәен.

У аәлхәз. Мәнән дәуәй зинаргъдәр зәнхәбәл неци ес, уой ку зонис. Хуарз. Хуәрун ард.

Сослан. Мадта игъосә, баба! Нурмәе ке зудтай, аән е наәбал дәен. Аз аууон дәен, аз мард дәен!

У аәлхәз. Цитә дзорис? Сәенттәе ку цәгъдис... Фәс - сәйгәе дәе!.. Дзәбәхгәнгүтәмә фәедздорун гъәүй.

Сослан. Макәмәе дзорә! Мәе хуасә дәе къохи 'й!

У аәлхәз. Дзорә, бицьеу!

Сослан. Уацари райстан наә тоггини уарзон кизга Уазәфтини...

У аәлхәз. Ама?

Сослан. Ци ма мәе фәрсис, баба?

У аәлхәз (*ниххудтәй*). Дзурдтонцәе мин дәе хабар. А уиндәй, дан, дәе зәрдәе бағыяр аей... Гъема дәе уомәй аен - дәр лазә ма уәд, дәттүн дин аей, ци ин кәенис, уой ин кәнәе.

Сослан. Баба! Дзәгъәли ходис... Бахатир мин кәнәе... Аниә уой...

У аәлхәз. Загътон дин - дәе барә ибәл цәуүй!

Сослан. Ду ци гъуди кәенис, уомәй устурдәр аәф - хуәрд наәма байяфтон мәе царди медәг! Уазәфтини дәр цъумур кәенис, дәе фурти дәр!

У аәлхәз. Хуцау мәе фәгууидта дәуу хәеццәе! Цәмәй уәе цъумур кәнүн? Нәе бәести еу аәма дууә цагъайраг рәесүгъд кизги ес? 'Ма гъәуама сәе уиндәй зәрдәедзәфтәе кәнәен? Гъо, хуарз. Мабал гъәрзәе! Галауани ләггадәе - гәнәег кизгүтти нимәдзәбәл аей аәфтаун. Цагъари но - мәй имәе неке сдзордзәнәй. Цәрдзәнәй дәе цори. Ци ма дәе гъәүй?

Сослан. Паддзах! Дәе еунәг фурти зәрди аәрхән ку наә уинис, уәд ма иннае адәми рист ба куд баләдәрд - зәнәе?

У аәлхәз. Хуцау мәе раlgъиста дәуу хәеццәе! Ци ма ми агорис?

С о с л а н. Ард мин баҳуардтай!
У æ л х е з. Мæнгард иекæд адтæн 'ма нæ дæн.
С о с л а н. Мадта игъосæ. Уазæфтинаæ дæ галауанмæ
шумама æрбацауа кинди номæй!

У æ л х е з. Ци загътай?
С о с л а н. Ци фегъустай, уой.
У æ л х е з. Неци фегъустон. (Сонт хугт кæнуй). Ап –
шундæр неци фегъустон. Цо, биццеу, баулæфæ.
С о с л а н. Баба! Ард баҳуардтай, мæхе дзухæй ди ци
корон, уой сæнхæст кæнунбæл!
У æ л х е з. Банцайæ! Гæнæн цæмæн нæ уа, уобæл
шрдхуæрæн нæййес!

С о с л а н. Гæнæн цæмæн нæййес, уæхæн гъудаг ди
корун æз дæр.
У æ л х е з. Мæнæе дин галауан! Мæ бæстæ æнæгъæ –
штый дæр дæу æй! Ду дæ мæ фæдон, лæг æносмæ нæ цæруй
ма мæнбæл ести ку 'рцæуа, уæд паддзах ду уодзæнæ.
Гæнзæрдæ паддзахæн ба æ паддзахадæ гириззаг исуй,
штитда фехæлуй, кенæ ба 'й знæйтæ байсунцæ. Аци гала –
шуммæ нæ цагъайраги киндзæн æрбаҳудтай, зæгъгæ, еци
кай адæмбæл куддæр райгъуса, уотæ нæ сæр ходуйнагæй
исæфтмæ цæуий. Нæййес, биццеу, æносон фæткитæ æма
штывдæуттæ ихалæн, ка сæ ихала, уобæл ба мæгур бон кæ –
штуй. Нæ паддзахади сæраппонд дæ реуи рамарæ дæ уар –
шондинадæ, дæ тæргъæд, нæ гъуддагæн цæлхдор ка 'й,
штци фæндæд дæ зæрдæй бундзарæй стонæ! Е дин мæ фæ –
штаг дзурд. Е дин мæ тæрхон.

Къæсæрбæл фæззиннуцæ Адарц æсма цагъар, хъадамантæ конд
æ къæхтæ'ма къохтæбæл.

А д а р ц. Барæ радтæ, цитгин паддзах! Ци цагъарбæл
шарстай, уой æрбакодтон.
У æ л х е з. Уæрми хъадаманти ке дарис, уой?
А д а р ц. Уой, мæ паддзах.
У æ л х е з. Меддæр æй ракæнæ.

Адарц цагъари, схуститæгæнгæ, галауанмæ бакодта.

Æ д а р ц. Кæд дæ мæ сæр нæбал гъæуий, падзах, уа
æз цæуон.

У æ л х е з. Мæнкъæй багæдзæ кæнæ. (Цагъармæ.) К
дæ, ци дæ, кæцæй дæ?

Цагъар пеци дзоруй, æдзинæг кæсуй Уæлхезмæ.

Æ д а р ц. Дзоргæ нæ кæнуй, гоби æй, мæ падзах.

У æ л х е з. Мах бæсти уæхæн æгъдау ес æма падзан
хæн æлдарæй, цагъарæй æ сæрæй ниллæг ка нæ раковæ
уомæн æ сæр къуæргæ кæнунцæ. Къуæттийæн дæр, го
бийæн дæр.

Цагъар æдзинæг кæсуй Уæлхезмæ.

У æ л х е з (æ меднимæр). Аæцæг ку загъта Айуан, а
цæстингас цидæр æвеллон æй, уинун си цæф саги тарст
æма фæланки нифси нидæн æрттивд.

Æ д а р ц. Дууæ мæйи нецима бахуардта...

У æ л х е з. Зæнхæбæл ка нæма 'рцудæй, уæхæн дес
саг! Кæд ин есте сосæтгæй кæрдзини къæбæр радтуй?

Æ д а р ц. Уомæн уæн нæйиес, мæ падзах — уæрмæ
тонаугæнгутæ гъæуай кæнунцæ æдæхсæвæ — æдæбона.

У æ л х е з. А дуйнебæл берæ дессæгтæ ес. Фал æга
семæй дессагдæр ба е уидæ, æма цагъар ардигæй Аæт
падзахæн æнæ ниллæг раковгæй ку рандæуидæ. Игъ
осгæ кæнуй?

Æ д а р ц. Авд хонхей фæсте дзингатæ синæр ку фæц
цæгъдуңцæ, уæд уой дæр игъосуй.

У æ л х е з. Кæд нин не 'взаг нæ лæдæруй?

Æ д а р ц. Сугъдæг дигорон æй, падзах. Аæ рæстæги
Дигор — Хъабани падзахи тонаугæнгути финдзæу
адтæй. Дæ гъæутæй дин берæ уацайраæтæ фæттардæ
Армдарæн, дæ адæми тоги æхе берæ фертадга.

У æ л х е з. Аæ дæ цæрæнбон берæ уа, Аæдарц, мæнæтæ
ме знаги мæ цæстирохсæн ка даруй!

Æ д а р ц (æ уæргутæбæл æрхauгтæй). Хатир мш

Бакаенæ, мæ паддзах. Аци цагъари дæхуæдæг æрбакаңун
кодтай галауанмæ.

У æ л х е з. Мæ адæми тогæй дæнгæл ке 'й, уой кой
мин не скодтай! Дæ кардæй æй листæг къуæхтæ цæ—
мæннæ скодтай, дæ арцæй ин æ цæститæ цæмæннæ
с'къахтай? Ци бонихуарзмæ каstæ?

Æ д а р ц. Неке бон æй мæн исраст кæнун. Мæ адзал
лæр дæу къохæй Хуцауи арфи дзурди хузæн райсуимæ
ц'æттæ. Фал мæмæ минкъий байгъосæ, цитгин паддзах.

У æ л х е з. Дзорæ!

Æ д а р ц. Аци цагъар кæддæр адтæй паддзах Армдари
уонæхсарти тухгиндæр. Фал тухæвзарæн еристи туркаг
богалæн фæххуæрд æй. Армдар ин уой пæ ниххатир кодта
ниууæйæй кодта Хазари цагъарти базари... Æз дæр
мæнæ фæстаг стæри базудтон хабæрттæ... Нур дууæ мæйи
комидзаги гъæстæ нæма фæцæй. Хуæрун нæ комуй. Цума,
зæгъун, цæйбæрцæ бафæраздæнæй...

У æ л х е з. Уæлæмæ фæстæ! Гъæугæ ма мæ кæнис.

Æ д а р ц (исистагæй). Мæ цард тугъдон лæги цард
'й, кæддæриддæр нивонд æй дæуæн, цитгин паддзах!

У æ л х е з. Байдзаг кæнтæ синон.

Æдарц синонмæ ронг раугъата, дæттуй æй Уæлхезмæ.

Табу стур Еунæг Хуцауæн! Цæмæ кувтон, е мæбæл
æрцудæй. (Нууазүй.) Æнаехуæргæй дууæ мæйи?! Цæу—
æнчи фæццудтæн, хæтæнти фæххаттæн, фал ауæхæн дес—
саг нæ фæйийдтон. Æдарц, цæйбæрцæ ма бафæраздæ—
пæй æнаехуæргæй аци æнахур цæрæгой дæумæ гæсгæ?

Æ д а р ц. Алцæмæн дæр рæстæг æй тæрхонгæнæг, мæ
паддзах.

У æ л х е з. Раст зæгъис, фал рæстæг абори уæнгæ не
зиæгтæн исæвди тæрхон нæма рапаста.

Æ д а р ц. Куд фулдæр евгъуя рæстæг, уотæ æ тæрхон
карздæр уодзæнæй. Уомæн æвдесæн Армдари фурти
уацар.

У æ л х е з. Æз дæр уобæл дарун мæ зæрдæ... Дессаг мæмæ кæсуй аци цагъар... Къæсæрбæл куд сæрбæрzon гæй æрбахизгæй, цума падзах е æхуæдæг æй, мах ба цагъартæ! (Ходуй.) Куд имæ кæсун, уотемæй нæ фæс тæмæ здæхгæй дæр куйий гъуди дæр не 'ркæндзæнæй!

С о с л а н. Æз æй сахур кæндзæн сæрæй ковунбæл! (Æхсæе райста, цагъари нæмуй.) Æрковæ дæ сæрæй, æна монд цагъар, кæми дæ уой нæ уинис?! Æрковæ, цъифи золкъæ. Падзах дæумæ 'нгъæлмæ кæсуй! (Карзæр æй нæмуй æхсæй.) Ду куд æрковдзæнæ, уотæ хуарз мæ ку уайдæ! Зæнхæбæл дæ тæрних хуайдзæнæ! Æрк'æдзæн кæнæ дæ астæу, хæрæгæй игурд!

Айуан дуарæй æрбакастæй, уæдта фенðæбилæ'й.

Ковгæ! Æртасæ! Æртасæ ниллæг, къуæтти куй! (Куд хъæбæрдæр æй нæмуй, уотæ æррадæргæнгæ цæуй). Æртасæ, кенæ ба дин мæ целхъ дæ тæккæ зæрди ниссад дзæн нуртæккæ!

Фæззиннуцæ дуарбаł Айуан æма Зæринæ.

А й у а н (Зæринæн сосæгтæй). Маруй æй, мæгур. Фæййервæзун æй кæнæ! (Рандæ уй.)

С о с л а н. Марун дæ, куйий тогæй æхснад! Нæ адæми тогæй ке баниуазтай, уой дин содзgæ рондзæй фæккалун кæндзæн!

Зæринæ (æхе ницæвуй Сосланбæл). Сослан! Сослан! Эрра фæддæ? Ци косис? Куд нæмис падзахи галауани хъадамантæй баст æнæбон адæймаги? Ходуйнаг!

С о с л а н (евварс æй фесхуста). Еуварс, Зæринæ! Кæми уинис адæймаг? Мæнæ аци сирд, нæ адæми фид нин хомæй ка баҳуардта, уой адæймаг хонис?..

З æ р и н æ (æхе ницæвуй Сосланбæл, æ æхсæе иш рапайахæста). Ка фæнди уæд, ци фæнди уæд, æрра сирди дæр бастæй нæлгоймаги хузæн нæлгоймаг нæ ницæвд зæнæй! Ходуйнаг! Ходуйнаг!

С о с л а н. Еуварс дин загътон! Дæубæл дæр нæ бай –
нæрдзæн!

З æ р и н æ. Мæ еунæг æнсувæр! Фæлтау мæн нæмæ!
Мæн! Баба! Куд неци дзорис! Ма кæнæ ин цæмæниæ
нæгъис?

У æ л х е з. Мæ дзукъула кизгæ, де 'нсувæр тагъд пад –
пæхаки бунати сбаддзæнæй. Ци гæнгæ ин æй, уой гъæуама
пæхуæдæг зона. Паддзах тæнзæрдæ ку уа, уæд æхуæдæг
лæр, æ бæстæ дæр исæфтмæ цæуй. Уæдта цагъарæн æхе
фуд æй. Аци галауани къæсæрбæл æрбахезгæй æ сæрæй
шиллаæг ка нæма ракувта, уæхæн лæг нæма райгурдæй.

Ц а г ъ а р. æ – æ – æ – з Ху – ца – уæй уæл – д – а – а –
ли не... не... некæ – мæн ко – ко – вун...

Æ д а р ц (фестъæлфтæй). Нæ к'уæтти сдзурдта!

У æ л х е з. Дæссæгтæ... Хуцау, табу дæхеçæн, кæд
нæмæ аци цагъари фæлгонци ести нисан æрветис? Мæ
тоггин Армдар фæльвардзæнæй æ маst есун. Фал æз арæн –
гæсти нимæдзæ æртæ хатти фæффулдæр кодтон, æфсад
цæттæй лæууй... Бавзарæд! Ме 'фсади фæгæг Саг тагъд –
лæр ку раздæхидæ... Æдарц! Цо, æркæсæ гъуддæгтæмæ,
пæддзахи кувд гъæуама паддзахи кувди хузæн уа. Ду ба,
биццеу, цагъари æ уæрми ниггæлдзæ. Гъæуай æй кæне –
тæ, хумæтæги цагъар нæй. Цæуон æз ба еу усмæ бауо –
лæфон...

Уæлхез æма Æдарц рандæуицæ.

З æ р и н æ (цагъармæ хæстæг бацугæй). О, мæ бон!..
Мæнæ тог кæлуй æхси цæфтæй... Ци бакустай, ме 'нсу –
шæр?!

С о с л а н. Ниммæуадзæ, Зæринæ! Ци 'нцæ æхси
цæфтæ! Нуртæккæ æз æгас дуйней дæр мæ целхъæй
никъкъуæхтæ кæнина!

З æ р и н æ. Сослан! Ци кæнис? Дæ зунд фæццудæй?
Лæ цæстити кастæй дин тæрсгæ кæнун.

С о с л а н (æхсæ раскъаfta). Фал си мæнæ аци куй
нæ тæрсуй. Фæттæрсдзæнæй (цагъармæ томар кæнуй).

З æ р и н æ (е 'хсæе ин есуу. Хъурдохæн кæнунцæ). Ци кæни, Сослан! Ци дæбæл æрцудæй? Із дин дæ зæрди фæлмæнмæ ку хицæ кодтон! Дæуæй фулдæр ку неке уар — зун... Де 'ккой — еу мæ ку хастай сувæллонæй...

С о с л а н (е 'хсæе фехста). Зæринæ! Зæринæ!!

З æ р и н æ (тарстæй). Ци кæнис, Сослан?!

С о с л а н. Фæйийидтай, æхсæй æгъатирæй куд надтоң цагъари?

З æ р и н æ. Куд нæй фæйийидтон? Уæртæ, мæгур, æ тог аллirdigæй ку кæлуй!

С о с л а н. Уой фæйийидтай, фæйийидтай, фал мæн кул нæмунцæ цъæхснаг уестæй, уой ба неке уинүй.

З æ р и н æ. Цитæ дзорис? Ка дæ нæмуй?

С о с л а н. Нæ фидæ! Нæ паддзах фидæ!

З æ р и н æ. Сæйгæ дæ Сослан!.. Сæннтæ цæгъдис...

С о с л а н. Нæ цæгъдун сæннтæ! Мæнæс æхсæмæ æр — кæсай. Ё къæдзелæбæл æфсæйнаги циргæ æрхъез фе — дарғонд ес. Гъе 'ма æз цагъари уомæй надтон, мæ фидæ ба мæ æнаæуингæ æхсæй нæмуй. Ма еци æхси цæф ре — сагæдæр æй цифæнди тохæнгарзи цæфæй дæр.

З æ р и н æ. Сослан... Барæн, æз Диғизамæ бадзорон.

Д и г и з а (æрбацæүй). Із ами дæн, гиккæ. Фæйийидтон, фегъустон алци дæр. Хуастæ 'рбахастон цагъари цæфтæн.

С о с л а н. Мæ фидæ мин мæ бауæр нæ нæмуй — бауæри ристæн бабухæн ес. Мæ фидæ мин сай тæп — пæлттæ скодта мæ зæрдæ. Мæ уарзондзинадæ!

Д и г и з а. Мæ минкъий биццеу! Лæдæрун дæ рай — дæдтон...

С о с л а н. Уазæфтинае! Уазæфтинае! Ёнæ уой цæрун мæ бон не 'содзæй...

Д и г и з а. Мæнæ аци кæрдæгути фунх дон раниуа — зæ... Фенцондæр дин уодзæнæй. Уазæфтинае ба дин кумæ ледзуй, дæ цагъар æй, дæ барæ ибæл цæуий алли хузи дæр. (Хуасæ имæ бадаргта.)

С о с л а н (æ хуасæ ин еуфарс ракъуæргта). Ду дæр мæ фиди дзубандитæ ку кæнис!

Мæн еунæг хузи гъæуй Уазæфтинаæ – бинойнагæн!
З æ р и н æ, Д и г и з а (еумæ). Уомæн гæнæн нæййес!
З æ р и н æ. Сослан, ке фурт дæ, уой феронх кодтай?
Цагъайрага кизгæ – Ас – Дигорæн æхсинæ?! Зар дæбæл
скæндæнæнцæ, дæ ходуйнаг æгас дуйнебæл ниххæлеу
уодзæнæй, дæ цæуæти ба дин хъумайæгтæ хондзæнæн –
цæ... Нæ хор ранигулдзæнæй, нæ паддзахадæ ба бабун
уодзæнæй!..

С о с л а н. Мæ уарzonдzинадæн бунат кæми нæййес,
еци паддзахадæ нецæмæн гъæуй. Бабун уæд!

З æ р и н æ. Банцайæ, банцайæ! Нæ фидтæлтæ сæ
тунд æма целхъæй, сæ хед æма сæ тогæй...

С о с л а н (æ дзурp ин есуý). Еминæ, рун, стонг, фид –
билизти нихмæ федар лæугæй, знæгти æгъатирæй цæгь –
лæгæй ци стур паддзахадæ саразтонцæ... (Ходуй.) Нæ фиди
сидтитæ хуарз нигъгъуди кодтай, Зæринæ, æрмæст ма дæ
къохи синон ку уайдæ!..

З æ р и н æ. Етæ дæуæн нигги хъæбæрдæр гъудигæ –
нуйшаг æнцæ: еци стур паддзахадæ дæуæн саразтонцæ,
лу ба'й цагъайрага кизги цъумур къæхти бунмæ гæлдзис!

С о с л а н. Зæринæ! Дзæгъæли мин къахис мæ зæрдæ,
мæхебæл дзуапп нæ дæттун – сæрра дæн! Уазæфтини
къæхтæ цъумур куд исхудтай? Етæ сугъдæг сугъзæринæй
кond æнцæ!

З æ р и н æ. Ёцæгæй дæр ку сæрра дæ, ме 'нсувæр!
Нæ исони паддзах! Кæми'й дæ нæлгоймаги сæрустур хъа –
урæ? Ёви де 'уæнгти нæ паддзах фидтæлти сугъдæг тог
нæбал гъазуй? Ниммæлæ фæлтау!

С о с л а н (амонуй цагъармæ). Мæнæ аци цагъари
үинетæ? Бакумдта паддзахæн раковун? Нæ бакумдта, 'ма
нæ бакомдзæй! Мæ уарзт дæр уой хузæн æй: сæ дууей
дæр неке басæтдзæнæй! Мæлæт дæр нæ! Нæ фиди тæр –
хон ку фегъустон, уæд, мæ маст аци мæгурбæл ракалд –
тон... Мæхе нæ лæдæрдтæн.

Ц а гъ а р. Арфæ дин кæнун.

С о с л а н. Ду ба мæнæй будзæудæр ку дæ! (Рандæй.)

З æ р и н æ. Цæй туххæн ин арфæ кæнис?

Цагъар. Æ ристæй мæ ке фæххайгин кодта, уой туххæн.

З æ р и н æ. Ду дæр ма рист гъæуагæ дæ?

Цагъар. О.

З æ р и н æ. Цæмæн дæ гъæуий рист?

Цагъар. Цæйбæрцæ фулдæр ресон, уойбæрцæ мæ фулдæр уарзæнæнцæ Хуцау æма Зæриат.

З æ р и н æ. Зæриат ба ка'й?

Цагъар. Мæ минкъий хуæрæ... авданзæзуд.

З æ р и н æ. Кæми фæууй?

Цагъар. Мæ хæццæ.

З æ р и н æ. Уæрми?

Цагъар. Уæрми.

З æ р и н æ. Лæдæрд æй гъуддаг...

Цагъар. Хуцаумæ дин ковдзæнæн.

З æ р и н æ. Мæнæ Ас – Диgorи устур аргъауæндони саугин! (Фæнзүй æй.) "Хуцаумæ дин ковдзæнæн". Нæ адæми нин ку цагътай, уæддæр Хуцаумæ кувтай?

Д и г и з а (бацæуий цагъармæ). Дæ цæфтæмæ дин æр – кæсон, мæгурдæйраг. Дæ бауæр тогæрхæн тæппилтæ ку фестадæй. Нуртæккæ дин сæ хуасæй байсæрдзæн.

Цагъар. Мæ бæсти дин Хуцау раарфæ кæнæд, мæ мадихай.

З æ р и н æ. Цагъарæн ами мадихай нæййес.

Цагъар. Цагъар адæймаг æй.

З æ р и н æ. Цагъар адæймаг нæй.

Цагъар. Мадта мæбæл цæмæн тухсетæ?

З æ р и н æ. Сæйгæ фонсбæл куд фæттухсунцæ, гъе уотæ дæбæл тухсæн.

Цагъар. Мадта уи корун, мæхе адæбæл мæ уадзетæ.

Д и г и з а. Уадзæн дæ, уадзæн. Мæнæ дин дæ гъæнтæ бабæттон. Ёдарци тонаугæнгутæ дæмæ фæскъæсæр æн – гъæлмæ кæсунцæ, нуртæккæ дæ уæрми ниггæлдзæн – цæ, мæгур дæе бон...

Цагъар. Мæхе дæр уордæмæ фæндуй... Мæ бауæри

Гъентæ мин ка дзæбæх кæна, е мин берæ фуддæр ба –
кундзæнæй, еци гъæнтæ ке цæфтæй байзадæнцæ, уомæй.

З æ р и н æ. А нин ци æй?! Ци нин кæнунмæ гъавуй?
Бирæнай, дзæбæх имæ аækæсон, ци сирди муггаг æй...
(Хæстæг имæ бацæуий, æдзинæг ин кæсүй æ цæститæ-
мæ). Дигиза!!

Д и г и з а. Ци кæнис, гиккæ? Цæмæй фæттарстæ?

З æ р и н æ. Тагъдæр фæдзæзорæ тонаугæнгутæмæ.

Д и г и з а. Ци дæбæл æрцудæй.

З æ р и н æ. Тагъдæр! Дунд куд фæууя мæ цæстити
разæй!

Лууæ тонаугæнæги æрбагæппитæ кæнунцæ къæсæрæй, цагъар –
бæл фæххуæцуңцæ ма 'й хæр – хæрæй фæлласунцæ æндæмæ.

З æ р и н æ. Е цагъар нæй! Е æвдеу æй! Сайтан!

Д и г и з а. Тог мæбæл ниууардта! Дæ цæстоми хузи
цьиртт ку нæбал ес!

З æ р и н æ. Е дæлуймон æй! Say хъæма мин нис –
санъта мæзæрди æ цæстити æртгивдæй! Рамаретæ'й! Ра –
маретæ'й!

Д и г и з а. Цитæ дзорис? Хуцауæй фæттæрсæ! Дæ
уодмæе уойясæ тæрегъæд цæмæн есис, кизгæ?! Паддза –
хæрд дзурд ес: аци цагъармæ æвналæн нæййес. (Хуасæ ин
каинуий синонмæ.) Гъа, мæнæе хуасæ раниуазæ, е ба дæ кеми
а'rцæуай.

З æ р и н æ (баниуазуий хуасæ). Цидæр кодтон, Диги –
и... Мæ сæр мæбæл зелуй. Æ цæститæмæ ин ку никка –
стæн, уæд цума цъæх арви æнæбун арфмæ ниххаудтæн...

Д и г и з а. Куд загътай? Кизгæ! Дæ адзали къахбæл ку
шиллаудтæ! Куд? Нæ, нæ! Ёрмæст е нæ! О, Хуцау, мæхе
сунæг Хуцау! Агъаз бакæнæ! Фенхус кæнæ мæ мæгур
кизгæн. Æ зæрдæ ин сæттун ма баудзæ, не Сфæлдесæг!

З æ р и н æ (æхеçæн.) Мæ мæгур æнсувæр...

Æмбæрзæн

3-АГ АРХАЙД

Паддзахи галауан. Къаесәрбәл әрбахизтәй Сослан.

С о с л а н. Паддзахи фурт! Федәни паддзах! Фәлтау фийяуи, кенә мәгургори фурт ку адтайна... Ци кәенои мә зәрдән? Агъуд куйяу мәбәл ку сагъудәнцә сау гъудитә. Ку мә ниххорх кодта әрхәндәг, мә тог мин ку цъирий мә сагъәс. (*Бацәуий ронги гъосинмәе. Синон рай-ста.*) Цәй, мә фиди бафәнзон, е дәр әхе аци хуаллагәй фәддзәбәх кәнүй!

Æрбацәуий Зәринә.

З æ р и н æ (*Сосланән ә гъосин әема синон байста, әвәруй сәе бунати*). Гъе, гъе ма дә гъудәй.

С о с л а н. Мә минкъий хуәрә! Куд дәмәе кәесун, уотемәй мәен ци гъәүй, уомә дәуүәй дәснидәр неке ай.

З æ р и н æ. Ду гириз кәенис, фал әңгәгәй уотә 'й.

С о с л а н. Таҳодуй, дәе бон ходун уәд, 'ма дә гъәе – ләсисдзаг ниҳходәе!

З æ р и н æ. 'Ма мәмәе мәстгүн кәнәе. Хуәри зәрдәе – әенсуваәрмәе, әенсуваери зәрдәе – гъәдәмәе.

С о с л а н. Сумахәй гъәдәмәе нәе, фал раст ингәнмәе фәлледзәе.

З æ р и н æ. Сослан! Цәмән уотә зәгъис? Гәр, мәе – нәен ба мәе реуи зәрди бәсти дор әвәрд ес? Ләдәрун дин дәе гъезәмарәе.

С о с л а н (фәекъекъех ай). Ду? Мәен гъезәмарәе ләе – дәрис? Ма дәбәл ци 'рцудәй? Барәнай, дәе цәстгом мәләти фәллорс ай... Дәе цәститә ба? Әрхәндәг... Хәлар рохси цъита си кәемидәр зиннуй. Әгъя, мәе хуәрәе, ба – хаудтәе си ду дәр! Нәе мин сгъәр кәндзәнәе не суйнаг сиахси ном?

З æ р и н æ. Нәе, ме 'нсуваәр... Фәррәедутәе... Еу фәндәе мәмәе ес. Уазәфтини ардәмәе әрбахондзән...

С о с л а н. Галауанмәе? Әңгәгәй зәгъис?

З æ р и н æ. Аæцæгæй.

С о с л а н. Нæ, галауанмæ нæ! Аендаер естумæ.

З æ р и н æ. Галауанмæ! Аermæст паддзахи галауанмæ!
Уæд Уазæфтинаэй байрагæс уодзæнæй, дæ уарзт аæцæг ке
аий, е.

С о с л а н. Мæ минкъий хуæрæ! Мæ еунæг зæрдæ –
лæууæн ду дæ!

З æ р и н æ. Мæнæн ба – ду. Уазæфтини размæ бал
Ацæмæзи уадиндзи цагъдмæ байгъосæ.

Сослан. Е ба си кæцирдигæй тъæүй?

З æ р и н æ. Гъæүй, Сослан. Уазæфтинаэ ку 'рбацæуа,
уæд дзурдтæй зæгъун нæ бафæраздзæнæ дæ уарзт. (Ан–
гæмæс тъæр кæнүй.) Ацæмæз! Рауай!

Арбацудæй Ацæмæз уадиндзи хæццæ.

З æ р и н æ, цæй, аæз уæ уадзун. (Рандæуй).

А ц æ м æ з. Дæ бон хуарз, мæ хецау!

С о с л а н. Аæгас цо, Ацæмæз. Ци зæгъдзæнæ?

А ц æ м æ з. Зæрини фæндонæй лæуун дæ цори.

С о с л а н. Мадта цæгъдæ!

Ацæмæз уадиндзæй цæгъдуй.

С о с л а н. Нæ, нæ! Еци цагъд Уазæфтини зæрдæмæ
нæ багъардзæнæй. Аендаер цагъд.

Ацæмæз цæгъдуй.

Нæ, нæ. Е дæр мæ зæрди æрхæндæг не 'вдесуй... Ан –
дæр, æндаер цагъд!

Ацæмæз цæгъдуй.

С о с л а н (мæстгунæй). Игъосай, дæ уадиндзæ ци
фæцæй?

А ц æ м æ з. Мæ уадиндзæ – мæ къохи, мæ хецау.

С о с л а н. Е цæй уадиндзæ 'й? Е дæлæ фæдæгъдæй –
конд хумæтæги хæтæл цидæр æй!

А ц æ м æ з. Хецау! Корун ди, мæ уадиндзæ мин ма
'фхуæрæ, мæ фидæ мин устурдæр мулкæн уой ниууагъта.

С о с л а н. Мадта си цæгъдун цæмæннæ зонис?

А ц æ м æ з. Ёфхуæрис мæ, хецау!

С о с л а н. Цæугæ! Некæми мæ гъæуис.

Ацæмæз сæргубурæй фæццæуий дуарæрдæмæ.

Зæрина къæсæрæй æрбахизтæй.

З æ р и н æ. Ёрлæууæ, Ацæмæз! Боренæ!

А ц æ м æ з (фестъæлфтæй). Боренæ ци?

З æ р и н æ. Ёрахæстонцæ 'й, æ къæхтæ –
бæл – хъадамантæ, уотемæй æй арф уæрми ниггæл –
стонцæ. Ду ба имæ уæлбилæй бунмæ кæсис, ма ин дæ
бон фенхускæнун нæй. Цæгъдæ! Цæгъдæ Боренæн дæ
уадиндзæй! (Ёндæмæ гзоруй.) Дигиза! Ёрбакæнæ Уазæф –
тини!

Дигиза Уазæфтини къохбæл хуæцуй, уотемæй æй æр –
бахудта. Сослани размæ 'й æрлæуун кодта, æхуæдæгга
рацудæй æндæмæ, æ фæдбæл – Зæрина. Ацæмæз æ
къохтæй æ уадиндзæ æ дзухмæ систа 'ма цæгъдун рай –
дæдта.

С о с л а н (æхецæн). Уазæфтинæ – мæ азмæц!.. Кæ –
сун дæмæ ку не 'ндеун. (Гъæрæй.) Уазæфтинæ! Ести
зæгъæ, дæ дзурд мин фегъосун кæнæ...

У а з æ ф т и н æ. Ёз цагъар дæн. Мæнмæ дзурди барæ
нæ хауй, уæлдайдæр не знаг паддзахи галауани.

С о с л а н. Паддзахи галауан! Дор си дорбæл мабал
байзайæд, кæд дæуæн знаг æй, уæд!

У а з æ ф т и н æ. Нæуæги знаг мæнæн знаг æй.

С о с л а н. Нæуæгбæл дæхе цæмæн бæтгï? Е нæ тог –
гин æй... Ду ба нин неци кодтай...

У а з æ ф т и н æ. Мадта ами цæмæн дæн?

С о с л а н. Нæуæги хæццæ ку нæ адтайсæ, уæд ами
нæ уисæ. Уогæ си уой туххæн боз дæн...

У а з æ ф т и н æ. Нæ гъæуи æмбес нин уацайрæгтæй
ку 'rbatardtaitæ. Хуцауи сконд адæм... Гъонгæстæ,
фиййæуттæ, цауæйнæнттæ, сувæллæнттæ, силгоймæгтæ...
! та' дæр Нæуæги хæццæ адтæнцæ?

С о с л а н. Уазæфтинæ! Мах бæстæй сумахмæ мин-
къидæр уацайрæйтæ ес? Уонæбæл Нæуæги есгæд ба-
фирстай?

Уазæфтинæ кæуий. Уадиндзи цагъд игъусуй.

Корун ди, ма ко... Ниххатир мин кæнæ, дæ зæрдæ дин
ку ресун кæнун... Аци галауан кæд дæу нæ гъæуий, уæд
мигн дæр нæ гъæуий... Ес æндæр галауан — мæ зæрди дæ —
уæнжæ скодтон, еци галауан...

У а з æ ф т и н æ. Еци галауан ке 'й, уомæн хаир
фæууæд, мæн си неци гъуддаг ес.

С о с л а н. Уазæфтинæ!.. Баууæндæ мæбæл... Æнæ
ли'у мин цард нæбал ес... Ами цæрун дæ кæд нæ фæндуй,
у'пд фæлледдзинан Сугъзæринæ Æрдонгмæ — Тохтæмис
мин кæддæр æхсаргард балæвар кодта — Мисирмæ, кенæ
ба æксинтти коммæ... Арви кæронмæ! Кумæ зæгъай, уор-
лæмæ! Игъосæ! Е уадиндзи цагъд нæй, е мæнæ аци реуæй
ибулуй мæ сагъæс, мæ хъурмæ, ме 'рхун! Игъосæ!

У а з æ ф т и н æ. Къурма нæ дæн.

С о с л а н. Гæр, æппун дæмæ мæ уодæй неци гъаруй?

У а з æ ф т и н æ. Цагъармæ нецибал фæгъгъаруй.

С о с л а н. Мадта дæ цæстисугтæ цæмæн кæлунцæ?

У а з æ ф т и н æ. Нæуæги æверхъяу мардæй куд
мардзинайтæ, æ сæр ин мехбæл куд æркæндзинайтæ, уой
мин дзоруй уадиндзæ 'ма кæун.

С о с л а н. Нæуæги кой цæмæн кæнис?! Уадиндзи
цагъд мæ зæрдибунæй цæуий!

У а з æ ф т и н æ. Ке зæрдибунæй цæуий, уой уадиндзæ
æхуæдæг хуæздæр зонуй...

С о с л а н (Ацæмæзи къохæй раскъафта уадиндзæ.
Зæнхæбæл æй цæвуй). Гъа, мадта, кæд мæбæл аци уадин —

Дзээ дэр гадзирахаттæй цæуй, уæд! Цидæридæр мæ уар
зти нихмæ лæууа — пурх æма дæрæнгонд уодзæнæй!

(Æндæмæ.) Æдарц! (Æдарц. Дзанхъæлици, æма дуул
тонаугæнæги фæззиннуңцæ. Уазæфтини — æ бунатмæ!
Цæстигагуйай æй гъæуай кæнæ, дæ сæрæй дзуапп дæт-
дзæнæ. Мæнæ уадиндзæйцæгъæги ба æхсæй дзæбæх
рарæгъæд кæнтæ 'ма 'й æ къæсмæ рауагъæ.

Æ д а р ц. Ду ци зæгъай, 'ма æз ци нæ бакæндзæнæп,
мæ хецау.

С о с л а н (тонаугæнгутæмæ). Цæмæ ма кæсетæ?
Æдарц ду ба фæллæууæ.

Тонаугæнгутæ Ацæмæз æма Уазæфтини æндæдуар фæккодтоо
цæ. Кæми'й мæ тоггин?

Æ д а р ц. Идард нæй. Галауани буни уæрмитæй еуеми
урый бадт кæнүй.

С о с л а н. Нуртæккæ ами куд уа, уотæ!

Æ д а р ц. Хатир... Дзæбæх дæ нæ лæдæрун.

С о с л а н. Ма мæ дзорун кæнæ, дæхе фидбилизи ма
тъунсæ.

Æ д а р ц. Мæ хецау!.. Æнæ паддзахи барлæвæрдæй
мæ бон нæй уæ тоггин цагъари аци сугъзæрийнæ галау —
анмæ æрбакæнуун.

С о с л а н. Паддзахи хæццæ мæхуæдæг федаудзæн.
Æнхæст кæнæ, ци дин зæгъун, уой!

Æ д а р ц. Хуарз, мæ хецау!

С о с л а н. Игъосæ! Æ хъадамантæ ин рафтауæ.

Æ д а р ц. Ци сфæндæ кодтай, мæ хецау?

С о с л а н. Уæдта имæ дзæбæх целхъ ратдзæнæ.

Æ д а р ц. Куд? Цагъар æнæхъадамантæй тохæнгарзи
хæццæ паддзахи галауанмæ??

С о с л а н. Раст мæ балæдæрдтæ.

Æ д а р ц. Мæ бон нæй... Е ка нæма 'рцудæй, уæхæн
гъуддаг æй. Дæуубæл ести ку 'рцæуа, уæд æз ба ци фæу —

үүдзәнән? Паддах мәе әрауинндзәй.

С о с л а н. Е ба мәен гъуддаг нәй. Робасау хийнә дә, мәни ести әргъуди кәндзәнә дә сәрән. Нәелуәггәнәги каст мәмәе ци никкодтай? Цәугәе, әнхәст кәнә бард — иурд!

Әдарц раңдәүй.

Уоци айивәрдәхт, еци бәсти рәсүгъд Уазәфтинә әе үүдәй фулдәр ке уарзуй, е цума циавәр игурд ай? Бав — ырон дә, Нәеуәг, бавзарон, цума ни ка ләгдәр ай. Цаллини мәе ду әегас уай, уәдмәе Уазәфтини зәрдә дә то — гыйдзаг къохти дардзәнә. Цифәнди уәд! Ка фәеууәла — көз уа, е фәеууәлахез уәд. (Ә целхъ сласуй, кәститә имә көнүй, ә комән ин ба кәнүй.) Некәд мәе фәессайдтай мәе целхъ нурмә. Абонәй хъәбәрдәр ба мәе дә сәр не — күрд багъудәй, 'ма мәе фәехходуйнаг кәнәе!

Ацәмәэз гъузгә әрбацәүй. Ә уадиндзә систа, 'ма аңдәмәе фәеццаүй. Сослан ай рауидта.

Ду ба кәецәй фәэzzиндтә?

А ц ә м ә з. Мәнәе мәе уадиндзә...

С о с л а н. Неци ин адтәй?

А ц ә м ә з. Минкъий фәффәсхъә'й.

С о с л а н. Нәеуәг дин балхәндзән.

А ц ә м ә з. Алцәмәэн әлхәнән нәйиес.

С о с л а н. Е ба дин ци дзубанди ай? (*Нигъгууди кодтас.*) Уогә раст зәгъис. Әхсәй дә хъәбәр фәеннадтон — цә?

А ц ә м ә з. Дәхүәдәг хуарз ци зонис, уобәл цәмәен фәрсис, хәңдау.

С о с л а н. Гъома, хатир бакәнәе! (*Әхең.*) Ләги куд иеке ләдәруй. (*Гъәрсей.*) Ардәмәе ба кутемәй әрба — ервазтә?

А ц ә м ә з. Әдарц тонаугәнгүти хәеццае кумәдәр

фәеццәуй, дуаргәстәе ба арахъ ниуазунцә 'ма мәе ии
'ргъуди кодтонцәе.

С о с л а н. Мадта дәе неке фәеуидта?

А ц а м а з. Неке.

С о с л а н. Уәртәе горцъей аууон дәехе банимәхсәе мә
уродигәй кәсәе. Ами фәестәдәр цидәридәр фәйийи
най, уой паддзах әма Зәринән зәгъдзәнә... Әфтаугы
дәр маци бакәнәе, гәлдзгәе дәр... Уогае ләг дәеуәй ху-
әздәр кәбәл баууенда. Әдарц әрбацауј. Дәехе рани-
мәхсәе.

Әдарц әрбақодта Нәуәги. Целхъ имә дәеттүй.

Ә д а р ц. Дәе дзурд дин сәнхәст кодтон, мәе хеңау.

С о с л а н. Хуарз! Фәесдуар ләууәе, маке 'рбауадзә,
циалинмәе дин мәехуәдәг зәгъон, уәдмәе. Зәринә ци
фәеццәй?

Ә д а р ц. Уазәфтини Борени хәеццәе кумәдәр фәех-
хонуй.

С о с л а н. Хуарз. Цо!

Әдарц ә сәрәй пилләг раковуй, рандауий.

Дигор – Хъабани паддзахи фурт, Нәуәг! Тогәйдзаг
алвәендаг пәе сеу кодта. Мах сумах хузән нәе уацайрәгти
фусты 'ргәвст нәе кәнән. Нәе рагон фидтәлти фарна
нәема бабун ай! Седүн дәмәе ләгәй – ләгмәе тохи!

Н ае у ае г. Әз фәэххүәрд дән. Дәе барәе мәбәел цәуј,
цәмән дәе багъудәй мәе хәеццәе ләгәй – ләгмәе схуә –
цун? Куд фәэммаретә уәе тоггинти, уотә мәе рамаретә,
'ма аенәмәтәе уай. Кенәе ба мәе къох уәззау ай, куд фә –
ууй, ци фәеуүй...

С о с л а н. Ха – ха – ха! Фәеттәрсун мәе кодтай!
Уазәфтини фәндәй дәе әрбаҳудтон галауанмәе.

Н ае у ае г. Сайис, налат куй! Уазәфтини кой дәе цъу –
мур аевзагәй ма кәнәе!

С о с л а н. Е мæ зæрдæмæ цæуй. Лæгæн æ тог мæс –
той ку фица, уæд мин æнцондæр æй æ хæццæ хуæцуn.
Гло, Уазæфтинаæ, махæй æгас ка байзайа, уой уодзæнæй.
Райдайæн.

Н æ у æ г. Райдайæн!

Хуæцуnцæ целхъитæй.

С о с л а н. Ха – ха – ха! Къодах æ фицаг цæфæй бæрæг
той. Неци дин æй, мæ бæсти дæмæе еу хъумуздзух биц –
цуи æрбакæнуи гъудæй!

Н æ у æ г. Уобæл ма тухсæ! Дæхуæдæг дæр хъумуз –
лиух биццеуæй уæлдай нæ дæ.

С о с л а н. Дæ мæлæт æрцудæй падзах Армдари фурт!
Хуцау дин дæ уод æхемæе цæмæй райса, уой туххæн рад –
юрае, ме 'нсуvæри мин куд мардтайтæ, уой!

Н æ у æ г. Де 'нсуvæр дин æй æхуæдæг зæгъдзæнæй.
Тагъд фембæлдзинайтæ мæрдти бæсти.

С о с л а н. Сумах агъуд куйтæй фуддæр айтæ. Нæ уин
батайдзæй ме 'нсуvæри тог.

Н æ у æ г. Мæ фиди æнсуvæри тог ба? Хуцауи рæс –
тæй нин нæ адæмæй ке фæццагтайтæ, уони тог ба? Нæ,
Хуцау уин нæ ниххатир кæндзæнæй уæ берæ фудра –
кæндтæ. Уазæфтини æфхуæрд, Уазæфтини цæстисугтæ!

Тох искарз æй. Сослан фæццæф æй, æрхаудтæй,
æ целхъ суварсмæ ратахтæй.

Н æ у æ г (*Сосланæн æ целхърагтуй*). Хуæцæ дæ цел –
хъбæл æма исистæ!

С о с л а н. Исистдзæн! Исистдзæн! (*Целхъи æнцойнæ
исистун фæльваруй, фал фæстæмæ æрхauй.*)

Н æ у æ г. Ех, Сослан, Сослан! Ци бакустай дæхецæн!

С о с л а н. Куййau фæррæйæ, кæд е дæ унаффи нæй,
уæд! Цæвæ мæ!

Н æ у æ г. Нæ, мах еудзæфон ан, еу цæф дæр дæ фагæ

'й.

С о с л а н. Цæвæ мæ, æлгъист! Цæвæ! Рамарæ мæ уæллæбæл ма æгадæй мæ цард ци'й?.. Ёнæуой дæр цæттæ адтæн мæлæтмæ, æнæ Уазæфтинаæ мæнбæл хор нæ кас- тайдæ... Фал е дæу уарзуй... Рамарæ мæ, кенæ ба дæ ли- стæг къуæхтæ скæнун кæндзæн нуртæккæ!

Н æ у æ г. Дæу рамарон, ма рамарон — ардигæй мæ - нæн уодæгасæй рацæуæн нæбал ес. Ёнæбон адæймаги цæвун ба мæ тоги нæ 'й.

С о с л а н. Цъаммар! Уазæфтинаæ дæу хузæни кул бауарзта!

Н æ у æ г. Хуссæ æнцад æма игъосæ! Де 'нсувæри туххæн мæ фарстай æма фегъосæ рæстдзинадæ! Де 'нсу- вæри тог дин райстон æз!

С о с л а н (*фæлваруий исистун, фал фæстæмæ сærха* уй). Ду? Ме 'нсувæри тог? Сайис, мæнгард!

Н æ у æ г. Ё ингæни билæбæл ка фæллæууй, е сай- унти нæбал фæгъгъазуй. Дууæ анзей размæ Ёдарци то- наугæнгутæ нæмæ ку нибурстонцæ, уæд уацари райстан де 'нсувæри. Цæмæй æгади мæлæтæй фæййервæза, уоп туххæн æй лæгæй — лæгмæ тохмæ ракодтон, мæнæ ду мæн кул ракодтай, уотæ. Фæланкау хуæстæй де 'нсувæр. На- тох æ карзи ку бацудæй, уæд ин не 'фæдти балхонтæй еу æ фæсонти целхъ ниссагъта... Ёвæццæгæн, мæнæн фæт- тарстæй. Фал ин æз нæ ниххатир кодтон æ галеу миуæ — рамардтон æй.

С о с л а н. Нæуæг!!!

Н æ у æ г. Гъо, Сослан, гъо... Мæлгæ — мæлун мæ де 'нсувæр исхудта æнсувæр.

Кæраæдзей тог цæбæл ниуазæн, Дигорæ, зæгъгæ ма ис- фæразта 'ма æ уод исиста. Радзорæ дуаргæстæмæ. Ху- æрзбон æносмæ! Уазæфтини дæ уарзондзинади бæгъда- уæн кæнун.

С о с л а н. Барæнæ... Рæуæг цæф дæн, неци мин уод- зæнæй... Еститæ 'ма мин радзорæ, ме 'нсувæр...

Н æ у æ г. Ес уæмæ цагъар, дууæ мæйи дæргъи хуæ —

рюү ка наэ комуй.

С о с л а н. Ес.

Н æ у æ г. Уомæн е 'взаг ралух кодта уæ тонаугæнгути
иңцау, мæн ардæмæ ка 'рбакодта.

С о с л а н. Аðарц?

Аðарц сæмæ фæсдуарæй игъосуй.

Н æ у æ г. Уæд Аðарц наэ хундтæй. Йе 'цæг ном æй
Дзасботаз.

С о с л а н. Дзасботаз? Нæ рæдуйис, ме 'нсувæр?

Н æ у æ г. Бæргæ мæ фæндуй фæррæдуйун. Бафæс –
мардтон æй, æ галеу гъосæй æ зекъæмæ ци арф носи
'уæдзæ цæуий, уомæй. Аð мæнгард цæститæй...

С о с л а н. 'Ма ин ци кодта наэ цагъар? Цæмæн, цæй
туххæн ин ралух кодта е 'взаг?

Н æ у æ г. Авд анзей размæ Дигор – Хъабани тухæв –
шрæн фæзи уонæхсартæн еристæ адтæй. Уæд Аðарц. –
Дзасботаз мæ фиди рапез цонг адтæй, тонаугæнгути хе –
циау...

Аðарц æма æртæ тонаугæнæги æрбагæппитæ кодтоңцæ. Аðарц
целхъæй ниррæхуста Сослани, тонаугæнгутæ ба сæхс иицдав –
ионцæ Нæуæгбæл. Еци раестæги Ацæмæз æ шимæхсæн бунатæй
рагæпп кæнүй. Сослани целхъ фелваста 'ма Нæуæги æмварс
Аðарц æма тонаугæнгути хæццæ хуæцуий. Тонаугæнгутæй еу
фæммараð æй.

Аð д а р ц. Фæдес! Гæстæ, тагъд ардæмæ! Паддзахи
фурт Сослани æ тоггин цагъар Нæуæг æма Ацæмæз ра –
мардтонцæ! Фæдес!!

Н æ у æ г (Ацæмæзмæ). Ка дæ, ци дæ, наэ дæ зонун,
фал ледзгæ кæнæ.

А ц æ м æ з. Ду ба?

Н æ у æ г. Аз сæ бауорамдзæн. Ледзæ!

А ц æ м æ з. Нæ, еунæгæй дæ наэ ниуудзæн!

Н æ у æ г. Ду хабæрттæ ку наэ радзорай, уæд дууæ

Дигори 'хсæн нæуæгæй тугъд райдайдзæнæй. Ледзæ!
Ацæмæз фæлледзүй. Гæстæ аerbataхтæнцæ галауанимæ.
Рамарунцæ Нæуæги.

Æдарц (тонаугæнгутæн). Ацæмæзи соретæ! Кенæ
'гас, кенæ æ мард!

Æмбæрзæн

ДУККАГ АКТ

4-АГ АРХАЙД

Паддзахи галауан. Уæлхез рацо – бацо кæнуй.

У æ л х е з. Ци дин кодтон, Хуцау? Нивæндтæ дин ку хастон, ковæг адæмæн устур аргъяуæндонæ ку саразтон, уæд мин мæ дууæ фурти ме знæгтæн цæмæн бахуæруп кодтай? Мæ муттаг мин цæмæн сæскъудтай, æвæстаг мæ цæмæн фæккодтай? Кæми 'й дæ рæстдзинадæ? (Сино-нæй ронг нууазүй.) Нæ, Хуцау, дæумæ рæстдзинадæ нæййес! Рæстдзинадæ мæнмæ 'й – тагъд æй скъахдзæ – нæн целхъ æма арци финдзæй знаги сæрикъудуртæй, си цæстити хъулфитæй! Мæ еунæг Хуцау мæ маst, тæр – хонгæнæг – цъæх цирен. Дæ буни соддзæнæй зæнха, Армдар, тоги ранихъулдзæй дæ бæстæ. Тагъд дæ галауани бундор никъусдзæй ме 'фсæдти æфсæн æфсæрстæй – мæхе цæттæ кæнун тугъдмæ. Мæ балхонти сæр æма нифс Саг дæр рæхги зиндзæнæй. Мæнæн уæлдай нæбал æй! Дæ фудæнхæй дæр дин нæ тæрсун, Хуцау, дæлдæр æр – хауинаг, дæ хуарз дæр мæ нæ гъæуй! Тугъд! Тугъд!!

Къæсæрбæл фæззиннуй Æдарц.

Кәеми 'нцәе балхонтә?

Æ д а р ц. Мәенә фәесдуар ләеуунцәе, мәе паддзах.

У а л х е з. Ракәнәе сәе!

Æ д а р ц. Нуртәккәе, мәе паддзах... Борени ба, әевәд ии, фәстәедәр?..

У а л х е з. А! Дзәгъәлтәе кәенүн райдәедтон... Фицдаг бил еци хъапхайи әрбакәнәе, гъуддәйтәе хуәздәр базо – ииен.

Æ д а р ц. Игъосун, мәе паддзах. (*Æндәемәе ғзоруў*)
Дзанхъәлиц! Ракәнәе Борени!

Дзанхъәлиц әрбакәнүй Борени бәститәй.

У а л х е з. Хәестәегдәр, хәестәегдәр! О, мәгур Боренә!
Дәхе хузән ку наебал дәе! Сау над дәе ку фәеккодтонцәе.
Райхалетәе ин ае бәеттәентәе!

Дзанхъәлиц ин ихалуй ае бәститәе.

Ex. Боренә! Мәхуәдәг дәр хуәздәр уавәри нәе дән.
Нуртәккәе мәе зәрдәе адәймаг ку фестидае, уәд фәйй –
инисәе саудзәфтәй әрдәегмард зәронд ләг... (*Рацо – бацо
кәнүй*).

Æ д а р ц (сосәеттәй Дзанхъәлицимәе). Ци уин бафәд –
захстон, уой бакодтайтәе?

Д за н х ъ а е л и ц (сосәеттәй Æдарцәен). Зәринәе дин
дәе адәми райивта, цағъари уәрмән әхуәдәг ниввар –
дта гәстәе.

Æ д а р ц. Мәе дзурд, кенәе ба уәе сәртәе! Æ донбәл ин
марг никкәнтәе!

У а л х е з. Зәрини хәецәе сувәллонәй нурмәе аци
галаяуани гъомбәл кодтайтәе. Хуңау, әвдесән, мәхе кизги
бәрцәе дәе уарзтон...

Боренә қәүй.

Кәеми 'й Ацәмәэз, уой зәгъәе, 'ма сәребарә дәе.

Б о р е н ае. Нәе зонун.

У ае л х е з. Уомәен уәен нәййес, уәе уарзондзинади көл бәстәбәел ку райгъустәй.

Б о р е н ае. Ку зонинә 'й, уәеддәер не 'сгъәр кәенинә:

У ае л х е з. Мадта уәед мәнәен ци кәңгә'й? Мәе бүн-дари мин аәхе хәедзари дәе хәтәләйцәгъдәг мәе тоггини хәеццәе рамардта...

Б о р е н ае. Нәе, мәе паддзах, Ацәмәэз есте рамаруни бәсти аәхе рамардзәнәй!

У ае л х е з. Eh, рәүузунд кизгуттәе! Куд неци ләедәрета: 'ма уин куд аәнцен цәрәен аей! Нәе рамардта — 'ма дзу-банди фәеңәй... Игъосис, кизгәе, мәе бундари мин дәе уарzon куд мардта, уой фәййидтоңәе мәнәе аци дууәе ләги, ду-аргәстәе... Цәй мастьмәе 'й мардта, уой дәр зонис... Кадәр аей сардуудта, цума мәе фурт дәе хуәзгол аей.

Б о р е н ае. Ацәмәэз адәймагмәе ае къох не сесдзәй!

У ае л х е з. Мадта цәмәен фәллигъдәй?

Б о р е н ае. Нәе зонун. (*Кәеүй*.)

У ае л х е з. Ёз дин аей зәгъдзәнән. Дәе хәтәләй-цәгъдәг аей берәгъ фуси цари. Дәю дәр расайдта, 'ма мах дәр. Зәгъәе, кәеми 'й?

Б о р е н ае. Нәе зонун.

У ае л х е з. Дәе тәрегъәд дәхе. Ёдарц, дәттун дин аци сили. Ци дәе фәндүй, уой ин кәнәе. Фал аей иинәе цагъ-арти хәеццә Сомехмәе ку фәлласисә, — уоми ауәхәен рәесүгъд кизгутти стур аргъбаел ниууәйәгәнән ес.

Ә д а р ц. Ду куд зәгъай, уотәе, мәе паддзах.

Зәринәе аәрбацуудәй.

Б о р е н ае (*кәеүгәй*). Зәринәе! Зәринәе! 'Ма мәе ба-уадзәе Ёдарцән цагъайрагәй раттун!

З а е р и н ае (*аҳеңәй аей фесхуста*). Банцайәе!

Б о р е н ае. Ацәмәэзи дәуәй хуәздәр ка зонуй? Ё цагъдмәе — еу ин ку игъустан, уәед еу дәуәен дәр дәе цә-стисуг ку 'ркәелидәе...

Зәринә. Мәнмәе цәстисугтәе нәбал ес, кусинау сафтең дән.

Боренә. А дунейбәл рәестдзинадә нәййес, фал тәрегъәд дәр нәбал ес? Ірбакәсай, ци хузәннәе мә бакодтонцә Әдарц әма Дзанхъәлиц...

Әдәрц. Әхсинә Зәринә! Боренәмәе адтәй цәст – лард. Әдосә'й Бонвәрнони скастбәл арахәстонцә гъәди. Ә хурдзини разиндтәй кәрдзини гудун 'ма цихти гумбул.

Зәринә. Уотәе адтәй, Боренә?

Боренә. Уотә... Кәмәйдәр фегъустон, Ацәмәз гъәди ахе нимәхсүй.

Зәринә. Кәмәй?

Боренә. Уой дин нәе зәгъидән...

Зәринә. Мадта уәд рәестдзинадтәе – тәрегъәд – тәбәл мән цәмән дәемис? Рәестдзинадә дә багъудәй? Не знаг нин нәе муггаг исәскъудта! Гъе дин нәе содзгәе сау рәестдзинадә! Тәрегъәд? 'Ма ме 'нсуваертән ка ба – тәрегъәд кодта? Мәе мәгур мадән? Мәе фидән, мәе – нән... Нәе, Боренә, есге зин иннемәе нәе гъаруй, алкедәр ахебәл кәүй!

Уәльхәз. Фәстаг хатт ма дә фәрсун, Боренә: ахе кәми нимәхсүй Ацәмәз?

Боренә. Нәе зонун.

Уәльхәз. Ка дин байамудта әе нимәхсән бунат.

Боренә. Неке.

Уәльхәз. Дә тәрегъәд дәхе. Әдарц! Дәттун дин Борени цагыйрагәй! Ци ин кәенис, уой ин кәнәе, фал әй Сомехмәе ку фәлласисә – уоми рәесугъд кизгуттәе хуарз аргъ кәнунцә.

Әдәрц. Дәүү куд фәндүй, уотә, мәе паддах.

Уәльхәз. Уадзәе ма ә бүнmez хәтәләйцәгъдәги зәрдәе реса – кәд ин зәрдәе ес, уәд. Тагъд ахәст әма е 'взагәй ауигъд уодзәй. Райхъутти кәнтәе мәе цорәй!

Әдарц әма Дзанх Хъәлиц бауадәенцә Боренәмәе.

З æ р и н æ. Еуварс! Ёз кæмæ дзорун? Еуварс! Баба!
Мæ барæ уадзæ Борени.

У æ л х е з. Кой дæр æй ма скæнæ! Мæ тæрхон загъ –
тон!

З æ р и н æ. Мæн тæрхон ба нимади некæми'й аци
галауани? Ка ма дин байзадæй, Баба? Дæ фурт дæр, дæ
кизгæ дæр æз дæн!

Æ д а р ц. Устур хатир корун, паддзах, бинонти хъа –
угъай мæ цъух ке тъунсун, фал...

У æ л х е з. Ду дæр мин бинойнагæй берæ идарддæр
нæ дæ. Мæ зæрдæ ма дæубæл ку дарун... Дзорæ!

Æ д а р ц. Арфæ дин кæнун, мæ паддзах: цалинмæ мæ
уод мæ медæг уа, уæдмæ уодзæнæн дæ еузæрдон лæг –
гадæгæнæг.

З æ р и н æ. 'Ма гъе адтæй дæ зæгъуйнаг?

Æ д а р ц. Хатир корун! Мæнмæ гæсгæ, мæ паддзах,
æхсинæ раст зæгъуй: фурти бæсти дæр, кизги бæсти дæр
ма дин уæлæбæл е байзадæй. Ма ин æ фæндон ку сæн –
хæст кæнисæ...

У æ л х е з. Кæд ду дæр уотæ зæгъис, уæд... Фал хæ –
тæлæйцæгъдæг дæр фусæй сабурдæр дардта æхе, фуни
дæр уой æнгъæл ка 'дтæй, ма берæгъ разиндæнæй. (Бо –
ренæмæ амонуї). Абæл дæр æууæнкæ нæййес! Ести нæ –
уæг фидбилизи нæ ку багæлдза силæ – берæгъ!

Æ д а р ц. Мæ тонаугæнгутæ имæ сæ цæстæ дардзæ –
нæнцæ, мæ паддзах.

У æ л х е з. Ци уа, е уæд!

З æ р и н æ. Бознуг, Ёдарц! (Æндæмæ дзоруї.) Дигиза!

Дигиза æрбацæүй.

Мæнæ Борени нæхемæ хонæ.

Дигиза фæххонуї Борени.

У æ л х е з. Дзанхъæлиц, ами дин ци кустаг ес? Цæугæ!

Дзапхъелиц рандәй.

Кизгәе, цо ду дәр, нуртәеккәе нәмәе Әфсәеддон Унаффәе уодзәенәй.

Зәр и нә. 'Ме 'фсәеддон дарәс мәе уәле.

Уәлхәз. Уомәй ци зәгъунмәе гъавис?

Зәр и нә. Ме 'нсувәр — дәе хестәр фурт Әмбалани ку рәмардтонцәе, уәд ин Унаффи ә бунат байахәста Со-слан. Нур ба еци бунати сбаддән аэз.

Уәлхәз. Ду мәе фурттәбел дәхе ма барә: ду си-лаестәг дәе. Ци зәгъдәнәе Әдарц?

Әдәрц. Мәе паддзах! Хуцау рәеститәе нәе кәнүй, фалдин бундарән еунәг кизгәе кәми ниуугъята, уоми ба пад-дзахади гъуддәегти дәуу фәесте уомәй стурдәр барә не-кәмәе хауы.

Уәлхәз. Әдарц, мәе рахез цонг! Еци дзуаппмәе аен-тъәлмәе кастән аэз дәр. Фәдздорәе балхонтәмә!

Әдәрц. Игъосун, паддзах! Балхонтә! Медәмәе!

Балхонтә әрбацуудәнциә. Рәнгъяй раласудтәнциә.

Уәлхәз. Дигор — Хъабани паддзах Армдар е 'фсад җәттәе кәнүй нәе бәстәмәе 'рабурсунмәе. Цъуххәесгутәе игъосун кәнунцәе: Абхази, уәдта Цәргәсти бәсти аел-дәрттәмәе ә робас әевзаг исласта, устур ләвәрттәе син ракодта 'ма сәе е 'нварс хуәңүн кәнүй нәе нихмәе, ку, дан, фәєүүәлахез уән, уәд уин Ас — Дигори раст аәмбес рат-дзән хәләйфагән! Ә фунтәе 'й сайунцәе. Балхонтә! Ди-гор — Хъабани паддзах махән ци къәппәг әриәттәе кодта, уоми аехуәдәг тъәуама гәләуи хузән бахая! Фидтәлти кувддони зәнихәбәл ә цъумур къәхтәй не 'рәефсәрд-зәнәй. Нәе бауаддзинан нәхе фонсау цагъайрәгтәй фәеттәрун, нәе мадтәлтәе, нәе хуәртәе, нәе уостити фәг-гириззаг кәнун!

Балхонтә (еумәе). Фәлтаяу мәләет!

Уәлхәз. Цалинмәе Армдар устур әфсад нәма

аэрэмбурд кодта, уәedmæ 'й ниццаевæн! Бурсгæ не 'носон
знæгтæ, нæ тоггинти бæстæмæ!

Б а л х о н т æ (eумæ). Бурсгæ! Бурсгæ! Бурсгæ!!!

Б а л х о н т æ й е у. Хатир, мæ падзах! Бæræг
æнгъуд нин зæгъæ!

У æ л х e з. Дæс боней фæсте! Цæттæ айтæ æви нæ?

Б а л х о н т æ (е у м æ). Цæттæ, цæттæ!

У æ л х e з. Диgor — Хъабани æнæхуæрд бæстæ æртæ
бони 'ма æхсæви уæ барæ уодзæнæй! Уацайрагæй, мул—
кæй, фонсаэй — цидæриддæр байсайтæ, уомæн æ фæн—
дзæймаг хай уæхе!

Б а л х о н т æ. Уæлахез! Уæлахез! Уæлахез!

Къæсæрбæл фæззиндтæй Саг.

У æ л х e з. Хуцау нæ фарс ке 'й, уомæн æвдесæн: ме
'фсади фæтæг Саг æрбахъæрттæй стæрæй!

Б а л х о н т æ (eумæ). Эгас цæуæд Саг!

С а г (тæфирифæс кæнүй Уæлхезæн). Рохсаг уæд Со—
слан... Мæхе æнсуваэри бæрцæ'й уарзтон.

У æ л х e з. Эрцо, мæ болатфарс тутъдон, мæ хъури дæ
никкæнон! (Саги æ хъури кæнүй.) Энæхъниамæт yo! Ци
'рцудæй, уомæн гæнæн нæбал ес... Дууæ анзи дæ нæбал
фæйидтон. Фæрсун дæ ма багъæуæд.

С а г. Османтæ дæрæнгонд æрцудæнцæ. Византий пад—
дзах дин салам дæттуй, устур лæвæрттæ дин рарвиста.

У æ л х e з. Э цæрæнбон берæ. Нæ зæран, нæ цъæху—
æл цæйбæрцæй?

С а г. Цæмæй дин раппæлон, мæ падзах... Тугъди де
'фсадæй бæгъятаэрæй фæммардæй фондз сæдемæй фул—
дæр. Идард æма тæссаг фæндæгтæбæл дæр си неztæй,
судæй, аллихузон æзнæгти лæбурдтитæй, уæдта æндæр
бæллæхтæй фесавдæй уой бæрцæ. Уордæмæ цæугæй дæр,
фæстæмæ здæхгæй дæр.

У æ л х e з. Еу дзурдæй дууæ мин æфсæддоней фæ—
тæгæй дæ рарвистон 'ма син се 'рдæг фæййервæзун код—
тай! Уæхæн дæргъвæтин стæри уойбæрцæ адæм ка багъ—

‘уай кодта, е ай тәеккәе стурдәр хуәрзеуәги аккаг! Саг!
Бртәе бони дин ес уоләфуни барә. Уәдта ғъәуама де
‘хист целхъ мәе тоггин Армдари хорхи ниссадзай!

С а г. Мәе паддзах! Корун ди аема мәемәе байгъосә.
Цалинмәе дзурд фәүуон, уәдмәе мәе ма бауорамә.

У а л х е з. Аци галауани дәе бон ай кафун дәр, зарун
ләр, дзорун дәр, дәхе цәйбәрцә фәндуй, уой бәрцә.

С а г. Фәестәмәе здәхгәй фәйийидтон наә адәми цард...
Гъәутәе бунтон аедзәллагмәе аерхаудтәнцә, косәг адәм
судәй мәелунцә. Дәу фәндуй Диgor – Хъабанмәе ниб –
бурсун... Зәгъун дин: тугъд райдайуни фагәе әфсад не
‘рәмбурд кәндзәнәе.

Әфсәддонтәбәл нимад ка ‘й, еци наәлгоймәетәй бе –
ретәен сәе фәрскъитәе сәе царәй кәсунцә. Сәе бәехтәй
сәмәе берәе наәбал байзадәй – цәмәй судәй ма рамә –
лонцә сәе бинонтәе, уой фудәй сәе әвгәрдунцә.

У а л х е з. Ләдәрун дин дәе хъурмәе, Саг. Фалә Ху –
цауи никмәе паддзахи бон дәр неци’й. Нур дууәе анзи –
лу стәри кәдәй рандае дәе, уәдәй – арвәй еу аәртак не
‘рхаудтәй. Сухә рәстәег хәссүй, фонсәен хуаллаг наәйис...

С а г. Паддзах, хатир мин бакәнәе ме ‘ргом дзурд. Дәе
адәм цәмәй судәй ма мәлонцә, уой хуасәе дәе къохи
адтәй.

У а л х е з. Е циавәр хуасә’й, мәе къохи ке дарун?

С а г. Де ‘фсад берәе бәеститәй ци устур мулк аема
хәзнагәе аербантоинәе кодтонцәе, цилле фәндағбәл цә –
үәг идарбәстаг сәүдегертәй ци ес – бес байстонцәе,
уонәй балхәнәен адтәй наә лимән адәмихәеттитәй хуар
әема фонси хуаллаг!

У а л х е з. Саг! Ме ‘вәрәентәе афтед әңцәе!

С а г. Дәхебәл ке ‘рәмбурд кодтай, уони әвәрәентәе
ба цыопидзаг әңцәе, паддзах! Хеңәутти бунәтти әвәе –
рис дәе хәстәгүти, думәстәрти, етәе ба сәхебәл әмбурд
кәнунцәе сәхеуонти, сәе уостити хәстәгүти, сәе хуәри –
фуртти ‘ма сәмәе хъипп скәнүн неке әндеуй. Тәр –
хонгәнгутәен гәртам ка наә раттуй, уони ахәстъони ба –

гæлдзунцæ, сæ мулк син ратæлæт кæнунцæ. Хъалонес –
гутæ мæгур адæми цар берæгътау стъегъунцæ. Иниаг
уæхæн дæ тонаугæнгутæ!

У æ л х е з. Берæ ма дæмæ иgtъосдзæн?

С а г. Фæддæн.

У æ л х е з. Саг! Берæ аензти фæрсæй – фарсмæ фæц –
цудан устур тугъдтитæ 'ма стæрти. Берæ хæттити фæйй –
ервæзун кодтан кæрæдзей, аенсувæртæ разагътан. Да
нифс, дæ хъаурæ, дæ уæлахæстæбæл адæм зартæ скод –
тонцæ. Ёрмæстðæр дæуæн, дæу хузæн бæгъятаæræн сæ
паддзахи æхе цори азуми бадарун. Фал нуртæккæ уобæл
нæ ан!

Æрциудæй рæстæг, не знаг Армдариридæмæ нин нæ муд –
зура Хуцау æхуæдæг ку аразуй! 'Ма кæраæдземæ ку фæ –
уæн, уæд нæбæл е 'лгъист æрцæудзæнаэй, нæ тоггини
фæнднаг фæгуудзинан. Армдари сæр дæ джебогъбæл ку
'рбахæссай, уæд бæстон æрдзубанди кæндзинан нæ пад –
дзахади гъудæгтæбæл!

Федог къæсæрбæл фæззиннүй.

Ф е д о г. Барæ радтæс, цитгин паддзах!

У æ л х е з. Ка дæ 'рбауагъта Ёфсæддон Унаффæмæ?

Ф е д о г. Ёвеллон хабар, мæ паддзах!

У æ л х е з. Дзорæ!

Ф е д о г. Диgor – Хъабанмæ æрбабурста Ахсахъ – Тe –
мур!

У æ л х е з. Ци? Куд? Кæд?

Ф е д о г. Ёзинæхсæвæ. Силгоймагæй, нæлгоймагæй,
зæрондæй, сувæллонæй – некебæл ауæрдуй. Е 'фсæдтæ
саринцхай аенæкæрон тумугъæй фулдæр æнцæ. Гъæутæ
пурх кæнунцæ, содзунцæ. Зæлдæдзуди аргъауæндæнт –
тæй пусойнигæ сараэтонцæ, сугъдæг Киристе, Мадимай –
рæн æма иннæ кæдзос уодти нивæфæлгонцæбæл сæ
цъумур къæхгæй хæтунцæ!..

У æ л х е з. Фагæ 'й! Цæугæ! Дæ хуæрзæнгорæгтаг дæ

‘Родзәнәй.

Федог рандаёй. Уәлхез ә үәрагисәртәбәл аәрлауудтаёй.

О, Стур Еунәг Хуңау! Мәе кувд мин фегъустай! Мәе бинонтә мин ка ницагыта, мәе зәрди мин әносон ристи тъәма ә фестонмәе ка ниссагыта, уой бун, уой цъенәй мин бафедә мәе гъезәмәрттә! Табу, табу Дәуән Сугъ—дәг Сугъзәринә Хуңау, дәе әәстәе уинүй алци дәр, иронхи мәе наә ниууахтай! (Фестадәй.) Балхонтә! Фегъустайтә хабар. Цъаммар Армдари нур маҳмәе наебал евдәлүй, е ‘фсәедтә Ахсахъ—Темури шихмәе аәрәвардта. Ёртә бо—ней фәсте бонвәрнони скастбәл бурсгә!

Б а л х о н т ә (еумә). Бурсгә!

У ә л х е з. Күй рәйәг дәр наебәл наә фәеуудзәнәй!

С а г. Паддзах! Даә сәризунд фәеццудәй, паддзах!

У ә л х е з. Алцәмәен дәр кәрон ес, Саг, мәе гәедзән дәр!

С а г. Гәр, уой наә ләедәрис ‘ма Дигори исәeft ке ‘рцу—дәй! Ахсахъ—Темур куддәр Дигор—Хъабани басәтта, уотә ‘й маҳмәе гъәүй!

Ә д а р ү. Ке фәеттәрсүн кәнай, Саг, уәехәнәй ами неке ес. Уәртәе әндегәй сувәлләенттәе гъазунцә.

С а г. Паддзах! Кәмәе игъосис? Даәхе къохәй (Әдәрү—мае амонуй) мәнәе ахуән думәстәрти зундәй ма бабун кәнәе наә бәстәе!

Ә д а р ү (ә целхъ фелваста). Әз мәе паддзахән ләг—гадәе кәнун ‘ма мәхе әфхүәрун наә бауаддзән!

З ә р и н ә. Банцайетәе!

У ә л х е з. Кизгәе, әәүгәе ардигәй! Даәхүәдәгә ай уинис: Әфсәеддон Унаффә минкъий кизгуттән къуәе—цәл—киндзитәй гъазән бунағ наёй.

З ә р и н ә. Әз киндзитәй рагәй наебал гъазун, Баба! Әфсәеддон Унаффи алкәмәен дәр барә ес аәхе гъуди зәгъунаһи, аәма байгъосән, Сагмә ци фәндәе ес, уомәе.

Ә д а р ү. Ә гадзирахат зәрди фәндәе ләдәерд аей!

З ә р и н ә. Даәуән ләдәерд аей, мәнәен — наё! Ах—сахъ—Темури кой рагәй әәүй, дүйнә си әәрмезәги ре —

зүй!

Æ д а р ц. Хатир, Зәринәе. Ахсахъ – Темур махәй дәтт иронх нәй. Нәе бәсти сәрти цьеу тәхун не 'ндеүй, када нәе паддзах Уәлхезән! Кәд Ахсахъ – Темури ә адзали къулухкъях махәрдәмә хәсса, уәдта ин е 'ннәе къах дәт расәтдинан. Диғорон гүнтүзисидзә ләгбәл нәема сәм балдәй! Ієфсәйтәе араентәбәл әвәрд әнцәе, цәттәе 'ндицифәнді тухгин фудголи бәрзәй сәттүнмәе дәр! Саг на бәгъатәр әфсади зәрдәе 'ма нифс ауәхәен тәссар дза-ман ке сәттүй, уомәй стурдәр гадзирахат ма ци уа ~~на~~ паддзахи нихмәе, нәе адәми нихмәе! Ке цъухәй уасуй, ө дәр бәрәг ай!

У а л х е з. Ке цъухәй?

Æ д а р ц. Дәе тоггин Армдари цъухәй. Дууәе аизи амни 'адтәй Саг... Нәе цъуххәесгутәе куд зәгъунцәе, уотемәй Византий Диғор – Хъабани әфсади фәтәег Тауси хәңџа аенсувәр разагътонцәе.

У а л х е з. Е әңдәг ай, Саг?

С а г. Византитәл тухст бон ку скодта, уәд Диғор – Хъабани паддзах дәр уордәмәе рарвиста устур әфсад. 'Мә еумәе түмбулкъохи әнгүлдзигау баеу адтайянә Византий знәгти нихмәе, әви кәрәедзей цагътайянәе?

Æ д а р ц. Махән Диғор – Хъабанәй фуддәр знаг нәййес!

С а г. Паддзах! Балхонтәе! Диғор – Хъабан аёма Ас – Диғори адәм еу әңцәе – сәе ном сәе уәле – Диғорәе! Еу әевзагәй дзорән, еу тог, еу стәг ан, еу аєгъдау кәенән, нәе авдәентәмәе нәе мадтәелтәй ке игъустан, еци заргәе дәр нин еумәйаг әңцәе. Паддзах дәе зәрдәбәл ку нәе фәу – уәлахез уай, уәд Ас – Диғорәе дәр, Диғор – Хъабан дәр бабун уодзәнәнцәе!

У а л х е з. Цубурдәр! Ци дәе фәндуй!

С а г. Тәтәер – мангол дәр нәе уой туххән ниппурх кодтонцәе, нәе паддзәхтәе кәрәедземә гегәе ке хастонцәе, кәрәедземәен хатир кәенүн ке нәе фәразтонцәе 'ма сәе тухтәе ке нәе баеу кодтонцәе. Мабал аєруадзән уәхән буни –

нэфти рæдуд! Алсахъ – Темури хузæн æверхъау тухгæ –
шот ба зæнхæбæл нæма райгурдæй, Византий дæр си
фундийæй дæр стъæлфгæ кæнунцæ.

У æ л х е з. Нæма загътай дæ фæндæ!

С а г. Уæлхез! Феронх уо рæстæгмæ дæ тогесуни фæн –
шо! Де 'фсæдтæ Диgor – Хъабани æфсæдти хæццæ æр –
шууæнтæ Ахсахъ – Темури нихмæ, цæмæй ин еумæ æ
штæуистæг басæттæн. Еугæйттæй мах уомæн неци ба –
гандзинан!

У æ л х е з (синонæй ронг нууазүй). О, Саг, Саг! Адæй –
магæн базонуни фæткæ куд нæйис! Ёз ба дæ мæ рахез
ронг худтон. Мæ тоггини сæрбæл мин ме 'фсади цæгъдун
кæнүй! Балхонтæ! Уæ фæтæг паддзахади знаг, гадзирахат
рæзиндтæй. Тæрхон ин рахæссетæ уæхуæдтæ!

Б а л х о н т æ (еумæ). Маргæ!

У æ л х е з. Афсади фæтæги целхъ дин равардтон, Саг!
Кæронмæ ин æ намус хæссун нæ бафæразтай. Райхалæ
лонæ аема 'й æрæвæрæ зæнхæбæл. Дæуæй лæгдæр ка
уа, е æй исесдзæй аема 'й дæуая дæлæмæ æгади бунатмæ
шæбал æруаддзæй.

Саг-æ ронæ æд целхъ райхалдта, æвæруй сæ зæнхæбæл.

Афсаддон Унаффæ дин рахаста маруни тæрхон –
лæхуæдæг æй фегъустай. Гъæуама лæвæрд æрцæуай то –
шæнгæнгути къохмæ... Фал мæ бон нæй дæу æгади мар –
лæй рамарун. Нæ дин ес сæребарæмæ раудзæн дæр –
мо 'фсади æмбес мин цъаммар Армдари турусай бунмæ
бамедæг кæндзæнæ. Хъадаманbastæй уæрмæмæ гæлст
шæтæудзæнæ. Адарц! Саг нурмæ ке дардта, еци целхъ
лæвæрд цæуй дæуæн фæтæги номи хæццæ! Иссæй, аема
шæн æ кадæ æ бунати сæвæрæ!

Æ д а р ц (систа Сагу целхъ. А уæраги сæртæбæл æр –
лæуостæй, целхъæн ба кæнүй). Мæ цитгин паддзах! Дæ
арфи дзурдæй мæнбæл æрæнцæдæй устур аема кадгин
шæас – аци целхъæй дæ бæсти ном аема кадæ гъæуай

кæнун. Ард хуæрун, де знаæти нихмæ тохи мæ целхъи
æндой ком ц'æх цирен ке калдзæнæй æма æгадæй ма
къохæй ке некæд æрхаудзæнæй!

У æ л х е з. Иsistæ. Ёууæндун.

1 – а г б а л х о н (æ целхъ æвæруй зæнхæбæл). Пад
дзах, кæд Саг æ целхъи намус хæссун нæ фæразуй, уа
макæй еу дæр нæй тохæнгарз даруни аггар!

У æ л х е з. Ду дæр ме знаги фарс дæ?! Ду дæр мæбæл
гадзирахатæй цæуис?!

Æдарц 1 – аг балхони æ целхъæй рамаруй.

У æ л х е з (мардмæ амонуй). Паддзахи нихмæ ка цæул,
умæн æ фæстай цæмæ цæуй, уомæ кæсстæ!

Æ д а р ц. Цитгин паддзах! Ниххатир мин кæнæе м
'ргом дзурд. Дæхе загъдау Саг берæ скъуæлхтитæ рак
диста знаæти нихмæ тохи 'ма 'й æфсæддонтæ берæ уар
зунцæ. Тæрсун æ сæрбæл ку систонцæ... Знæгтæн æхе ко
рауæйæ кодта, уой цæмæй зонунцæ?

У æ л х е з. Зæгъæ дæ фæндæ, æфсади фæтæг!

Æ д а р ц. Ёгасæй уадзæн нæййес Сагæн!

У æ л х е з (нигъгъуди когта. Рацо–бацо кæнуй). Саг
Раст зæгъуй Æдарц. Дæ мард де 'гасæй пайдадæр уодзæ-
нæй паддзахадæн... Хатир бакæнæ... Дæ мардбæл диш
кæудзæн.

С а г. Ду мин мæ мардбæл кæудзæнæ, æз ба дæбæл м
уодæгасæй кæун – æ маst саугурмæ ке бакодта æма м
тог райсуни туххæн æгас Диgorи бунисæфтмæ ка гæлд-
зуй Æдарц æма уой хузæн мæнгард адæми ардулæй. (Æвец
пайги æхе Æдарцбæл ниццавта, æ целхъ ин байсуй.) Лæг-
дæр уи ка'й – рацæуæд! Ёгæрраги мæбæл кæуис, м
разæгъгæ æнсуваэр – паддзах!

(Æ къохи целхъ–æргъув, уотемæй сидзимудзи фæц
цæуй дуарæрдæмæ. Фæстети имæ æрбагъузпæй Дзан-
хъæлиц, арц ин æ фæсонти ниссагъта. Саг рамæлуй.)

У æ л х е з. Балхонтæ! Цæугæ уе 'фæдтæмæ! Уæхæ

шоттæ кæнтæ стærмæ! Ма иронх кæнтæ Саги æгадæ
ирон! Гадзирахаттæйцæугти зæнхи бунæй дæр скъах –
мæнæн! Не знæгти мулкæй, сæ хуар, сæ фонсæй фæй –
твæзун кæнæн нæ адæми аци сугъди заман. Уæхуæдтæ
Мур æнæхай нæ уодзинайтæ – зонетæ мин мæ рæдау
ктох! Цотæ! Мæрдти хæссетæ...

Балхонтæ рапхæссунцæ мæрдти. Зæрина, Аðарц, Дзанхъæлиц
байзайунцæ Уæлхези хæццæ.

Æ д а р ц. Мæ паддзах! Мæ зæрдæмæ нæ фæццудæй,
шæлхонтæй еуæй – еутæ сæхе куд дардтонцæ, е.

У æ л х е з. Аð дæр цидæртæ бафеппайдтон... Саги
мæлæт мин нæ ниххатир кæндзæнцæ... Ахсахъ – Темур ба
шæлхонтæй кæсæрмæ лæууй... Еу минкъий дæр гурусхæ кæбæл
шæлхонти райевун гъæуий. Фал кæмæй?

Æ д а р ц. Мæ паддзах! Авд анзи дæргьи дæуæн лæг –
тæдæ кæнунцæ мæ тонаугæнгутæ. Дæ зæрдæ сæмæ ескæд
шæлхонти фехсайдта?

У æ л х е з. Некæд.

Æ д а р ц. Сæ фæстаг тоги тъинг дæр æнæвгъяуæй
шæлхонти Ас – Дигори сæраппонд! Сæ хуæздæртæй син
байевдзæн балхонти 'мбес.

У æ л х е з. Аðфсади фæтæгæй дæ ниввардгон. Дзуапп
шæлхонти мæрдти дæ сæрæй!

Æ д а р ц. Де 'ууæнкæ дин ку фæссайон, уæд мæ Хуцау
мæрдти хæрæгæй фæххæтун кæнæд ме 'знагæн!

У æ л х е з. Тонаугæнгутæн ба хецау кæми ссерæн?

Æ д а р ц. Ерун æй нæ гъæуий. Мæнæ нæ цори лæууй,
шæлхонти Саги ка рапхæн кодта, е! Дзанхъæлиц!

У æ л х е з. Арази. Цо, æфсæдтæбæл æрзелæ. Аðкæ –
шæлхонти базонæ, разæнгард кæнæ, æнхус! Фæтæгæн ци 'мбæ –
луй, уой æнхæст кæнæ. Фæндараст!

Æ д а р ц. Дзæбæхæй байзайæ, мæ паддзах!

Аðарц æма Дзанхъæлиц рапдæнцæ.

З æ р и н æ (æхецæн дзорæгай). Бабай бærцæ ~~да~~ уарзтон, Саг... Гадзирахаттæй нæбæл цæмæн рацудтæ?

У æ л х е з. Кизгæ, кæугæ кæнис?

З æ р и н æ. Неке кæуý!

У æ л х е з. Уæ бæргæ дин дзурдтон, Æфсæддон Унафжы
къуæцæл киндзитæй гъазт нæй, зæгъгæ!

З æ р и н æ. Баба! Æфсæддон Унаффитæй ка фæт
тæрса, уæхæн кизгæ дин нæйиес.

У æ л х е з. Нæ, нæ, Зæринæ... Паддзахади уедæгтæ
бæл мисти дæндагдзæф дæр бæрæг кæнуý. Ма син тæс-
саг ку фæуүй, уæд паддзах исуй æгъятир æма æверхтыу
Æхе бæдолæбæл дæр уæхæн рæстæг нæ байауæрлдзæ
нæй.

З æ р и н æ. Мæнбæл дæр?

У æ л х е з. Нæ! Нæ! Хуцау дæ ма фегъосæд!

З æ р и н æ. Мæн дæр рамарисæ, Баба?

У æ л х е з. Мæ зæрдæ мин цæмæн къахис, кизгæ?

З æ р и н æ. Æз дæ рамаринæ, Баба.

У æ л х е з. Цо, баулæфæ. Ду ма сувæллон дæ, 'ма
абони ци фæйидтай, ци фегъустай ами, етæ дин дæ кизгоп
зæрдæ сæнкъусун кодтонцæ.

З æ р и н æ. Паддзахадæ цæмæй ма фехæла, уой тух-
хæн дæуæн æнæмаргæ нæбал ес, зæгъгæ, уæд æз ци ба-
кæнинæ? Мæ цæстæ дæр нæ фæнникъолдзæн!

У æ л х е з. Дæуæн ба дæ тог мæ фиди тогæй карздæр
ку æй! Мæ фидæ мæ гогузи лукъа худта... Барæнай, до-
цæстисугтæ ку уайунцæ! Ци кæнис, мæ бæдолæ, рохси
ц'юита ма мæ уодмæ еунæг дæуæй ку гъаруй!

З æ р и н æ. Нæ зонун, ци кæнун, Баба! Кæун мæмæ
цæуý 'ма кæун. Кæун мæ мадæ 'ма ме 'нсувæртæбæл.
Кæун Сагбæл... Кæун дæубæл, мæхебæл. Кæун, Уазæф-
тинабæл! Æдарцæн æй равардтай, е ба си фæггириз кодта,
уæдта'й цагъарæй рауæйæ кодта Хъириими ханæн. Бера-
дин ку фæллихстæ кодтон, Баба, Уазæфтини æфхуæрун
ма баудзæ, зæгъгæ!

У æ л х е з. Цитæ дзорис, кизгæ?! Де 'нсувæр Уазæф –
ини бæлахæй бабун æй 'ма мах дæр бабун кодта! Дæхе –
шон æй лæггæдæгæнæгæй истай. 'Ма мæнбæл рагъуди
кодтай? Нæ, ниййерæги зæрдæ нæ зонис, Зæринаæ.
Уазæфтини алли фæууинд дæр мин мæ цæститæбæл уайун
кодтайдæ ме 'намонд бæдоли æ тоги 'вдулгæ. Нæ тоггин –
шон куд æнæуинон ан, уотæ – Уазæфтинаæн дæр. 'Ма
уй мæ галауани дарон?

З æ р и н æ . Баба! Куд неци дæмæг гъаруй! Сосланæн
шиаргъ ци адтæй, е махæн æ фæсмæрдæ никки зинар –
гидæр гъæуама уа. Ёдарц Уазæфтинаæй наæ фæггириз кодта,
фæл Сослани уарzonдзиnadæй. Мæртæмæ дæр дин уой
наæ ниххатир кæндæнæй дæ фурт, Баба!

У æ л х е з (æ зæрдæбæл хуæцу). Цæветæ мæ, рæ –
хуастæ мæ! Еуæрдигæй – мæ тоггинтæ, иннердигæй –
мæ кæнгææнсувæр, ме 'фсади фæтæг Саг, мæ гадзира –
хат балхонтæ, Ацæмæз... Нур ба мæ еунæг кизгæ Зæри –
наæ... (Фестъæлфүй.) Сослан! Мæ тоги фæстæг тъинг! Ду
дæр мæмæ мæртæй æртхъерæн кæнис? (Нууазүй сино –
наæй ронг.) Ёрсабур уо, зæрдæ! Нур ма разæй æй, зæн –
хæбæл ка нæма 'рцудæй, еци тоггниккалд! Еуварс, зæр –
дæсæттæн гъудитæ! Тæргъæдæн æ бунат – дортি буни!
Зæринаæ, исон паддзахи бунати ду баддзæнæ. Тæрсуп дин...
Ёгæр тæнзæрдæ дæ... Раst Сослани хузæн. Уæ мади тог
уæбæл фæууæлахез æй... Хуцау зæнхæбæл ци сфаэлдис –
га, уонæй паддзахадæй зинаргъдæр неци ес. 'Ма уой сæр –
бæл цæттæ ун гъæуй цæмæфæнди дæр – сауæнгæ лæги
тог баниуазунмæ. Е дин мæ фиди фæдзæхст.

З æ р и н æ . Адæймаги зæрдæр устурдæр паддзахадæ
нæййес, Баба, 'ма уой ка ихала, еци паддзахадæ æхуæдæг
дæр ихæлгæ кæнуй. Ёз фæлцæун. (Рандæуй.).

У æ л х е з. Цидæр кæнун... Цидæр мæ агъуйун кæнуй
'ма 'й пæ уинун, нæ лæдæрун... Ахсахъ – Темури кой. Гъе,
е дæр... Ёдарц? Нæ, нæ! Мæ еунæг æнцойнæ 'ма е æй.
Авд анзей размæ Дигор – Хъабанæй æрбалигъдæй мæ
бæстæмæ, æ хæццæ æрбакодта фондзæдæ тонаугæнæ –

ги. Сæ еу иннемæй берæгъдæр. Цал хатти ниббурстонцæ мæ тоггинтæмæ, цæйбæрцæ мулк æма си хæзна ратæлоп кодтонцæ уацайрæгти хæццæ. Нурай хъæбæрдæр мæ не кæд багъудæй æ сæр... Фал мæ цæмæйдæр тухсун кæнүй... Бухст дæр ибæл нæ фæразун, уæнгæли адæ лор мин кæнүй...

Æмбæрзæн

5-АГ АРХАЙД.

Паддзахи галауан. Зæрипæ æма Дигиза.

Д и г и з а. О, мæ минкъий кизгæ, дæхе кæунæй ку рамардтай... Сослан нин кæдæй нæбал æй, уæдæй мæйан фулдæр цæуй... Алцæмæн дæр фæткæ ес, 'ма Хуцаум' дæр, де 'нсувæрмæ дæр — мæрдти дзенети бада — расл нæ фæккæсдзæнæй, дæхе уæлгъæдæй ку басор кæнан уæд.

З æ р и н æ. Дигиза!.. Айдагъ Сосланбæл нæй мæ хъонц Нæ галауани цитæ цæуй, нæ бæсти цитæ цæуй, уой на лæдæрун... Æви дуйней араэт уотæ 'й 'ма си нæдæр рæ — стдзинадæн, нæдæр зæрди рæсугъд фæндæн, сæребарæн бунат нæйиес?

Д и г и з а. Ци дин зæгъон, гиккæ...

З æ р и н æ. Мадта уæд Хуцау нæйиес!

Д и г и з а. Нæ, нæ! Уотæ ма дзорæ, мæ бони радæ! (Æ уæргутæбæл æрлæустæй, ковуй.) О, Стур Еунæг Хуцау! Бахатир кæнæ мæ минкъий кизгæн! Ци дзоруй уой æ фур тухст æма ристæй дзоруй, æ уод ба дæу агоруй! Æрцо имæ, Не Сфæлдесæг, фенхус ин кæнæ!

З æ р и н æ. Æнхуси зæрди ку адтайдæ дæ Хуцау, уæд мин мæ бинонги нæ ниццæгъдун кодтайдæ нæ тоггин — тæн. Фал расти зулунæй не 'взаруй.'

Д и г и з а. Æвзаруй, кизгæ, æвзаруй. Хуцау, табу ии уа, уæ тоггинтæбæл дæр ку нæ ауæрдуй, гæлæхха!

З æ р и н æ. 'Ма нин кæрæдзей тог цæбæл ниуазун
кæнүй?

Д и г и з а. Хуцауи фæндæ бæзонуни фæткæ нæййес...
Ка 'й зонуй, уæ фидтæлтæ ести тæргъæд дарунцæ.

З æ р и н æ. Дигиза! Ме 'нæниййергæ мадæ! Цидæр
юнис, ма 'й мæнбæл нимæхсис. Кæмæн ма сгъæр кæн-
дæнæ дæ сосæг?

Д и г и з а (*гъудити ранигъулдæй*). Кæддæр Дигорæ
одтæй еу, еу падзахи унаффи буни цардæй. Кæрон н'ад-
тæй æ зæнхитæн, æ будуртæ тумугъ дардтонцæ бæхти,
сторвонси æргъæутгæй, фусти дзогтæй, е 'фсаæдти къæх-
тигъæр игъустæй арви кæрæнттæмæ, берæ бæститæ ба-
саста, цагъайрæгтæй уæлдай сай куст некебал кодта. Фал
мулк сайтани хай æй 'ма æлдæрттæ кæрæдземæ соцъя
кодтонцæ, амæ мæнæй фулдæр цæмæн ес; адæми кæ-
рæдзебæл ардуудтонцæ, кæрæдзей син цæгъдун кодтон-
цæ. Уотемæй Диgorи падзахадæ æрлæмæгъ æй æма 'й
Гæтæр – манголтæ басастонцæ.

З æ р и н æ. Раst цума абони хабæрттæ кæнис! Уæд-
дæр гье уотæ лæгъуз адтæнцæ бонгин адæм?

Д и г и з а. Зудæ, соцъя, хæрам адæймагæн æ хæццæ
райгурунцæ... Адæм æййевгæ наæ кæнуунцæ.

З æ р и н æ. Мадга син Хуцау сæ дзилагæ цæмæннæ
сæскъунүй?

Д и г и з а. Уæд ма Хуцау æ уарzonдzинадæ кæбæл
бафæдзæхсæдзæнæй?..

З æ р и н æ. Зудæ, соцъя, хæрам игурцæй ка рахæс-
суй, Хуцау æ уарzonдzинадæ уонæбæл фæдзæхсуй?!

Д и г и з а. Игурцæй уод рахæссый Хуцауи уарzonдzи –
надæ дæр 'ма е адæймаги фудæнхæбæл ку фæууæлахез
уй, уæд исуй Хуцауи уарzon.

З æ р и н æ. Дигиза, мæ сæр мин разелун кодтай... Дæ
дзоруйнаг ди ма феронх уæд.

Д и г и з а. О, тæтæр – мангол ærbaburstonцæ. Диgorи
дзæгæрæгæфтауæг бæласæбæл исæвди дунги хæццæ ставд
ех æрцудæй, зæнгæ 'ма си къалеутæй уæлдай нецибал

байзадәй. Фал рәестәг цудәй – әма әфхуәрд бәласы нәуәг талатә руагъта, әрмәст ә асә нәбал ссердтә Дигорә дууә дехи фәцәй. Араенбәл ләудтәй устур гъашу Рәэзбүн. Ас – Дигори паддзах – дә фиди фидә Авдан дәрәй әхе худта, Хъабан – Дигори паддзах Армдари фиди фидә Астан дәр. Алке дәр си әрбакодта гъәумә ә бәсти дзурдзәугәдәр, кадгиндәр зәронд ләги... Сәе су загъта: "Ард хуәрун, Дигор – Хъабани зәнхәбәл ке ләеуун!" Иннәе дәр загъта: "Ард хуәрун, Ас – Дигори зәнхәбәл ке ләеуун!"

Зәр и нә. Сәе дууә дәр ард баҳуардтонцә?! 'Ма ө ба күд әй? Кадәр си мәнгард разиндтәй!

Дигиза. Нәе, сәе дууә дәр Хуцауи буни раст дзурдтонцә, раст ләгтәе адтәнцә.

Зәр и нә. Нечи дин ләедәрун Дигиза! Зәнхә дууда бәстемән еумәйаг адтәй?

Дигиза. Ох, кизгәе, мәе зәрди ингәнәй мин мәрагон рист цәмән скъахтай? Зәнхә еумәйаг н'адтәй, фал уәддәр зәронд ләгтәй алке дәр әхе зәнхәбәл ләудтәй, уомән әма сәе еуей концарухъти фәсаләй үәфсти 'хсән адтәй, ци бәстәй рацудәй, уой сикъит. Гъе уотемәй е дәр әхе зәнхәбәл ләудтәй.

Зәр и нә. Кәци бәстәй адтәй еци зәронд ләг?

Дигиза. Нәхе Ас – Дигорәй.

Зәр и нә. К'адтәй?

Дигиза. Мәе фидә Сахир.

Зәр и нә. Цәмән уотә бакодта?

Дигиза. Ендәр гәнән ин н'адтәй. Дә фидифидә карз ләг адтәй...

Зәр и нә. 'Ма еци хабар неке базудта?

Дигиза. Неке. Фал тугъд райдәдта дууә Дигори 'хсән... Нәе фәсевәд кәрәдзей цагътонцә, кәрәдзей гъәутәбәл арт әфтүдтонцә. Мәе фидә ә сәризуңдәй фәеццудәй, ләгәтмә фәллигъдәй... 'Ма 'й уоми мардәй иссердтонцә.

Зәр и нә. Есге'й рамардта?

Дигиза. Дә паддзах фидифидә.

З æ р и н æ. Цæмæн?

Д и г и з а. Ё галеу миуæ ку сгъæр уа, уомæй фæт – тарстæй. Цæй, кизгæ, æз цæуон, мæ кеми нæ дæн...

З æ р и н æ. Барæнæ, Дигиза... Мах дæ тоггингæ ку ан, уæд ами цæмæн дæ? Нæ хæдзари ку базæронд дæ...

Д и г и з а. Нæ, нæ! Тоггинæй Хуцау бахезæд! Дæ фиди дæр дин æз исхастон, дæу дæр, Сослани дæр; мæхе цæуæтæй уæлдай мин н'айтæ.

З æ р и н æ. Дæ фиди дин рамардтан, ду ба нæ мади уарзтæй уарзис! Е æй дæ Хуцауи уарzonдzинадæ?

Д и г и з .а. Е, мæ бони радæ, е. Мæ фиди фæсмæрдæ мæ еунæг анззуд биццеу дæр хъурти незæй рамардæй, мæ сæри хæцу ба дууæ Дигори тугъди фесавдæй. Мæн дæ Нана æрбахудта дигизайæй галауанмæ – уæд дæ фи – лæбæл дæр анз цудæй... Цæуон, цæуон... Мæ кеми нæ дæн...

З æ р и н æ. Куд бакумдтай дæ тоггини дæ дзедзейæй хæссун?!

Д и г и з а. Ёз галауанмæ æрбацудтæн мæ тогесунмæ. Сфæндæ кодтон сувæллони – дæ фиди рамарун. Маргæй байсарстон мæ дзедзе æма 'ймæ авдæнæмæ æргубур код – гон... О, Хуцау, ниххатир мин кæнæ, ниххатир мин кæнæ! Сувæллон мæмæ æ гоггитæ хæрдмæ сивæзта 'ма байд – зулдæй... Ёз галауанæй ралигъдтæн. Фæсвæд рауæн бøгъ – бøгъæй фæккудтæн... Уой фæсте ба, мæ реуи мæ мард сувæллонмæ ци мадиуарзт дардтон, уой дæ фидæмæ, уæдта дæумæ рахастон... Гъе, гъе, уотæ мæ фæйервæзун кодта Устур Еунæг Хуцауи уарzonдzинадæ...

З æ р и н æ. Дигиза! Ци кæнис?! Ёмрэзæги ку резис! Барæнæ, Боренæмæ фæдзæзорон!

Д и г и з а. Нæ гъæуй, мæ зæрддаг... Атæ дæ реумæ мæ сæр æркъолæ кæнон. (Зæрини гъæбесмæ оæ сæр æруагъ – тæ). Мæ фидæ мин загъта... Мæ концарухъти хабар ци бон сгъæр кæнай, уоци бон ... мæлгæ кæндзæнæ... Ох, куд бафæлладтæн цæрунаæй...

З æ р и н æ. Дигиза! Дигиза!! Нæ мæ игъоси, Дигиза?! Нæбал уолæфүй... О, о! Ё уод исиста... Мæ нана... Мæ 'нæнийергæ мадæ...

Ёмбæрзæн

6 архайд

Паддзахи галауан. Уәлхез рацо – бацо кәнүй.

Уәлхез. Ёверхъау хабәрттәе иғъусуй... Ахсахъ – Темур нәе бәстәмәе аәрбахәстәгә ай... Араентәбәл ари – вардгон фестәг аәфсадәй инсәй мини, инсәй мини – бәхгингтәе, уони разәй ба фатәхсугтәе – дәс мини. Ахсахъ – Темурбәл некема фәттухәй, дүйне ае къәхти буни гъәрзүй, кәми аәрәфсәрүй, уоми зайдигхаләе наебал ирае – зүй. Бавзарән мадта нәе хъаурә, къулух хъадир! Мәелгәе, уәд мәлгәе! (*Нигъгуни коста*) Ме 'фсади 'хсәен згулитә цәүй Саги сәрбәл... Саг! Аци исәвди рәстәг 'мәе дәу – ай хуәздәр бәргәе неке гъудәй... Ёдарц дәр аәцәг түгъ – дон ләг ай, фәтәги курдиадә имәе ес, фал ибәл аәф – сәеддонтәе дзәбәх не 'ууәндунцәе...

Айуан къәсәрбәл фәэззиншүй.

Айуан. Мәенәе дәен.

Уәлхез. Ка дәе аәрбауагъта?! Нуртәккәе мәе дәумәе евдәлуй? Фесәфәе!

Айуан. Дәе дзурдмәе фәэззиндән, дәе дзурмәе фе – сәфдзән. (*Фәеццауи*.)

Уәлхез. Барәнәе! Мәехуәдәг дәмәе ку рарвистон... Мәе сәр мәбәл дзәгъәлтәе кәнүн райдәдта... Ци дзо – рунцәе адәм?

Айуан (*Уәлхези цормә аәрбацуудәй*). Неци.

Уәлхез. Куд неци? Ёвзәгтәе сәбәл нәйиес?

Айуан. Ёвзәгтәе сәбәл ке ес, дзоргәе дәр уой бәлахәй нәе кәнүнцәе.

Уәлхез. Мәенәе дзәрмәе гъәла! Ёхсә дәбәл аәрхүн кәнүй. Дзорәе аәргом!

Айуан. Есге ести ку сдзоруй, уәд ин е 'взаг ралух кәнүнцәе. Цума ходгәе кәенис, уотә дәе дәдәнгутәе аев – десәе, фал аевзаг – нәе!

У æ л х е з. 'Ма ка'й еци лухгæнæг?

А й у а н. Мæнæ иди... Æ ходæ хуссæни дæр æ сæрæй
ка næ есүй, е.

У æ л х е з. Æдарц?

А й у а н. Кадæртæ 'й Дзасботаз хонунцæ.

У æ л х е з. Е ба ка'й?

А й у а н. Тонаугæнгути хецау, æфсади фæтæг.

У æ л х е з. Агъя! Æдарци næ зонис! Æз дæ базонгæ
кæндæнæн, æнæуой дæр дæмæ æ къæн - къунтæ хуæ -
руй!

А й у а н. Нæ, мæ паддзах! Нур мæ пæма евðæлуй.
зонгитæ æма æндæр хæрæги думгитæмæ!

У æ л х е з. Ци дзорунцæ адæм не стæрти туххæп?

А й у а н. Адæм - фæдесмæ, куй - къæбецмæ.

У æ л х е з. Уотæ ка зæгъуй, уомæн æцæгæйдæр е
'взаг лухгæнгæй. Уойбæрцæ фæллойнæ син æрбаластон,
етæ ба ма: фуд кой кæнуунцæ! Не зиаңтæ фæдеси 'ицæ
æви кувди, е мæ гъуддаг нæй. Ахсахъ - Темур сæ бунд -
загъд кæнæд, маx ба син (а) ес - бес пæхердигæн фæк -
кæндзинан!

А й у а н. Ахсахъ - Темур, дан, æ къулух къахбæл ди -
горон кафт кафуй.

У æ л х е з. Куд кафуй?

А й у а н (кафуй æ еу къахбæл). Мæнæ атæ.

У æ л х е з. Æргом дзорæ!

А й у а н. Адæм дзорунцæ: дууæ къахбæл, дан, æн -
циондæр лæууæн нæй, еу къахбæл лæг фæдардæр лæууий.

У æ л х е з. Саги 'взагæй уасунцæ! Мæн Хъабан -
Дигорæ къахæн дæр næ гъæуий 'ма къохæн дæр, цалинмæ
си мæ тоггингтæ паддзахеуæг кæнонцæ, уæдмæ! Кæсай,
се 'взæгтæ кул исуагътонцæ! Мæгур лæги рагъбæл æхсæ
ку næ гъаза, уæд фудуаг кæнуй!

А й у а н. Мæгуртæ уотæ сфудаг æнцæ 'ма хъæнгтæй
лæууунцæ фæндаггæрæнтти.

У æ л х е з. Куд хъæннтæй?

А й у а н. Судæй мæлуунцæ.

У æ л х е з. 'Ма син Дигор – Хъабанæй ци хуар æма фонс ратæлæт кодтон, етæ ци фæцæнцæ?

А й у а н. Етæ дæр сæ бунати 'нцæ:

У æ л х е з. Циавæр бунати?

А й у а н. Тонаугæнгутæ, хъалонесгутæ, тæрхонилæг–тæ, сæркъяæртæ, давгутæ, цæстфæлевгутæ, цъуххæсгу–тæ, балхонтæ, думæстæртæ, нигги уони хæстæгутæ, уæдта хæстæгути хæстæгутæ – гъе, гъе уони губунти. Етæ рон–дзæй дæр næ бафсæддзæнæнцæ.

У æ л х е з. Сайис, мæнгард! Ёз дзурд равардтон, хуар æма фонс, судæй ка мæлуй, уонæбæл байуаруни туххæн! Де 'взаг дæуæн дæр лухгоңд уодзæнæй, мæнæ ёдарц фæззинна!

А й у а н. Дзæгъæли дин сгъæр кодтон, паддзах, æвзаг мæбæл ке ес, уой.

У æ л х е з. Нуртæккæ балци цæун мæ бали хæццæ – бæстæбæл æрзелон. Дæ дзубандитæ раст ку næ разин–нонцæ, уæд дин ци тæрхон ракæссон, е адæмæн æмбе–сондæн байзайдзæнæй!

А й у а н. Олий тæрхон ма ракæссæ ду дæр, мæ пад–дзах.

У æ л х е з. Е ба циавæр тæрхон æй?

А й у а н. Цуппар муддаремæ адтæй дæркъæ – сæхе си ерхæфстонцæ. Ё къæхтæ фæйнаехузон адтæнцæ, 'ма си муддартæй алке æхецæн равзурста, а мæн æй, зæгъгæ. Еу æхсæвæ дæркъæ арти фарсмæ бафунаæй æй, 'ма æ еу къахбæл зинг бафтудæй. Раледзæ – баледзæ систа 'ма и мудæйдзаг бæтмæнттæ дæр басугъдæнцæ. Ёртæ муддари сæ гъаст бахастонцæ тæрхони лæг Олиймæ, зинг ци къах – бæл бафтудæй, уой хецаубæл. Олий тæрхон ракаста: æртæ муддаремæн сæ зæран бафедæл цуппæрæймаг. Раст тæр–хон næ ракаста.

У æ л х е з. Раст тæрхонбæл ма сиутæ зайуй? Зулунæй си ци уинис?

А й у а н. Цæфсгæ къахи иннæ æртæ къахи ку næ хастайуонцæ, уæд бæтмæнттæ næ басугъдайонцæ.

У æ л х е з (*нигъгуди кодта*). Раст зæгъис, робас.
Хумæтæги мин нæ ракодтай аци тауæраехъ.

А й у а н. Хумæтæги æви хумæллæги, фал Олий тæр –
кон раст н'адтæй.

У æ л х е з. Райхалæ дæ бацеу – бацеуи æлхи!

А й у а н. 'Ма мæ æхсæй нæ фæннæмдзæнæ?

У æ л х е з. Нæ.

А й у а н. Нæ фидтæлти æмбесæндтæй дæ зæрдæмæ
хъæбæрдæр ка цæуий?

У æ л х е з. Ци гъæла фæрститæ кæнис? Еу дæр си
рагæлдзуйнаг нæй.

А й у а н. Нæ, еуей фулдæр уарзис.

У æ л х е з. Кæций?

А й у а н. Мæнæ иди... Куддæр ку адтæй?.. Гъо! Тог
тогæй не 'хснадæүй.

У æ л х е з. Ци загътай?! Цъаммар куй! Ду дæр дæ
мæдзæрдæ мæ нихмæ дæ?! Тог тогæй куд æхснуңцæ, уой
ба уин æз фæйинун кæндзæнæн! Фесæфæ тагъд!

А й у а н (*фæлледзүй*). Исаefтбæл мæ нимайæ!

У æ л х е з. Фæстæмæ раздахæ!

Айуан фæстæмæ раздахтæй.

Муддарты дæркъи кой цæй туххæн ракодтай?

А й у а н. Ёртæ дзæбæх къахи цæфсгæ къахи радав –
бадав кодтонцæ 'ма бæтмæннæтæ басугътонцæ.

У æ л х е з. Дæхебæл бабæй усхъуммæ кæрцæ скод –
тай! Дзорæ!

А й у а н. Дæркъи æртæ къахи – Ёдарц æма æ тона –
угæнгутæ. Дæ хæдзарæмæ дин æрбахастонцæ зинг –
Армдари фурт Нæуæги 'ма си Сослани басугътонцæ.

У æ л х е з. Дæлуимон! Фесæфæ!

Айуан фæлледзүй. Къæсæрбæл фæззиндтæй Федог.

Ф е д о г. Мæ паддзах! Ахсахъ – Темур æрбабурста нæ
бæстæмæ!

У æ л х е з. Куд æрбабурста?!

Ф е д о г. Ахсахъ – Темури æфсæнцъух борæтæй нæ
цъæх будуртæ батар æнцæ, не 'фсадбæл æфсæнбид ка –
уæй æнгомдæр, федардæр æртеголæ 'ницæ. Нæ финдзæ –

зæугутæ, нæ фæсевæд не знаги къохæй тогласæн кæ – нунцæ.

У æ л х е з. Кæми 'й фæтæг Аðарц!

Ф е д о г. А тонаугæнгути хæццæ де 'фсадæй дзæвга – рæ хай æ фæдбæл расайдта, уотемæй Ахсахъ – Темури тогдзух берæгъти ѡемварс хуæцуй нæ нихмæ!

У æ л х е з. Тагъд мæ бæх! Мæ гъæуайгæнгутæ, мæ балæй 'ма ами ка ес, уонæн зæгъæ, æрзелæнтæ бæстæ – бæл! Зæрондæй, нæуæгæй, нæлгоймагæй, силгоймагæй – еугурдæр знаги нихмæ!

Үæлхез ѡема Федог рандауунцæ. Аðбацæунцæ Зæринæ 'ма Борс – нæ.

З æ р и н æ. Мæ зæрдæ'й зудта! Аðарц – сау хелагæ мæ фиди гъар рони балæстæй ѡема ин æ тогæй æхе æф – саста! А маргæй ин æ зунд сау кодта! Аз дæр хуæздæр нæ разиндæн. Мæ дузæрдуг, мæ гурусхæ уæлæмæ скæсун нæ бауагътон! Боренæ, некæмæн æй загътон абори уæнгæ, фал мæ æ калми цæститæй нихъуæрунмæ гъавидæ. Еу хатт мæхе нæбал бауорæдтон ѡема ин æ уадолæ ниггæрах кодтон. Е мин æ сæрасй ракута, медбилт мæмæ бахуд – гæй, æ цæстити æргтивд ба никки фæгтирцæ дæр æй... Куд æй нæ рамардтон!

Б о р е н æ. Мах кизгуттæ ан, Зæринæ, мах бон марун нæй...

З æ р и н æ. Барæ нæ нæбал ес. Знаг æрбалæгæрдуй 'ма нин мæлгæ æрцæудзæнæй æд тохæнгарз. Мах сил – гоймæгтæ нæбал ан, мах ан тугъдонтæ. Саги марун куд бауагътон!.. Куд баууæндæн еци ц'яммарбæл! Кæми дæ, ме 'нсуваэр Сослан?!

Б о р е н æ. Нæ, нæ, Ацæмæз нæ рамардта! Нæ ра – мардта!

З æ р и н æ. Кæун бабæй ма райдайæ! Тогуарæн нæ – бæл æркодта, ду ба "Ацæмæз", "Ацæмæз" кæнис!.. Лæг – гадæгæнæг кизгутти гъæутæбæл рарвистон: æмбуруд кæ – нунцæ силгоймæгти æфсад.

Б о р е н æ (æхецæн). Кæд ме 'рхун тугъди феронх кæнинæ...

Райгъустæй Ацæмæзи уадиндзи цагъд.

боренæ! Мæ гъостæбæл ести рауадæй, æви фун уинун?
З æ р и н æ (нигъуста). Ацæмæзи уадиндзæ!
Б о р е н æ. Ацæмæз... æгас... æгас æй... (Фæккиуг-
тæй.)

З æ р и н æ (æ цонгбæл ин фæххæстæй). Федар лæууæ,
н'ви дæуæй уæлдай уарzon некæд некæмæн адтæй?

Уадиндзи цагъд хæстæгæй – хæстæгдæр кæнуй. Ацæмæз къæ –
сæрæй æрбахизтæй, æ уадиндзæ æруагъта.

А ц æ м æ з. Уæ бон хуарз...

Б о р е н æ. Ацæмæз... æгас дæ?.. æнæнез?

А ц æ м æ з. Саг – сирди хузæн, Боренæ.

З æ р и н æ. Дæ бæлахæй саг – сирди хузæн ка пæбал
æй, уони туххæн ба ци зæгъдзæнæ?

Б о р • е н æ. Нæе, нæе, Зæрина! Корун ди, ма'й æфху –
æрæ Хуцауи рæстæй!

З æ р и н æ. æхебæл дзух нæййес?

А ц æ м æ з. Ех, Зæрина... Де 'нсувæри дин паддзах
Армдари фурт Нæуæг нæе рамардта, фал æдарц...

З æ р и н æ. æдарц? Цæмæн?

А ц æ м æ з. Нæуæг Сосланæн æдарци туххæн цидæр
сосæг радзорунмæ гъавта...

Б о р е н æ. Зæрина! Уинис, Ацæмæз неци фудгин æй!

А ц æ м æ з. Уæрми ке даретæ, еци цагъарæн æдарц е
'взаг ралух кодта...

З æ р и н æ (festъælfтæй). Еци цъаммар си цæ –
мæйдæр тарстæй... Ацæмæз! Гæстæн зæгъæ, 'ма цагъари
уæрмæй исесонцæ!

А ц æ м æ з. Гæстæ æгасæй дæр тугъдмæ рандæнцæ.

З æ р и н æ. О, о... Куд ми феронх æй... Ду ба тугъди
цæмæннæ дæ?

А ц æ м æ з. æдарци тонаугæнгутæ мæ фæдбæл зил –
дæнцæ 'ма хонхи лæгæти цардæн. Абони фетъустон ха –
бæртгæ.

Б о р е н æ. Цар æма ди стгутæй уæлдай ку нецибал
байзадæй...

А ц æ м æ з. Мæ уадиндзæ ба?

Б о р е н æ (æ уадингзæ ин райста, æ реумæ'й селхъ –

еву́й). Даे уадиндзæ... Мæнæн даेр æнæ амæй цард адæ
нае кæну́й...

З æ р и н æ. Тæходу́й, кæунмæе ке евдæлу́й, ци хъал
дае, Боренæ! Ацæмæз, цагъари æ уæрмæй исласун гъæу́й.

А ц æ м æ з. Цагъар лæу́й фæсдуар, Зæринæ.

З æ р и н æ. Ракæнæ'!

Ацæмæз æрбакодта цагъари.

Ацæмæз æма Боренæ! Цотæ, нуртæккæ уæ неке гъæу́й,
уæхеца́й уæлдай. Ёрмæст идардмæ ма рандæуотæ. Гъæ –
удзинайтæ мæ.

А ц æ м æ з. Зæринæ. Бахатир кæнæ. Мæнæ Борени
хæццæ кæрæдземæн нае дзубандитæ фæккæнæн, уæдта
аэз фæццæун тугъдмæ.

Б о р е н æ. Ёз дае хæццæ!

А ц æ м æ з. Боренæ, уомæн гæнæн наеийес...

Б о р е н æ. Гæнæн ин уæд, ма уæд – еунæгæй дае
наебал пиуудзæнæнæн.

З æ р и н æ. Лæгти дзиуарæ уе 'мбал! Тагъд тугъди
будури фембæлдзинан!

Б о р е н æ, А ц æ м æ з (еумæ). Хуæрзбон, Зæринæ!

Боренæ 'ма Ацæмæз рандæнцæ.

З æ р и н æ (цагъармæ). Ка дае, ци дае, ци изæд, ци
идауæг дае? Ёви сайтан дае?

Ц а г ъ а р. Изæд дае дæн, идауæг дае, сайтан дае.

З æ р и н æ. Ка дае?

Ц а г ъ а р. Неке 'ма алке.

З æ р и н æ. Дае ном ци хуннуй?

Ц а г ъ а р. Нæ зонун.

З æ р и н æ. Ёнæном адæймаг наеийес. Кæд адæймаг
нае дае?

Ц а г ъ а р. Даен.

З æ р и н æ. Нæ дае!

Ц а г ъ а р. Даен.

З æ р и н æ. Цалдæр мæйи даеу хузæн æнæхуæргæй ка
фæццæра, уæхæн адæймаг наэма райгурдæй.

Цагъар. Ку нæ райгурдайдæ, уæд дæ цори нæ лæ –
милæ.

Зæринæ. Кæцæй дæ?

Цагъар. Алкæцæй дæр.

Зæринæ. Арвæй дæр?

Цагъар. Арвæй дæр.

Зæринæ. Хуцауæй?

Цагъар. Хуцауæй.

Зæринæ. Мадта кæд Хуцауæй дæ, уæд цагъар цæ –
мен дæ?

Цагъар. Цагъар нæ дæн.

Зæринæ. Цагъарбæл ма сиутæ зайуй! Мадта уæрми
хъадаманbastæй ци косис?

Цагъар. Хъадамантæй баст нæ дæн, уæрмæ ба мин
устур дуйне æй.

Зæринæ. Куд устур дуйне æй? Фезмæлæн си ку
настайес!

Цагъар. Ёз фæууæлахез дæн уæрми къундæгбæл.
Сæребарæй бæстигæ 'ма денгизтæбæл зелун. Арвмæ дæр
истæхун мæ минкъий хуæрæ Зæриати хæццæ.

Зæринæ. А – а! Мæгур дæ бон, дæ зунд ку фæццу –
дæй, æз ба дæ гъезæмарæй ку марун мæ гъæла фæрсти –
тæй.

Цагъар. Мæ зунд нæ фæццудæй, ду дæр гъæла нæ
дæ.

Зæринæ. Мадта нæ дзурд кæрæдзебæл цæмæниæ
бадуй?

Цагъар. Бадуй.

Зæринæ. Куд бадуй? Сæннтæ ку цæгъдис.

Цагъар. Сæннтæ нæ цæгъдун. Ёз кæми дæн, уор –
дæмæ ку бахæцæ уай, уæд Зæриати фæйиндзæнæ.

Зæринæ. Кæми дæ, уой дæхецæн. Уадзæ. Фæлтау
мин зæгъæ: де 'взаг дин ка ралух кодта?

Цагъар. Неке.

Зæринæ. Мадта дæ алли дзурд дæр къуæзгæй ту –
хæууилд цæмæн кæнис?

Цагъяр. Куд дзорун уой, ци дзорун, е раст кæнуй,

Заринæ (æхеçæн). Мæхе сær цалинмæ нæма схъуæлæг æй, уæдмæ'й фæстæмæ æ уæрми ниггæлдзүү гъæүй... Фал мæ зæрдæ ку нæ комуй, цидæр тухæй мæ ку 'лавсуй æхемæ аци æнахур уодгоймаг...

Федог (къæссæрæй æрбахизтæй). Барæ радтæ, æх-
синæ!

Заринæ. Медæмæ. Дзорæ!

Федог. Размæ аэмпурсуй Ахсахъ – Темур, е 'фсади ра-
зæй цæуий Адарцæ тогæй рас у гтонаугæнгутæ 'ми
гадзирахатæйцæуугти устур берæгъ – бали сæргъи. Арг-
гъаударæн къулдунбæл син сæ раз æрахæста нæ паддзах,
ниппурх сæ кодта, æ уонахæксартæ амæй а лæгдæр ра-
зиндтæнцæ, фал уæдмæ Ахсахъ – Темури сæйраг æфсад
æрбахæнцæ'й... Хъабани дон сурх – сурхид даруй бæэгии
тогæй... Кунæйтæнгæ цæуий не 'фсад, фал сæттун нæ ко-
муй!

Заринæ. Куд æй паддзах Уæлхæз?

Федог. Дæ фидæ...

Заринæ (æ гзург ии есуù). Аз дæ паддзах Уæл-
хæзбæл фæрсун! Нéнкæтемæн дæр нуртæккæ уæлдай
фидæ 'ма мадæ нæбал ес!

Федог. Паддзах Уæлхæз рæуæг цæф фæцæй, фал æ
бæхæй нæ рахизтæй. Афсади разæй бурсуй...

Заринæ (æхеçæн). Ох, Баба, Баба! Дигорони фæ-
стаг зундмæ фæббæллунцæ, фал тæрсун, ку нæбал нæ
багъæуа... (Федогмæ). Ести хабар ма дæмæ ес?

Федог. Ес, Ахсинæ... Хуарз хабархæссæг нæ дæн...
Дигор – Хъабанæй лигъд адæми нæ гъæутæ сæхемæ нæ
уадзунцæ – знæгтæбæл сæ нимайуницæ... Сувæллæнттæ,
зæрæндтæ хори тъæпмæ, уарунтæмæ, стонгæй, æнæфæk –
кæсæгæй мæлунцæ, хуæцгæ незтæ сæбæл сагъудæнцæ...
Дзæгъæл будуртæ байдзаг æнцæ æнæнигæд мæрдгæй,
фæндæгтæбæл рацæуæн нæййес се смагæй...

Æндæгæй æрбайгъустæй адæми дзахъула.

З æ р и н æ. Е ба ци'й?

Ф е д о г. Еу бæллæх æ фæдбæл сайуй иннæ бæллæхи!
Адæм паддзахи гъæуи федари дуæрттæ æрбатудтонцæ 'ма
галауанбæл æртеголæ 'нцæ.

З æ р и н æ. Ци сæ гъæуий?

Ф е д о г. Ёхсинæ! Хæстæгдæр бацо уæлиндзæмæ,
лæхуæдæг сæ фæгъосдзæнæ.

Æндегæй адæми дзолгъо – молгъо тухгиндæр кæпуй. Гъæртæ:
Паддзах Уæлхез Дигори бабун кодта!" "Мæлæст!" "Æфсади фæ –
тæг Саг кæми'й?! Еунæг уой бон адтæй Ахсахъ – Тэмурι бauо –
рамун!" "Саги рамардга паддзах Уæлхез!" "Æ галауан иш басод –
зун гъæуий!"

З æ р и н æ. Раst зæгъунцæ.

Ф е д о г. Галауан ку басодза, уæд адæми зæрдæ бус –
тæги дæр басæтдзæнæй.

З æ р и н æ. Сæ ахъелæг ка 'й?

Ф е д о г. Еу лæг... Æ цæсгом баслæхъæй тугъд. Фал æй
уæддæр бафæсмардтон...

З æ р и н æ. Ка'й?

Ф е д о г. Ёдарц тонаугæнгuti хецау ке скодта, е. Дзан –
хъæлиц.

З æ р и н æ. Цо, адæмæн зæгъæ: Ёхсини фæндуй сæ
фæндæмæ байгъосун. Се 'хæнæй миæвæрттæ равза –
рæнтæ 'ма сæ галауанмæ рапветæнтæ. Ёрмæст Дзанхъ –
хъæлиц дæр сæ хæццæ куд уа, уотæ.

Ф е д о г. Ку нæ бакома...

З æ р и н æ. Сосæгæй ин зæгъæ: миæвæртти хестæ –
рæн Ёхсинæ Зæринæ æ зæрдæ балхæндзæй сугъзæри –
нæй!

Ф е д о г. Игъосун, Ёхсинæ! (Фæццæуий.)

З æ р и н æ (цагъармæ). Цагъар! Цæуæн иннæ ха –
гæнтæмæ. Дæ хъадамантæ дин раftаун кæпдзæн, æма
цалинмæ тугъдæй здæхон, уæдмæ ами цæрдзæнæ.

Ц а г ъ а р. Хъадамантæ æндонæй конд æнцæ, мæ

къохтæ 'ма мин сæ мæ къæхтæбæл курд сурхзингæй баш дигъта. Рафтауæн син нæйиес.

З æ р и н æ. Еци курди нихмæ æндæр курд иссердзи нан. Цæуæн.

Зæринæ 'ма цагъар раңдаенцæ. Еу усми фæсте Зæринæ фæз зиннуй, æ къохи целхъ. Паддзахи бунати æрбадуй. Ёрбацæуши аðæми минаевæрттæ, Дзанхъæлицæн æ сæр баслаехъæй тухт

М и н æ в æ р т т æ е у м æ: Дæ бон хуарз, Ёхсина
З æ р и н æ. Игъосун уæмæ. Хестæрæн ке равзур стайтæ?

Д з а н х ъ æ л и ц. Мæен.

З æ р и н æ. Дзорæ!

Д з а н х ъ æ л и ц. Дзорун æгас аðæми номæй! Но бæстæбæл исæвди дзаман ке скодта, е æй паддзах Уæл хези фуд!

З æ р и н æ. Бæлвурдæр!

Д з а н х ъ æ л и ц. Диgor – Хъабани æфсади фарсми Ахсахъ – Темури нихмæ ку æрлæудтайдæ, уæд нæбæл ико фæууæлакæз адтайдæ!

З æ р и н æ. Арази дæ хæццæ!

Д з а н х ъ æ л и ц. Ёхсинаæ! Дæ паддзах фидтæлти сæхе уоди масти фæдбæл дууæ Диgorи кæрæдземæн ба хуæрун кодтонцæ. Ёма мæнææ нæ фæстаг!

З æ р и н æ. Раst æй дæ дзурд.

Д з а н х ъ æ л и ц. Паддзах Уæлхез гадзирахатта рамардта æфсади фæтæг Саги!

З æ р и н æ. Ци дometæ?

Д з а н х ъ æ л и ц. Аðæм сæ маst нæбал уорамунца Саги тог!

З æ р и н æ. Тогифеддони аргъ?

Д з а н х ъ æ л и ц. Галауанбæл – арт, дæу ба, Ёхсина – æхсæни тæрхонмæ!

З æ р и н æ. Мæ фидтæлти фудракæндтæ, Саги тог æлхæнун сугъзæринæй!

Д занхъæл и ц. Сугъзæринæ сумах нæбæл æй, æгас адæми'й!

З æ р и н æ. Ігас адæми? 'Ма си уæд дæумæ ци 'рха – уðзæнæй?

Д занхъæл и ц. Із мæхе мæтæ нæ кæнун, æз рæстдзинадæбæл дзорун.

З æ р и н æ. Хуарз, дæ барæ дæхе. Фал куд кæсун, уотемæй сæ зундгингтæй нæ дæ. Паддзахи сугъзæринтæ арф æвæрд æнцæ, цалинмæ сæ агорайтæ, уæдмæ е пад – дзах Уæлхез æрбахъæртдзæнæй, е ба Ахсахъ – Темур.

М и н æ в æ р т т æ й е у (Дзанхъæлици). Ка дæ, ци дæ, нæ дæ зонун, фал махбæл дæр дзурди барæ уайуй. Із арази дæн Іхсини фæндæбæл!

Д занхъæл и ц. Іхсинæ! Арази! Фал сугъзæринæ дæр бæрцæ зонуй.

З æ р и н æ. Паддзахи сугъзæринæ æнæбæрцæ 'й! Іерцо 'ма райсæ дæ хай!

Дзанхъæлиц хæстæг бацудæй Зæринаæмæ.

Зæринаæ ин æ арми цидæр ниввардта.

Д занхъæл и ц. А æрхий гæппæл ку æй!

З æ р и н æ. Уой аргъ дæр нæ дæ! Мæнæде 'цæг аргъ!
(Із целхъæй ин æ хорх ракаун когта. Минæвæрттæмæ.)
Аци уæййа!, куййæн æ баслæхъ райхалетæ!

Минæвæрттæ ихалуицæ Дзанхъæлици баслæхъ.

Байзудтайтæ?!

М и н æ в æ р т т æ е у м æ. Тонаугæнгути хецау...
Іедарци ракез цонг. Гадзирахат!

З æ р и н æ. Цотæ, адæмæн фегъосун кæнтæ, ци фæййидтайтæ, уой! Марди хæссетæ, æ реубæл ин нив – вæретæ æрхий гæбазæ!

Минæвæрттæ мард фæххæссунцæ. Зæринаæ исистадæй,
кеутæ – меутæ кæнуй. Фæззинний Федог.

Ф е д о г . Ёхсинаæ, ци кæнис?

З æ р и н æ . Неци, неци... Еу хупп мин дон!

Ф е д о г (гон ин дæттуй). Гъа, ёхсинаæ... Дæхебæл фæххуæцæ... Марун æнцон нæй... Фал ци бакиндæуа?

З æ р и н æ . Мæ кеми 'рцудтæн... Уæлиндзæмæ рацо, федог, адæмæн фегъосун кæнæ... Дууæ дзурди син зæгъ— он...

Адæми хъæлæба игъусуй.

Ф е д о г (уæлиндзæмæ рацудæй). Хуарз адæм! Мин— тъий фенцайæд уæ булгъахъ! Ёхсинаæ Зæринæмæ бай— гъосетæ! Байгъосетæ! Уæ хæццæ дзордзæнæй Ёхсинаæ Зæринæ!

Гъæртæ: "Нæ бæстæ ку бабун æй, ци ма нин зæгъдзæнæй!"

"Ёхсинаæ Зæринæ цæрæд! Цæрæд! Цæрæд!" "Мæкъурæй аевгæрдайнаæтæ!" "Тогцыртæ!" "Бауагътæ ёхсинаæ Зæрини дзорун!"

З æ р и н æ (уæлиндзæй). Дигорæ! Нуртæккæ мæ цел— хъæй æ хорх ракаун кодтон цъаммар гадзирахат Дзан— хъæлицæн. Кæд ма уе 'хсæн уæхæннтæ ес, уæд сæ аæгъ— атираæй маретæ! Ахсахъ— Темурæн æ хинаæ æ тухæй фул— дæр æй. Ё гацца куй Ёларц, Дзанхъæлиц æма уой ху— зæннти æрбарвиста, цæмæй адæми сæзмæнтонцæ, бæсти федар— галауан басодзонцæ 'ма дзилли нифс рамаронцæ! Нифс кæмæ нæбал уа, еци адæм ба къæхсæрфæн хæцъ— елæн дæр нæ бæззуй! Ёгади бæсти мæлæт! Иsistæ Ди— горæ æд цьеæ— æд мелæ! Бæх кæмæ ес, е бæхбæл, бæх кæмæ нæййес, е фестæгæй, тохæнгарз кæмæ нæййес, е сагойни хæццæ, сагойнаæ кæмæ нæййес, е бæхъæ ра— хæссæд! Нæ фидтæлтæ, нæ хъал фæсевæд кæми исæ— фунцæ, уордæмæ — фæдеси! Мæхуæдæг цæун уæ ра— зæй!

Гъэртæ: Фуд æзнаги маргæ! Маргæ! Маргæ!!!
Æхсинаæ Зæринаæ нæ фæтæг! Цæрæд! Цæрæд! Цæрæд!!!
Æгади бæсти мæлæст!

Æмбæрзæн

7—аг архайд

Паддзахи галауан. Федог паддзах Уæлхезбæл хуæнуй, уотемай
æй æрбакæнуй. Бадун æй кæнуй.

Ф е д о г. Мæ паддзах. Минкъий бабухсæ. Нурутæкка
дин дæ цæфтæ бабæддзæнæн! (Æхецæн.) Ходун мæмæ
цæуий... Дессар!..

У æ л х е з. Цæфтæ мæ бауæрбæл нæ 'ицæ. Іфæфтæ
Дигори бауæрбæл æнцæ 'ма сæ некебал исдзæбæх кæн-
дзæнæй... Паддзах!

Ф е д о г. Кæд нин Устур Еунæг Хуцау бæнхус кæни
дæ... Паддзах! Паддзах! Ци кæнис?..

У æ л х е з. Мæлæг адæймаг ци фæккæнуй, уой
мæлун.

Ф е д о г (æндæмæ). Фæдес! Паддзах Уæлхез мæлуй!
Есте тагъддæр! Уогæ кæмæ гъæр кæнун, галауани ку неке
ес... Паддзах! Æрискъетæ! Барæнай, цæбæл худтæн
уæдæйти?..

Æндеgæй цæуий æверхъяу упæр: целхъити зæлланг, цъæхахст,
гъæрzt; уæрдугити цæлхити хъинц – хъинц, барабанти дæгар –
дугур. Еци упæр хæстæгæй – хæстæгдæр кæнуй.

Æнгъæлдæн, федари дуæрттæ æрбатудтонцæ. (Æ гъо-
стæбæл ниххуæстæй.) Нæ, хæстæг мæмæ ма цо, сайтан!
Е зæнхон дæрæгъдзæгай нæй – е дæ къæл – къæлæй худт
дæ фæлдемон хурфæй ивулуй! Нæ дæ бауаддзæн мæ гъо-
стæмæ! Мадта ни ка хъæбæрдæр нихходдзæй, ду мæн-
бæл, æви æз дæубæл?! (Ходæгæй басор æй.)

У æ л х е з (æрискъимтæй). Федог! Федог!.. Дон...

Ф е д о г. Паддзах! Сайтан мæнбæл ходуй, æз ба уобæл!
Кæддæра ни ка ке рамбola! (Къæл-къæлæй ходуй.) Ба-
рæнай, дон загътай... Ма дон ба ци æй? Ду ка дæ?..

У æ л х е з. Федог... Мæгур дæ бон... Дæ зундæй ку
фæццудтæ...

Дæрæгъдзæгай тухгиндæр кæнуй.

Ф е д о г. Еуварс! Мæ гъостæмæ дæ нæ бауаддзæн,
дæлуимон! (Фæлледзуй.)

У æ л х е з. Дон...

А й у а н (къæсæрæй æрбахизтæй). Мæ паддзах, æн-
гъæлдæн, фидгунхуæрдгунæй дæ зæрдæ уазал дон æр-
загъта? (Дон ин дæттуй.) Гъа, мæ хор, гъа раниуазæ! Ронг
дæ нæ гъæуй?

У æ л х е з (синон ин æ къохæй ракъуæргта). Мæлгæ
кæнун, ду ба гириз кæнис! Цъаммар! Ду дæр мæ рауæйæ
кодтай?!

А й у а н. Бæргæ дæ рауæйæ кæнинæ, фал дæ æлхæ-
нæг нæйиес.

У æ л х е з. Фесæфæ!..

А й у а н. Нæ, нæ, еунæгæй дæ нæ уадзун. Аз дæр дæ
хæццæ цæун.

У æ л х е з. Кумæ?

А й у а н. Дæллаг гъæумæ. Армæст уоми нæ бунæттæ
байивдзинан... Аз паддзах уодзæн, ду ба Айуан... Нæ
фембæлдмæ, мæ зинаргъ... Уæлхез... (Мардæй æрхauй.)

У æ л х е з. Мæгур Айуан... дæ тог дæ фæрстæй ку
кæлуй, æз ба дæ æфхуæргæ ку кæнун... Ниххатир мин
кæнæ... Аз дин айуанæн дæр нæ бæззун...

Зæринæн æ къохтæ баст, уотемæй æй æрбакæнуй Азарц.

А д а р ц. Мæнæ дæ фидæ дæр ами'й. Ангъæлдæн, æ
уод Хуцауæн балæвар кодта, кæд ин æй бакома, уæд.

З æ р и н æ. Баба! Баба!! Айуан!..

Æ д а р ц (Үæлхæзмæ бацæүй, телуй æй). Паддзах,
кæми дæ, зиндони æви дзенети?

У æ л х е з (æрискъиттæй). Дон...

З æ р и н æ. Баба!..

Æ д а р ц (гон гæттүй Үæлхæзæн). Гъа, мæ ниуазæн!

У æ л х е з (Æгарци къох ракъæргтæ). Дæу къохæй
уодихуасæ дæр – нæ... Уой бæсти мин мæ фæстаг кур –
диадæ сæнхæст кæнæ, кæд ди адæймаги тогæй еу тъинг
ес, уæд...

Æ д а р ц. Уой ба ци хони? Мæ берæ хуæрзтæ мин
феронх дæ? Æз дæу туххæн ци нæ бакæндзæнæн!

У æ л х е з. Мадта мæ цæвæ дæ целхъæй!

З æ р и н æ. Баба! Агъуд куймæ адæймаги тоги тъинг
агорис? Дæ сæрмæ куд æрхастай амæй ести ракорун?!
Фæлтау гъезæмарæй рамæлæ!

У æ л х е з. Мæ мади губунæй рæдуðæй райгурдтæн,
кизгæ... Ниххатир мин кæнæ мæ фæстаг рæдуð...

Æ д а р ц. Фæйийидтай, Үæлхез, дæ кизгæ дин æвгъяу
кæнуй мæ целхъи цæф. Дзæхст, æма дæ гъезæмæртæ
фæцæнцæ. Фал Ахсахъ – Темури фæндуй дæу уодæгасæй
фæйийинун. Дуйне, дан, басастон, фал паддзах Үæлхези
хузæн бæгъатæр лæгбæл нæма сæмбалдтæн.

У æ л х е з. Мæрдти ин гæбæр хæрæгæй фæххæтæ!

Æ д а р ц. Мæрдти'й цæй хæрæг гъæуй, æ къулух къах
дæр æ фагæ æй. Нуртæккæ дæ мæ тонаугæнгутæ бæх –
бæл бахæццæ кæндзæнæнцæ æ цатирмæ. Гъей, æрмæст
мæлуни фæндæ ма скæнæ! Æхсинæ, дæу кой дæр æ гъо –
стæбæл æрцудæй. Зæнхæбæл, дан, æ конд, æ уиндæн
нæййес. Мæхецæн дæ бæргæ аурстон, урси хузæн дæмæ
бæргæ бамур – мур кæнинæ нур дæр, фал дæ фудгол Ах –
сахъ – Темури фудæнхæ байяфæд! Дæ хуæрзæнгорæг –
гаг мæн – æхецæн дæ номбæлуосæн есуй! Æ номбæлу –
оститæ астсæдемæй фулдæр æнцæ, фал бафses нецæмæй
ес и къулух хæрæгæн. Уогæ мæнæн ме зæди хай æй. Мæ
зунд, мæ хъаурæн аккаг аргъ скодта, Ас – Диgorи пад –

дзахәй нисангонд әрциудтән! Ардигәй фәстәмә аци га –
лауан мәен аей!

Зәр и нә. Кәмәен ма уодзәнәе паддзах, Дигорә
бундзагъәд ку фәецәй, уәд?

Æд а р ц. Зәенхитәе уәд, әндәра әедзәрәг нәе уод –
зәнцәе!

Зәр и нә. Мәе мәегур Дигиза!.. Цәмәен мәе баууән –
дун кодтай Хуцаубәл? Аци әлгъисти хәциә Хуцауән
бунат нәййес дүйнебәл.

Цагъар (рацәүй хатәнәй.) Ес. Хуцау ес.

Æд а р ц (сонтаэй). Ци уинун? Нәма ниххуәдмәл
дәе? Дзанхъәлиц дин дәе донбәл марг ку никкодта! Æви
дин мәләет нәййес.

Цагъар. Нәййес.

Æд а р ц. Ка дән аэз, уой зонис?

Цагъар. Нәе зонун.

Æд а р ц. Дәхүүәдәг к'адтәе, уой дәр нәе гъуди кәенис?

Цагъар. Нәе.

Æд а р ц. Гәр, аеппундәр неци гъуди кәенис?

Цагъар. Хуцау аема Зәриати.

Æд а р ц. Де 'взаг, аевәеццәгән, рәбунтәбәл лухгонд
не 'рциудәй. Фал ды дзәгъәли фәеттарстән, фиццаг хатт
ку сдзурдтай, уәд. Зәринәе, аци ңагъарәй әгомуг фонс
аэз саразтон. Е 'ндарг, й'аууон ба ңәрәед, ци ми хъор кә –
нүй – мәен минкъий дәр ка бафхуәра, уомә ци кәсүй,
уой аевдесәнән аей дардзәнән уәрми. Уогә паддзах әе
фәэрци сдән, ку нәе мәе бафхуардтайдае, уәд, ка'й зонүй,
абони Армдари фарсмә мәе мард әэмбуидәе. Раст аей, раст
аци дүйней искоң, гъаст си ма кәнәе, Зәринә – Хуца –
уән дәр си бунат ес, мәнән дәр.

Æндегәй сувәллони кәүн раптыйустаэй.

Цагъар (нийгъуста). Сувәллон кәуий... Сувәллон
кәуий...

Æд а р ц. Нурутәеккәе ңәйбәрцәе сувәлләенттәе кәуий,

уой ке нæ зонис, цагъар, е дæ амонд æй. 'Ма динн еци хуарз æз ракодтон.

Ц а гъ а р. Кæуй... Кæуй... (*Æ дзухигзаг нигъгъар кодта.*) Зæриат кæуй!!! (*Æ зæргæс багъар æй, рахъан æй.*)

Æ д а р ц. Е ма дæ гъудæй – нæлуæг кæнун курай – дæдтай. (*Зæринæмæ.*) Авд анзей размæ ин е 'взаг ралух кодтон 'ма 'й Хъирими ниууæйæ кодтон. Æ хецау æй анзи фæсте Индий сæудегертæн рауæйæ кодта. Фал нæуæгæй Дигор – Хъабанмæ кутемæй æрбафтудæй, уой ба неке зо – нүй.

Ц а гъ а р (*æрискъиттæй*). Кæми дæн? (*Фестагæй.*)

Æ д а р ц. Уæрми.

З æ р и н æ. Ду кæми цардтæ, дæ еци рæсугъд дуйне дæр дин æнахатирæй ку ниппурх кодтонцæ, цагъар!

Сувæллони кæун никки хъæбæрдæр игъусуй.

Ц а гъ а р. Зæриат! Мæ минкъий хуæрæ!..

Æ д а р ц. Нæ, цагъар! Мæ тонаугæнгуги хæццæ дин аэмбесæхсæви дæ хæдзарæмæ ку бабурстан, уæд дин дæ ниййергуги хæццæ дæ Зæриати дæр... рамардтон.

Ц а гъ а р. Зæриат, Зæриат! Ма ко, фæццæун!.. (*Фæццæуу дуармæ.*)

Æ д а р ц. (*æ раз ин рапгæста.*) Кумæ? Дæ Зæриати дин авд анзей размæ рамардтон!

Ц а гъ а р (*фестъæлфтæй*). Дзасботаз!

Æ д а р ц. *Æнгъæлдæн æрискъиттæй!*

Ц а гъ а р! Дзасботаз! Ду а дуйнебæл ку нæбал дæ, кæцæй фæззиндтæ?

Æ д а р ц. Е ду нæбал дæ, æз ба а дуйнебæл мæхеçæн скодтон паддзахи бунаг!

Игъусуй сувæллæнтти кæун.

Ц а гъ а р. Дзасботаз! Цæмæн рамардтай мæ ниййер – гуги, мæ минкъий хуæрæ Зæриати? Ци дин кодтонцæ?

Æ д а р ц. А ба æцæгæй ку 'рискъиттæй! Ци мин код –

тонцæ, уой дæхуæдæг нæ зони, цагъар? Ёримисæ Ди—¹¹
гор — Хъабани тухæвзарæн фæзæ... Уонæхсартæн сегас—
бæл дæр фæууæлахез лæн. Армдар мæ номбæл синон систа
'ма загъта, "Мæ еунæг кизги дин аккаг кæнун!" Уæд ма лу
ци хъилмамæ рагæпп кодтай фæзæмæ?!

Ц а г ъ а р. Гуйман дæуæй тухгиндæр адтæй. Фал лу
мæнгард разиндтæ, фехалдтай уонæхсарти тохи сугъдæг
фæткæ. Гуйман дæбæл уæлахез кæнун ку райдæдта, уæд
ин æ цæстиги ругæ бакалдтай 'ма ку ракурмæ'й, уæд ип
æ сæр целхъæй дууæ рапахун кодтай!

Æ д а р ц. Райгас æй ме 'носон æзнаг! Банцайæ!

Ц а г ъ а р. Уæд мæнбæл цудæй æвддæс анзи. Тухæв—
зарæн фæзæмæ рацудтæн Гуймани тогесунмæ...

Æ д а р ц. Банцайæ!

Ц а г ъ а р. Мæ целхъи финдз де 'хæрифарсбæл æр—
цудæй. Дуккаг цæфæй дæ гъос фæххauдtæй.

Æ д а р ц. О—о! Ме носон ходуйнаг райгас æй! О, уæд
Армдар мæнбæл куд фæххudтæй! Сувæллон, дан, ди фæг—
гириз кодта, дæ сидзæг байдзаг кодтай! Уомæй мæ маst
бæргæ райстон! Æ тонаугæнгутæй, е 'фæдтонтæй си арази
ка нæ адтæй, уони æрæмбурд кодтон 'ма æрбалигъдан
Ас—Дигорæмæ... (Паддзах Уæлхæзмæ амону.) Аци æн—
ционсайæн гъæлайæй ба мæ масгесæн хъæма саразтон.

У æ л х е з. Гъæлабæл ма сиутæ зайуй...

Æ д а р ц. Мæ ходуйнаг мин ка базона, уомæн цæрæн
нæййес. Зæрини — рæсугъд, æвгъяу дæ, фал ци бакин—
дæуя... Ахсахъ — Темурæн ба ести æфсонæ æргъуди кæн—
дæн. (Æ целхъ исласта, фæцæуý Зæринæмæ). Уæ бун—
гæнæг — уæ цагъар!

Ц а г ъ а р (æ размæ æрлæуустæй). Мæ уодæгасæй
нæ!

Æ д а р ц. Хуарз, дæ уод æгас цæмæй мабал уа, уомæн
мæнæ æ хуасæ! Гуймани сæри хузæн дин дæ сæр фæд—
дууех кæндæн!

Æдарц цагъари цæвуй. Цагъар æ хъадамантæй æхе гъæуай
кæнуай. Хъадамантæ дууех фæцæпцæ, Æдарци целхъ ба æрхаяд—
тæй. Фæгъыæбесæй æнцæ. Цагъар æй рампурста, ниххорх æй
кодта.

Цагъар (аे уәргүтәбәл ләуүй, ковуй). О, Еунәг Хуңау! Бахатир мин кәнәе... Адәймаг нәе, фал биндзәе дәр некәд рамардзәнән, зәгъгәе, дин дзурд ку равардтон... Цәмән мәе райгъал кодтай, Дәуユ аема Зәриати хәеццәе ци дүйней цардтән, е күд кәдзос аема рәесугъд адтәй! Аци дүйне ба цъумур ай, нәе мәе фәндүй ае уинун...

Зәр и нә. Цагъар... Аци дүйней кәдзосгәнәг дәе – хуәдәг дәе. Хуңау дәе уой туххән рарвиста...

Цагъар. Зәринә... (Бацәуий, Зәрини бәеститәе целхъәй слух көнүй). Бахатир кәнәе...

Зәр и нә (Уәлхезмәе бацәуий). Баба! Баба!.. Ести зәгъяе! Баба... рамардәй... Айуан дәр..

Æндегәй сувәлләентти кәун цәуүй.

Нуртәккәе Ахсахъ – Темури балберәгътәе ами уодзән – цә! Ледзән. Не 'фсадәй ма ци мортә байзадәй, фәстаг мәләтдзаг тох кәнунцәе галауани федарбәл.. Ледзән!..

Цагъар (амонуй ае къәхти хъадамантәмәе). Ани хәеццәе күмә? Ледзәе дәехуәдәг!

Зәр и нә. Рахсай дәе целхъ! (Целхъ райста.) Хәе – бәеццәе аерләүүүе. (Целхъәй хуайуу хъадамантәе.)

Цагъар. Рахсай целхъ, Зәринә. Мәехуәдәг бавзарон. (Целхъәй цәвүй ае хъадамантәе.) Нәци син бакән – дзинан, Зәринә... Мабал фәстеат кәнәе!

Зәр и нә. Еунәгәй дәе нәе ниууадзәнән! (Цәвүй целхъәй хъадамантәе.) Күд әнәбон дәен...

Æндегәй игъусуј сувәлләентти цъәхахст, кәун.

Цагъар. Сувәлләенттәе!.. Зәриати кәун игъосун... Æгас ай мәе минкъий хуәрәе!

Зәр и нә. Æгас ай Зәриат, аегас ай!

Сувәлләентти гъәр: "Нана!", "Нана", "Нана!"

З æ р и н æ. Кæмæ дзорунцæ? Ке хонунцæ Нана?

Ц а г ъ а р. Дæу. Фæййервæзун сæ кæнæ!

З æ р и н æ (æхеçæн.) Із – нана?.. Уарzon дæр мин ку нæма адтæй... (Цагъарæн.) Нæбал дæ фæййиндзæн... Них – хатир кæнæ. Фæцæун сувæллæнттæмæ. Федари бунги ес сосфæндаг, уобæлти сæ ракæндæн галауани тургъæй.

Ц а г ъ а р. Тагъдæр! Іхсингти коммæ ледзетæ. Уоми медхонх иссердзинайтæ уæ цæрæн бунат – Диgori изæди лæгæт, зумæт си гъар æй, сæрдæ ба – сатæг. Ледзæ! Із ба Ахсахъ – Темури тухгæнтути бауорамдæн целхъæй, мæ бон цæйбæрцæ уа, уойбæрцæ.

З æ р и н æ. Дæ ном мин зæгъæ!

Ц а г ъ а р. Мæ ном – Диgoræ.

З æ р и н æ. Хуæрзбон, Диgoræ! Ниххатир мин кæнæ, Баба, дæ мард дин æнæнигæдæй уадзун... Ду дæр, Айуан... (Рандæй.)

Ц а г ъ а р. Фæндарааст.

З æ р и н и г ъ æ л æ с и д а р д æ й. Диgoræ! Із дæ куд уарзун, уой ку зонисæ!

Ц а г ъ а р (æхеçæн.) Із дæ куд уарзун, уой некæд неке базондзæй... Диgoræн дæр мæн хузæн æй æ карнаæ: е 'взаг – лух, уотемæй хъадаманти хелдзæнæй зæнхæ – бæл...

Індегæй цæуй дæрæгъдзæгай, гъæр, целхъити зæлланг... Хæс – тæгæй – хæстæгдæр кæнуй æверхъяу унæр. Цагъар æ целхъ хæрдмæ сæргъувта 'ма лæууй дуармæ.

Кæрон

Імбæрзæн

НЫРЫККОН АРГЬАУ

Къәбиң уыд аәмәе дәердтыл ныззылди,
Дис ыл кодтой — уый гәнәен күйд и?!
Хордтой йә, уәddәр йә бын наә зынди,
Афтәе бирәе 'фснайд мулк дзы уыди.

Кусджытәе дзы — минтәе, 'мәе сәе иста
Алчи мызд — күйд наә иста мызд та!
Къәбицы наә сыхы цәрәег Мистъя
Иу къуымы хынцәег ләгәй күиста.

Уыд кәрәеф ләг, алыбон дәр — аәммыст
А къәбицәй давыны амал!
Иубон къуымәй рауади гәрәем мыст,
Ләгәен дзы йә кой — йәе хъәр дәр нал.

Кусджытәе дыууәрдәм систы — ай та
Ног диссар! — сәе хынцәег фестад мыст!
Бон изәрмәе се 'мбу 'мәе сәе тай — тай
Къәбицы бәэрзонд рудзынгәй хъуист.

Мыст наә зыдта уыдәттәе — аентъыхта,
Алыш хуынкъ — аевәрәен 'мәе тъыссән.
Йе рагъ фехәлд, ахаудтой йәе ныхгәе,
Нал хәецыд йәе цәстыгыл хуыссәг.

Цард цәхгәр ныззылд аәмәе фәууәлгом,
Хорз уа — 'взәр уа — нал уыди бәрәг.
Ләг къәдзилджын разынди, йәе цәстгом
Бамбәрзта йәе сау къәдзиләй ләг.

Гъәтт цы дуг нылләууыди, цы рәестәг! —
Мыстытәе мәе уырыты рәестәг.

Мыстытæ мæ уырытæ аэмбæхстæй
Нал цардысты, алчи сæ слæсти, —
Рухсдзаст кодтой хуыггæмтты фæстæ.

Алырдыгæй авнæлдтой — къæппытæ!
Афтæ 'нæфсис — уый гæнæн куыд и?!

Исчи сæ куыд нæ хауди тъæппытæ,
Диссаг уыд, стыр диссаг уыди.

Мистья — мыст дæр аздыхта йæ рихи,
Стæй йæ дзæмбы асдæрдта цæрдæг.
Базмæлыд йæ зæрдæйы бын иу хин, —
Ныр фæстæмæ хъуамæ феста лæг.

Фæлæ куыд, цы хуызы — уый нæ зыдта,
Уыдæттæ куыд хъуамæ зона мыст?!

Фæрсты хъуын тыдта аэмæ æвзыдта,
Фæрсты тут лæдæрсти аэмæ мызт.

Нæй уæддæр! Аэмæ йæ зæрды 'рыфтыд, —
Райдайа нæтын аэмæ дымсын.
Ныр нæты аэмæ кæны уыргæфтыд,
Хъуысы дард йæ уðхайраг сым — сым.

Уый нæты 'мæ иннæты нæ уырны, —
Ацу 'мæ цæрæнбонты дæр нæт!
Уалынмæ кæсынц аэмæ нæл уыры
Амидæг и фаджысы бын — гъæтт!

Ныр уырыйау йе 'вæрæнтæ къахы,
Аскъæрдта цъæхсæртæ — йе стыр мæт,
Фæлæ йын салам куы радтай — къах дæм
Авæрдзæни къухы бæсты уæд.

Уыцы 'мбисонд сæмбæлди нæ сыхыл,
Ныр нæ сых йæ уæрджытæ нæмы:

Куы хъәмпыхал разыны йәе дзыхәй
Мистъайән, куы — салд хоры наемыг.

Хатт та 'рбады ләегты аехсәен фынгыл, —
Ома, гъя, цәй уыры ысдәен, кәд?!
Ныр хәргәе 'мәе нуазгәе нае — аелвынгәе,
Ныр аелвынгәе аәмәе дасгәе — 'гыгъәд! —
Ахәм сахат иу хорз гәеды — гъәетт!

Аәмәе кәд гәедыйы къах цыбыр у,
Уәед куыд цәра 'нае хуыгтом уыры?
Зилы бон йәе цъәхсәертү, ныбыры
'Хсәв йәе хуынкъмәе, афтәмәй цәры.

1996 аз.

ЦЪОН

Арв кәем ауагъта йәе къабәэстәе,
Уым куы фәэзилай, уым, —
Не ссардзынае ахәм хъарм бәестәе,
Ахәм диссаджы къуым.

Хъентәе бадынц фәйнәрдыгәй
Хәехтәе, къуылдымтәе — цъәх,
Аәмәе мин — мин цъәх фәрдыгәй
Судзы райсомы 'ртәх.

Хур кәд бazzади 'хсәвәеддәе?! —
Дысон бонмәе фәесыгъд! —
Къуыппәй хъуарисәр хәедзәргтәе
Джихтәгәнгәе кәесынц.

С 'астәу — мах хәедзар. Сарәзта
Уый мәе баба кәеддәр.
Уым — иу цы цәхәэр бандуәрстам,
Уый мәе тавы ныр дәр.

Хъыгъыри ракъул и, цæуæт ыл
Хизгæ схæрд кодта — дзуг.
Чидæр лæзгъæр æрцæуæнты
'Рхæссы йæ уæхскыл суг.

Акæс фæскъуымтæм. Далæ дзы
Къахфæдтæ — тæссар — мæссар.
Габейы хуымы ауæдзы
Цъиуы ахстон ыссар.

Дзуццаæджы 'рбад йæ разы 'мæ
Бахъуыд мæлгъæвзаг дæу.
Лæппынтæ сæ ком ивазыныл
Цыма кæнынц быцæу.

Ахстоны къул — нывæрзæнæй —
Уал дзиба — дзыхы — гъæтт!
Мад сæм рæхджы куыд фæзына,
Ахæм амонд сæ уæд.

Бауай къабузæг цъыхырыты,
Лæгуыны дæхи æруадз:
Мæнæ — Хуыцауы цæхæрадон,
Мæнæ — Хуыцауы 'рмадз!

Къутæрты æдде бæлæстæ
Кувджытay уырдыг лæууынц.
Мæргytæ сыл се 'мзæл хъæлæстæй
Цъойнаг зарæг кæнынц.

Гъомæ куыд хорз у, куыд æхсызгон!..
Базон — ма уыци зардæй,
Цъоны бæгæны куыд æхсыстой
Хуссайраг хоры задæй.

Стæй дзы куыд куывтой сæ дзуæрттæм,
Æмæ куыд барст уыд сæ куывд!

Цъойнаг аэргом цард! Сæ дуæрттыл
Ричъитæ 'ллæрдыгæй уыд.

Уыцы дæлæ – уæлæ хæдзæрттæ,
Фæлæ сыл атахти зæд.
Уазæг – æдзæттæ, æгæр цæттæ
Фысым куы вæйы, уæд.

Азил сыл – иууыл хиуæттæ,
Бахой кæцыфæнды дуар...
Зиугæрстыгæй зиууæтты
Зарæг ныннаэры дард.

Зæрдæйыл зæрин зынг баftауы,
Æмæ 'рцæры уд.
Цъойнаг царды гакк афтæ у, –
Зарæг дзы 'мдзæрин у.

Ам цы стыр фарн и зарæгæн,
Ахæм бæстæ – ма ссар, –
Æфсинæн арфæ ма ракæн,
Фæлæ фынгыл ныzzар!

Зарæг зæрдæмæ цы фæд кæны,
Уымæн цы хъару пард!..
Уартæ Бубы лæгъз фæтæны
Уылæн рауагътой, па!

Ратылди уылæн, æгас фæтæн
Рахаста уым – хæрзхаст.
Ссивæг чызджыты тарст хъæртæм
Фæтæн фестад хъæрахст.

Ахæм кусгæе бон куыд æрбада,
Чердæм цы кæна лæг?! –
Хъæуы уæзæгыл къуыдырбадæн,
Нæй йыл бадæг зынæг.

Ам Хуыцауы уынаффәйә
Афтәе у йе 'рдзон сконд;
Ам сывәллон сывәллон нал вәййы,
Ам нәема вәййы зәронд зәронд.

Ам ләеппухъәбис чындытыл
Цинтәй рацәуы зәй:
Ләенчы дәр аәмәе рымдзыл дәр
Сабийә азмәлән нәй.

Æмәе хистәр изәрдары
Хәедзары къулмәе 'рбадт, —
Авдән куыд узынц хәедзары,
Уымәе фәехъусы 'нцад.

БӘЛАС

Сыгъдәгүддәр зәххыл бәлас нәе уыд.
Йәе фидар зәңгыл иу фәесфәед ләууыд
Æмәе аенхъәлмәе касти —
Сомыбон цы 'рхәсдзән,
Бәлас куыд зоны 'нхъәлмәе кәесын,
Афтәе.

Фәесмонгонд уа — куыд зад — иу уыди, куыд!
Йәе даргъ цәнгты — иу ахаста сәе уәэз.
Йәе кәрдотәе — аәмдымбыл аәмәе цъупп,
Хәэрзеконд, хәэрзәхсад райсомы аәргәхәй.
Куы — иу дзы 'рхауд, фәецыди — иу йәе тъупп,
Æмәе йәе цин йәе хъуыры бадти зәххәен.

Æмәе — иу зарыд бәлас, зарыд — иу сыйндаег,
Фәеләе аәрмәест йәе бынмәе бафтаед ләег,
Æндәр — иу ын йәе зарәгыл фәехәест и, —
Бәлас куы зара, уымәй хуыздәр ц'и!

Уәед ын йәе цуры сарәзтой хәедзар.
Бәрзорң хәедзар, – йәе разы хъен ысләууыд,
Йәе цыпнаердигъон рудзгүйтәй йәем каст,
Цин кодта бәлас – йәе мидцәестыл уад;
Йәе бынмәе мәнәе саби – дзуг ныххал, –
Тымбыл ләеппутәе, бантбецыкк'чызджытәе.
Йәхижәй – иу куыд хъал уыди, куыд хъал! –
Уәеддәр нае фәецард рох әемәе аегадәй –
Куыд ныффәэрәэста уыцы удхор тасән!
Йәе цонг – иу тайгәе – райгәе сабитәм әртасдзән
Әмәе – иу сын аәрәппардзән гагатә.

Уәед дын аем иубон иу фыдцъылыз ләг –
Архәефсәер, хъәбәрхъис –
Йәе дәларм даргъ асин әрхаста,
Гуыбыр – гуыбыр хуыснаәгау
Бәласмәе ысхызт.
Йәе цъупмәе хәстәг, бәласән йәе зәнг
Дыууәе хихыл
Кәем фәедих и,
Зәрдәйы хуызән, –
Әффән къадзони уыцы ран ныкъуырдта, –
Бындар фәеуа, йәе зәрдәе та куыд куымдта!..
Йәе фәедыл иннәтәе ныххәэррәтт кодтой –
Гъәтт!
Кәемә цы 'фтыд – къуырдта йәе
Царәфтыд бәласы,
Стәй йәе теләй рудзынджы тарвазмәе
Баста,
Куыд ын уа иуәрдәм дәр, иннәрдәм дәр ласән.

Цы нае федтаид уыцы телтыл ләг!
Джинс хәләeftәе –
Фистгадыг, уынгәг,
Кәенгәе дзыккутәе – ногахуырст,
Сәе чъиллон дон – иу ставд гагатәй тагъд,
Хъулон – мулон дысалғь,
Хъуырбәттән – даргъ,

Йæ кæрон зæхмæ 'ххæст,
Стæй æндæр цыдæртæ ноджы —
Кæсæнцæстыты 'нгæс.

Мæгуыр бæлас —
Цæмæ бæллыд, цæмæ!
Æрвylбон — иу сæумæ
Гом кодтой рудзgуытæ хъинцgæнгæ 'мæ уасgæ,
Æмæ фæйнæрдæм — гъейда — мардзæ —
Бæласы ивазgæ.
Ивæзтой йæ,
Йæ цæнгты къæс — къæс цыд, —
Цы ма сын зыдта: галиу æви рахиз?
Йæ фæстаг хъæр йæ зæрдæйы ныфтыд —
О, ме 'сфæлдисæг, адæмæй мæ бахиз!..

Ивæзтой йæ,
Кæмæ хъардта йæ рис!
Ивæзтой йæ; —
Йæ хъизæмар фæфидаæд!
Мæгуыр йæ бон, куыд тæригъæд уыдис,
Æмæ йын иу куыд næ кодта тæригъæд!
Сыгъдæгуддæр зæххыл бæлас næ уыд.
Ныр сай, куырм лæгай фæсfæндаг лæууы,
Йæ сай къалиутæй сай сагъæс ивылы.

**ЖУРНАЛ "ИРАЕФ"
ниммухур кодта 2000 анзи:**

№1

ПОЭЗИ, ПРОЗА

Скъодтати Эльбрус. Раестæг аëма дуйне.....	3
Бицъоти Гриш. Ирон – дигорон дзубанди. Повесть.....	20
Кокайти Тотраз. Ёмдзæвгитæ.....	75
Колити Витали. Радзурдтæ.....	87
Годзойти Хасан. Ёмдзæвгитæ.....	104
Малити Леска. Амонди фæндагбæл. Аргъяу.....	110
Хъойбайти Сергей. Ёмдзæвгитæ.....	113
Келехсати Людмилæ. Къибирти Тимур нурик – кон литературуон процесси.....	117
Къибирти Тимур. Ёмдзæвгитæ.....	132
НÆҮҮЕГ ТÆЛМАЦТÆ	
Михаил Зощенко. Кæттаг пъартфел. Пъесæ.....	142

НÆ ЮБИЛЯРТÆ

Джиккайти Шамил. Ёмдзæвгитæ.....	184
ЛИТЕРАТУРОН БУНТÆЙ	
Мамсурати Дæбе. Даухани скъола. Радзурд.....	195

Оскар. Ёнæрайхæлд гъудитæ.....	199
--------------------------------	-----

АДÆМОН СФÆЛДИСТАДÆ

ПУБЛИЦИСТИКА

Гарданти Михал. Дигорон аëвзаги истори.....	226
Агънати Ёхсарæ. Дзубанди ирон аëма дигорон нæмтти туххæн.....	240

ИМИСУЙНÆГТÆ

Дегъуаты Соня. Цæруни аггаг игурд адтæй бæргæ.....	253
---	-----

КУРУХОН ГЪУДИТИ ДУЙНЕЙ

Малити Батраз. Сугъзæринæ гъудитæ.....	263
Дзурдбид.....	269

№2
ПОЭЗИ ӘӘМА ПРОЗАЕ

1. Малити Васо. Әғас цо, Юрик!	3
2. Габети Юрик. Әмдзәвгитә.	13
3. Хъайттати Сергей. Гокъонати Киабәе.	
Радзурд.	32
4. Гетъоти Виктор. Әамдзәвгитә.	47
5. Будайти Милуся. Радзурдтәе.	53
6. Къадзаты Станислав. Рухс әемә әфсарммәе.	
Әмдзәвгити цикл.	64
7. Эрнест Хемингуэй. Зәронд ләг әема денгиз.	
Тауәрәхъ. Къибирти Амурхани тәлмац.	69
8. Михаил Зощенко. Кәттаг пъартфел.	
Әртәархайдон комеди. Дзасохти Музәфери тәлмац.	96

СУВАЕЛЛАЕНТТИ ДҮЙНӘ

1. Гарданти Михал. Аргъауттәе, цубур радзурдтәе әема таурәхътәе.	132
2. Ганс Христиан Андерсен. Аргъауттәе.	154

АДӘМОН СФӘЛДИСТАДАЕ

1. Аргъауттәе әема таурәхътәе.	162
--------------------------------	-----

НӘ ЮБИЛЯРТӘ

1. Къосирати Сәрмәт – 100 анзи!	189
---------------------------------	-----

ПУБЛИЦИСТИКАЕ

1. Цагъати Анастаси. Әнәферонхәңгәе бонтәй.	196
2. Беройти Барис. Националон парк "Алани" Дигоргоми.	219
3. Дзопойти Юрий. Иронх кәнун нәе гъәүй.	226
4. Диготи Эльзәе. XX – аг әноси әевзаг әема наукәе.	231
5. Колити Витали. Әнәе уарзән ин нәййес.	237

ДИГОРОН ӘEVZAGI ИСТОРИ

1. Агънати Әхсарәе. Дигорон әевзаг ахур кәенунцәе Уәрәсей әема фәесарәенти.	243
2. Тамати Таймураз. Хеңән дзурдтәе.	253

ФИНСУНЦӘ НӘМӘ

1. Цъеути Сосләенбек. Әхсәрти кувд.	266
2. Керчелати Софья. Керчелати мугтаги равзурд.	269

№3

ПОЭЗИ, ПРОЗА.

Гарданги Михал. Тауәрахъта	3
Темирати Мурат. Әмдзәвгитә	19
Гурдзибети Барис. Сау хонхәй сау дор хауй	23
Тыңжығы Юри. Әмдзәвгитә	44
Гусалти Барис. Диғорғом. Скъуддзәйтә романәй.	51
Цагъяти Тотраз. Әмдзәвгитә	80
Хохойти Энвер. Әз ку нәбаль уон. Этюдтә	85
Бритъяты Асләмбег. Әмдзәвгитә	99
Дегъяти Соня. Дефай масть. Радзурд	108
Тұррити Константин. Радзурд	118
Э. Хемингуэй. Зәронд ләг аәма денгиз. Повесть	124
Әңсүвәртә Гrimm. Аргъяуттә	160

НӘ ЮБИЛЯРТӘ.

Хуадонти Иса. "Илас". Скъуддзаг романәй	168
Бесати Тазе. "Голий". Радзурд. Әмдзәвгитә	192

АДӘМОН СФӘЛДИСТАДАӘ

Рагон тауәрәхътә	200
------------------	-----

ПУБЛИЦИСТИКА

Ағынати Әхсарә. Финсәг аәма аевзаг	226
Бекмәрзти Афон. Дорин цирт	236
Дзасохти Музафер. Ҳәларәй, уарzonәй, рәестәй	243
Гъәргинти Симә. Силгоймаги фәлгонц	
Гурджибети Блашкай сфәлдистади	247
Малити Батраз. Әльвәст гъудитә	250
Дзуццаги Хадзи – Мурат. Некролог	268

№4

АБАЙТИ ВАСОБӘЛ ИСӘНХӘСТ ӘЙ 100 АНЗИ

Малити Васо. Абайти Васомә	3
"Ирәфи" ку бафәрсионцә. Интервью	10
Если бы спросили у "Ирафа". Интервью	25
Малити Васо. Иунәг нәу. Әмдзәвгә	39
Къибирти Амурхәен. Мәсуг дасәг. Әмдзәвгә	41
Исати Мәхәмәт. Абайти Васой туххай	42

Хәемицати Тамарәе. "Æз цардтән раст, әнәе үәлдай катаийәй"	55
Исати Мәхәмәт. Литературәезонунади фарстатә.....	63
Абайти Васо. Дзурдтә.....	79
Абайти Васо. Рагон Зеленчукаг уәлфинст.....	145
Абайти Васо. Нарти кадәңгитә. Скъуддзаг.....	156
НÆ ЮБИЛЯРТÆ	
Бабочити Руслан. Імдзәевгитә.....	193
Геуәргиати В. Диори исәeft.	
Дууәактон трагеди.....	204
Хуыгаты Сергей. Іртәе амдзәевгәйы.....	281
Журнал "Ираef" ниммухур кодта 2000 анзи.....	289

РАФИНСЕТАЕ “ИРАЕФ” НÆУӘГ 2001 АНЗАЕН

Æ фиддәлти әвзаг хъазар кәмәен ай, әхе әцәг дигорон адәймагбәл қа нимайуй, етә рафинасән-тә журнал “Ираef”. Дүйней медәгәе нәхе әвзаг-бәл цауй еунәг аци журнал әма гъәуама уа алли дигорон хәдзари дәр. Æ аргъ ай әгас анзән әдеу-гурәй 36,40 соми. Рафисун ай әнгъезүй кәци-фәнди почти хайяди дәр.

**ФАНДАРАСТ КӘНӘД ЗӘРОНД 2000 АНЗ!
ФАРНИ ХӘЦЦӘЕ ӘЕРЦАЕУӘД НÆУӘГ 2001 АНЗ!**